

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПОЛІЦЕЙСЬКА ЮРИСДИКЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Монографія

За загальною редакцією
Д. В. Швеця, М. О. Семенишина

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Авторський колектив:

Албул С.В., к.ю.н., професор (п. 1.4; п. 1.5); **Бабенко А.М.**, д.ю.н., професор (п. 2.1, 2.2, 2.4); **Балтаджи П.М.**, к.ю.н., доцент (п. 1.2); **Балтовський О.А.**, д.техн.н., доцент (п. 1.6); **Бахчеван Є.Ф.**, к.ю.н. (п. 5.3; п. 5.4); **Берендєєва А.І.**, к.ю.н., доцент (п. 4.3); **Братель С.Г.**, к.ю.н., доцент (п. 5.3; п. 5.4); **Галунько В.Н.**, д.ю.н., професор (п. 1.3); **Грохольський В.Л.**, д.ю.н., професор (п. 4.2); **Денісова А.В.**, д.ю.н., професор (п. 4.1); **Калугін В.**, к.ю.н., доцент (п. 2.6); **Ковальова О.В.**, к.ю.н., с.н.с. (п. 4.3, 4.4, 5.2); **Конопельський В.Я.**, д.ю.н., професор (п. 3.2); **Корнієнко М.В.**, д.ю.н., професор (п. 2.5); **Кузніченко С.О.**, д.ю.н., професор (п. 1.1); **Лісніченко Д.В.**, к.ю.н., доцент (п. 3.3); **Матвєєва Л.Г.**, д.ю.н., професор (передмова; п. 4.5; післямова); **Мудрецька Г.В.**, к.ю.н., доцент (п. 3.3); **Ніколаєв О.Т.**, к.пед.н., доцент (п. 5.3); **Пасько О.М.**, к.ю.н., доцент (п. 5.1); **Пишна А.Г.**, к.ю.н., доцент (п. 5.2); **Прудка Л.Н.**, к.психол.н., доцент (п. 5.1); **Пядишев В.Г.**, д.ю.н., професор (п. 1.6); **Резниченко А.С.**, к.ю.н., доцент (п. 3.2); **Сухарєва А.О.**, к.ю.н., доцент (п. 4.4); **Тарасенко Л.Б.**, к.і.н., доцент (п. 4.5; післямова); **Удренас Г.І.** (п. 5.4); **Форос Г.В.**, к.ю.н., доцент (п. 2.6); **Чекмарьова І.М.**, к.ю.н., доцент (п. 3.1); **Шкута О.О.**, д.ю.н., професор (п. 2.3)

Рецензенти:

Калаєнов Дмитро Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ;

Ковальчук Алла Юрївна – доктор юридичних наук, професор, начальник відділу дослідження проблем протидії кіберзлочинності та загрозам інформаційній безпеці Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України;

Чорноус Юлія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 25 жовтня 2022 року)*

Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану : монографія /
П50 за заг. ред. Д.В. Швеця, М.О. Семенишина. – Одеса : Видавничий дім
«Гельветика», 2022. – 552 с.

ISBN 978-617-554-109-8

У монографії представлено системне наукове дослідження організаційно-тактичних засад поліцейської юрисдикції, здійснено кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень в Україні, запропоновані шляхи вдосконалення системи запобігання злочинності в умовах воєнного стану, охарактеризовано особливості правової діяльності працівників поліції у виявленні та розкритті злочинів, акцентовано увагу на особливостях правової кваліфікації та розслідування злочинів в умовах воєнного стану, охарактеризовано особливості превентивної діяльності поліцейських в умовах воєнного стану, розглянуто питання забезпечення та захисту прав дитини в умовах воєнного стану, названі складові безпеки працівників Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Для науковців, правників, здобувачів вищої освіти, практичних працівників, які здійснюють поліцейську діяльність.

УДК 351.74:35.071.5"364"

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.	5

ПЕРЕДМОВА.	6

РОЗДІЛ 1.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

1.1. Надзвичайні правові режими: поняття, класифікація, підстави введення, продовження та скасування.	10
1.2. Національно-патріотичне виховання поліцейських як елемент безпеки України.	43
1.3. Цивільний захист населення в умовах воєнного стану.	50
1.4. Несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України: організаційно-тактичні аспекти.	60
1.5. Алгоритм дій працівника кримінальної поліції на місці вчинення кримінального правопорушення.	84
1.6. Досвід поліції ООН у складі міжнародних операцій із підтримання миру.	106

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ДЕТЕРМІНАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Кримінологічний аналіз стану кримінальних правопорушень та їх особливості в Україні в умовах воєнного стану.	122
2.2. Детермінація кримінальних правопорушень в Україні та їх специфіка в умовах воєнного стану.	130
2.3. Детермінанти злочинності у Збройних Силах України в умовах воєнного стану.	138
2.4. Вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану.	153
2.5. Добровольчі формування територіальних громад як суб'єкт запобігання злочинності в умовах воєнного стану.	158
2.6. Моніторинг та протидія негативному впливу інформаційних ресурсів російської федерації.	166

РОЗДІЛ 3.
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Поняття, сутність та зміст воєнних злочинів за міжнародним законодавством.	202
3.2. Кримінально-правова кваліфікація колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України).	221
3.3. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану.	242

РОЗДІЛ 4.
ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

4.1. Забезпечення публічної безпеки та порядку під час зібрань громадян (масових заходів) в умовах воєнного стану.	278
4.2. Роль поліцейських офіцерів громад під час проведення оцінки пріоритетних потреб територіальних громад в умовах воєнного стану.	297
4.3. Запобігання та протидія домашньому насильству в умовах воєнного стану.	321
4.4. Забезпечення та захист прав дитини в умовах воєнного стану.	334
4.5. Медіація як технологія відновного правосуддя щодо неповнолітніх.	379

РОЗДІЛ 5.
БЕЗПЕКА ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

5.1. Стрес у роботі поліцейського в умовах воєнного стану.	391
5.2. Інформаційна безпека поліцейських як складова національної безпеки.	410
5.3. Застосування заходів примусу в поліцейській практиці: правовий коментар.	445
5.4. Надання домедичної допомоги під час виконання службових обов'язків поліцейськими.	475
ПІСЛЯМОВА.	508
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА.	518

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Автономна Республіка Крим – АРК
Верховна Рада України – ВРУ
Верховний Суд – ВС
Головне управління Національної поліції – ГУНП
Господарський процесуальний кодекс – ГПК
Групи реагування патрульної поліції – ГРПП
Добровольчі формування територіальних громад – ДФТГ
Європейський Суд з прав людини – ЄСПЛ
Єдина інформаційна система МВС – ЄІС МВС
Єдиний реєстр досудових розслідувань – ЄРДР
Збройні Сили України – ЗСУ
Кабінет Міністрів України – КМУ
Кодекс адміністративного судочинства – КАС
Кодекс цивільного захисту України – КЦЗ України
Кодекс України про адміністративні правопорушення – КУпАП
Конституційний Суд України – КСУ
Кримінальний кодекс України – КК України
Кримінальний процесуальний кодекс України – КПК України
Міністерство внутрішніх справ України – МВС України
Національна поліція України – НПУ
Оперативно-розшукова діяльність – ОРД
Органи місцевого самоврядування – ОМС
Організація Об'єднаних Націй – ООН
пункт – п.
Рада Європи – РЄ
стаття – ст.
Цивільно-процесуальний кодекс – ЦПК

ПЕРЕДМОВА

Тема колективної монографії «Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану», що пропонується до уваги читача, є темою комплексної наукової проблеми, яка розроблялася науково-педагогічними працівниками різних кафедр Одеського державного університету внутрішніх справ протягом 2014–2022 рр.

Науковий доробок авторів колективної монографії складає сотні статей у фахових вітчизняних та міжнародних періодичних виданнях, науково-методичних розробок, результати фундаментальних досліджень викладено в численних дисертаціях та виданих на їхній основі монографіях. Отримані результати наукових досліджень також впроваджуються в освітній процес, знаходять відображення в навчальних виданнях: підручниках і навчальних посібниках, що використовуються як у вищих навчальних закладах системи МВС зокрема, так і в системі вищої юридичної освіти України взагалі.

24 лютого 2022 року назавжди розділило історію сучасної незалежної держави Україна та життя українців на «до» та «після». Введення режиму воєнного стану в Україні спонукало до змін у державному та суспільному житті, до яких норми законодавства не були готові. Від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну всі теоретичні напрацювання щодо поліцейської юрисдикції під час введення воєнного стану зазнали додаткових змін шляхом доповнення та зміни законодавчих положень, які визначають засади діяльності Національної поліції України. Аналізуючи чинні нововведення, маємо зазначити, що на Національну поліцію України було покладено ряд нових повноважень та забезпечено нові функціональні спроможності.

Зростання ролі Національної поліції України в умовах воєнного стану обумовлено нагальною потребою підвищення готовності поліцейських виконувати завдання щодо: 1) забезпечення публічної безпеки та порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Умови, у яких доводиться працювати поліцейським від 24 лютого 2022 року, є новими, що, відповідно, вимагає

додаткового вивчення та наукового обґрунтування, у чому й полягає актуальність зазначеної проблематики.

Тисячі поліцейських від початку повномасштабного вторгнення росіян на територію суверенної та незалежної України, щоденно ризикуючи власним життям, служать українському народові, виконуючи величезний спектр надскладних завдань. Відкриваються десятки тисяч кримінальних проваджень за фактами військових злочинів російських військовослужбовців, кожного дня відпрацьовуються особи, які допомагали й допомагають російським окупантам, підозрюються в диверсіях, терористичній діяльності, працівниками поліції фіксуються масовані ракетні удари та артобстріли, вони безпосередньо задіяні в евакуації цивільного населення, розвезенні гуманітарної допомоги. Поліцейські забезпечують діяльність блокпостів, перевіряють документи та транспортні засоби, протидіють мародерству, проводять пошук і розслідувальну роботу щодо диверсійної діяльності ворога. Виявлення ДРГ не є прямою компетенцією поліції, проте з першого дня повномасштабного вторгнення РФ в Україну поліцейські допомагали спецслужбам боротися з такими групами. У всьому перерахованому – справжнє обличчя, ідеал тієї поліції, яку вимріяло суспільство й держава.

Монографія містить п'ять основних блоків (глав), згідно з якими було визначено та сформульовано відповідні напрямки дослідження.

У першій главі йдеться про організаційно-тактичні засади поліцейської юрисдикції. Також зроблено спробу з позицій сучасних українських реалій визначити надзвичайні правові режими, перелік і підстави їх введення, продовження та скасування, здійснити класифікацію спеціальних режимів та надзвичайних ситуацій. Визнано, що в умовах війни виникає нагальна необхідність переосмислення системи національно-патріотичного виховання майбутніх захисників правопорядку, як і загалом всієї молоді в Україні, формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей; визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави. В умовах воєнного стану важливими є заходи, спрямовані

на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки. У ході виконання службових завдань із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України особовий склад підрозділів Національної поліції України задіяний до несення служби на блокпостах, для чого важливо визначити організаційні основи й тактичні аспекти цієї діяльності, що також здійснено авторами в першій главі. Також надано рекомендації щодо алгоритму дій працівника кримінальної поліції на місці вчинення кримінального правопорушення та узагальнено досвід поліції ООН у складі міжнародних операцій із підтримання миру.

У другій главі монографії здійснено кримінологічний аналіз стану кримінальних правопорушень та їх особливостей в Україні в умовах воєнного стану, розглянуто фактори та причини кримінальних правопорушень, у тому числі у Збройних Силах України, та їх специфіку в умовах воєнного стану, визначено шляхи вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено ролі добровольчих формувань територіальних громад у запобіганні та протидії злочинності, коли напередодні російського військового вторгнення громадяни почали самоорганізовуватися для відбиття не лише збройної загрози, а й охорони громадського порядку; надані рекомендації щодо моніторингу та протидії негативному впливу інформаційних ресурсів Російської Федерації.

У третій главі розглядаються особливості правової кваліфікації та розслідування злочинів в умовах воєнного стану, зокрема, проаналізовано міжнародне кримінальне законодавство, суттєві зміни та доповнення до розділу КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану згідно із Законом України № 2201-IX від 14.04.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального

провадження в умовах воєнного стану», а також здійснення деяких слідчих (розшукових дій).

Глава четверта присвячена проблемі превентивної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. Мається на увазі забезпечення публічної безпеки та порядку під час зібрань громадян (масових заходів), роль поліцейських офіцерів громад під час проведення оцінки пріоритетних потреб територіальних громад, запобігання та протидію домашньому насильству та насильству за ознакою статі, забезпечення та захист прав дитини в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено медіації як технології відновного правосуддя щодо неповнолітніх у сучасному світі, доведено нагальну необхідність удосконалення існуючих та пошук нових методів і технологій роботи з неповнолітніми, спрямованих на розвиток особистості та її соціалізацію на основі соціокультурних, духовно-моральних цінностей та прийнятих у суспільстві правил і норм поведінки на користь людини, сім'ї, суспільства та держави.

Професійна діяльність поліцейських в умовах воєнного стану є серйозним випробуванням їхнього фізичного та психічного здоров'я, критичною перевіркою ступеня їхньої професійної надійності. Умови воєнного стану провокують стресові стани в більшості працівників поліції, що значно ускладнює успіх професійної діяльності та нерідко призводить до сумних наслідків. Вираженням стресогенним впливом для поліцейських є участь у бойових діях, що супроводжується переживанням бойового стресу. Виконання службово-бойових завдань негативно впливає на їх психіку та призводить до наростання депресивної симптоматики, агресивної поведінки, збільшення кількості суїцидів; погіршуються міжособистісні та сімейні відносини. Тому п'ята глава присвячена нагальним питанням безпеки працівників Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Авторський колектив висловлює велику вдячність усім, хто брав участь у обговоренні цієї монографії. Особлива подяка вельмишановним рецензентам монографії: професору Дмитру Петровичу Калайанову, професорці Аллі Юріївні Ковальчук, професорці Юлії Миколаївні Черноус. Їхні зауваження та пропозиції щодо основних аспектів дослідження дозволили значно його вдосконалити.

РОЗДІЛ 1.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

1.1. НАДЗВИЧАЙНІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ПІДСТАВИ ВВЕДЕННЯ, ПРОДОВЖЕННЯ ТА СКАСУВАННЯ

Останнє десятиліття ситуація у світовому співтоваристві складається так, що внаслідок трансформації держав змінюються взаємозв'язки як усередині держав, так і відносини між сусідніми державами. Вказані трансформації викликають певне напруження зовнішніх та внутрішніх зв'язків держав. Продовжують відбуватися негативні зміни природного середовища, обумовлені як стихійними подіями самої природи, так і природних змін, викликаних діями людини. Такі негативні обставини суттєво впливають на усталений правопорядок, правовідносини між державами, а також усередині держави, у тому числі на окремих її територіях, що потребує невідкладного реагування керівництва держав, певних регіонів на обстановку, яка склалася. Це забезпечується визначенням підстав введення, продовження та скасування надзвичайних правових режимів, за допомогою яких усуваються певні негативні обставини чи наслідки в межах держави в цілому або певних її частин. Саме надзвичайні правові режими є крайньою правовою формою забезпечення національної безпеки країни.

Після початку повномасштабного військового вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року Президентом України та Верховною Радою України (далі – ВРУ) було прийнято низку невідкладних рішень, які дали змогу менше ніж за добу створити юридичні механізми, що дозволили ввести Українську державу в режим воєнного стану. Було утворено та затверджено персональний склад Ставки Верховного Головнокомандувача, утворені військові адміністрації, оголошена загальна мобілізація, введено в дію план оборони України. З початку війни добре себе зарекомендували заздалегідь підготовлені управлінські рішення та детально розроблені механізми надзвичайних правових режимів, які були вже напрацьовані в Україні.

Одним із суттєвих питань функціонування інституту надзвичайних правових режимів в Україні є питання поняття, підстав введення, продовження та скасування вказаних режимів та їх класифікація.

Насамперед зазначимо, що важливим напрямом є виникнення у процесі правового регулювання суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів, правовідносин при введенні відповідного правового режиму. Такі права й обов'язки є досить важливими для об'єктивної характеристики правового режиму.

У структурі правового режиму всі елементи повинні бути чітко адаптовані один до одного й включатися залежно від динаміки соціальної ситуації. Вибір засобів правового режиму обумовлений багатьма обставинами: особливостями впливу негативного фактора на суспільство, генезисом цього фактора, часовою характеристикою впливу, соціальною ціллю врегулювання. У кожному конкретному випадку це буде не просто хаотичний набір правових засобів та способів, а певна структурована система «укрупнений блок» у загальному арсеналі правового інструментарію, що об'єднує в єдину конструкцію визначений комплекс правових засобів. Удосконалення правових режимів можливе як шляхом оптимізації соціального змісту режиму, уточнення його економічних, екологічних, психологічних та інших параметрів, так і за рахунок більш точного та обґрунтованого вибору правових засобів, що його забезпечують.

Традиційно у структурі соціального режиму науковці виокремлюють об'єкт – носій режиму, під яким мають на увазі різні соціальні одиниці – суб'єкти права, соціальні інститути, соціальні процеси, предмети навколишнього природного середовища, території та законодавства. Другим елементом соціального режиму вважається середовище, в якому існує об'єкт-носіїв, щодо якого й встановлюється режим. Третій елемент соціального режиму визначає його зміст, до якого входять дві групи параметрів: по-перше, умови, які створюють зовнішнє середовище носію режиму; по-друге, вимоги до носія режиму, межі його активності, рівень відповідальності суб'єктів за виконання своїх функцій тощо. Підкреслимо, що завдання соціального режиму, зміст його існування полягає в тому, щоб забезпечити

оптимальне функціонування об'єкта – носія режиму в системі суспільних відносин.

Слід зазначити, що в юридичній науці відсутня єдина загальноновизнана концепція правового режиму. Феномен правового режиму пов'язаний із систематизацією права, розподілом системи права на галузі, підгалузі, субінститути, інститути. На кожному рівні розподілу існують відповідного рівня режими. Так, при розподілі права на публічне і приватне використовуються відповідні режими – загальнодозвільний чи загальнозаборонний. Правовий режим безпосередньо пов'язаний із правовим регулюванням, він показує високий рівень врегулювання правовідносин, їх детальну регламентацію.

На основі викладеного можна зробити висновок, що *режим* – це чітко прописаний в законодавстві правовий інститут. Режими пов'язані з об'єктами, які мають особливе соціальне значення. Їх згруповано в два класи: ті, що захищають економічні інтереси держави та інтереси безпеки.

Існують дві підстави введення надзвичайних правових режимів: фактична підстава (явище, яке включене у відповідний перелік) та юридична (відповідний акт державної влади). У разі виникнення фактичних підстав, особливо за складного комплексного характеру їх походження, припиняють роботу звичайні повсякденні соціальні й правові механізми держави. Для виконання визначених завдань влада змінює своє правове забезпечення – вводить надзвичайні режими та організаційне забезпечення: створюється спеціальна система управління, визначені органи державної виконавчої влади наділяються додатковими повноваженнями, створюються тимчасові органи управління (комісії, штаби, комендатури). Усе це запроваджується з метою нормалізації обстановки у найкоротший строк, усунення загрози небезпеки, повернення до повсякденної системи управління, надання допомоги постраждалим, ліквідації та локалізації негативних факторів.

Суспільна небезпека як інтегративна властивість безпосереднього фактора небезпеки утворюється внаслідок системної взаємодії складових його структурних елементів, полягає в здатності такого фактора заподіяти істотну шкоду найважливішим цінностям суспільства, поставленим під охорону закону.

Підставою для введення надзвичайних правових режимів є наявна небезпека, що загрожує цінностям, національним інтересам. Надзвичайні правові режими викликаються двома підставами, взятими в єдності:

1) глобальною небезпекою, що загрожує національним інтересам;

2) непереборністю цієї небезпеки іншими засобами, крім введення надзвичайних правових режимів.

Отже, надзвичайні правові режими досить тісно пов'язані з правовим статусом особи: останні правові явища містять у собі права й обов'язки суб'єкта. Усі такі режими обмежують права і свободи громадян, тому такі обмеження повинні в ідеалі закріплюватися тільки законом.

Конкретні параметри правових режимів істотно відрізняються: кожен режим закріплює визначену кількість заборон та позитивних зобов'язань. Вони різні за глибиною змін у конституційному статусі громадян, а також за територією, на якій вводиться режим, та за строком дії режиму.

Вибір конкретного виду режиму залежить від низки параметрів ситуації, що склалася. Можна виокремити такі критерії:

- тимчасовий аспект ситуації;
- масштаби впливу негативного фактора;
- комплексність впливу негативних факторів різного роду;
- негативні наслідки, що настали, і їх тяжкість;
- прогнозовані негативні наслідки, їх тяжкість і приблизний час настання.

В Україні склалася комплексна концепція надзвичайних правових режимів, прийнято основні базові закони України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про боротьбу з тероризмом» тощо. Усі ці закони є комплексним підґрунтям ефективного регулювання суспільних відносин, що виникають в особливих умовах, відновлення законності та правопорядку на території виникнення суспільно небезпечного фактору.

На основі викладеного пропонуємо визначення терміна «надзвичайний правовий режим». **Надзвичайний правовий режим** – це режим, побудований на загальних регулятивних підставах, який виник у результаті впливу комплексу правових засобів, порядок регулювання суспільних відносин в умовах надзвичайних ситуацій (впливу факторів глобальної загрози національної безпеки України), пов'язаних з обмеженням правового статусу особи, збільшенням компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування (створення спеціальних режимних органів).

Надзвичайні режими – це досить складний правовий інструментарій. У багатьох випадках, коли гіпотеза дозволяє ввести той чи інший режим, політична еліта не йде на подібний крок з метою уникнення загострення ситуації.

Можливе порівняння цього інституту з інститутом крайньої необхідності, в якому перебуває держава. Якщо вона не введе відповідного надзвичайного режиму існування, то опиниться під великою загрозою. Норми права, що стабілізують обстановку в звичайних умовах, припиняють функціонування, до того ж заздалегідь розроблені правові механізми не дають органам влади застосовувати необґрунтовано суворих заходів, які «дуже хочеться» ввести під час глобальної небезпеки.

Відповідно до положень, закріплених у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, обмеження, що запроваджуються в державі, повинні визначатися законами та відповідати загальному інтересу суспільства. Слід зазначити, що Міжнародний пакт про громадянські і політичні права визначає перелік прав і свобод, що можуть бути обмежені у виняткових випадках. Також цей Пакт визначає перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в жодному разі.

У разі запровадження на території держави обмежень прав і свобод вона зобов'язана негайно повідомити про це світове співтовариство (через Генерального секретаря ООН), про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення, а також про строк дії цих обмежень.

Значні труднощі та важливість питання, що досліджується, викликали потребу тлумачення положень Міжнародного

пакту про громадянські і політичні права. 1984 року прийнято Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відхилень від положень Міжнародного пакту про громадські і політичні права. Наприклад, визначено принцип: будь-які обмеження прав і свобод не повинні застосовуватися з іншою метою, ніж та, з якою їх уведено.

При вивченні підстав введення надзвичайних правових режимів для розуміння моделі, яка притаманна Україні, доцільним є звернення до національних систем інших держав та міжнародного досвіду. При цьому питанням підстав введення надзвичайних правових режимів міжнародне співтовариство приділяло достатньо уваги.

Уже на початку 1960 рр. у Федеративній Республіці Німеччині (далі – ФРН) оприлюднена праця Х. Фольца «Надзвичайний стан і законодавство про надзвичайний стан», у якій автор висвітлює своє бачення підстав для введення надзвичайних режимів, як-от:

1) наявність зовнішньої загрози для держави, що виражається у здійсненні іноземною державою актів військової загрози чи воєнного нападу, а також керівництві іноземною державою діями «підривних елементів» усередині країни;

2) наявність різного роду «внутрішнього безладу», заколотів і повстань;

3) настання «конституційної необхідності», викликаной порушенням функціонування якого-небудь конституційного органу чи конфліктом (у федеральній державі) між центром та суб'єктом федерації;

4) порушення функціонування державного апарату, викликане страйком державних службовців;

5) відмова від сплати податків (податковий страйк);

6) скрутне становище у галузі економіки і фінансів, а також трудові конфлікти;

7) катастрофи, епідемії і стихійні лиха.

Х. Фольц допускає можливість комбінованого сполучення двох і більше зазначених ним обставин, а також можливість настання інших підстав, що могли б викликати надзвичайні режими для держави. Результати праці Х. Фольца частково реалізовані в національному законодавстві ФРН. Так, відповідно до нього

для кожного виду надзвичайного правового режиму передбачаються окремі підстави. Наприклад, відповідно до пунктів 2, 3 ст. 35 Конституції ФРН підставами введення надзвичайного режиму є: необхідність збереження та відновлення громадської безпеки, порядку в особливо важливих випадках та стихійні лиха чи нещасний випадок¹.

Відповідно до п. 1 ст. 91 Основного закону ФРН для відбиття небезпеки, що загрожує існуванню або основам вільного демократичного ладу Федерації або землі, земля може вимагати залучення поліцейських сил інших земель, а також сил та обладнання інших відомств та Федеральної прикордонної охорони.

Пункт 2 ст. 91 вказаного основного закону передбачає: якщо земля, якій загрожує небезпека, сама не готова або не в змозі боротися з цією небезпекою, Федеральний уряд може підпорядкувати своїм вказівкам поліцію цієї землі та поліцейські сили інших земель, а також використовувати підрозділи Федеральної прикордонної охорони. Розпорядження підлягає скасуванню з ліквідації небезпеки, а також у будь-який момент на вимогу Бундесрату. Якщо небезпека загрожує території більш ніж однієї землі, Федеральний уряд може, якщо це необхідно для ефективної протидії, давати вказівки урядам земель².

За умов зовнішньої агресії чи загрози такої агресії відповідно до п. 1 ст. 115-а Конституції ФРН вводиться стан оборони. Цікава підстава введення надзвичайного правового режиму – це стан напруги. Вказана підстава не характерна для більшості європейських країн, передбачена у п. 3 ст. 80-а Конституції ФРН. У цій статті законодавець закріпив підставу введення надзвичайного правового режиму на підґрунті та в межах рішення, прийнятого міжнародним органом у рамках союзного договору з дозволу федерального уряду³.

У середині 1960-х років під егідою Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) проведено огляд Конституцій 36 країн світу з метою встановлення вичерпного переліку тих серйозних загроз

¹ Чрезвычайное законодательство ФРГ / под ред. В. М. Чхиквадзе. М. : Юрид. лит., 1969. С. 139.

² Основний закон ФРН. URL: <http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/LAW/BRD.HTM>

³ Там само.

державі, за наявності яких виправдане вжиття виняткових заходів, включаючи введення надзвичайних режимів. Автори огляду за результатами цієї роботи визначили сім обставин:

- зовнішня загроза (міжнародний конфлікт, війна, вторгнення ззовні, оборона або забезпечення безпеки держави в цілому чи будь-якої її частини);
- громадянська війна, повстання, «підірвні дії революційних елементів»;
- порушення миру, громадського порядку чи спокою;
- загроза конституційному ладу;
- стихійне лихо;
- загроза економічному життю країни чи будь-яких її частин;
- порушення життєво важливих галузей економіки чи суспільних служб⁴.

При формуванні вичерпного переліку умов введення надзвичайного режиму необхідно поставити таке запитання: чи є можливість сформулювати такий перелік? З одного боку, можна було б обмежитися загальними формулюваннями, як-от порушення нормальної діяльності органів державної влади, необхідність відновлення конституційного правопорядку, масовий перехід державного кордону з територій суміжних країн та ін. Прихильники вичерпного переліку обставин вважають, що це обмежить адміністративне свавілля влади, не допустить вільного трактування норм закону, які визначають підстави введення надзвичайного режиму. З другого боку, при підготовці вказаного закону законодавець має проаналізувати історію виникнення цього інституту, історичний та зарубіжний досвід застосування надзвичайних правових режимів і на підставі отриманої інформації передбачити всі можливі ситуації введення названого режиму⁵.

Є можливість погодитися з прихильниками закритого (повного) переліку обставин. Але закритий (повний) перелік може

⁴ Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія. Вид. 2-ге. Одеса : ОДУВС, 2011. С. 3.

⁵ Кузніченко С. О. Підстави введення, продовження та скасування надзвичайних адміністративно-правових режимів в закордонних країнах. *Наше право*. 2008. № 4 (Ч. 1). С. 65–70.

поставити правозастосовника у незручне становище. Може виникнути надзвичайна ситуація, а обставини, що її спричинили, не зазначені в законі. Це перешкоджає застосуванню надзвичайних заходів, і для виходу з ситуації необхідно внесення змін у закон. Ми вважаємо, що перелік обставин, які є підставами введення надзвичайних правових режимів, повинен мати лише рекомендаційний характер. Законодавець може тільки навести найхарактерніші суспільні явища й обставини та надзвичайні ситуації, що можуть зумовити введення зазначених режимів. Наприклад, нині життєдіяльність суспільства багато в чому залежить від комп'ютерної техніки та кібернетичного простору, який створений людиною, однак законодавством жодної з країн світу не визначено надзвичайні події або надзвичайні ситуації, що можуть виникнути у кібернетичному (віртуальному) просторі, підставою для введення надзвичайного правового режиму. Отже, питання відкритих та закритих списків підстав введення надзвичайних правових режимів у державах розглядається по-різному.

Наприклад, існує деяка специфіка у Великій Британії щодо введення надзвичайних правових режимів на окремих територіях. Так, 1926 року був прийнятий закон про надзвичайні повноваження, що стосувався Північної Ірландії, низка законів щодо боротьби з тероризмом, однак застосувався лише закон Ольстера.

Відповідно до п. 1 ст. 352 Конституції Індії підставами введення надзвичайного стану є умови, коли безпека Індії або якої-небудь її частини перебуває під загрозою внаслідок війни, або зовнішньої агресії, або збройного повстання. Пояснення до п. 1 ст. 352 Конституції Індії говорить про можливість введення надзвичайного стану до військових дій, початку агресії та збройного повстання, якщо президент дійде висновку, що така загроза існує. Згідно з п. 9 ст. 352 Конституції Індії президент може видавати прокламації про введення надзвичайного стану за різними підставами незалежно від того, що такий стан вже введено іншою прокламацією.

Одним з різновидів надзвичайного правового режиму в Індії є пряме президентське правління в окремих штатах. Ч. 1 ст. 356 Конституції Індії називає підстави, за якими може бути введено

такий режим, – коли президент за доповіддю губернатора штату або інакше дійде висновку, що виникла ситуація, при якій управління штатом не може здійснюватися згідно з положеннями Конституції. Останній надзвичайний правовий режим, що передбачений у Конституції Індії, – це надзвичайний стан у сфері фінансів, який може бути введено відповідно до підстав, викладених у п. 1 ст. 360, коли під загрозою знаходиться фінансова стабільність Індії чи якої-небудь її частини⁶.

При розгляді підстав введення надзвичайних правових режимів у країнах континентальної Європи зазначимо, що Конституція Угорської Республіки передбачає декілька підстав для введення надзвичайного правового режиму. Надзвичайний стан вводиться у разі війни чи безпосередньої загрози збройного нападу іноземної держави (п. h п. 3 ст. 19 Конституції Угорської Республіки). Стан облоги вводиться в разі збройних дій, що ставлять за мету повалення конституційного ладу або узурпацію державної влади, у разі актів насильства із застосуванням зброї або таких, що вчинюються збройними групами, які суттєво та у великому масштабі загрожують життю та власності громадян, а також під час катастроф промислового характеру (п. i п. 3 ст. 19 Конституції Угорської Республіки).

Отже, ми бачимо, що правовий режим надзвичайного стану створено для усунення зовнішніх факторів небезпеки, а надзвичайний правовий режим стану облоги – для внутрішніх факторів небезпеки. При цьому парламентарії Угорщини за генезою поділяють внутрішні небезпеки на види соціально-політичного та техногенно-природного характеру. Окремий випадок введення надзвичайного правового режиму урядом країни передбачає єдину підставу – неочікуване вторгнення іноземних збройних формувань (п. 1 ст. 19/Е Конституції Угорської Республіки)⁷.

Підсумовуючи проведені наукові розвідки, слід підкреслити, що для надзвичайного правового режиму характерно:

⁶ The Constitution of India (at modified to the 1st December, 2007). Government of India, Ministry of Law and Justice, 2008, p. 34.

⁷ Конституція Угорської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/hungary.pdf>

- а) зонування території режимного регулювання;
- б) установлений час режимного регулювання або факт, із якого припиняється режимне регулювання (закінчення війни, ліквідація пожежі тощо);
- в) створення спеціальних міжвідомчих органів і систем керування режимними заходами;
- г) особливі режимні правила життєдіяльності населення, перебування й пересування режимною територією, користування майном тощо;
- д) спеціальна заздалегідь установлена процедура введення, зміни та скасування;
- е) заздалегідь установлений перелік режимних право обмежувальних заходів;
- ж) жорсткість санкцій відповідних правових норм;
- з) система превентивного контролю за дотриманням режимних норм;
- і) призупинення діяльності окремих органів державної влади і місцевого самоврядування;
- к) надання надзвичайних (додаткових) повноважень органам виконавчої влади.

У загальному розумінні надзвичайний правовий режим становить систему погоджених правових норм (елементів правового інституту), що визначають:

- фактичні підстави введення (фактор небезпеки і кількісні та якісні показники його впливу на суспільство);
- державний орган (органи), що уповноважений вводити режим;
- процедуру введення;
- процедуру продовження дії;
- процедуру скасування;
- процедуру зміни режиму;
- часові та територіальні межі;
- зміни в компетенції державних органів, що задіяні для забезпечення режиму;
- створення тимчасових режимних органів (за необхідності);
- вичерпний перелік правообмежень громадян і прав юридичних осіб та покладання на них додаткових обов'язків;

- детально регламентований порядок діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій;

- вичерпний перелік надзвичайних заходів, що застосовуються в умовах введення надзвичайного правового режиму.

Для недопущення зловживання дискреційними повноваженнями в багатьох державах світу передбачається ускладнена процедура введення надзвичайного правового режиму, коли акт введення затверджується парламентом. На це твердження вказує і практика розбудови інституту надзвичайних правових режимів у законодавстві держав світу. Вказується про загрозу агресії чи військові дії, загрози незалежності, територіальної цілісності, державним інститутам, економічній стабільності, громадському порядку та громадській безпеці.

Аналізуючи законодавство України, зазначимо, що воно увібрало в себе багато корисного з міжнародного та зарубіжного досвіду, проте має і власні національні особливості, нехарактерні для інших держав. Перші посилання на підстави введення надзвичайного правового режиму містяться у статтях відповідних законів, що закріплюють мету введення (для воєнного та надзвичайного стану) та закріплюють завдання закону (для режиму зони надзвичайної екологічної ситуації).

Так, у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вказано, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, що фактично є підставами введення воєнного стану. Також у цій статті вказано, що воєнний стан вводиться для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності⁸, що є метою введення воєнного стану.

Надано вичерпний перелік підстав, проте, крім чітко визначених у міжнародному праві термінів «агресія», «загроза нападу

⁸ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

(агресії)», «територіальна цілісність держави»⁹, тут є і широке оцінчне поняття «небезпека державній незалежності України». У це поняття можна вкласти цілий спектр небезпечних ситуацій.

Ми пропонуємо окремо передбачити вичерпний перелік підстав введення воєнного стану за аналогією, як це зроблено в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану». Ст. 2 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» має назву «Мета введення надзвичайного стану». Зазначена стаття вказує такі підстави: усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства¹⁰.

У цьому разі законодавець також разом з визначеними термінами «збройної агресії» чи «загрози нападу», «небезпеки державній незалежності» України, її «територіальній цілісності», «зміна конституційного ладу шляхом насильства» визначає і деякі оцінчні поняття, наприклад, «особливо тяжкі надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру». При цьому Державний класифікатор надзвичайних ситуацій, який втратив чинність¹¹, мав чітко визначені рівні надзвичайних ситуацій залежно від кількісних показників, що характеризують вплив негативного фактора на суспільство.

У Законах України «Про правовий режим надзвичайного стану»¹² та «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» містяться спеціальні статті, де перелічуються умови введення відповідних режимів¹³. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» цей режим може бути введено лише

⁹ Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 1. Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. С. 38–39.

¹⁰ Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

¹¹ Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій : Постанова КМУ від 15.07.1998 р. № 1099. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1099-98-п#Text>

¹² Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

¹³ Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>

за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим.

При цьому ч. 2 вказаної статті має вичерпний перелік підстав, за яких надзвичайний правовий режим може бути введено:

1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади¹⁴.

Розкриття сутності спеціальних правових режимів з позицій теорії права неможливе без їх класифікації. Класифікації, у свою чергу, мають ґрунтуватися на критеріях, що визначають правовий зміст, а також з урахуванням специфіки суспільних відносин, що регулюються. Так, правові режими здійснюють правове регулювання певних суспільних відносин, впливають на структуру правовідносин – об'єкти, суб'єкти та зміст. Ці складові частини правовідносин будуть одними з основних критеріїв класифікації названих правових явищ.

¹⁴ Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

Побудова юридичних конструкцій спеціальних правових режимів, безумовно, базується на імперативному типі правового регулювання, що здійснює сутнісний вплив на вибір підходів до класифікації таких режимів.

На нашу думку, досить важливою є **класифікація спеціальних режимів** за критерієм закріплення їх у нормативно-правових актах за юридичною силою. Зокрема, їх можна поділити на *режими, що закріплені в:*

- Конституції України;
- міжнародних нормативно-правових договорах, згода на обов'язковість яких дана ВРУ;

- законах України;
- підзаконних нормативно-правових актах.

Залежно від території дії режими поділяються на:

- режими, що діють на території України та інших держав;
- режими, що діють на території України;
- режими, що діють на території певної адміністративно-територіальної одиниці;
- режими спеціалізовано-визначеної території;
- режими, що діють на території міста, села, селища;
- режими, що діють на території підприємства, установи, організації.

Необхідно зауважити, що конкретні параметри правових режимів справді можуть розрізнятися. Їх можна розпізнавати за такими ознаками: глибиною змін у конституційному статусі громадян та організацій; часом дії; територією дії; процедурою введення та закінчення; уповноваженими органами введення правових режимів тощо.

Отже, спеціальний правовий режим завжди має конкретну мету правового регулювання, яка й визначає вектор (напрямок) регулювання. Така мета впливає на характер і побудову правового режиму. Крім того, важливу роль у встановленні конкретного правового режиму відіграє принцип доцільності, згідно з яким встановлений режим має бути пріоритетним з погляду прав, свобод, законних інтересів людини, цілей самого правового регулювання тощо.

Побудова юридичних конструкцій спеціального правового режиму, безумовно, базується на імперативному типі правового

регулювання, що здійснює сутнісний вплив на вибір підходів до класифікації таких режимів. Цей режим є спеціальним порядком, затвердженим державою, та забезпечується реальними заходами виконання правових приписів.

Також слід наголосити на тому, що спеціальні правові режими можуть класифікуватися:

- за юридичною силою акта, що закріплює режим: на режими, встановлені законами України і підзаконними нормативно-правовими актами;
- за територією дії режиму: режим, що діє на території всієї держави, її окремої частини;
- за часом дії: постійні та тимчасові;
- за об'єктом-носієм: на режими територій, окремих об'єктів і документів, режими видів діяльності;
- за масштабом свободи громадян та організацій у використанні своїх можливостей для реалізації суб'єктивних прав: пільгові й обмежувальні режими;
- за глибиною змін у конституційному статусі громадян і організацій: звичайні та надзвичайні режими.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на складену в державі концепцію визначення надзвичайних ситуацій і особливо класифікацію надзвичайних ситуацій, законодавець у вказаному Законі використав застаріле поняття надзвичайної екологічної ситуації за наслідками, а не за генезою, як це було зроблено у вказаному державному класифікаторі надзвичайних ситуацій. І це призвело до використання у нормативно-правовому акті великої кількості оціночних понять, зокрема: надмірне забруднення навколишнього природного середовища; руйнівний вплив стихійних сил природи; негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі; значне збільшення рівня захворюваності населення.

Зазначимо, що за окремими ознаками підстав введення надзвичайних правових режимів прийнято спеціальні закони, наприклад Закон України «Про боротьбу з тероризмом»¹⁵. У цьому законі наводяться поняття тероризму та терористичного акту,

¹⁵ Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 29.10.2022).

загальнодержавна система боротьби з тероризмом, закріплені повноваження та організаційні форми діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом. Щодо предмета нашого дослідження особливу цікавість викликає режим у районі проведення антитерористичної операції (ст. 14), який за своєю природою є близьким до надзвичайних правових режимів, може передувати введенню надзвичайного стану та діяти разом, ніби в середині більш глобального режиму¹⁶.

Ми вважаємо, що надзвичайний правовий режим може вводитися в державі й тоді, коли небезпечний фактор загрожує всій державі у цілому, що, у свою чергу, відповідає міжнародним нормативним актам. Тому введення надзвичайного правового режиму можливо лише при настанні надзвичайної ситуації державного рівня. Наші думки підтверджує і практика введення надзвичайного правового режиму в Україні. Так, в усіх випадках введення надзвичайного правового режиму ситуація класифікувалася як надзвичайна державного рівня і після того лише вводився відповідний, на думку Президента України, надзвичайний правовий режим.

Важливим є питання класифікації надзвичайних ситуацій як поняття, що традиційно описує суспільно небезпечні явища дійсності. В основі класифікації надзвичайних ситуацій лежить джерело – негативний фактор, який призводить до загострення ситуації. Історичний досвід людства свідчить про постійність існування та накопичення суперечностей у середовищі суспільства між природою та людиною, між людиною і техносферою. В окремі моменти ці суперечності загострюються до свого роду кульмінацій, різких стрибків, що і є надзвичайною ситуацією. Джерелом надзвичайних ситуацій є одна із загострених суперечностей. Залежно від природи джерела надзвичайні ситуації можна розділили на три великих класи: надзвичайні ситуації природного характеру, надзвичайні ситуації техногенного характеру та надзвичайні ситуації соціально-психологічного характеру (соціального).

¹⁶ Кузніченко С. О. Концептуальні засади протидії тероризму: адміністративно-правовий аспект. *Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць*. 2002. № 3 (14). С. 106–113.

Для діяльності державних органів велике значення має питання про внутрішньополітичні й зовнішньополітичні джерела соціально-психологічних надзвичайних ситуацій. Цей важливий фактор поділив надзвичайні ситуації соціально-психологічного характеру на надзвичайні ситуації соціально-політичного (внутрішньосистемні щодо держави) і надзвичайні ситуації воєнного характеру (зовнішньосистемні)¹⁷.

Визнаючи практику, яка склалася, зокрема і в Україні щодо використання терміна «надзвичайна ситуація» у сфері техногенно-природної безпеки, ми все ж таки вважаємо за необхідне розробити єдиний термін, який би привів усі фактори небезпеки до єдиного знаменника, щоб можна було порівняти між собою вплив на українське суспільство терористичних актів на повітряному транспорті та пандемію, бомбардування території України та пожежу на АЕС тощо. Можливо, використання нового терміна, наприклад, «фактор небезпеки», а можливо, треба повернутися до комплексної концепції надзвичайних ситуацій, яка частково продовжує діяти в Україні.

Досить важливою для питання введення надзвичайних правових режимів є класифікація факторів небезпеки за рівнями. Скасована постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій» від 15.06.1998 № 1099¹⁸ і постанова КМУ «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями» від 24.03.2004 р. № 368¹⁹, що скасувала зазначену постанову, аналогічно визначають рівні надзвичайних ситуацій. Відповідно до положень, закріплених у цій постанові, класифікація надзвичайних ситуацій за їх рівнями здійснюється для забезпечення організації взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій у процесі вирішення

¹⁷ Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій : Постанова КМУ від 15.07.1998 р. № 1099. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1099-98-п#Text>

¹⁸ Там само.

¹⁹ Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями : Постанова КМУ від 24.03.2004 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-п#Text>

питань, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями та ліквідацією їх наслідків.

Залежно від обсягів заподіяної шкоди, технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, надзвичайна ситуація класифікується щодо державного, регіонального, місцевого або об'єктового рівнів.

Для визначення рівня надзвичайної ситуації встановлюються такі критерії:

1) територіальне поширення та обсяги технічних і матеріальних ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

2) кількість людей, які постраждали або умови життєдіяльності яких було порушено внаслідок надзвичайної ситуації;

3) розмір заподіяних (очікуваних) збитків.

Наприклад, щодо державного рівня визнається надзвичайна ситуація:

1) яка поширилась або може поширитися на територію інших держав;

2) яка поширилась на територію двох чи більше регіонів України (Автономної Республіки Крим (далі – АРК), областей, міст Києва та Севастополя), а для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих регіонів, але не менш як один відсоток від обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів (надзвичайна ситуація державного рівня за територіальним поширенням);

3) яка призвела до загибелі понад 10 осіб або внаслідок якої постраждало понад 300 осіб (постраждали – особи, життя або здоров'ю яких було заподіяно шкоду внаслідок надзвичайної ситуації), чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 50 тис. осіб на тривалий час (більш як на 3 доби);

4) внаслідок якої загинуло понад 5 осіб або постраждало понад 100 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 10 тис. осіб на тривалий час (більш як на 3 доби), а збитки (оцінені в установленому законодавством порядку), спричинені надзвичайною ситуацією, перевищили 25 тис. мінімальних розмірів (на час виникнення надзвичайної ситуації) заробітної плати;

5) збитки від якої перевищили 150 тис. встановлених законом розміру соціальної пільги;

6) яка в інших випадках, передбачених актами законодавства, за своїми ознаками визнається як надзвичайна ситуація державного рівня.

Ми вважаємо, що надзвичайний правовий режим може вводитися в державі й тоді, коли небезпечний фактор загрожує всій державі у цілому, що, у свою чергу, відповідає міжнародним нормативним актам. Тому введення надзвичайного правового режиму можливо лише при настанні надзвичайної ситуації державного рівня. Наші думки підтверджує і практика введення надзвичайного правового режиму в Україні. Так, в усіх випадках введення надзвичайного правового режиму ситуація класифікувалася як надзвичайна державного рівня і після того лише вводився відповідний, на думку Президента України, надзвичайний правовий режим.

На нашу думку, класифікацію надзвичайних ситуацій за рівнями доцільно було б доповнити надзвичайними ситуаціями найвищого рівня, міждержавного, таке розуміння відповідає не лише логіці адміністративно-територіального устрою, а й міжнародним нормативно-правовим актам.

Відповідно до законодавства України воєнний стан, надзвичайний стан та режим зони надзвичайної екологічної ситуації можуть бути введені лише одним суб'єктом – Президентом України. В усіх трьох випадках Президент України видає відповідний Указ (пункти 20, 21 ст. 106 Конституції України, ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ст. 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»).

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідний режим вводить Голова ВРУ (ст. 112 Конституції України), який виконує обов'язки Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України. Обмежень щодо введення надзвичайного правового режиму в цьому випадку ст. 112 Конституції України не передбачає.

Відповідний Указ Президента України обов'язково затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з моменту

звернення Президента України (п. 31 ст. 85 Конституції України). Згідно із ч. 3 ст. 83 Конституції України, у разі оголошення Указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях Верховна Рада України збирається на засідання у дводенний строк без скликання.

Тобто зі змісту цих законів випливає теза про те, що Президент України про факт введення відповідного надзвичайного правового режиму негайно інформує ВРУ. Втім, на нашу думку, необхідно все ж таки внести відповідні зміни до Конституції України і закріпити положення щодо негайного інформування ВРУ Президентом України в разі введення надзвичайного правового режиму.

Згідно із законодавством України Указ Президента України про введення відповідного надзвичайного правового режиму, який затверджений ВРУ, негайно оголошується через засоби масової інформації, систему оповіщення оборони або в інший спосіб (ч. 3 ст. 6 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», ч. 5 ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», ч. 2 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Водночас ми вважаємо, що відповідні норми цих законів необхідно доповнити положенням «про негайне офіційне оприлюднення».

Окремо слід розглядати звернення Президента України відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» через засоби масової інформації або в інший спосіб до груп осіб, організацій, установ, які є ініціаторами чи учасниками дій, що можуть бути приводом для запровадження надзвичайного стану за умовами введення надзвичайного стану, передбаченими пунктами 2–7 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» (умови соціального характеру). Вимоги Президента України про припинення протиправних дій протягом встановленого у зверненні строку передують введенню надзвичайного стану, дають можливість врегулювання ситуації, що склалася, без запровадження жорстких методів державного управління, передбачених правовим режимом надзвичайного стану.

Проте Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» у ч. 3 ст. 5 дає можливість Президенту України за умов, що вимагають невідкладних заходів для врятування населення або недопущення загибелі людей, вводити надзвичайний стан без попередження. Тобто Президент України наділений широкими дискреційними повноваженнями щодо важелів впливу на ситуацію, що склалася.

Згідно із ч. 4 ст. 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», пропозиції щодо введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президенту України подає Рада національної безпеки і оборони України з усіх підстав, а КМУ лише з підстав, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» (зокрема виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру).

На основі змісту пунктів 4 і 5 ст. 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» введення надзвичайного стану на території АРК або в окремих її місцевостях може ініціювати Верховна Рада АРК.

Положення ч. 1 ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» встановлює, що пропозиції щодо оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації можуть бути подані альтернативно або Радою національної безпеки і оборони України, або КМУ. До того ж, згідно із ч. 2 цієї самої статті, КМУ вносить подання про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації на підставі пропозицій центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого віднесені питання екологічної безпеки, Ради міністрів АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування або за власною ініціативою. А ч. 3 цієї статті говорить про можливість ініціювання оголошення окремої місцевості АРК або всього півострова в цілому зоною надзвичайної екологічної ситуації з боку Верховної Ради АРК.

Згідно із ч. 3 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президенту України подає Рада національної безпеки і оборони України.

Загальний порядок офіційного оприлюднення актів Президента України міститься в Указі Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 № 503/97. В Указі зазначено, що:

- акти Президента України не пізніше як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття в установленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях, якими є «Офіційний вісник України» та газета «Урядовий кур'єр»;

- акти Президента України можуть бути в окремих випадках (а введення надзвичайного правового режиму завжди) офіційно оприлюднені через телебачення і радіо;

- акти Президента України можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях лише після їх офіційного оприлюднення. Акти, опубліковані в інших друкованих виданнях, мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування;

- громадяни, державні органи, підприємства, установи, організації під час здійснення своїх прав і обов'язків повинні застосовувати акти Президента України, опубліковані в офіційних друкованих виданнях або одержані у встановленому порядку від органу, який їх видав;

- акти Президента України набирають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні;

- акти Президента України, які не мають загального значення чи нормативного характеру, можуть не публікуватися за його рішенням. Ці акти та акти з обмежувальними грифами офіційно оприлюднюються шляхом надіслання відповідним державним органам та органам місцевого самоврядування й доведення ними до відома підприємств, установ, організацій та осіб, на яких поширюється їх чинність;

- неопубліковані акти Президента України набирають чинності з моменту одержання їх державними органами або органами місцевого самоврядування, якщо Президентом України не встановлено інший строк набрання ними чинності;

- акти Президента України про призначення відповідно до законодавства на посади і звільнення з посад набирають чинності з моменту їх прийняття.

Але в нашому випадку при введенні конкретного надзвичайного правового режиму положення Указу Президента України повинні відповідати вимогам про негайне офіційне опублікування та оприлюднення по каналах телебачення, радіо і навіть Internet.

Негайність подання такого Указу зумовлена й тим, що названий акт Президента України відповідно до п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України затверджується ВРУ протягом двох днів з моменту звернення Президента України до ВРУ та наданням до неї акта разом з проектом відповідного закону.

Відповідно до частин 4 і 5 ст. 189 Регламенту ВРУ питання про затвердження відповідного Указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації розглядаються ВРУ без голосування щодо включення їх до порядку денного сесії, розкладу пленарних засідань сесії, тижневого порядку денного пленарних засідань ВРУ. Таке питання може вноситися на розгляд ВРУ без попередньої підготовки в комітетах.

Проект закону щодо затвердження відповідного Указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, загальну або часткову мобілізацію, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації розглядається за процедурою першого читання та прийняття закону в цілому.

Верховна Рада України може прийняти повністю, частково з рекомендаціями та (або) застереженнями або відхилити проект закону про затвердження відповідного указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, загальну або часткову мобілізацію, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Якщо ВРК затвердила законом відповідний указ Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні

або в окремих її місцевостях, загальну або часткову мобілізацію, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації частково з рекомендаціями та (або) застереженнями, чинними є положення відповідного указу Президента України, затвердженого ВРУ. Відповідний указ Президента України набирає чинності після його затвердження ВРУ і негайно оголошується через засоби масової інформації або оприлюднюється в інший спосіб.

У разі відхилення ВРК законопроекту про затвердження відповідного указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, загальну або часткову мобілізацію, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації такий Указ Президента України не набирає чинності.

Про прийняте ВРУ рішення щодо відповідного указу Президента України Голова ВРУ негайно повідомляє Президента України і робить повідомлення через засоби масової інформації (ст. 190 Регламенту ВРУ).

Отже, сам зміст інституту надзвичайних правових режимів вимагає термінового прийняття рішення для локалізації і ліквідації фактора глобальної небезпеки.

Важливим є питання, яке стосується особливості процедури, коли ініціатором уведення надзвичайного правового режиму є Верховна Рада АРК. Це право надано Верховній Раді АРК згідно з п. 28 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», а саме – ініціювання введення надзвичайного стану і встановлення зони надзвичайної екологічної ситуації в АРК чи в окремих її місцевостях.

Відповідно до ч. 4 ст. 15 Регламенту Верховної Ради АРК у разі введення на території АРК режиму воєнного, надзвичайного або іншого стану, пов'язаного з обмеженням конституційних прав громадян, місцевого самоврядування, статусу і повноважень Верховної Ради і Ради міністрів АРК, на вимогу не менше 1/3 депутатів Верховної Ради АРК, з ініціативи Голови Верховної Ради або її президії Голова Верховної Ради АРК скликає надзвичайну сесію або надзвичайне пленарне засідання Верховної Ради АРК без дотримання передбачених Регламентом строків

і умов скликання сесії і пленарних засідань, а також процедури розгляду питань і проєктів нормативно-правових та інших актів.

Відповідно до міжнародного досвіду необхідно або визначити порядок продовження строку збору Парламенту, або зменшити кількість народних депутатів, необхідних для підтримання Указу Президента України.

Як уже зазначалося, рішення щодо затвердження Указу Президента України про введення відповідного надзвичайного правового режиму приймається у вигляді Закону України.

Так, 14 грудня 2000 р. Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про оголошення окремих районів та міст Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької та Черкаської областей зоною надзвичайної екологічної ситуації» затверджено відповідний Указ Президента України. Також 6 грудня 2005 р. Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим» було затверджено відповідний Указ Президента України.

Згідно з Регламентом ВРУ може затвердити Указ повністю, як у випадку введення режиму зони надзвичайної екологічної ситуації в окремих районах та містах Кіровоградської, Хмельницької та Черкаської областей, або частково з рекомендаціями та застереженням, як у випадку введення надзвичайного стану в населених пунктах АРК.

До того ж при затвердженні відповідного Указу Президента України частково з рекомендаціями та застереженнями чинними є лише ті положення, що затверджені ВРУ. Цей Указ набирає чинності лише після його затвердження і негайно оголошується через засоби масової інформації або оприлюднюється в інший спосіб. Про прийняте ВРУ рішення щодо затвердження відповідного Указу Президента України негайно інформується Президент України і робиться повідомлення через засоби масової інформації (ч. 4 ст. 185 Регламенту ВРУ).

Слід підкреслити, що в разі відхилення ВРУ законопроєкту про затвердження Указу Президента України про введення відповідного надзвичайного правового режиму такий Указ не набирає чинності.

Згідно зі ст. 27 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» та ст. 24 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права у разі введення надзвичайного чи воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення. У повідомленні зазначається також дата припинення дії відповідних відхилень від зобов'язань, передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права.

Водночас у Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» не зазначається про інформування Генерального секретаря ООН. Але, як підкреслювалося раніше, режим зони надзвичайної екологічної ситуації є тотожним надзвичайному правовому режиму і містить у своєму змісті обмеження прав та свобод громадян, як і інші надзвичайні правові режими. На нашу думку, законодавцю треба доповнити відповідний закон положеннями щодо інформування про факт введення такого надзвичайного правового режиму.

Згідно з функціями представництва такі інформування здійснює Президент України. Але ми вважаємо, що це положення має бути віддзеркалене в законодавстві. Зобов'язання щодо інформування безпосередньо впливають із Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, відповідно до якого при відхиленні від зобов'язань держава, яка ратифікувала пакт, повинна негайно інформувати світове співтовариство: про положення, від яких вона відступила; про причини прийняття такого рішення та про строк, коли вона припиняє такі відхилення (ч. 3 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

Отже, наведений вище досвід має багато позитивних аспектів: по-перше, особливо важливо надавати інформацію щодо введення надзвичайного правового режиму, який вводиться за умов виникнення на території України особливо небезпечних надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

по-друге, суміжні держави зможуть вплинути на процес зменшення міграційних процесів на час введення такого режиму;

по-третє, таке інформування розглядається як акт доброї волі і сприяє налагодженню добросусідських відносин;

по-четверте, таке інформування дасть змогу суміжним державам та країнам Європи належно відреагувати щодо надання гуманітарної допомоги населенню території, де введено відповідний режим.

У деяких країнах закони про надзвичайні правові режими взагалі не передбачають інформування міжнародного співтовариства про факт введення конкретного режиму. Наприклад, зазначені положення не закріплені в конституційному законі Республіки Таджикистан «Про правовий режим надзвичайного стану». Такі міжнародні правила в будь-якому разі належать безпосередньому виконанню законодавцем. Отже, на нашу думку, необхідно провести імплементацію міжнародного законодавства і деталізувати норми Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Щодо продовження строку воєнного стану слід констатувати, що в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» не визначено строк дії такого стану з об'єктивних причин. І хоча п. 2 ст. 6 цього Закону говорить, що в Указі Президента України має зазначатися строк, на який вводиться воєнний стан, вважаємо, що законодавець мав на увазі визначення меж існування цього режиму до усунення воєнної загрози. Але на практиці ми побачили, що Президент України своїм Указом про введення воєнного стану в Україні визначив термін дії режиму 30 діб (Указ Президента України № 64/2022) з подальшим продовженням режиму окремими Указами Президента України (Указ Президента України № 757/2022).

На відміну від воєнного стану, надзвичайний стан в Україні має законодавчо закріплені строки дії. Згідно із ч. 1 ст. 7 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» такий режим в Україні може бути введено на строк не більше як 30 діб і в окремих місцевостях не більше як 60 діб.

Згідно із ч. 2 ст. 7 цього Закону у разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Президентом України, але

не більше як на 30 діб. Тобто на всій території України надзвичайний стан може бути введений максимально на 60 діб, а в окремих місцевостях – на 90 діб. До того ж ч. 2 ст. 7 зазначеного Закону вказує на те, що Указ Президента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження ВРУ. Тобто можна зробити висновок, що продовження строку дії надзвичайного стану здійснюється за процедурою введення такого режиму. Якщо Президент України видає указ про продовження надзвичайного стану в останній день дії такого режиму, то режим буде продовжено або на два дні при відсутності рішення парламенту, або до моменту прийняття негативного рішення щодо цього акту ВРУ.

Відповідно до буквального тлумачення цього положення впливає, що більше продовжити строк надзвичайного стану не можна, але з наступної доби можна ввести його за процедурою початкового введення.

Досвід зарубіжних країн показує, що існує навіть практика продовження режиму надзвичайного стану на декілька років з перервою в одну добу для проведення формальних виборів президента та парламенту.

Режим зони надзвичайної екологічної ситуації за аналогією з воєнним станом не має конкретних обмежень часу його дії і також з об'єктивних причин. І хоча в ч. 4 ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» зазначено, що в Указі Президента України про введення відповідного режиму повинен міститися строк, на який він уводиться, ідеться також про час, протягом якого вплив негативного фактора буде локалізовано до визначених меж або ліквідовано повністю. До того ж практика оголошення окремих регіонів України зоною надзвичайної екологічної ситуації згідно із законодавством показує, що відповідні укази Президента України в деяких випадках не містять посилення на строк існування такого режиму, а лише називають час, з якого такий режим уводиться (наприклад, Указ Президента України «Про оголошення окремих районів Закарпатської області зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 09.03.2001), в інших випадках називається конкретний строк існування режиму (наприклад, Указ Президента

України «Про оголошення окремих районів та міст Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької та Черкаської областей зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 11.12.2000).

На основі норми закону треба зробити висновок, що продовження строку режиму зони надзвичайної екологічної ситуації не передбачається, у разі необхідності такий режим вводиться знову за раніше розглянутою детальною процедурою.

Процедура скасування надзвичайного правового режиму воєнного стану закріплена у ст. 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях скасовується Указом Президента України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України в разі усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, про що негайно оголошується через засоби масової інформації. З пропозицією про скасування воєнного стану до Президента України може звернутися й ВРУ. Затвердження парламентом такий указ не потребує.

Оскільки надзвичайний стан в Україні має чітко визначені в законодавстві строки дії, то після закінчення такого строку, якщо дія режиму не була подовжена за встановленою процедурою, він автоматично скасовується.

Ст. 8 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» закріпила процедуру скасування такого режиму. Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях може бути скасований Указом Президента України раніше строку, на який він вводився, у разі усунення обставин, що зумовили необхідність введення надзвичайного стану.

Із пропозицією про скасування до Президента України можуть звернутися такі суб'єкти: по-перше, КМУ, якщо надзвичайний стан було введено в разі виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру; по-друге, Верховна Рада АРК, якщо надзвичайний стан було введено на території АРК чи окремих її місцевостях; по-третє, в усіх випадках ВРУ.

Про скасування надзвичайного стану оголошується негайно через засоби масової інформації або в інший спосіб після видання відповідного Указу Президента України.

Особливо слід зазначити, що згідно з міжнародними нормами (п. 3 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права) Президент України повинен вжити заходів про повідомлення Генерального секретаря ООН, а відповідно через нього інших держав-членів ООН, про дату, з якої відповідний надзвичайний правовий режим скасовується.

Подібна процедура скасування режиму передбачається ст. 9 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації». Режим зони надзвичайної екологічної ситуації скасовується достроково Президентом України, який не потребує затвердження парламенту у разі усунення обставин, що стали причиною оголошення такого режиму. З пропозицією про скасування до Президента України можуть звернутися такі суб'єкти: по-перше, Рада національної безпеки і оборони України; по-друге, Верховна Рада АРК, якщо відповідний режим було введено на території АРК чи окремих її місцевостях; по-третє, КМУ (з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади територій, де введено надзвичайний правовий режим).

Доцільно звернути увагу на юридичну техніку викладення ч. 5 ст. 9 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», яка містить положення, що зміна правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації проводиться з дотриманням вимог щодо введення такого режиму. І, на нашу думку, законодавець правильно звернув увагу та встановив процедуру зміни режиму. Справді, обставини можуть розвиватися як у бік погіршення ситуації, так і в бік її поліпшення. Велика ймовірність того, що залежно від такої динаміки треба буде змінювати надзвичайні заходи, щоб адекватно реагувати на ситуацію, що склалася. На основі буквального розуміння закону та практики зміни меж території, на якій вводиться надзвичайний правовий режим, відповідно до ст. 7 цього закону можна зробити висновок, що режим зони надзвичайної екологічної ситуації змінюється за процедурою його введення, тобто видання Указу Президента України, що затверджується ВРУ протягом двох днів.

Ст. 7 закону передбачає, що межі території, на якій оголошується зона надзвичайної екологічної ситуації, можуть бути

змінені з дотриманням вимог, установлених для порядку оголошення окремої території зоною надзвичайної екологічної ситуації (ст. 6 закону).

Перші прецеденти зміни меж території яскраво ілюструють цю процедуру. Так, Указом Президента України «Про зміну меж території у Вінницькій області, яку оголошено зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 20.12.2000 № 1364/2000 було доповнено Указ Президента України від 11.12.2000 № 1324/2000 «Про оголошення окремих районів та міст Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької та Черкаської областей зоною надзвичайної екологічної ситуації».

У зазначених нормативно-правових актах законодавець звернув увагу на досить важливі моменти щодо зміни надзвичайного правового режиму та зміни меж території дії надзвичайного правового режиму. На нашу думку, необхідно закріпити аналогічні положення щодо зміни режиму воєнного та надзвичайного стану у відповідних законах та передбачити процедури зміни режимів. Що стосується зміни меж території надзвичайного правового режиму, то хотілося б наголосити на нашій позиції про недоречність введення надзвичайного правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях. Ми вважаємо, що цей режим можна вводити лише на всій території держави. Щодо змін меж території дії надзвичайного правового режиму, то в цьому разі ми вважаємо за доцільне розробити і закріпити процедуру зміни території такого режиму.

Цікаве положення містить ч. 3 ст. 8 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», де закріплено перехід від режиму зони надзвичайної екологічної ситуації до правового режиму надзвичайного стану. Це положення вказує на взаємозв'язок усіх надзвичайних правових режимів і про перехід одного менш суворого режиму до більш суворого. Проте якоїсь окремої процедури переходу не встановлено. Згідно із зазначеним законом правовий режим надзвичайного стану вводиться в порядку, установленому Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану». За певних обставин, коли всі заходи надзвичайного стану вичерпано, а ситуація ускладнюється, може бути введено режим воєнного стану.

На нашу думку, можливий і зворотний процес, коли потрібно більш суворий надзвичайний правовий режим змінити менш суворим, але ситуація все ще вимагає впливу надзвичайних заходів. Ми вважаємо, що введення менш обтяжливого надзвичайного правового режиму буде позитивно сприйняте населенням, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади, що сприятиме підтримці дій Президента України, КМУ, ВРУ та тимчасових органів управління.

Скасування надзвичайного правового режиму проходить автоматично при незатвердженні протягом двох днів Указу Президента України про введення відповідного режиму згідно із ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», ч. 1 ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації».

Особливе місце щодо процедури скасування надзвичайних правових режимів посідають рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ). Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України до повноважень КСУ належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів ВРУ; актів Президента України; актів КМУ; правових актів Верховної Ради АРК.

Положення актів, що визнані КСУ неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення рішення, яке є обов'язковим для виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим. Відповідно до ч. 1 ст. 152 Конституції України закони та інші правові акти за рішенням КСУ визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції.

1.2. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК ЕЛЕМЕНТ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У період війни, в умовах прямої загрози незалежності України виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання, формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей. Пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське та євроатлантичне співтовариство є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, що великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Реалії сьогодення вимагають координаційної перебудови національно-патріотичного виховання населення, особливо правоохоронців. Формування єдиної нації, усвідомлення національної ідентичності та формування нової моделі громадянського суспільства актуалізують національно-патріотичне виховання майбутніх захисників правопорядку, як і загалом всієї молоді в Україні. Адже мета національно-патріотичного виховання полягає у формуванні в сучасній молоді активної життєвої позиції, громадянських переконань та ідеалів.

Основою національно-патріотичного виховання студентської та курсантської молоді є формування патріотичних поглядів і переконань, що розвиваються та закріплюються у процесі їх навчально-пізнавальної та суспільно корисної діяльності.

Підготовка висококваліфікованого персоналу є надзвичайно важливим завданням усіх закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Сучасні виклики змушують працівників силових структур постійно перебувати в ситуації швидкої адаптації до ризиконебезпечних умов професії, вимагають постійного професійного й особистісного розвитку. Забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості – стратегічні та далекоглядні цілі виховання

майбутнього поліцейського. Результатом має стати створення стійкої структури правоохоронних органів завдяки компетентним, добре підготовленим фахівцям із почуттям патріотизму та національної свідомості.

Найбільш актуальними серед виховних *напрямів* національно-патріотичного виховання виступають: громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне, екологічне.

Основними, стрижневими (основоположними) *ідеями* формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь є ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, вираженості, відповідальності, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Ключові вектори конструкції «національно-патріотичне виховання»:

- **національно** – як спільнота/ідея, що об'єднує (нація розуміється як спільнота етнополітична, що характеризується високим рівнем консолідації, самоусвідомлення і прагнення до творення власної національної держави);
- **патріотичне** – це про громадянську свідомість, про усвідомлення своєї ролі, обов'язків та прав у межах держави (патріотизм є почуттям власної цінності і національної самосвідомості й гідності);
- **виховання** – інструмент формування цінностей, інтересів, ідеалів і життєвих пріоритетів, спосіб усвідомити, зрозуміти та прийняти цінності, що стосуються громадянської свідомості.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, не викликає сумніву необхідність переосмислення вироблених системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання, формування нового українця-правоохоронця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

- повага до національної спадщини (символи, історія, культура);
- активна громадянська позиція;

- верховенство права, повага до прав людини;
- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, до регіональних та національно-мовних особливостей.

Перед Українською державою сьогодні стоїть завдання швидкого та якісного відродження національно-патріотичного виховання, що є частиною національної безпеки й обороноздатності держави, інструментом утвердження громадянської єдності на основі національно-патріотичних і демократичних цінностей.

Національно-патріотичне виховання – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, закладів освіти, громадських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів. Важлива роль у формуванні особистості належить закладам освіти. Вища освіта не може стояти осторонь цього питання, тим паче відомча. В аудиторії відбувається не тільки навчання, а й комплексний процес формування особистості майбутнього поліцейського. Випускник закладу вищої освіти – це не тільки майбутній фахівець, а й громадянин держави, доросла зріла людина з активною громадською позицією. Ті цінності та переконання, які були засвоєні під час навчання у виші, будуть визначальною мірою впливати на якість виконання поліцейським професійних обов'язків. Заклади вищої освіти є важливим майданчиком громадянського, національно-патріотичного виховання. Перед закладом професійної освіти як соціальним інститутом поставлено завдання – виховати громадянина, найвищою чеснотою якого була б любов до Батьківщини та свого народу, який би активно захищав її інтереси. На виконання цієї мети має бути спрямований весь освітній процес – усе, що сприяє перетворенню молодого людини, майбутнього випускника на громадянина.

Національно-патріотичне виховання поліцейських як невіддільна складова забезпечення внутрішньої безпеки України – це один із основних напрямків виховної і соціально-психологічної роботи, спрямований на формування кваліфікованого фахівця з високим рівнем патріотичної свідомості, почуття вірності Батьківщині, постійної готовності до виконання обов'язку із захисту державних інтересів.

Метою національно-патріотичного виховання є формування особистості самодостатнього громадянина-патріота, гуманіста, готового до виконання громадянських, конституційних та професійних обов'язків, до прийняття духовних і культурних цінностей українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної самобутності і здатності до самореалізації в соціумі²⁰. Мета національно-патріотичного виховання реалізується через систему навчально-виховних **завдань**:

- формування активної громадянської позиції як системи цілісних і соціальних орієнтацій та настанов, що характеризують працівника поліції як громадянина країни та суспільства;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та особистою відповідальністю;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, законів України, державної символіки (Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь);
- здобуття соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;
- формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;
- формування духовних цінностей українського патріота (почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української держави, рідної землі, родини, гордості за минуле й сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини);
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- формування психологічної та фізичної готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації до сумлінного виконання професійних обов'язків поліцейського;

²⁰ Казначеев Д., Лопасєва О. Здійснення національно-патріотичного виховання курсантської та студентської молоді як важливий чинник підготовки кадрів для Національної поліції України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 304.

- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до забезпечення і захисту прав людини;
- спонукання до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму;
- створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації при висвітленні подій та явищ суспільного життя²¹.

Національно-патріотичне виховання спирається на загальні принципи виховання: людиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових та індивідуальних особливостей.

Водночас **національно-патріотичне виховання має власні принципи**, що відображають його специфіку. Серед них:

- *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання поваги до українського народу, шанобливого ставлення до його культури, історії, традицій; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;
- *принцип самоактивності* забезпечує розвиток суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;
- *принцип полікультурності* забезпечує формування відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невіддільну складову культури загальнолюдської. Це передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір;

²¹ Загуменна Ю. О. Національно-патріотичне виховання поліцейських як невід'ємна складова забезпечення внутрішньої безпеки України. *Международный научный журнал «Верховенство права»*. 2017. № 3. С. 174.

- принцип *культуrowідповідності* задля формування базової культури особистості на основі набутого морально-етичного досвіду людства;

- принцип *соціальної відповідності* обумовлює потребу узгодження змісту і методів національно-патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання готовності до захисту України та ефективного розв'язання життєвих проблем на основі сформованих цінностей;

- принцип *історичної й соціальної пам'яті та наступності поколінь* спрямований на збереження духовно-моральної й національної культурно-історичної спадщини.

Національно-патріотичне виховання є одним із головних пріоритетів у підготовці поліцейського. Підґрунтям підготовки мають бути принципи гуманізму, демократизму, наступності та спадкоємності поколінь, толерантності. Завдяки специфіці своєї професійної діяльності майбутні поліцейські інтегруються в суспільство. Ось чому загальнолюдські цінності, як-от духовність, гуманність, моральність, патріотизм, мають домінувати у майбутнього правоохоронця.

Серед методів і форм національно-патріотичного виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, робота з кейсами, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій морально-етичного змісту, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, використання засобів масової комунікації.

На сучасному етапі державна політика України у сфері національно-патріотичного виховання реалізується відповідно до положень Конституції України, Законів України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України»,

«Про освіту», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», Постанови Верховної Ради України від 12.05.2015 р. № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр., затвердженої Указом Президента України від 18.05.2019 № 286/2019, Правил етичної поведінки поліцейських, Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року (наказ МОН № 527 від 06.06.2022).

Головними шляхами реалізації національно-патріотичного виховання поліцейських є:

- реалізація заходів з інформаційної безпеки, спрямованих на запобігання негативним наслідкам впливу інформаційної війни, та розвиток критичного мислення майбутніх поліцейських;
- визначення порядку державного фінансування заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання;
- підготовка комплексних освітніх програм громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного, духовно-морального виховання та нормативно-методичного забезпечення їх реалізації;
- вироблення науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання, включення проблематики патріотичного виховання поліцейських до дослідницьких програм і планів підготовки ад'юнктів та аспірантів;
- міжнародна співпраця з питань удосконалення процесу національно-патріотичного виховання, обмін досвідом із правоохоронними інституціями інших держав;
- проведення заходів, спрямованих на реалізацію патріотичного виховання в закладах системи освіти, культури, спорту;
- сприяння громадській діяльності та самоорганізації українських громадян, спрямованої на заохочення до благодійних соціальних, інтелектуальних та творчих ініціатив і проєктів на благо України із залученням представників правоохоронних органів із подальшим висвітленням;

- створення умов для популяризації професії, формування героїчного образу сучасного поліцейського, поширення історій успіху;
- активне залучення до патріотичного виховання військових капеланів, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію;
- сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання;
- удосконалення підготовки та перепідготовки кадрів, які займаються питаннями національно-патріотичного виховання поліцейських;
- вивчення потреб курсантської молоді, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень;
- забезпечення активної участі сім'ї та родини в розвитку фізично і морально здорової, патріотично налаштованої зростаючої особистості;
- активне залучення до національно-патріотичного виховання громадських об'єднань та благодійних організацій, використання їхнього досвіду, потенціалу, методів роботи у вихованні патріотів України;
- запобігання пропаганді в засобах масової інформації культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національним духовним цінностям, заперечують суверенність Української держави;
- створення в мережі «Інтернет» інформаційної бази з питань патріотичного виховання;
- залучення до обговорення нагальних питань із патріотичного виховання відомих учених, державних і громадських діячів, представників культури і мистецтва, педагогів, ветеранів війни, лідерів та активістів громадських організацій;
- активна протидія фактам, що фальсифікують історію України та її сьогодення²².

²² Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року : наказ МОН № 527 від 06.06.2022 р. URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJsxljlNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>

У результаті оновлення системи національно-патріотичного виховання очікується:

- забезпечення формування у нового покоління правоохоронців активної громадянської позиції, розвинутої патріотичної свідомості і відповідальності, почуття вірності, любові до Батьківщини, поваги до національних, історичних, культурних і духовних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови та державних символів України, турботи про спільне благо, природу, збереження та шанування національної пам'яті;
- підвищення мотивації та зацікавленість молоді щодо служби у правоохоронних органах України, готовність до захисту України та виконання конституційного і громадянського обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави;
- формування компетенцій, необхідних для захисту України, служби в підрозділах Національної поліції України;
- формування і зміцнення позитивних особистісних рис – відповідальність, почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння регулювати свої почуття, бажання;
- збереження стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки;
- створення ефективної системи національно-патріотичного виховання суспільства.

1.3. ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Правовою основою цивільного захисту є Конституція України, Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 та введений в дію 01.07.2013 року (далі – КЦЗ України)²³, інші закони України,

²³ Кодекс цивільного захисту України. Кодекс України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, а також акти Президента України та КМУ.

Цивільний захист населення являє собою комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки²⁴.

Суб'єктами забезпечення цивільного захисту є центральні органи виконавчої влади, інші державні органи, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації.

Координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту в межах своїх повноважень здійснюють:

- 1) Рада національної безпеки і оборони України;
- 2) Кабінет Міністрів України (далі – КМУ).

Для координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення й територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації:

1) КМУ утворюється Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

2) Радою міністрів Автономної Республіки Крим (далі – АРК), обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями утворюються регіональні комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

3) районними державними адміністраціями, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх створення), селищних та сільських рад утворюються місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

²⁴ Кодекс цивільного захисту України. Кодекс України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

4) керівними органами підприємств, установ та організацій утворюються комісії з питань надзвичайних ситуацій.

Для координації робіт з ліквідації конкретної надзвичайної ситуації та її наслідків на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях утворюються спеціальні комісії з ліквідації надзвичайної ситуації (ст. 6 КЦЗ України).

Основним принципом цивільного захисту є гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також виконання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права.

Сьогодні в Україні запроваджена та діє єдина державна система цивільного захисту, спрямована на забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту.

Основними завданнями єдиної державної системи цивільного захисту є:

- забезпечення готовності міністерств та інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм сил і засобів до дій, спрямованих на запобігання і реагування на надзвичайні ситуації;
- забезпечення реалізації заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій;
- навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації;
- виконання державних цільових програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям, забезпечення сталого функціонування підприємств, установ та організацій, зменшення можливих матеріальних втрат;
- опрацювання інформації про надзвичайні ситуації, видання інформаційних матеріалів з питань захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій;
- прогнозування й оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах;
- створення, раціональне збереження і використання резерву матеріальних та фінансових ресурсів, необхідних для запобігання і реагування на надзвичайні ситуації;

- оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи;
- захист населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій;
- проведення рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, організація життєзабезпечення постраждалого населення;
- пом'якшення можливих наслідків надзвичайних ситуацій у разі їх виникнення;
- здійснення заходів щодо соціального захисту постраждалого населення;
- реалізація визначених законом прав у сфері захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій, в тому числі осіб (чи їх сімей), що брали безпосередню участь у ліквідації цих ситуацій;
- інші завдання, визначені законом.

Додатковими завданнями єдиної державної системи цивільного захисту у відбудовний період є:

- проведення цільової мобілізації для ліквідації наслідків ведення воєнних дій та надзвичайних ситуацій;
- ліквідація наслідків воєнних дій у населених пунктах та на територіях, що зазнали впливу засобів ураження;
- ужиття заходів для відновлення об'єктів критичної інфраструктури сфери життєзабезпечення населення;
- визначення населених пунктів та районів, що потребують проведення гуманітарного розмінування, маркування небезпечних ділянок, проведення очищення (розмінування) територій;
- залучення до ліквідації наслідків ведення воєнних дій та надзвичайних ситуацій міжнародної допомоги.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям

та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень²⁵.

Відповідно до рекомендацій Державної служби України з надзвичайних ситуацій дії цивільного захисту населення в умовах воєнного стану містять таке²⁶:

При першій можливості слід покинути разом із сім'єю небезпечну зону. У разі неможливості виїхати особисто слід відправити дітей і родичів похилого віку до родичів, знайомих. Необхідно взяти із собою всі документи, коштовні речі й цінні папери. Підготовку до можливого перебування у зоні надзвичайної ситуації доцільно починати завчасно. Необхідно підготувати «екстрену валізу» з речами, які можуть знадобитися при знаходженні в зоні НС або при евакуації в безпечні райони.

Підготовка оселі:

- нанести захисні смуги зі скотчу (паперу, тканини) на віконне скло для підвищення його стійкості до вибухової хвилі та зменшення кількості уламків і уникнення травмування в разі його пошкодження;
- по можливості обладнайте укриття у підвалі, захистіть його мішками з піском, передбачте наявність аварійного виходу;
- при наявності земельної ділянки обладнайте укриття на такій відстані від будинку, яка більше його висоти;
- забезпечте оселю запасами питної та технічної води;
- зробіть запас продуктів тривалого зберігання;
- додатково укомплектуйте домашню аптечку засобами надання першої медичної допомоги;
- підготуйте (закупіть) засоби первинного пожежогасіння;

²⁵ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

²⁶ Дії населення в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/abetka-bezpeki/diyi-naselennya-v-umovax-nadzvicainix-situacii-vojennoho-harakteru>

- підготуйте ліхтарики (комплекти запасних елементів живлення), газові лампи та свічки на випадок відключення енергопостачання;
- підготуйте (закупіть) прилади (примус) для приготування їжі у разі відсутності газу й електропостачання;
- підготуйте необхідні речі та документи на випадок термінової евакуації або переходу до захисних споруд цивільної оборони або інших сховищ (підвалів, погребів тощо);
- особистий транспорт тримайте у справному стані із запасом палива для виїзду з небезпечного району;
- при наближенні зимового періоду необхідно продумати питання щодо обігріву оселі у випадку відключення централізованого опалення.

Правила поведінки в умовах надзвичайної ситуації воєнного характеру.

Необхідно:

- зберігати особистий спокій, не реагувати на провокації;
- не сповіщати про свої майбутні дії (плани) малознайомих людей, а також знайомих з ненадійною репутацією;
- завжди мати при собі документ (паспорт), що засвідчує особу, відомості про групу крові свою та близьких родичів, можливі проблеми зі здоров'ям (алергію на медичні препарати тощо);
- знати місце розташування захисних споруд цивільної оборони поблизу місця проживання, роботи, у місцях частого відвідування (магазини, базар, дорога до роботи, медичні заклади тощо). Без необхідності намагатися якнайменше знаходитися поза місцем проживання, роботи та у малознайомих місцях;
- при виході із приміщень, пересуванні сходами багатоповерхівок або до споруди цивільної оборони (сховища) дотримуватись правила правої руки (як при русі автомобільного транспорту) з метою уникнення тисняви. Пропускати вперед та надавати допомогу жінкам, дітям, літнім людям та інвалідам, що значно скоротить терміни зайняття укриття;
- уникати місць скупчення людей;
- не вступати в суперечки з незнайомими людьми, уникати можливих провокацій;

- у разі отримання будь-якої інформації від органів державної влади про можливу небезпеку або заходи щодо підвищення безпеки передати її іншим людям (за місцем проживання, роботи тощо);

- при появі озброєних людей, військової техніки, заворушень негайно покинути цей район;

- посилити увагу і за можливості також залишити цей район у разі появи засобів масової інформації сторони-агресора;

- про людей, які не орієнтуються на місцевості, розмовляють з акцентом, мають нехарактерну зовнішність, здійснюють протиправні і провокаційні дії, здійснюють незрозумілу роботу, тощо – негайно проінформувати органи правопорядку, місцеву владу, військових;

- у разі потрапляння в район обстрілу – сховатись у найближчу захисну споруду цивільної оборони, сховище (укриття). У разі відсутності пристосованих сховищ для укриття використовувати нерівності рельєфу (канави, окопи, заглиблення від вибухів тощо). У разі раптового обстрілу та відсутності поблизу споруд цивільного захисту, сховища і укриття – ляжте на землю головою в бік, протилежний вибухам. Голову слід прикрити руками (за наявності для прикриття голови використовувати валізу або інші речі). Не виходьте з укриття до кінця обстрілу;

- надавати першу допомогу іншим людям у разі їх поранення. Викликати швидку допомогу, представників ДСНС України, органів правопорядку, за необхідності – військових;

- у разі, якщо ви стали свідком поранення або смерті людей, протиправних до них дій (арешт, викрадення, побиття тощо), слід постаратися з'ясувати та зберегти якнайбільше інформації про них та обставини події для надання допомоги, пошуку, встановлення особи тощо. Необхідно пам'ятати, що ви самі або близькі вам люди також можуть опинитись у скрутному становищі і будуть потребувати допомоги.

Не рекомендується:

- підходити до вікон, якщо почуєте постріли;
- спостерігати за ходом бойових дій;
- стояти чи перебігати під обстрілом;
- конфліктувати з озброєними людьми;
- носити армійську форму або камуфльований одяг;

- демонструвати зброю або предмети, схожі на неї;
- підбирати покинуті зброю та боєприпаси.

При виявленні вибухонебезпечних предметів забороняється:

- перекладати їх, перекочувати з одного місця на інше;
- збирати і зберігати, нагрівати й ударяти;
- намагатися розряджати і розбирати;
- виготовляти різні предмети;
- використовувати заряди для розведення вогню й освітлення;
- приносити в приміщення, закопувати в землю, кидати в колодязь чи річку.

Виявивши вибухонебезпечні предмети, вживайте заходів з їх означення, огороження й охорони знайдених предметів на місці виявлення. Негайно повідомте про це територіальні органи ДСНС та МВС за телефоном «101» та «102».

«Екстрена валіза»

Екстрена валіза зазвичай являє собою міцний і зручний рюкзак від 25 літрів і більше, що містить необхідний індивідуальний мінімум одягу, предметів гігієни, медикаментів, інструментів, засобів індивідуального захисту та продуктів харчування. Усі речі повинні бути новими (періодично поновлюваними) і не використовуватись у повсякденному житті. Екстрена валіза призначена для максимально швидкої евакуації із зони надзвичайної події – землетрусу, повені, пожежі, у разі загостреної криміногенної обстановки, епіцентру військових дій і т. д. Вантаж у рюкзаку треба укласти рівномірно. Добре мати рюкзак із «підвалом» (нижнім клапаном).

У рюкзак рекомендується покласти:

- копії важливих документів в поліетиленовій упаковці. Заздалегідь зробіть копії всіх важливих документів – паспорта, автомобільних прав, документів на нерухомість, автомобіль і т. ін. Документи треба укласти так, щоб у разі необхідності їх можна було швидко дістати. У деяких джерелах рекомендують серед документів тримати кілька фотографій рідних і близьких;
- кредитні картки та готівку. Нехай у вас буде невеликий запас грошей;

- дублікати ключів від будинку і машини;
- карту місцевості, а також інформацію про спосіб зв'язку і умовлене місце зустрічі вашої родини;
- засоби зв'язку й інформації (невеликий радіоприймач з можливістю прийому в УКХ і БМ-діапазоні) та елементи живлення до радіоприймача (якщо потрібні);
- ліхтарик (краще кілька) і запасні елементи живлення до нього, сірники (бажано туристичні), запальничку, свічки;
- компас, годинник (перевагу віддавайте водонепроникним);
- багатофункціональний інструмент, що включає лезо ножа, шило, пилку, викрутку, ножиці тощо;
- ніж, сокиру, сигнальні засоби (свисток, фальшфейер тощо);
- декілька пакетів для сміття об'ємом 120 літрів. Може замінити намет або тент, якщо розрізати;
- рулон широкого скотчу;
- упаковку презервативів. Презерватив за необхідності може використовуватись для захисту від вологи сірників та запальничок, як джгут для зупинки кровотечі, надійне закупорювання ємностей від комах та піску, перенесення води;
- шнур синтетичний 4–5 мм, близько 20 м;
- блокнот та олівець;
- нитки й голки;
- аптечку першої допомоги. До складу аптечки обов'язково мають входити: бинти, лейкопластир, вата, йод, активоване вугілля (інтоксикація), парацетамол (жарознижувальний), пенталгін (знеболювальний), супрастин (алергія), імодіум (діарея), фталазол (шлункова інфекція), альбуцид (краплі для очей), джгут, шприци тощо; ліки, що ви приймаєте (мінімум на тиждень) з описом способу застосування та дози; рецепти; прізвища та мобільні телефони ваших лікарів (слідкуйте за терміном придатності ліків);
- одяг: комплект нижньої білизни (2 пари), шкарпетки бавовняні (2 пари) і вовняні, запасні штани, сорочку або кофту, плащ-дошовик, в'язану шапочку, рукавички, шарф (може знадобитися в найнесподіваніших ситуаціях), зручне, надійне взуття;
- мініпалатку, поліуретановий килимок, спальник (якщо є місце);

- засоби гігієни: зубну щітку і зубну пасту, невеликий шматок мила, рушник (є такі в упаковці пресовані), туалетний папір, кілька упаковок одноразових сухих та вологих серветок, кілька носових хусток, засоби інтимної гігієни, бритву, манікюрний набір;

- приналежності для дітей (якщо необхідні);
- посуд (краще металевий): казанок, флягу, ложку, кружку;
- запас їжі на кілька днів – усе, що можна їсти без попередньої обробки і не займає багато місця, довго зберігається (не швидкопсувні), наприклад: висококалорійні солодощі (чорний шоколад (із горіхами), жменю льодяників), набір продуктів (тушонка, галети, суп-пакети, м'ясні та рибні консерви), якщо є місце – крупа перлова, гречана, рис довгозернистий, макарони, вермішель, сухі овочеві напівфабрикати, горілка, спирт питний;

- запас питної води на 1–2 дні, який треба періодично оновлювати (вода не має бути застоюною). У літніх людей, інвалідів та дітей є особливі потреби. За необхідності цей список доповнюється і коригується. Із практики загальна вага «Екстреної валізи» не має перевищувати 50 кілограмів²⁷.

1.4. НЕСЕННЯ СЛУЖБИ НА БЛОКПОСТАХ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

24 лютого 2022 року розпочалася відкрита, повномасштабна збройна агресія російської федерації проти незалежної України, яка супроводжується бойовими діями по всій території нашої країни. У ході виконання службових завдань із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України особовий склад підрозділів Національної поліції України (далі – НПУ) задіяний для виконання різноманітних бойових завдань, зокрема й до несення служби на блокпостах. Щоб виконати поставлені завдання вчасно та без людських втрат, кожен працівник

²⁷ Дії населення в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/abetka-bezpeki/diyi-naselennya-v-umovax-nadzvichainix-situacii-vojennoho-kharakteru>

та керівник підрозділу повинен мати чітку уяву про те, як облаштувати блокпост, організувати його роботу і яких правил потрібно дотримуватися під час виконання службових обов'язків, пов'язаних із несенням служби на блокпосту.

Нині фахівцями у галузі воєнної науки, тактико-спеціальної підготовки, серед яких І. Винарчук, А. Вишневський, Ю. Йосипів, М. Курляк, М. Московчук, О. Ніколаєв, В. Синенький, О. Тьорло, Н. Туз, В. Юлдашев, А. Ярославський та інші, розроблено багато методичних рекомендацій, настанов, інструкцій щодо організації і тактики несення служби на блокпостах. Водночас в умовах сьогодення організаційно-тактичні аспекти несення служби на блокпостах підрозділами НПУ потребують подальшого наукового опрацювання.

Організаційні аспекти несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України

Блокпост – це обладнане в інженерному відношенні місце або ділянка місцевості, на якій виконує службово-бойові завдання підрозділ, призначений для безперервного контролю за рухом транспорту і людей на дорогах, в'їздах (виїздах) до населених пунктів, станціях, портах під час блокування (ізоляції) району надзвичайного стану, району проведення спеціальної операції, району бойових дій, здатний самостійно тримати кругову оборону. Блокпости встановлюються з метою: перевірки, огляду та реєстрації руху людей, майна та транспортних засобів у зоні відповідальності; запобігання незаконному перевезенню зброї, боєприпасів та вибухових речовин, а також вільному пересуванню противника, ДРГ, осіб, оголошених у розшук; блокування місцевості і припинення або обмеження руху відповідно до визначеного порядку. Блокпости поділяються на стаціонарні (постійні) і рухомі (мобільні), крім того можуть розгортатися тимчасові. Блокпости також відрізняються рівнем огляду, який вони повинні проводити (всі особи та засоби пересування або вибірково огляди).

Стаціонарний (постійний) блокпост розміщується на основних шляхах, на перетині доріг або на в'їзді в контрольований район або місто та складається із декількох охоплених

єдиним задумом споруд та інженерних укріплень. Такі блокпости обслуговуються цілодобово, й особовий склад на них знаходиться постійно. Такий блокпост має бути здатен самостійно витримати кругову оборону. Вони розташовуються на перехрестях доріг, поблизу мостів, у вузьких долинах, на в'їздах (виїздах) у зону роз'єднання (буферну, контрольовану, демілітаризовану зону), на важливих ділянках шляхів комунікацій і функціонують цілодобово. Залежно від віддалення блокпоста від місць дислокації підрозділу наряд для несення служби на стаціонарному блокпосту може призначатися на термін до 3 діб, а при необхідності – і на більш тривалий термін.

Тимчасовий блокпост може бути виставлений пішим або моторизованим патрулем на короткий проміжок часу. Місцезнаходження тимчасового блокпоста залежить від обставин, які склалися в ході оперативної обстановки. Місце вибирається так, щоб пост неможливо було об'їхати – біля залізничного переїзду, на ділянці дороги з глибокими кюветами та в інших місцях, де транспорт з підозрюваними не зможе швидко розвернутися й від'їхати. Місцевість навколо має бути відкрита для кругового обстрілу та повинна добре проглядатися. При виконанні завдань на більшості стаціонарних блокпостах задіюється зазвичай взвод, який складається як мінімум з трьох відділень, кількість особового складу на інших блокпостах залежить від загроз, визначених завдань та умов обстановки. Тимчасовий блокпост може встановлюватись зазвичай пішим патрулем для перевірки осіб і транспорту на певній ділянці дороги, після чого він продовжує виконання завдань патрулюванням.

Основними завданнями блокпоста є повне або часткове блокування в'їзду (виїзду) в окремі місцевості, попередження ввозу (вивозу) в них зброї, боєприпасів та інших заборонних засобів, що можуть бути використані для протиправної діяльності, демонстрація військової присутності («демонстрація прапора»), спостереження і збір інформації від місцевого населення. Крім того, на блокпост покладаються такі завдання: огляд і перевірка людей, транспорту і вантажів, що перетинають зону роз'єднання (буферну, контрольовану, демілітаризовану зону); запобігання проникнення порушників і незаконної доставки зброї, боєприпасів, вибухових

речовин; блокування руху транспорту і людей (часткового чи повного); затримання громадян і транспортних засобів, що порушують встановлений режим поведінки; спостереження за місцевістю; контроль комунікацій. Блокпост переважно влаштовується за кутами будівель, на поворотах дороги або за схилами пагорбів, щоб використовувати елемент несподіванки²⁸.

Рухомий (мобільний) пост – це оснащений посиленням озброєнням, засобами бронезахисту, засобами зв'язку і спецзасобами наряд поліції на автомобілі, призначений для контролю за рухом транспорту та осіб на автошляхах (державного та місцевого значення), в'їздах (виїздах) до населених пунктів, станцій, портів під час блокування (ізоляції) району надзвичайного стану, району бойових дій та затримання правопорушників, які намагаються об'їхати (обійти) стаціонарні блокпости. Місце розташування рухомого (мобільного) посту обирається так, щоб це було несподіванкою для громадян та водіїв транспортних засобів, що пересуваються. Після того як місце розташування рухомого (мобільного) посту стане відомим, пост переміщується в інше місце (район) виконання завдань.

Основними завданнями мобільного посту є виявлення зброї, боєприпасів, вибухових, наркотичних та психотропних речовин, радіоактивних матеріалів й отруйних хімічних речовин, незаконно переміщених товарів, вантажів до району або з району проведення бойових дій, виявлення осіб, причетних до ДРГ і злочинців, які перебувають у розшуку, забезпечення порядку перебування у визначеному районі осіб, не залучених до несення служби та військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та інших осіб, які залучаються до проведення таких заходів, шляхом: зупинки транспортних засобів; перевірки документів у осіб, транспорту, вантажу; опитування осіб; поверхневої перевірки й огляду (особи, транспорту, вантажу/товару), вимоги залишити місце та обмеження доступу до визначеної території; обмеження пересування особи, транспортного засобу; застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки,

²⁸ Албул С. В., Кузніченко С. О., Юлдашев В. В. Організація і тактика несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 4.

відеозапису; перевірки дотримання обмежень особами, які перебувають під адміністративним наглядом та інших категорій осіб²⁹.

До складу рухомого (мобільного) посту входить поліцейський наряд, забезпечений службовим автотранспортом, озброєнням, засобами бронезахисту, засобами зв'язку та спецзасобами. Чисельність особового складу, що залучається до несення служби на мобільному посту, складає від 3 та більше поліцейських, залежно від обсягів виконання службових завдань та ситуації, що склалася. Така чисельність може бути збільшена з урахуванням змін оперативної ситуації. Місце несення служби на мобільному блокпосту визначається з урахуванням місцевості та єдиної дислокації стаціонарних блокпостів та оперативної обстановки.

Як стверджують фахівці, досить складно знайти два схожі між собою блокпости, оскільки всі вони облаштовуються відповідно до ситуації, ландшафту та особливостей оперативної ситуації. Також суттєво впливають на планування блокпоста ресурсні можливості підрозділу в період його облаштування. Блокпост в інженерному плані має бути належно облаштований. Зокрема, мають бути передбачені різноманітні інженерні загородження, пастки та перешкоди. Блокпост краще влаштовувати в місці з хорошим оглядом, щоб машина, котра потрапила в зону видимості, не мала можливості повернути, з'їхати з дороги або об'їхати блокпост так, щоб її не було видно з блокпоста.

Залежно від визначених завдань на блокпосту встановлюються:

- 1–2 буферні зони обмеження швидкості руху, яка має забезпечити примусове зменшення швидкості автомобіля до 5–10 км/год;
- зона догляду автотранспорту, вантажів та окремих осіб, на якій організовуються пости: перевірки документів; огляду автотранспорту та багажу. У разі потреби для перевірки вантажних автомобілів може організовуватися окрема зона догляду вантажівок;

²⁹ Албул С. В. Організаційні аспекти несення служби на блокпостах в умовах анти-терористичної операції. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності ОВС в сучасних умовах* : матеріали круглого столу (Одеса, 29 жовтня 2015 р.). Одеса : ОДУВС, 2015. С. 6.

- зона поглибленого догляду автотранспорту, багажу та окремих осіб;
- вогневі позиції (пости) для груп вогневого прикриття. У разі потреби можуть організовуватися приховані вогневі позиції (секрети) за межами блокпоста;
- КП командира блокпоста, на якому встановлюються засоби зв'язку, розміщується необхідна документація тощо. Він має знаходитися на відстані 15–30 метрів від дороги, що забезпечує вогневе прикриття під час огляду транспортних засобів;
- місця прийому їжі та відпочинку для особового складу вільної зміни блокпоста. Забороняється прийняття їжі та відпочинку в інших невизначених місцях.

Під час облаштування блокпоста перевіряються всі підходи до нього, особлива увага звертається на вогневі позиції, які можуть бути використані для ведення снайперського вогню по блокпосту. Найбільш загрозливі напрямки можуть прикриватися сигнальними мінами і ракетами. На випадок збройного нападу блокпост належно обладнується в інженерному відношенні для ведення кругової оборони, а також для захисту від снайперського вогню противника.

Перевірка цивільних осіб, які прибувають на блокпост, а також пасажирів автотранспорту здійснюється окремо. Для цього створюється окремий коридор та виділяється закрите місце для проведення персонального обшуку (за згодою). Для обмеження швидкості руху на блокпосту та унеможливлення його об'їзду на дорожньому полотні і на узбіччях встановлюються перешкоди.

Досвід роботи правоохоронних органів та військових засвідчив, що на більшості блокпостів використовуються 3 бетонні блоки з одного боку блокпоста та 3 блоки з іншого, тобто на кожному напрямку дороги. Один розташований праворуч дороги за рухом, другий – ліворуч, а третій – знову з правого боку. Таке розташування блоків не дає змоги водієві на великій швидкості проїхати територію, що контролюється нарядами блокпоста. Також можуть бути використані дерев'яні ящики від боєприпасів, заповнені чимось важким (пісок, земля тощо), або колеса (шини) від автівок. Навколишня територія блокпоста має бути очищена

від чагарників і сторонніх предметів. Прожектори не повинні освітлювати й засліплювати особовий склад блокпоста.

Для укриття особового складу на блокпості обладнується сховище (бункер), а також місця для відпочинку, прийому їжі, умивання й відхоже місце. Для техніки готується укриття. Зазвичай для укриття техніки можуть використовуватись кам'яні стіни або окопи.

Обабіч дороги при під'їзді до посту за 300–150 м встановлюються інформаційно-вказівні знаки, знаки обмеження швидкості руху і за 50–100 м знак зупинки.

Поруч з блокпостом обладнується майданчик огляду, за можливості – з оглядовою ямою чи естакадою. Майданчик обладнується так, щоб цілком унеможливити з'їзд з неї без дозволу старшого посту. Крім цього обладнується місце для утримання затриманих.

У нічний час ділянка дороги поблизу блокпоста має освітлюватися. Для зупинки автотранспорту в нічний час військовослужбовці забезпечуються жезлами, що світяться (ліхтариками).

На відстані 100–150 метрів від кордону блокпоста встановлюються світловідбивачі та щити з написом: «Ви в'їжджаєте в заборонену зону. Знизити швидкість до 5 км/год. Будь ласка, приготуйте ваші документи». Межі об'єкта позначаються табличками з написом: «Стій! Стріляють! Заборонена зона!».

Навколо блокпоста мають бути передбачені такі перешкоди:

- колючий дріт або дротяна спіраль мають захищати блокпост з усіх боків, за винятком одного вузького проходу. Цей прохід повинен прикриватись кулеметом. Висота дротяного загородження не повинна перевищувати рівня спостереження. Колючий дріт або дротяну спіраль потрібно встановити на дорозі і навколо зовнішнього периметра блокпоста, щоб запобігти ворожим діям ззовні комплексу;

- для блокування руху має бути передбачений великий важкий, але водночас такий, що швидко опускається, шлагбаум (рухомий бар'єр);

- мають бути передбачені настили із шипами або виступи дорожнього покриття, спеціальні засоби для примусової зупинки транспортних засобів. Якщо є можливість пересування важкої

техніки супротивника через територію блокпоста, необхідно передбачити застосування мобільного мінування шляху, для чого використовують декілька зчіплених протитанкових мін;

- між лінією очікування машин і головною дорогою встановлюється загородження з колючого дроту;
- на кожному напрямку руху дороги розміщуються великі бетонні блоки;
- по периметру блокпоста мають бути розташовані сигнальні ракети, що запускаються пристроями натяжної дії, або інші засоби попередження наближення противника;
- довкола блокпоста має бути вирубана рослинність, також засипані або залиті відпрацьованим маслом (мазутом) ямки та впадини;
- для зупинки транспорту мають бути передбачені настили із шипами або виступи дорожнього покриття для обмеження швидкості руху;
- прожектори встановлюються так, щоб не засліплювати особовий склад блокпоста;
- у міських умовах блокпост повинен мати групу прикриття, розташовану на дахах довколишніх будинків.

Фортифікаційне обладнання блокпостів здійснюється з використанням захисних та маскувальних властивостей місцевості, підручних будівельних матеріалів (залізобетонних блоків, цегли, різних металоконструкцій), мішків з піском (землею) і т. ін. Обов'язковим є врахування погодних умов.

Певні вимоги висуваються щодо оборонних споруд на території блокпоста. Позиція БМД (БМП, БТР) повинна бути організована тактично грамотно, переважно вище дороги й на відстані приблизно 30–60 м від неї. Обладнання часткового перекриття позиції для БМД (БМП, БТР) дратові сітки (паркани з ланцюгових ланок) мають знаходитися на відстані 15–20 м перед позицією БМД (БМП, БТР), щоб запобігти нападу гранатометників на БМД (БМП, БТР) з відстані враження³⁰. Слід наголосити,

³⁰ Албул С. В., Афонін Д. С. Глосарій балістичних, вибухотехнічних та тактико-технічних термінів (для використання при виявленні, фіксації та вилучення криміналістично значимої інформації в умовах антитерористичної операції) : спеціалізований словник. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 19.

що статична техніка на відкритій місцевості є вразливою для обстрілу з гранатометів.

Для облаштування замаскованих позицій броньованої техніки обираються ділянки території, де серед інших об'єктів місцевості контури бойової техніки будуть непомітними. На відкритій місцевості бойову техніку закопують у землю і додатково маскують наявними засобами. Навіть за умов маскування бойова техніка повинна мати змогу виїхати із своєї позиції та маневрувати залежно від обставин або змінювати замасковані позиції.

При цьому під час спорудження укріплення необхідно враховувати таке: укріплення має знаходитися на відстані не менше 15–30 метрів від дороги. Ця відстань не повинна перевищувати відстань, на якій поліцейський, що оглядає транспортний засіб, може перемовлятися з поліцейським, який його прикриває; стіни укріплення мають бути куленепробивними кулею калібру до 12,7 мм; амбразури повинні забезпечувати кругову оборону; вхід в укріплення має бути виконаний у вигляді кругового коридору, щоб захищати від ручних гранат; на всіх амбразурах і отворах повинні бути передбачені дротяні огорожі для захисту від ручних гранат, а особовий склад мав можливість спостерігати обстановку і вести вогонь³¹.

На блокпосту зазвичай обладнуються: 2–3 окопи на відділення, одиночні окопи на двох-трьох стрільців, ходи сполучення, капоніри для бойової техніки (БТР, БМП, БМД), вогневих засобів (АГС-17, мінометів і т. ін.) на основних і запасних позиціях, укриття для автомобілів і спеціальних машин, а також споруди із залізобетонних блоків (інших будівельних матеріалів) для прикриття приміщення для розміщення особового складу, туалету тощо. Сама будівля, де розміщується особовий склад, готується до кругової оборони й відбиття нападу, а також до захисту працівників від обстрілів. Її вікна закидаються мішками з піском, землею, а підвальні приміщення готуються як укриття від артилерійського вогню.

³¹ Албул С. В., Кузніченко С. О., Юлдашев В. В. Організація і тактика несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 11.

Усередині периметра блокпоста повинен бути туалет та ємність з великою кількістю питної води та водою для господарчих потреб. В осінньо-зимовий період приміщення блокпоста необхідно облаштувати грубами.

Важливу роль в організації несення служби на блокпосту мають інженерні загородження, призначені для запобігання прихованого підступу противника, ускладнення їх пересування, унеможливлення маневру, а також нанесення їм максимальних втрат. Інженерні загородження на підступах до блокпоста влаштовуються в поєднанні з природними перешкодами, рельєфом місцевості й системою вогню. На прихованих підступах до блокпоста встановлюються сигнальні й бойові міни у поєднанні з невибуховими загородженнями (завали з підручних матеріалів, малопомітних дротяних загороджень та ін.). Надалі встановлюються дротяні загородження (паркани, їжаки, спіралі, рогатки тощо) і попереджувальні знаки.

Найбільш імовірні шляхи, по яких цивільні особи можуть ненавмисно зайти на заміновану територію, необхідно захищати колючим дротом, сіткою-рабицею чи іншим надійним загородженням. Не треба забувати про попереджувальні таблички з написами «Стій», «Відео-, фотозйомка заборонена», «Використання автомобільних відеореєстраторів заборонено», «Вимкніть двигун» тощо. Таблички в деяких випадках відіграють роль сильної психологічної зброї. Поставлені на короткий час, такі таблички на напрямку очікуваного прориву дезорієнтують супротивника.

Несення служби на блокпостах здійснюється безперервно. Зміна працівників спостережних постів проводиться за графіком. У разі раптового нападу особовий склад блокпоста діє відповідно до бойового розрахунку, який доводився до всіх працівників при проведенні цільового інструктажу.

На блокпосту має міститися відповідна документація й оснащення (приблизний перелік):

- інструкції щодо несення служби на блокпосту;
- карти району спостереження з позначеними на ній районами особливої уваги;
- панорамні фотографії або схеми із позначенням характерних місцевих предметів та відстаней до них;

- журнал реєстрації спостережень;
- графік чергування;
- інструкції про порядок застосування зброї, оповіщення і підйому за тривогою, план охорони та оборони;
 - план евакуації, дій під час пожежі, затримання порушників і їх конвоювання, щодо застосування й обслуговування наявної техніки й обладнання;
 - довідник із зображеннями військової техніки противника, а також типового обмундирування і знаків розпізнавання;
 - бланки повідомлень і доповідей;
 - перелік ступенів бойової готовності;
 - таблиці (картки) зв'язку, в яких вказані позивні, частоти та час доповідей;
 - зразки перепусток, посвідчень особи міжнародних організацій;
 - список і фото розшукуваних осіб та транспортних засобів;
 - прилади нічного бачення, тепловізори, біноклі;
 - радіостанції і телефонні апарати з відповідними таблицями частот і переговорних таблиць;
 - ракетниці з комплектом ракет різних кольорів, ручні гранати, сигнальні міни, гранати зі сльозоточивим газом, димові шашки, боєприпаси до табельної особистої зброї; запаси сухих пайків і питної води, індивідуальних медичних пакетів і медикаментів від різних хвороб, акумуляторних батарей;
 - джерело автономного електроживлення потужністю, яка забезпечує роботу прожекторів і засобів зв'язку, та засоби пожежогасіння;
 - колючий дріт, матеріал для створення загороджень на загрозливих напрямках³².

Блокпост має бути здатним захистити себе протягом часу, необхідного для прибуття допомоги (підкріплення). Крім особистої зброї поліцейських, на блокпосту має бути створений значний запас боєприпасів на випадок ведення оборони, включаючи гранати, сигнальні та освітлювальні ракети, трасувальні

³² Албул С. В., Кузніченко С. О., Юлдашев В. В. Організація і тактика несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 12.

боєприпаси, дими (включаючи оранжевого кольору для зустрічі засобів повітряної медичної евакуації і т.ін.), ручні димові гранати (білого або чорного кольорів), сигнальні міни тощо. Підступи до поста повинні бути розчищені для створення широкого сектору обстрілу та спостереження.

На кожному блокпосту мають бути відомості про розташування найближчих до його блокпоста сусідніх блокпостів, підрозділів ЗСУ та територіальної оборони. Встановлений порядок організації зв'язку між ними, сигнали розпізнавання та взаємодії, узгоджений порядок спільних дій та попередження про напад тощо. Визначені основні та запасні маршрути висування, відходу або евакуації поранених, виводу (вивозу) затриманих осіб.

Маскування блокпоста має на меті приховати дійсне його розташування від візуальної, оптичної, радіолокаційної та повітряної розвідки противника і ввести його в оману відносно побудови бойового порядку і дій підрозділів. Маскування організовується старшим блокпоста відповідно до отриманого бойового завдання, вказівок щодо маскування старшого командира. Воно здійснюється постійно і зазвичай самостійно. Маскування досягається: використанням маскувальних властивостей місцевості, предметів, темного часу доби та інших умов обмеженого бачення; використанням табельних засобів маскування, місцевих матеріалів і аерозолів (димів); фарбуванням озброєння та військової техніки під фон навколишньої місцевості; дотриманням правил радіодисципліни й радіообміну; збереженням колишнього режиму діяльності при зміні підрозділів і підготовці до виконання нового бойового завдання; суворим виконанням вимог маскувальної дисципліни; своєчасним виявленням і усуненням демаскувальних ознак.

Під час облаштування блокпоста важливим елементом його безпеки та функціональності є налагодження якісного зв'язку. Блокпост повинен мати надійний основний та дублювальний зв'язки з іншими підрозділами та органами Національної поліції. Якщо сусідні опорні пункти розташовані в зоні видимості, то слід розробити схему дублювання радіосигналів за допомогою сигнальних ракет чи інших умовних сигналів. Це важливо з огляду на те, що в разі спроби нападу на блокпост радіозв'язок

може приглушуватися. Також слід обмінятися номерами мобільних телефонів із керівництвом сусідніх блокпостів. Доцільно мати на блокпості декілька карток мобільних операторів, що надають послуги мобільного зв'язку саме в цій місцевості.

У нічних умовах необхідно чітко дотримуватись світломакування, правильно організовувати освітлення місцевості, не допускати підсвічування важливих елементів оборони блокпоста, комунікацій, елементів життєзабезпечення та побуту. У нічний час потужні освітлювальні ліхтарі повинні бути спрямовані у напрямках доріг, що контролюються. Доцільно облаштувати прожектор так, щоб його можна було вмикати за необхідності у разі наближення транспортного засобу у нічний час. Промінь прожектора не повинен демаскувати оборонні позиції блокпоста та має бути досить вузько спрямованим на об'єкт контролю (транспортний засіб чи людину). Корпус потужного ліхтаря доцільно захистити від розбиття осколками, кулями тощо. Зважаючи на ситуацію та планування блокпоста, доцільно обкласти прожектор мішками з піском чи розташувати його у бійниці бліндажу. В умовах бойових дій із особовим складом блокпоста необхідно провести додатковий інструктаж щодо правил та вимог користування особистими ліхтариками та застосування світлофільтрів, проаналізувати ситуацію із застосуванням мобільних телефонів та інших пристроїв, що можуть підсвічувати обличчя.

Для виконання завдань командир блокпоста проводить бойовий розрахунок підрозділу та призначає:

- чергову зміну, яка здійснює нагляд за транспортом та громадзянами;
- зміну, що знаходиться в резерві;
- нічну зміну;
- осіб, які займаються роботою за своєю спеціальністю.

Командир (старший) чергової зміни складає графік змін і відпочинку так, щоб декілька осіб вели спостереження, інші забезпечували охорону, а також відпочивали. Спостерігач, отримавши завдання, розпочинає спостереження з детального вивчення місцевості і визначення відстані до орієнтирів, предметів на місцевості у визначеному секторі. Місцевість, за якою ведеться

спостереження, поділяється на сектори для якісного спостереження та швидкої доповіді. Зміна, що знаходиться в резерві, обслуговує техніку, озброєння, перебуває в готовності у разі тривоги зайняти визначені оборонні позиції. Зміна, що відпочиває, займається повсякденною діяльністю на посту, відпочиває, готується до несення служби.

Для несення служби особовий склад блокпоста розподіляється на чергові зміни з розрахунку 2/3 особового складу виконують обов'язки, 1/3 відпочиває.

Для виконання завдань **особовий склад, який призначений для несення служби на блокпосту, поділяється на такі групи:**

- управління;
- перевірки документів і огляду транспортних засобів (поділяється на підгрупу попереднього огляду та підгрупу поглибленого огляду);
- прикриття (поділяється на підгрупу охорони та підгрупу підтримки);
- застосування спеціальних засобів і управління мінно-вибуховими загородженнями;
- резервну групу (відпочинку).

У встановлений час особовий склад блокпоста приступає до несення служби з перевірки транспортних засобів, перевезення вантажів і людей. Зони огляду та очікування повинні бути позначені білими смугами (спеціальними щитами) або дорожніми конусами.

Тактичні аспекти несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України

Певні особливості має і тактика несення служби працівниками НПУ на блокпостах. Такі особливості обумовлені насамперед конкретними обставинами та оперативно-тактичними ситуаціями.

Осіб та транспортні засоби, які долають блокпост, перевіряють для встановлення ідентичності документів і запобігання перевезення або провезення через блокпост заборонених предметів та речовин. Перевірку дозволяється проводити різними способами (перевірка документів, обшук людей та техніки).

Особи, які перетинають блокпост, пред'являють документи, що засвідчують особу. Зразки документів, що дозволяють в'їзд у вказані зони, повинні знаходитися на блокпосту. Під час перевірки місцевого населення проводиться обов'язкова його реєстрація. При цьому в книгу реєстрації заносяться такі дані: час, повне ім'я, маршрут руху.

При перевірці місцевого населення найперш перевіряються підозрілі особи, які мають незвичайний одяг, ведуть себе неадекватно, плутаються у відповідях на прості запитання тощо. Огляд людей здійснюється шляхом обшуку. Його проведення група огляду має здійснювати прогладжуванням по одягу, а не поплескуванням. Окрема увага приділяється нижнім частинам тіла. Обов'язковими для перевірки є головні убори, черевики, широкі штани, багаж. При проведенні обшуку доцільно використовувати металошукачі (датчики), які виявляють металеві предмети. Жінки оглядаються тільки військовослужбовцями-жінками, у випадку, коли їх немає, – тільки технічними засобами в спеціально відведеному для цього приміщенні. Якщо в того, кого оглядають, знайдена зброя, боєприпаси, вибухові речовини, вони вилучаються, а сама людина підлягає передачі відповідним органам.

При перевірці транспортних засобів здійснюється паспортний контроль водія та пасажирів і документів на транспортний засіб водія, особлива увага приділяється автомобілям, у яких знаходиться одна людина. Транспортні засоби підлягають повному обшуку на предмет перевезення зброї та вибухових речовин. При значному русі можна перевіряти тільки кожний третій автомобіль, автомобілі тільки одного типу чи ті, що рухаються в одному напрямку.

Автомобілі для огляду допускаються на територію блокпоста по одному. Поки перший на черзі автомобіль оглядається, інші з виключеними двигунами очікують огляду на відстані не ближче 30–50 метрів під спостереженням підгрупи прикриття блокпоста. За сигналом автомобіля, який перевіряється, або знаком руки поліцейського групи огляду водій наступного транспортного засобу запускає двигун, повільно під'їжджає до зони огляду, пред'являє (пред'являють) посвідчення особи та документи

на транспортний засіб. Перш ніж відійти від автомобіля, водій повинен відкрити всі двері, капот і багажник.

Під час огляду автомобіля водій і пасажир знаходяться в зоні очікування, яка розташовується не ближче 5 метрів від автомобіля, що перевіряється. Ця зона також знаходиться під спостереженням підгрупи охорони.

При перевірці автомобіля, в якому знаходиться значна кількість осіб, персонал блокпоста пропонує, при необхідності, всім вийти з машини. Проводить огляд кожної людини і відводить їх у бік, не ближче 10 м від машини, після цього проводиться огляд транспортного засобу на наявність зброї та вибухових пристроїв. Слід наголосити, що всі автомобілі, які очікують огляду, мають бути зупинені на безпечній відстані від блокпоста і повинні постійно перебувати під спостереженням. Водія і пасажирів просять показати їхні посвідчення особи і просять вийти (за необхідності) з автомобіля. Пасажири відводяться приблизно за 10 м (не менше 5 м) від автомобіля і перебувають там до закінчення огляду автомобіля під наглядом групи прикриття блокпоста. Перед перевіркою водій відчиняє всі двері, капот і багажник.

При перевірці документів ті, хто перевіряються, повинні все робити тільки за командою особового складу блокпоста і нічого за власною ініціативою. Документи для перевірки приймаються через опущене вікно, з машини ніхто не повинен виходити.

При необхідності детального огляду після команди: «Виходити з машини по одному з піднятими або витягнутими вперед руками!» відійти трохи вбік. Особа примушується сісти на землю, обшукується і далі її контролює той, хто страхує, після чого проводиться обшук наступного пасажирів. Особам забороняється до обшуку сходитися разом та спілкуватися, у цьому разі заборонений предмет може бути передано один одному³³.

Пильність не можна втрачати ні на секунду. Стежте бічним зором за обстановкою, стежте за руками того, хто перевіряється, за всіма його рухами, як він дістає документи, як подає, як відкриває багажник для огляду, що знаходиться в багажнику,

³³ Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навчальний посібник / С. В. Албул, О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 201.

як реагують і поведуться пасажери. Оглядаючи багажник, знаходьтеся праворуч.

Особливу увагу необхідно приділяти автомобілям, у яких перебуває одна людина. При перевірці автомобіля, в якому знаходиться багато людей, від водія вимагається вимкнути двигун і всім вийти з машини (водій має відкрити всі двері, капот і багажник), провести огляд кожної людини і відвести їх убік, не ближче 10 м від машини, після цього провести огляд транспортного засобу.

Склад групи, яка перевіряє одну одиницю автотранспорту, повинен бути не менш ніж 3 чоловіки, з яких один – перевіряє документи, другий – підстраховує, третій – з автоматом наготові. Необхідно зазначити, що той працівник поліції, який перевіряє, підходить до автотранспорту по ходу праворуч.

Перевірятьник голосно подає команду: «Залишатися на місцях. Не виходити. Двері не відкривати. Заглушити двигун!». Відкритих дверей треба уникати і документи приймати для контролю тільки при опущеному боковому склі. Особи, що перевіряються, всі дії повинні робити тільки по команді і нічого за власною ініціативою. Не треба дозволяти їм самотійно виходити з машини і наближатися до вас.

При необхідності огляду багажника водієві пропонується вийти з машини і відкрити багажник. Перевірятьник знаходиться обов'язково праворуч від водія на безпечній від фізичного нападу відстані – метр, півтора, сам у багажник не лізе, всі предмети, що знаходяться в багажнику, йому по команді показує водій. Потрібно уважно стежити за руками водія. Положення водія – виключно за машиною позаду багажника. Місце перебування старшого поста, який контролює обстановку, – в 4–5 м позаду і зліва; він контролює водія і лівий бік автомобіля. Правий бік контролює той, що прикриває. Раптовість застосування вогнепальної зброї при цьому різко зменшується: у замкнутому просторі автомобільного салону непросто дістати пістолет, а тим більше автомат і підготувати його для стрільби. У такому разі перевірятьник діє по обстановці – стріляє сам або падає на землю, різко відкочується назад та подає цим сигнал для того, хто страхує, який під час перевірки документів знаходиться позаду і збоку від машини і запобігає цим наїзду на нього машини заднім ходом.

Автоматник знаходиться на безпечній від автомобіля відстані праворуч і при необхідності застосовує зброю при спробі противника прорвати заслін.

У випадку загрози використання автомобілів, начинених вибухівкою, необхідно звертати особливу увагу на автомобілі тільки з однією людиною³⁴.

Якщо пасажирів наказують залишити автомобіль, вони повинні стояти спиною до охоронця (поліцейського, який прикриває того, хто здійснює огляд). Його зброя направлена на пасажирів, але він не виявляє ворожих намірів. Охоронець має бути весь час надійно захищений. У разі виникнення підозри нападу охоронець перезаряджає зброю як попередження.

Особи мають бути попереджені, що при під'їзді автотранспорту до блокпоста в нічний час потрібно знизити швидкість, перемкнути світло фар на габаритні вогні, ввімкнути світлову сигналізацію та ввімкнути світло в салоні.

Автомат при несенні служби на блокпосту носять на ремені, перекинутому через голову на ліве плече. Сам автомат знаходиться під правою рукою в горизонтальному положенні. Довжина ремня вибирається такою, щоб автомат можна було вільно прикласти до плеча з ременем, натягнутим від лівого плеча. Такий спосіб носіння автомата в даних умовах найбільш зручний, руки при перевірці документів вільні, зброю важче відібрати³⁵.

Під час несення служби старший групи огляду відповідає за: контроль над всіма діями; запитання до водія та пасажирів; перевірку документів. Поліцейський, який проводить огляд: оглядає салон авто через вікно; оглядає поверхню авто; оглядає його днище; оглядає силове відділення та багажник.

Слід вказати, що первинний огляд охоплює: перевірку документів водія та транспортного засобу; перевірку салону через скло; звірку номерів агрегатів; перевірку багажника; перевірку бардачка. Під час огляду автомобіля транспортний засіб умовно

³⁴ Вишневский А. А. Засада. Антисада. К. : ГО «Патриот»; Благотворительный Фонд «Поддержки Армию Украины», 2014. С. 26.

³⁵ Албул С. В., Кузніченко С. О., Юлдашев В. В. Організація і тактика несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 29.

ділиться на 5 зон огляду: салон; ззовні; багажник; силове відділення; днище. Особливу увагу необхідно звертати на такі місця:

- *відсік двигуна*: починайте з одного боку й оглядайте. Звертайте увагу на щось незвичайне – нові електричні дроти (можливо, під'єднання вибухових пристроїв). Потрібно використовувати дзеркало для огляду днища автомобіля та інших важкодоступних місць;

- *пасажирський салон*: сонцезахисні щитки салону, бардачок, кишені у дверях, під сидіннями (особливу увагу звертати на сидіння водія), між сидіннями (шукати електричні дроти, вимикачі), під заднім сидінням, під килимками (шукати електричні дроти), місце біля заднього вікна, двері. Перевірте звукоізоляцію в салоні;

- *багажник*: запасна шина і під нею, зокрема місце кріплення запасного колеса. Увесь багаж і пакунки. Звертайте увагу на такі предмети, як газети, конверти і т. ін.;

- *хорова частина*: бампери, крила й ніші коліс, днище. Під час цього огляду потрібно використовувати дзеркало;

- *перевірка вантажу*: якщо є можливість, вантажі перевіряються за допомогою тонких металевих штирів. Усі мішки, коробки, сумки розвантажуються і перевіряються. Якщо вантаж – пісок, цемент або гравій і т. ін., огляд може зайняти дуже багато часу. Тому транспортний засіб супроводжується до місця, де вантаж може бути розвантажений і перевірений. При огляді спецтранспорту (автокран, цистерна, фургон тощо), крім того, перевіряються всі завантажувальні люки, кабіна кранівника тощо).

Під час перевірки документів працівник поліції має звертати увагу на такі обставини:

- підходити до автомобіля необхідно ззаду, знаходитися збоку в півтора кроку від нього з урахуванням амплітуди дверей, що відкриваються;

- запропонувати заглушити двигун і включити внутрішнє освітлення. У разі відмови включити освітлення провести огляд салону за допомогою ліхтарика, намагаючись не засліплювати пасажирів. Звернути увагу на підозрілі предмети, наказати перекласти їх поза межами досяжності. Не сідати в машину і не виходити на лінію можливої стрільби підозрюваної особи;

- здійснювати перевірку документів необхідно зі страховкою колеги, який знаходиться за правими дверима автомобіля в п'яти кроках і готовий до застосування вогнепальної зброї;
- підходячи до особи, працівник, який страхує, і працівник, який перевіряє документи, повинні оглянути зовнішній вигляд одягу і визначитися, чи можлива наявність зброї під одягом особи, в якій перевіряють документи (випуклість на місці внутрішніх кишень піджака, біля поясу, нервово притискання ліктя до тулуба), а також звернути увагу на її психологічний стан (спітніння, тремтіння рук, опускання очей дотолу, озирання тощо);
- стежити за діями особи, яка дістає документи, не відволікатися від виконання завдань та в будь-який спосіб бути готовим до відбиття нападу з боку особи, яка перевіряється;
- отримуючи документи, інші предмети від громадянина, не простягати свою руку в салон автомобіля і не нахилятися туди, запропонувати громадянину вийти або подати назовні необхідний предмет;
- у разі падіння документів на землю під час їх передачі працівнику поліції він не повинен їх підіймати, а здійснити крок назад, посилити увагу та запропонувати особі підняти документи;
- отримавши документ для перевірки, тримати його на рівні очей так, щоб контролювати дії особи, яка перевіряється, та прилеглу територію;
- поводитися з документами обережно (не м'яти й не загортати сторінки, оберігати від дощу і снігу, не забруднити руками). Якщо в документі містяться гроші, будь-які записки та інші папери або цінності, запропонувати власникові самому вилучити їх;
- звертати увагу на те, щоб наявна в документі фотокартка відповідала особі громадянина, а також на правильність заповнення всіх його граф, цілісність захисної сітки, термін дії документа;
- поставити власникові документа контрольні запитання, звіряючи відповіді з даними документа, що посвідчує його особу. Якщо відповіді не збігаються або встановлено підроблення, особу необхідно затримати, доповісти старшому та викликати СОГ;
- не брати подані для перевірки документи рукою, якою зазвичай дістається зброя;

- при перевірці документів руку, якою зазвичай дістається зброя, треба тримати вільною;
- бути готовим до застосування фізичної сили і спеціальних засобів;
- не повертатися спиною до осіб, які знаходяться в автомобині;
- не обманюватися послужливістю осіб, які перевіряються, стежити за їх поведінкою, особливо руками;
- не заходити в небезпечні зони і не ставати між працівником, який страхує, і особою, яка перевіряється, не виходити вперед у сектор можливої стрільби³⁶.

Будь-які спроби пасажирів витягнути що-небудь з кишень чи інших місць мають насторожити співробітника, і він повинен віддати розпорядження, що перешкоджає здійсненню цих дій. Не можна бути грубим або надмірно суворим. Будь-яка агресія з боку громадян, що сидять в автомобілі, дає підставу для припинення перевірки документів і затримання транспорту разом з людьми для ретельної перевірки. Перебуваючи на деякій відстані від зупиненого автомобіля, працівник поліції, що страхує, повинен бути в постійній готовності, вчасно зреагувати на небезпечні дії і, за необхідності, зробити постріл. У разі, якщо заборонені предмети не знайдено, подякуйте водію та пасажирам за порозуміння та допомогу, після чого безпечно виведіть автомобіль до транспортного потоку.

У свою чергу, якщо знайдено заборонені предмети, необхідно: призупинити огляд на місці перевірки та закрити доступ до блокпоста; подати команду водіям автомобілів, які очікують перевірки, від'їхати на відстань понад 300 м та зайняти позицію за будь-яким міцним укриттям; повідомити старшого групи прикриття та командира блокпоста про випадок; викликати групу розмінування; затримати водія та всіх пасажирів авто до того часу, поки ситуація не буде вирішена; після прибуття відповідних спеціалістів та органів надати їм допомогу в разі потреби; надати письмовий рапорт черговому підрозділу.

³⁶ Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навчальний посібник / С. В. Албул, О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 108.

Певна специфіка притаманна огляду фізичних осіб на блокпосту. Швидкий (поверхневий) огляд зазвичай проводиться, коли: на блокпосту присутня велика кількість людей; як попередня дія перед детальним оглядом. При цьому **тактично процедура огляду здійснюється так:**

- той, кого оглядають, повинен стояти з широко розставленими ногами та розведеними руками;
- огляд має проводитися з голови до ніг;
- особлива увага повинна приділятися нижній частині спини і від черевиків до колін, пахви також мають бути перевірені;
- не можна проводити огляд поплескуванням по людині, тільки прогладуванням та здавлюванням;
- особливо ретельно треба перевіряти широкі штани;
- обов'язковими для перевірки є головні убори, кишені, взуття, багаж і т. ін.;
- переносні речі або одяг, який знімається та має стосунок до об'єкта огляду, повинен бути ретельно окремо оглянутий.

Типовою помилкою тих, хто перевіряє документи, є підхід до того, хто перевіряється, з лівого боку. У цьому разі правий бік знаходиться поза зором і саме правою рукою особа може вихопити зброю або гранату³⁷. Детальний огляд залежить від ступеня підозри об'єкта обшуку та наявності часу. Детальний огляд зазвичай проводиться: коли є підозра, що людина (транспортний засіб) перевозить заборонені предмети; отримано наказ (розпорядження) провести детальний огляд саме цієї людини (транспортного засобу).

При виявленні біля блокпоста або на блокпосту озброєних людей, яких неможливо ідентифікувати за розпізнавальними знаками та сигналами чи при встановленні їх неналежності шляхом відповіді пароля до сил та засобів, старший блокпоста подає команду «До бою», особовий склад займає вогневі позиції згідно з бойовим розрахунком, група огляду під прикриттям відходить на заздалегідь підготовлені вогневі позиції та діє в складі підрозділу.

³⁷ Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навчальний посібник / С. В. Албул, О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 211.

У разі несанкціонованого відкриття вогню, обстрілу зі стрілецької зброї, артилерійських систем, реактивних систем залпового вогню, інформації щодо дій диверсійно-розвідувальних груп на відстані до 30 км від транспортних коридорів для переміщення населення, транспортних засобів чи безпосереднього обстрілу транспортного коридору, блокпостів напрямом руху перекривається. Блокпости припиняють свою роботу, особовий склад займає кругову оборону, населення, яке знаходиться на місцях пропуску, евакуюється в безпечні місця (бліндажі, перекриття тощо), транспортні засоби не пропускаються.

При повідомленні, що машина, яка наближається до блокпоста, не зупиняється біля знаку «Стоп» і продовжує рух, старший групи подає команду «Прорив» і керує діями групи згідно з бойовим розрахунком. Швидко встановлюється за ходом переміщення транспортного засобу засіб примусової зупинки, проводяться попереджувальні постріли і ведеться вогонь по колесах автомобіля. Особовий склад блокпоста забороняє рух транспорту і громадян в обох напрямках, перекриває можливі шляхи відходу водія (пасажирів) при зупинці транспортного засобу та перебуває в готовності провести затримання порушника або застосувати зброю у разі озброєного нападу. За необхідності старший групи проводить попереджувальний постріл. При отриманні сигналу про прорив старший блокпоста викликає особовий склад «До бою» та організовує його дії згідно з бойовим розрахунком.

Слід зазначити, що підрозділ НПУ, який забезпечує охорону й оборону блокпоста, має низку переваг, що визначають обороноздатність опорного пункту: час на завчасну підготовку до оборони; час та можливість спорудити достатні оборонні конструкції та інженерні укріплені позиції; можливість накопичити достатню кількість боекомплекту та іншого забезпечення для тривалої оборони; аналіз ефективності застосування наявних вогневих засобів підрозділу блокпоста; ефективне налагодження постійного зв'язку між оборонними позиціями для ефективного керування вогнем; визначення заздалегідь пристріляних секторів та районів у ймовірних напрямках нападу; маскуванню вогневих та оборонних позицій опорного пункту; використання вигідних властивостей місцевості; створення загороджувальних конструкцій

із колючого дроту, сітки та інших доступних матеріалів; завчасне облаштування сигнальних, мінних та вибухових загороджень; можливості оперативного залучення резерву до оборони блокпоста; сприятливі умови для тилового та технічного забезпечення сил і засобів; використання допомоги місцевого населення, отримання розвідувальних даних про ймовірні напади та провокації.

Під час планування оборони блокпоста необхідно: створити відповідну оборону, яка б забезпечувала нарощування протидії противнику; налагодити надійний зв'язок між сусідніми укріпленими позиціями, блокпостами, опорними пунктами; постійно контролювати систему кругового спостереження за прилеглими територіями.

За кожним співробітником, залежно від функцій, які він виконує, закріплюється його стрілецька позиція у разі нападу на блокпост (прицільної стрільби чи вибухів). У такому випадку працівник НПУ, нахилившись до землі, швидко біжить до укриття. Слід рівномірно розподілитись на оборонній позиції. Далі необхідно швидко з'ясувати обставини ситуації, що склалась, діяти злагоджено, відповідно до наказів командира. Забороняється відкривати вогонь наосліп чи вести хаотичний вогонь по місцевості.

Старший блокпоста має негайно доповісти про обстріл, його характер, інтенсивність та напрямок. За наявності активного ворожого обстрілу не слід залишатись тривалий час на одній стрілецькій позиції.

Боезапас на блокпості обмежений, тому вогонь у відповідь необхідно вести поодинокими прицільними пострілами або короткими чергами. За наявності на блокпості важкого чи великокаліберного озброєння не варто поспішати його застосовувати, якщо для відбиття нападу досить легкої стрілецької зброї.

Противник може розпочинати провокативні обстріли для виявлення вогневої потужності блокпоста, позицій автоматичних гранатометів та великокаліберних кулеметів. На території блокпоста має бути декілька місць для рівномірно розподіленого зберігання боєприпасів. Для забезпечення швидкої та ефективної відповіді нападникам місцевість довкола блокпоста слід заздалегідь пристріляти з усіх наявних типів озброєння.

У разі нападу особовий склад блокпоста зможе вести прицільний вогонь на пристріляні відстані та сектори. Відстані навколо блокпоста слід виміряти метром, а на певних дистанціях встановити видимі знаки-орієнтири (камені, кущі, зрубані стовбури тощо), що позначають відстані до цих предметів. У разі оборони від інтенсивного нападу слід пам'ятати, що атакувальники спробують «загнати» особовий склад блокпоста до приміщень блокпоста, позбавити їх можливості маневру, закидати блокпост гранатами (достатньо 400 м), розстріляти з гранатометів і мінометів або вести бій на витрачання всього боекомплекту. Тому необхідно заздалегідь підготувати шляхи для виходу з блокпоста.

Різноманітність завдань, які виконують органи і підрозділи Національної поліції України в умовах відкритої збройної агресії російської федерації, стрімкі зміни оперативної обстановки потребують сучасних, науково вивірених підходів до їх реалізації. Несення служби на блокпостах у взаємодії з іншими силами і засобами сил безпеки й оборони потребує ретельного вивчення та дотримання положень і вимог організаційно-тактичного спрямування. Такі положення насамперед стосуються питань створення, облаштування, маскування блокпостів, розстановки особового складу, функціонального, документального, матеріально-технічного забезпечення та озброєння, тактичних аспектів несення служби. Вважаємо, що викладені нами матеріали сприятимуть підвищенню обізнаності особового складу Національної поліції України щодо найважливіших аспектів організації й тактики несення служби на блокпостах.

1.5. АЛГОРИТМ ДІЙ ПРАЦІВНИКА КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ НА МІСЦІ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Відповідно до чинного законодавства *Національна поліція України* – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки

і порядку³⁸. Серед основних повноважень поліції виділяють своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення³⁹. Працівники кримінальної поліції уповноважені реалізовувати всі основні повноваження, закріплені в законодавстві та відомчих нормативних актах, у тому числі й реагування на заяви та повідомлення на місці вчинення кримінального правопорушення. Водночас на практиці іноді виникають певні проблеми щодо з'ясування алгоритму дій працівника кримінальної поліції на місці вчинення кримінального правопорушення, а також розуміння логіки та повноти складання окремих документів, що досить часто призводить до негативних результатів у реалізації завдань правоохоронної діяльності.

Загальні положення щодо дій працівника кримінальної поліції на місці вчинення кримінального правопорушення

Поліцейський незалежно від місця свого перебування в разі виявлення або отримання інформації про кримінальне правопорушення та іншу подію чи звернення до нього громадян із заявою (повідомленням) невідкладно повідомляє про це за скороченим номером екстреного виклику поліції «102» і зобов'язаний ужити заходів щодо запобігання правопорушенню, його припинення, рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, установлення й затримання осіб, які вчинили правопорушення, та охорони місця події⁴⁰. У свою чергу, поліцейський у разі самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, невідкладно, але не пізніше 24 годин рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки.

Після надходження до органу, підрозділу поліції інформації про вчинення кримінального правопорушення та внесення

³⁸ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³⁹ Положення про Національну поліцію : Постанова КМУ від 28.10.2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p/print>

⁴⁰ Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 08.02.2019 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19/print>

інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) під керівництвом начальника органу, підрозділу поліції здійснюється комплекс першочергових заходів та невідкладних слідчих (розшукових) дій, у тому числі за дорученням слідчого (дізнавача), спрямованих на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та з'ясування всіх обставин події⁴¹.

Працівники кримінальної поліції виїжджають на місце у складі слідчо-оперативної групи⁴². На місці події члени слідчо-оперативної групи повинні спрямовувати зусилля на з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення, встановлення свідків, прикмет осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та ймовірні шляхи їх відходу. У разі необхідності вжити заходів для переслідування транспортних засобів, якими заволоділи особи, що вчинили кримінальне правопорушення, або тих, що використовувалися при його вчиненні.

Перебуваючи на місці вчинення кримінального правопорушення, ***працівники кримінальної поліції здійснюють першочергові заходи та невідкладні слідчі (розшукові) дії***. Такі дії передбачають:

- проведення огляду місця події;
- переслідування й затримання правопорушників за слідами або вказаними потерпілими та очевидцями напрямками переміщення правопорушника або за результатами роботи службового собаки, організація загороджувальних заходів, у тому числі в місцях можливого перебування або появи правопорушників;
- проведення розшукових заходів у місцях перебування осіб, схильних до вчинення правопорушень (у тому числі збуту викраденого майна);
- виявлення свідків та очевидців події, опитування (у разі внесення відомостей в ЄРДР – допит) із цією метою осіб, які проживають або працюють поблизу місця вчиненого діяння, а також

⁴¹ Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/print>

⁴² Роль оперуповноваженого карного розшуку в досудовому розслідуванні : навчальний посібник / С. В. Албул, Р. В. Мукоїда, Д. О. Ноздрін; за заг. ред. С. В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 16.

осіб, які могли перебувати на можливих шляхах руху правопорушника до та від місця події;

- установлення базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, та можливих напрямків руху особи, яка його вчинила, а також інших місць з урахуванням обставин кримінального правопорушення;

- проведення поквартирного чи подвірного обходу для збирання відомостей про подію, обстеження місцевості в районі вчинення кримінального правопорушення, виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь учиненого діяння, інших предметів, отримання додаткової інформації про подію та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

- орієнтування особового складу органів та підрозділів поліції на території обслуговування, на якій учинено кримінальне правопорушення, та суміжних територіях, а також (за необхідності) представників громадськості про характер, час, місце і спосіб учинення кримінального правопорушення, кількість осіб, які його вчинили, їх зовнішність, прикмети викраденого та про інші відомості, що мають значення для встановлення правопорушників та їх розшуку;

- використання можливостей баз (банків) даних єдиної інформаційної системи МВС України та інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації;

- перевірку осіб за базами (банками) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, та іншими інформаційними ресурсами, передбаченими ст.ст. 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію»;

- інші передбачені законодавством заходи та дії, необхідні для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила⁴³.

При цьому працівник оперативного підрозділу на місці події:

- установлює час, місце й обставини вчинення кримінального правопорушення; кількість осіб, які його вчинили, їхні

⁴³ Заява про кримінальне правопорушення: алгоритм дій працівника кримінальної поліції : методичні рекомендації / С. В. Албул, С. О. Єгоров, Є. В. Поляков, Т. Г. Щурат. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 24.

прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або при подоланні перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямок руху осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, інші відомості, необхідні для їх встановлення; використовує наявні джерела оперативної інформації з метою розкриття кримінального правопорушення;

- негайно інформує слідчого (дізнавача) про одержані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили, для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій;

- виконує письмові доручення слідчого (дізнавача) про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Під час їх виконання користується повноваженнями слідчого (дізнавача)⁴⁴.

У наукових джерелах такі дії охоплюються поняттям тактики оперативно-розшукової діяльності⁴⁵. За результатами здійснення першочергових дій на місці вчинення кримінального правопорушення працівник кримінальної поліції складає відповідні документи. Такими можуть бути заяви, пояснення, орієнтування, рапорти, довідки. За своїм змістом вказані документи мають охоплювати всі необхідні відомості про обставини вчиненого правопорушення, перебіг подій, прикмети особи (осіб), які його вчинили, опис викрадених речей тощо.

Пропонуємо зразки окремих документів, які складає працівник кримінальної поліції під час отримання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення.

⁴⁴ Албул С. В. Методичні рекомендації з оформлення окремих документів за заявою про кримінальне правопорушення : практичний посібник. Одеса : ОДУВС, 2021. С. 22.

⁴⁵ Албул С. В. Оперативно-розшукова тактика: поняття та структура. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 13-th International Scientific and Practical Conference (August 17-19, 2022)*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2022. Рр. 292-295.

Зразки окремих документів, які складає працівник кримінальної поліції під час отримання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення

**ПРОТОКОЛ
прийняття заяви про кримінальне правопорушення
та іншу подію**

м. Одеса

«___» _____ 202__ р., 10:45 год

Оперуповноважений СКПВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській області, лейтенант поліції Нишпорка С. С. у присутності осіб:

дотримуючись вимог статей 60, 104, 214 Кримінального процесуального кодексу України, прийняв усну заяву від **гр-ки України Нещасної Олени Петрівни, 29.03.1988 р.н., нар. м. Одеса, прибиральниці ТОВ «Успенська стріт клінінг», мешк: м. Одеса, пров. Нерівний, 42, кв. 11. Місце реєстрації збігається з місцем проживання. Тел.: +3909011100011, паспорт KE-998332, виданий 22.01.1996 Приморським РВГУМВС в Одеській області**

Про **кримінальне правопорушення (грабіж)** _____

(кримінальне правопорушення)

Гр. **Нещасну О. П.** попереджено про кримінальну відповідальність згідно зі статтею 383 Кримінального кодексу України за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину _____ (підпис заявника)

Гр. **Нещасній О. П.** роз'яснено права заявника
(прізвище, ініціали заявника)

Відповідно до статті 60 Кримінального процесуального кодексу України, а саме про те, що він (вона) має право:

отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; отримати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань;

подати на підтвердження своєї заяви речі та документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

_____ (підпис заявника)

Гр. **Нещасна О. П.** заявив(ла): (прізвище, ініціали)

1. Обставини (дата, час, місце): **00__202__ року, приблизно о 09:20 год у дворі буд. № 21 по провулку Прямому в м. Одесі.**

2. Якої матеріальної шкоди завдано протиправними діями, на яку суму, яким способом злочинці заволоділи майном (проникнення в житло чи інше приміщення, напад, вимагання, обман чи зловживання довірою, інше); якщо проникнення, то яким шляхом (злам запірних пристроїв, підбір ключа, виставлення вікна, через квартиру, іншим способом); яке майно викрадено, де воно знаходилося, наявність документів, які підтверджують право власності на втрачене (пошкоджене) майно, його вартість, прикмети, коли і де придбано:

Два невідомих чоловіки шляхом нападу відкрито заволоділи моїм майном – дамською шкіряною сумочкою “Gucci” коричневого кольору, прямокутної форми (30×20 см), із металевою застібкою білого кольору. З обох боків на сумочці є логотип “Gucci” сріблястого кольору. Сумочка має шкіряний ремінець для перенесення. Вартість сумочки 5300 грн. Жіночим гаманцем “Totту Hilfiger” із штучної шкіри синього кольору із застібкою-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки. Вартість гаманця 1800 грн. Грошовими коштами на суму 5000 грн. Мобільним телефоном “Xiaomi Redmi 9A 4/64GB Carbon Grey” у корпусі сірого кольору, вартістю 3500 грн. У наявності фірмова коробка, фіскальний чек та документи на телефон із вказанням його IMEI. У телефоні знаходилася картка мобільного оператора “Life”, номер +380630000002. У телефоні знаходилися мої фото та відео-файли, телефонна книга, нотатки та повідомлення. Загальна сума заподіяних матеріальних збитків складає 15 600 (п'ятнадцять тисяч шістьсот) грн.

3. Чи застосовувалося фізичне насильство або погроза його застосування, у чому це конкретно проявлялося, які предмети (ніж, пістолет, газовий балончик, палиця тощо) використовувалися під час нападу; якщо було вимагання майна чи права на нього або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою застосування насильства, заподіяння тілесних ушкоджень, пошкодження майна тощо, у чому конкретно проявлялися такі дії: *застосовувалося фізичне насильство, яке проявлялося в насильницькому утриманні, завданні удару головою об стіну.*

4. Чи заподіяно кому-небудь тілесні ушкодження, до якого закладу охорони здоров'я звертався(лася), його місце знаходження, чи перебував(ла) на стаціонарному або амбулаторному лікуванні: *до закладів охорони здоров'я не зверталася.*

5. Чи є посилання на обставини вчинення кримінального правопорушення, які можуть свідчити про мотиви нетерпимості (расова, національна належність, релігія чи переконання тощо) *НІ*.

6. Чи бачив(ла) особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, чи може її впізнати, за якими прикметами:

Так. Можу впевнено впізнати за прикметами. 1-й (йшов праворуч та викрав мою сумку) – на вигляд 25–30 років; зріст приблизно 180 см, худорлявої статури. Обличчя європейське. Волосся руде, пряме, зачіска коротка. Ніс прямий, з горбинкою. Очі темні (чітко я не побачила). Саме він сказав мені, щоб я замовкла. Голос у нього сильний, бас, глухий. Особливих прикмет я не побачила. Був одягнений у коротку куртку синього кольору, джинсові брюки чорного кольору та білі кросівки. 2-й (йшов ліворуч та викрав мій мобільний телефон) – на вигляд 20–25 років; зріст приблизно 175 см, атлетичної статури. Обличчя європейське. Волосся темно-русьве, пряме, зачіска коротка. Ніс маленький. Очі темні (чітко я не побачила). Був одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів. Яке в нього було взуття, я не помітила. Як особливу прикмету хочу вказати те, що він кульгав на ліву ногу.

7. Чи підозрює когось у вчиненні кримінального правопорушення (якщо так, то зазначити, з якої причини, а також відомості про цю особу) *НІ*.

8. Чи були очевидці вчинення кримінального правопорушення, що відомо про них: *невідомий чоловік, який на момент вчинення кримінального правопорушення перебував у дворі буд. 21 по провулку Прямому в м. Одесі.*

Заявник зазначив **Пояснення з моїх слів записано правильно. Мною прочитано. Доповнень та зауважень не маю.**

(власноруч написати про ознайомлення та правильність викладених даних)

_____ (підпис)

Заяву прийняв:

Оперуповноважений СКПВП № 2

Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській обл.

Лейтенант поліції

підпис

С. С. Нишпорка

«__» _____ 202__ року

ПОЯСНЕННЯ

м. Одеса

«__» ____ 202__ р.

Оперуповноважений СКПВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській обл, лейтенант поліції Нишпорка С. С. у приміщенні службового кабінету № 007 прийняв пояснення у гр-ки України.

Прізвище, ім'я та по батькові: *Нещасної Олени Петрівни.*

Дата та місце народження: *29.03.1988 р. н., нар. в м. Одеса.*

Освіта: *вища (у 1995 р. закінчила філософський факультет ОНУ ім. І. І. Мечникова).*

Місце роботи (навчання): *прибиральниця ТОВ «Успенська стріт клінінг».*

Місце проживання (реєстрації): *м. Одеса, пров. Нерівний, 42, кв. 11. Місце реєстрації збігається з місцем проживання. Тел.: +3909011100011.*

Судимість: *не судима (зі слів).*

Відомості про паспорт або інший документ, що засвідчує особу: *паспорт KE-998332, виданий 22.01.1996 Приморським РВГУМВС в Одеській області.*

Зміст ст. 63 Конституції України роз'яснено *підпис особи.*

Ст.ст. 18, 56, 57 КПК України роз'яснені *підпис особи.*

Особу попереджено про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 384 ККУ країни *підпис особи _____.*

По суті поставлених запитань пояснила таке:

Я, Нещасна Олена Петрівна, мешкаю по вищевказаній адресі та працюю прибиральницею у ТОВ «Успенська стріт клінінг». Офіс, де я працюю, розташований по вул. Тупікова, 3 у м. Одеса.

Сьогодні, 00 ____ 202__ р. приблизно о 09:00 год я вирушила з дому від буд. 42 по пров. Нерівному на роботу. При собі в мене була моя дамська шкіряна сумочка “Gucci” коричневого кольору. Сумочка за формою прямокутна (30×20 см), із металевою застібкою білого кольору. З обох боків на сумочці є логотип “Gucci” сріблястого кольору. Сумочка має шкіряний ремінець для перенесення. Цю сумочку я особисто придбала тиждень тому у магазині “Walker”, у торговельному центрі «Сіті-Центр» у м. Одесі за 5300 грн.

У сумочці знаходився жіночий гаманець “Tommy Hilfiger” із штучної шкіри синього кольору із застібкою-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки. Цей гаманець я також придбала у торговельному центрі «Сіті-Центр», у магазині “Tommy Hilfiger” у березні поточного року. Вартість гаманця 1800 грн. У цьому гаманці в мене знаходилися гроші на загальну суму 5000 грн різними купюрами (якими саме,

точно не пам'ятаю). Крім цього, при собі я мала мобільний телефон "Xiaomi Redmi 9A4 / 64 GB Carbon Grey" у корпусі сірого кольору, вартістю 3500 грн. Цей телефон я придбала у січні цього року в магазині «Алло» у м. Одесі по вул. Балківська. Вдома у мене є фірмова коробка, фіскальний чек та документи на телефон із вказанням його IMEI. У телефоні знаходилася картка мобільного оператора "Life", номер +380630000002. На задньому боці телефону була наліпка у вигляді маленького песика. У телефоні знаходилися мої фото та відеофайли, телефонна книга, нотатки та повідомлення.

Від свого дому на роботу я пішла пішки. Йшла я по вул. Затишній, потім через пров. Прямий. Приблизно о 09:20 год, коли я проходила біля буд. 21 по пров. Прямому, то побачила, що за мною йдуть два невідомих мені чоловіки. Я не звернула на це увагу, позаяк вважала, що вони теж ідуть на роботу. Крім цих осіб нікого з перехожих я не бачила.

У цей час мені на мій мобільний телефон зателефонував мій чоловік. Це я зрозуміла, бо на його виклик у мене встановлений особливий рінгтон. Я зупинилася, щоб дістати телефон із сумки. Коли я дістала телефон, то одразу відчула, що мене хтось підхопив під обидві руки. Я злякалася та голосно закричала. Справа та зліва від мене знаходилися два невідомі мені чоловіки, які раніше йшли за мною. Підхопивши мене за лікті, вони швидко затягнули мене до одного з дворів по пров. Прямому. У дворі вони притиснули мене до стіни. Один з них, який був справа від мене, тихо сказав: «Молчи». Інший при цьому схопив мене за волосся та вдарив об стіну. Я мовчала. Той, що стояв праворуч, мовчки вирвав з моєї лівої руки мою жіночу сумочку "Gucci", в якій знаходився гаманець з грошима. Другий забрав з моєї правої руки мій мобільний телефон "Xiaomi Redmi 9A4 / 64 GB Carbon Grey".

Раптом з глибини двору я почула чоловічий голос невідомого мені чоловіка, який голосно крикнув: «Эй, что вы там делаете». Після цього невідомі відштовхнули мене та швидко вибігли з двору й побігли по пров. Прямому у напрямі парку ім. Т. Шевченка.

Деякий час (приблизно 2 хвилини) я залишалася на місці, бо боялася, що нападники можуть повернутися. Потім я зайшла глибше у двір, щоб покликати на допомогу, але нікого там не побачила. Тоді я вийшла з двору будинку № 21 по пров. Прямому і пішла у напрямку свого дому. Проходячи біля будинку № 19 по пров. Прямому, я побачила невідомого мені хлопця, який вигулював собаку. Я звернулася до нього з проханням викликати поліцію, що він і зробив з власного мобільного телефону. Я залишилася чекати працівників поліції біля входу у буд. № 19

по пров. Прямому. Куди пішов хлопець з собакою, я не бачила. Через деякий час на місце прибули працівники поліції.

Хочу пояснити, що двох чоловіків, які сьогодні, 00 квітня 2021 року, приблизно о 09:20 год пограбували мене у дворі дому № 21 по пров. Прямому у м. Одесі, раніше я не бачила і вони мені особисто незнайомі. Їх прикмети:

Перший – (ішов праворуч та викрав мою сумку) – на вигляд 25–30 років; зріст приблизно 180 см, худорлявої статури. Обличчя європейське. Волосся руде, пряме, зачіска коротка. Ніс прямий, з горбинкою. Очі темні (чітко я не побачила). Саме він сказав мені, щоб я замовкла. Голос у нього сильний, бас, глухий. Особливих прикмет я не побачила. Був одягнений у коротку куртку синього кольору, джинсові брюки чорного кольору та білі кросівки.

Другий – (ішов ліворуч та викрав мій мобільний телефон) – на вигляд 20–25 років; зріст приблизно 175 см, атлетичної статури. Обличчя європейське. Волосся темно-русяве, пряме, зачіска коротка. Ніс маленький. Очі темні (чітко я не побачила). Був одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів. Яке у нього було взуття, я не помітила. Як особливу прикмету хочу вказати те, що, як мені здалося, він кульгав на ліву ногу. Цих осіб я впевнено зможу упізнати.

Свою сумку, гаманець та мобільний телефон я зможу впізнати за зовнішніми ознаками. Крім цього, як я вже казала, у мене є фірмова коробка, фіскальний чек та документи на телефон із вказанням його IMEI. У телефоні знаходилася картка мобільного оператора “Life”, номер +380630000002. У телефоні знаходилися мої фото та відеофайли, телефонна книга, нотатки та повідомлення.

Загальна сума заподіяних мені матеріальних збитків складає 15 600 (п'ятнадцять тисяч шістсот) грн.

Пояснення з моїх слів записано правильно. Мною прочитані. Доповнень та зауважень не маю.

підпис

Пояснення прийняв:

Оперуповноважений СКПВП № 2

Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській обл.

Лейтенант поліції

підпис

Семен Нишпорка

**Начальникам ВП РУП ГУНП
в Одеській області
Начальнику Управління патрульної поліції
в Одеській області**

Вих. від 00.00.202__ р. № ____

ОРІЄНТУВАННЯ

00.00.202__ року, приблизно о 09:20 год у дворі б. 21 по пров. Прямому в м.Одесі двоє невідомих чоловіків із застосуванням фізичного насильства відкрито заволоділи майном гр-ки Нещасної Олени Петрівни, 29.03.1988 р.н., а саме: дамською шкіряною сумочкою “Gucci” коричневого кольору, прямокутної форми (30×20 см), із металевою застібкою білого кольору. З обох боків на сумочці є логотип “Gucci” сріблястого кольору. Сумочка має шкіряний ремінець для перенесення. Жіночим гаманцем “Tommy Hilfiger” зі штучної шкіри синього кольору із застібкою-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки. Грошовими коштами на суму 5000 грн. Мобільним телефоном “Xiaomi Redmi 9 A4 / 64 GB Carbon Grey” у корпусі сірого кольору з картою мобільного оператора “Life”, номер +380630000002. На задній стороні телефону була наліпка у вигляді маленького песика (ЄО ВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській області від 00.04.2021 № 000000001).

Прикмети злочинців:

1-й – на вигляд 25–30 років; зріст приблизно 180 см, худорлявої статури. Обличчя європейське. Волосся руде, пряме, зачіска коротка. Ніс прямий, з горбинкою. Очі темні. Був одягнений у коротку куртку синього кольору, джинсові брюки чорного кольору та білі кросівки.

2-й – на вигляд 20–25 років; зріст приблизно 175 см, атлетичної статури. Обличчя європейське. Волосся темно-русьаве, пряме, зачіска коротка. Ніс маленький. Очі темні. Був одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів. Кульгав на ліву ногу.

00.00.202__ р. слідчим СВВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській області внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочато кримінальне провадження № 1201916250000777 за ознаками ч. 2 ст. 186 КК України.

З метою розкриття вказаного кримінального правопорушення прошу Вас орієнтувати особовий склад, громадськість та інші можливості. У разі отримання будь-якої інформації прошу негайно

повідомити до ВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській області за тел.: 067-102-02-02 або (048) 102-02-02.

**Начальник ВП № 2 Одеського РУП № 1
ГУНП в Одеській області
Полковник поліції**

підписав

Іван Головний

Вик.: Нишпорка С. С. (048) 102-02-02

Начальникові ВП № 2
Одеського РУП № 1 ГУНП
в Одеській області
полковнику поліції
Івану ГОЛОВНОМУ

РАПОРТ

Доповідаю Вам, що мною, з метою встановлення осіб, які 00 ____ 202 __ року о 09:20 год на подвір'ї буд. № 21 по пров. Прямому в м. Одесі вчинили грабiж відносно гр-ки Нещасної Олени Петрівни, 1988 р. н. (ЄРДР № 00000000 від 00.00.202 р.) проводилися заходи оперативного (ініціативного) пошуку по пров. Прямому, вул. Затишній та у парку ім. Т. Шевченка.

Під час проведення заходів встановлено, що за адресою: м. Одеса, пров. Прямий, 23, знаходиться офіс ТОВ «Октопус». Над центральним входом у приміщення встановлено камеру відеоспостереження, яка охоплює частину пров. Прямого (від вул. Затишна до вул. Тиха). Відеокамера працює в автоматичному режимі (крок запису 10 хвилин) та здійснює кольоровий запис на центральний комп'ютер служби охорони ТОВ «Октопус». Термін зберігання записів 7 (сім) діб.

Під час перегляду записів вказаної відеокамери в присутності генерального директора ТОВ «Октопус» Хитрого Максима Йосиповича виявлено таке:

– файл «Запис № 1» (00 квітня 2021 р. 09:20 год): по пров. Прямому, біля будинку № 21 два чоловіки, тримаючи під обидві руки, штовхають жінку в двір будинку. Жінці на вигляд 30–35 років. Одягнута в темну блузку та блакитні джинсові брюки. У лівій руці тримає дамську шкіряну сумочку коричневого кольору, а в правій – мобільний телефон. Чоловіки: 1-й (іде праворуч від жінки) – на вигляд 25–30 років; зріст приблизно

180 см, худорлявої статури. Обличчя європейське. Волосся руде, пряме, зачіска коротка. Одягнений у коротку куртку синього кольору, джинсові брюки чорного кольору та білі кросівки. 2-й (іде ліворуч від жінки) – на вигляд 20–25 років; зріст приблизно 175 см, атлетичної статури. Обличчя європейське. Волосся темно-русьве, пряме, зачіска коротка. Одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів;

– файл «Запис № 2» (00 квітня 2021 р. 09:30 год): два чоловіки (прикмети вказані вище) вибігають з двору буд. № 21 по пров. Прямому та прямують у напрямі парку ім. Т. Шевченка.

**Оперуповноважений СКП
ВП № 2 Одеського РУП № 1
ГУНП в Одеській області
Лейтенант поліції**

підпис

Семен НИШПОРКА

«__» ____ 202__ р.

ДОВІДКА

м. Одеса

«00» ____ 202__ р.

Мною, з метою встановлення осіб, які були свідками пограбування 00 ____ 202__ року о 09:20 год у дворі буд. № 21 по пров. Прямому в м. Одесі гр-ки Нещасної Олени Петрівни, 1988 р. н. (ЄРДР № 00000000 від 00.00.202__ р.) проводилися пошукові заходи по пров. Прямому, вул. Затишній та в парку ім. Т. Шевченка.

Позитивних результатів не отримано.

**Оперуповноважений СКП
ВП № 2 Одеського РУП № 1
ГУНП в Одеській області
Лейтенант поліції**

підпис

Ігор НЕТУДИРОБОТА

«__» ____ 202__ р.

ПОЯСНЕННЯ

м. Одеса

«00» ____ 202__ р.

Оперуповноважений СКП ВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській обл., лейтенант поліції Нишпорка С. С. у приміщенні службового кабінету № 007 прийняв пояснення у гр-на України.

Прізвище, ім'я та по батькові: *Всебаченка Сергія Володимировича.*

Дата та місце народження: *29.03.1970 р. н., нар. в м. Одеса.*

Освіта: *вища.*

Місце роботи (навчання): *пенсіонер.*

Місце проживання (реєстрації): *м. Одеса, провулок Прямий, 21, кв. 46.*

Місце реєстрації збігається з місцем проживання. Тел.: +380970000000.

Судимість: *раніше не судимий (зі слів).*

Відомості про паспорт або інший документ, що засвідчує особу: *паспорт KE-000000, виданий 12.06.1996 Приморським РВ ГУМВС в Одеській області.*

Зміст ст. 63 Конституції України роз'яснено *підпис особи.*

Ст.ст. 18, 56, 57 КПК України роз'яснені *підпис особи.*

Особу попереджено про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 384 КК України ____ *підпис особи*

По суті поставлених запитань пояснив таке:

Я, Всебаченко Сергій Володимирович, зараз є пенсіонером та мешкаю по вищевказаній адресі. Моя квартира розташована на другому поверсі буд. № 21 по пров. Прямий. Вікна та балкон моєї квартири виходять на подвір'я будинку.

Сьогодні, 00 ____ 202__ р. о 08:00 год я прокинувся та займався в квартирі по господарству. Приблизно о 09:20 год я вийшов на балкон своєї квартири покурити. Коли я стояв на балконі, то побачив, що до подвір'я мого дому № 21 по пров. Прямому двоє невідомих мені чоловіків, тримаючи під обидві руки, завели невідому мені жінку та притиснули її до стіни. На вигляд жінці було років 30–35. Вона була одягнута у темну блузку та блакитні джинсові брюки. У лівій руці у неї була дамська шкіряна сумочка коричневого кольору, а в правій – мобільний телефон.

Про що вони розмовляли, я не чув, але мені здалося, що між ними виник конфлікт. Один з чоловіків, який стояв праворуч від жінки, вирвав з її руки сумку (як вона виглядає, я пояснити не можу, бо не розгледів). Між чоловіками та жінкою почалася якась штовханина і один з чоловіків (той, що стояв ліворуч від неї) схопив жінку за волосся та вдарив об стіну. Намагаючись припинити конфлікт, я голосно крикнув: «Эй, что вы там делаете». Після цього обидва чоловіки вибігли з двору будинку.

Куди вони побігли, я не побачив. Жінка залишилася стояти місці. Я крикнув їй: «У вас все нормально?». Але жінка не почула та пішла з двору на вулицю. А я повернувся до квартири та продовжував займатися хатніми справами.

Хочу пояснити, що двох чоловіків, які сьогодні, 00 квітня 2021 року, приблизно о 09:20 год у дворі дому № 21 по пров. Прямому у м. Одесі пограбували невідому мені жінку, раніше я не бачив і вони мені особисто не знайомі. Їхні прикмети:

1-й (стояв праворуч та викрав сумку) – на вигляд 25–30 років; зріст приблизно 180 см, худорлявої статури. Обличчя європейське. Волосся руде, пряме, зачіска коротка. Особливих прикмет я не побачив. Був одягнений у коротку куртку синього кольору, джинсові брюки чорного кольору та білі кросівки.

2-й (стояв ліворуч та вдарив жінку) – на вигляд 20–25 років; зріст приблизно 175 см, атлетичної статури. Обличчя європейське. Волосся темно-русьове, пряме, зачіска коротка. Був одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів. Вважаю, що цих осіб я зможу упізнати. Більше за даним фактом нічого пояснити не можу.

**Пояснення з моїх слів записано правильно. Мною прочитано.
Доповнень та зауважень не маю.** *підпис*

Пояснення прийняв:

**Оперуповноважений СКП
ВП № 2 Одеського РУП № 1
ГУНП в Одеській області
Лейтенант поліції**

підпис

Семен НИШПОРКА

Начальникові ВП № 2
Одеського РУП № 1
ГУНП в Одеській області
полковнику поліції
Івану ГОЛОВНОМУ

РАПОРТ

Доповідаю Вам, що мною, спільно з оперуповноваженим СКП ВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській області лейтенантом поліції Одувсенко І.І., з метою встановлення осіб, які 00 ____ 202__ року

о 09:20 год на подвір'ї буд. № 21 по пров. Прямому в м.Одесі вчинили грабiж відносно гр-ки Нещасної Олени Петрівни, 1988 р.н. (ЄРДР № 00000000 від 00.00.202_ р.) проводилися заходи оперативного (ініціативного) пошуку по пров. Прямому, вул. Затишний та в парку ім. Т. Шевченка.

На території парку ім. Т. Шевченка, біля центрального входу до рятувальної станції нами був помічений невідомий чоловік, зовнішній вигляд якого та одяг, в який він був одягнений, збігалися з прикметами, наданими гр-кою Нещасною О. П. Підійшовши до вказаного чоловіка, ми представилися, пред'явили службові посвідчення та жетони. Вказаний чоловік назвався Злодійським Андрієм Івановичем, 27.05.1989 р. н., нар. в м. Одеса, не працюючим. Зі слів, мешк.: м. Одеса, вул. Коротка, 2, кв. 23. Був одягнений у коротку куртку синього кольору, джинсові брюки чорного кольору та білі кросівки Документів, які б посвідчували його особу, він при собі не мав.

Я повідомив гр. Злодійського А. І., що він схожий за прикметами на особу, яка вчинила грабiж, та запросив його до відділу поліції. Гр-н Злодійський А. І. опору не чинив. У відділі поліції під час особистого огляду у гр-на Злодійського А. І. у правій кишені куртки, в яку він був вдягнений, було виявлено жіночий гаманець "Tommy Hilfiger" зі штучної шкіри синього кольору із застібною-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки, а також гроші в сумі 2500 грн.

Як пояснив гр-н Злодійський А. І., виявлені у нього жіночий гаманець "Tommy Hilfiger" із штучної шкіри синього кольору із застібною-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки, а також гроші у сумі 2500 грн належать невідомій жінці, яку він, спільно зі своїм знайомим Спіріним Олегом Михайловичем 00 квітня 2021 р., приблизно о 09:20 год пограбували на подвір'ї одного з будинків по пров. Прямому в м.Одесі. Як повідомив гр-н Злодійський А. І., під час вчинення грабежу невідомої жінки у дворі одного з будинків по пров. Прямому Спірін О. М. був одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів. На ногах були кросівки чорного кольору.

Крім цього, гр-н Злодійський А. І. повідомив, що Спірін Олег Михайлович, 1996 р. н., раніше судимий за ч. 3 ст. 185 КК України, мешкає по вул. Тамплієрів, 44, кв. 112. Ніде офіційно не працює, а іноді підробляє на ринках міста Одеси. На вигляд йому 20–25 років; зріст приблизно 175 см, атлетичної статури. Обличчя європейське. Волосся темно-руське, пряме, зачіска коротка. Ніс маленький. Очі темно-карі.

У нього, з його слів, три роки тому була травма лівої ноги, і тепер він кульгає на ліву ногу.

**Оперуповноважений СКП
ВП № 2 Одеського РУП № 1
ГУНП в Одеській області
Лейтенант поліції**

підпис

Семен НИШПОРКА

«___» _____ 202__ р.

ПОЯСНЕННЯ

м. Одеса

«00» _____ 202__ р.

Оперуповноважений СКП ВП № 2 Одеського РУП № 1 ГУНП в Одеській обл. лейтенант поліції Нишпорка С. С. у приміщенні службового кабінету № 007 прийняв пояснення у гр-на України.

Прізвище, ім'я та по батькові: *Злодійського Андрія Івановича.*

Дата та місце народження: *27.05.1989 р. н., нар. в м. Одеса.*

Освіта: *середня.*

Місце роботи (навчання): *не працює.*

Місце проживання (реєстрації): *м. Одеса, вул. Коротка, 2, кв. 23. Місце реєстрації збігається з місцем проживання. Тел.: +380930000000.*

Судимість: *раніше судимий (у 2010 р. Приморським районним судом м. Одеси за ч. 2. ст. 186 КК України до 2-х років позбавлення волі. Покарання відбував у ВК № 111 м. Волоськ).*

Відомості про паспорт або інший документ, що засвідчує особу: *паспорт KE-998332, виданий 22.01.1996 Приморським РВ ГУМВС в Одеській області.*

Зміст ст. 63 Конституції України роз'яснено _____ *підпис особи*

Ст.ст. 18, 56, 57 КПК України роз'яснені _____ *підпис особи*

Особу попереджено про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 384 КК України **ЗАТРИМАНИЙ НЕ ПОПЕРЕДЖАЄТЬСЯ.**

По суті поставлених запитань пояснив таке:

Я, Злодійський Андрій Іванович, мешкаю по вищевказаній адресі. Зараз я ніде офіційно не працюю. Періодично я допомагаю на ринку «Привоз» приватним підприємцям розвантажувати та охороняти товар, за що отримую гроші. Раніше я був засуджений у 2010 р. за ч. 2. ст. 186 КК України Приморським районним судом м. Одеси за грабіж.

За вироком суду мені було призначено покарання у вигляді 2-х років позбавлення волі. Покарання відбував у ВК № 111 м. Волоськ. Після відбуття покарання я повернувся до м. Одеси.

На диспансерному наркологічному, протитуберкульозному, психіатричному та венерологічному обліках я не перебуваю.

Сьогодні, 00 ____ 202__ р. приблизно о 08:00 год я вийшов з дому від буд. 2 по вул. Коротка, щоб поїхати на зустріч зі своїм товаришем Спіріним Олегом Михайловичем, 1996 р.н. Ми з ним познайомилися приблизно три місяці тому на ринку «Привоз» під час пошуку роботи. Наскільки я знаю з його слів, Спірін О. М. раніше судимий за ч. 3 ст. 185 КК України. Мешкає він по вул. Тамплієрів, 44, кв. 112. Він ніде офіційно не працює, а так, як і я, іноді підробляє на ринках міста Одеси. На вигляд йому 20–25 років; зріст приблизно 175 см, атлетичної статури. Обличчя європейське. Волосся темно-русяве, пряме, зачіска коротка. Ніс маленький. Очі темно-карі. В нього, з його слів, три роки тому була травма лівої ноги і тепер він кульгає на ліву ногу.

Ще вчора ми з ним домовилися зустрітися сьогодні, 00 квітня 2021 р. приблизно о 09:00 год біля парку ім. Т. Шевченка та разом поїхати на ринок «Привоз» у пошуках тимчасової роботи.

На зустріч я поїхав на трамваї №101 та вийшов на зупинці по вул. Затишна. Приблизно о 09:10–09:15 год я вже був на вказаній зупинці. Коли я вийшов з трамваю, то зустрівся зі Спіріним Олегом Михайловичем, який вже чекав на мене. Він був одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів. На ногах були кросівки чорного кольору.

Одразу після нашої зустрічі Спірін О. М. з правої кишені спортивної куртки, в яку він був одягнений, дістав маленьку пляшку горілки «Козацька» об'ємом 300 мл та запропонував мені випити. Я погодився, та ми на зупинці трамваю вжили горілку з пляшки. Після цього ми обидва рушили у напрямку ринку «Привоз» по вул. Затишна.

Коли ми підійшли до вул. Затишна, попереду нас, приблизно за метрів 10, я побачив раніше незнайому мені жінку, яка йшла у бік пров. Прямого. На вигляд їй було років 30–35. Вона була одягнута у темну блузку та блакитні джинсові брюки. В лівій руці у неї була дамська шкіряна сумочка коричневого кольору, а в правій – мобільний телефон. Побачивши цю жінку, у мене виник умисел пограбувати її, про що я повідомив Спіріна О. М. На мою пропозицію пограбувати жінку Спірін О. М. погодився. При цьому ми домовилися, що всі речі ми пізніше на ринку «Привоз» спробуємо комусь продати, а виручені гроші розділимо між собою. Домовившись щодо пограбування жінки, ми стали

стежити за нею. При цьому я попросив Спіріна О. М., щоб він стежив за можливими перехожими. Однак у цей час на вул. Затишна нікого, крім нас, не було.

Жінка, пройшовши по вул. Затишна, звернула на пров. Прямий. Ми пішли за нею. При цьому, крім нас, нікого з перехожих я не помітив. Раптом у жінки задзвонив мобільний телефон. Вона припустилася та намагалася відповісти на виклик. Ми прискорилися та, коли близько підійшли до жінки, я схопив її за лікоть правої руки, а Спірін О. М. схопив за лікоть лівої руки. Жінка голосно закричала. У цей час ми знаходилися біля двору одного з будинків по пров. Прямий (номер будинку я не помітив). Разом зі Спіріним О. М. ми силою завели жінку у вказаний двір та притиснули до стіни. Щоб вона не кричала та не чинила нам опір, я тихо сказав їй: «Мовчи». У цей же час Спірін О. М. схопив цю жінку за волосся та вдарив об стіну, біля якої ми стояли. Жінка мовчала та не чинила опір. Я вихопив з її лівої руки дамську шкіряну сумочку коричневого кольору, а Спірін О. М. забрав з її правої руки мобільний телефон. Я хотів ще перевірити, чи є у неї на шиї золоті чи срібні прикраси, щоб викрасти і їх, але з глибини двору ми почули чоловічий голос. Що він сказав, я не почув, але ми вирішили одразу втекти, щоб нас ніхто не побачив.

Залишивши жінку у дворі дому, я і Спірін О. М. побігли вздовж пров. Прямий у бік парку ім. Т. Шевченка. При цьому в мене в руці була викрадена шкіряна жіноча сумка коричневого кольору, а у Спіріна О. М. викрадений мобільний телефон. Коли ми бігли у бік парку, по дорозі ми не зустріли нікого з перехожих.

Після того, як ми забігли у парк ім. Т. Шевченка, я і Спірін О. М. зупинилися біля входу до рятувальної станції. Подивившись навкруги та зрозумівши, що за нашими діями ніхто не слідкує, ми стали роздивлятися викрадені речі. Сумка, якою я відкрито заволодів, була коричневого кольору, прямокутна із металевою застібкою білого кольору. З обох боків на сумочці був логотип “Gucci” сріблястого кольору. Відкривши сумочку, я побачив, що в ній знаходиться жіночий гаманець “Tommy Hilfiger” із штучної шкіри синього кольору із застібкою-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки. У цьому гаманці знаходилися гроші на загальну суму 5000 грн різними купюрами (якими саме, точно не пам’ятаю). Гроші я одразу поділив, віддавши Спіріну О. М. 2500 грн, а ще 2500 грн залишив собі.

Мобільний телефон “Xiaomi” (модель я назвати не можу), який ми відкрито викрали при вищевказаних обставинах, був у корпусі сірого

кольору. На задньому боці телефону була наліпка у вигляді маленького песика. Цю наліпку Спірін О. М. здер нігтем та викинув у кущі біля рятувальної станції (точніше місце я можу показати).

Знаходячись біля рятувальної станції, Спірін О. М. сказав, що у нього на розі вул. Салатна та Гарматна є знайомий, який, на його думку, може купити цей викрадений мобільний телефон. Спірін О. М. запропонував мені, щоб я його почекав у парку, а він швидко збігає до цього знайомого та спробує продати викрадений телефон. Я погодився і Спірін О. М., сховавши викрадений мобільний телефон у кишеню спортивної куртки, в яку був одягнутий, пішов у бік вул. Гарматна. Я залишився чекати на нього у парку ім. Т. Шевченка біля рятувальної станції.

Чекаючи на Спіріна О. М., я вирішив пройтися по парку та покурити. Викрадену жіночу сумку коричневого кольору, прямокутну із металевою застібкою білого кольору, з логотипом “Gucci” сріблястого кольору я заховав у кущах біля рятувальної станції. Викрадений жіночий гаманець “Tommy Hilfiger” із штучної шкіри синього кольору із застібкою-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки я поклав у кишеню своєї куртки.

Коли я відійшов від схованки приблизно 10 метрів, до мене підійшли два невідомих мені чоловіки та представилися працівниками кримінальної поліції, показавши службові посвідчення та жетони. Працівники поліції повідомили мені, що я схожий за прикметами на особу, яка вчинила грабїж. При собі я не мав документів, що посвідчують мою особу. Працівники карного розшуку запросили мене до відділу поліції. У відділі поліції у мене виявили викрадений мною при вищевказаних обставинах жіночий гаманець “Tommy Hilfiger” із штучної шкіри синього кольору із застібкою-блискавкою та логотипом у вигляді біло-червоної стрічки. Після цього я зізнався у вчиненні пограбування жінки та надав правдиві свідчення. Місце схованки, де я заховав викрадену мною разом зі Спіріним О. М. жіночу сумку коричневого кольору, прямокутну із металевою застібкою білого кольору, з логотипом “Gucci” сріблястого кольору, я можу впевнено вказати.

Хочу повідомити, що під час вчинення мною, спільно зі Спіріним О. М. сьогодні, 00 __ 202__ року приблизно о 09:20–09:25 год грабежу невідомої жінки у дворі одного з будинків по пров. Прямому, я був одягнений у коротку куртку синього кольору, джинсові брюки чорного кольору та білі кросівки. Спірін О. М. був одягнений у спортивний костюм (куртка та брюки) чорного кольору з білими смугами вздовж рукавів. На ногах були кросівки чорного кольору.

Де зараз може знаходитися Спирін О. М., я не знаю. У вчиненні злочину (відкритого заволодіння чужим майном) я каюся. Претензій до працівників Національної поліції не маю.

Пояснення з моїх слів записано правильно. Мною прочитано. Доповнень та зауважень не маю. *підпис*

Пояснення прийняв:

**Оперуповноважений СКП
ВП № 2 Одеського РУП № 1
ГУНП в Одеській області
Лейтенант поліції**

підпис

Семен НИШПОРКА

Існування злочинності змушує державу та її правоохоронні органи вживати адекватних заходів, спрямованих на належну організацію протидії кримінальним правопорушенням. Підрозділи Національної поліції, реалізуючи призначення правової держави, покликані створювати умови для захисту суспільства від злочинних посягань, сприяти реалізації прав і свобод громадян. Працівники кримінальної поліції, через специфіку їхніх функціональних обов'язків, здійснюють оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, у тому числі, перебуваючи на місці вчинення кримінального правопорушення. Саме від якості здійснення працівниками кримінальної поліції першочергових заходів, повноти документального закріплення та оформлення їх результатів багато в чому залежить весь процес подальшого документування та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Вважаємо, що запропонований алгоритм дій працівника кримінальної поліції на місці вчинення кримінального правопорушення, а також зразки окремих документів, які оформлюються під час отримання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, сприятимуть подальшому вдосконаленню діяльності підрозділів кримінальної поліції.

1.6. ДОСВІД ПОЛІЦІЇ ООН У СКЛАДІ МІЖНАРОДНИХ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ПІДТРИМАННЯ МИРУ

Довготривале існування на планеті та виникнення нових збройних конфліктів давно викликає стурбованість людства. Вона посилилася останнім часом особливо через масу нових важливих чинників і, зокрема, через виникнення нових потужних, але мобільних засобів масового знищення людської сили, що, як ніколи досі, створює небезпеку світовому миру. Відповідно різним аспектам вивчення локальних збройних конфліктів присвячено багато досліджень науковців в усьому світі. Зокрема, вивченню досвіду участі правоохоронців України у складі зазначених операцій присвячено багато досліджень вітчизняних вчених, як-от О. Теличкін, В. Заросило, М. Ануфрієв, Б. Шаповалов та інших. У їхніх дослідженнях насамперед розглядалися питання підвищення ефективності позитивного впливу українських правоохоронців у складі поліції ООН на швидке врегулювання збройного конфлікту.

Але з моменту агресії російської федерації (далі – РФ) втягнення України у тривалий збройний конфлікт у поліції України стосовно збройного конфлікту виникли нові нагальні завдання. Відповідно в науковців виникає необхідність розглянути досвід тривалих збройних конфліктів з погляду вивчення чинників, що мають свій негативний вплив безпосередньо на поліцію.

1. Чинники військового часу, що обумовлюють загальну криміналізацію населення.

1.1. Зростання кількості родин, що залишаються без засобів існування. Руйнування виробництва, колапс державної економіки та приватних підприємств, зменшення кількості робочих місць призводить до зниження матеріального забезпечення багатьох сімей. Вплив цього фактора на погіршення криміногенної ситуації навряд чи потребує пояснень. Люди, які втратили легальні засоби існування, неминуче шукатимуть інші, ймовірно, нелегальні.

Отже, наслідки війни виходять далеко за межі прямих смертей. Крім жертв на полі бою, збройний конфлікт часто

призводить до вимушеної міграції, потоків біженців, відтоку капіталу та руйнування інфраструктури суспільства. Це також створює розрив у розвитку між тими країнами, які пережили збройний конфлікт, та тими, у яких його не було. Зроблено зразковий розрахунок: на кожного солдата, вбитого в бою, вмирає одне немовля (зазвичай через недоїдання), яке інакше вижило б⁴⁶.

Розташований у Лондоні Консорціум дослідження безпечних засобів існування, орієнтований на роботу з удосконалення зазначеного напрямку надання допомоги населенню, яке постраждало від різних гуманітарних катастроф, констатує, що збройні конфлікти займають чи не перше місце серед них⁴⁷.

У тих регіонах світу, що загрузли в конфліктах, переміщені особи стикаються з глибокими та хронічними проблемами бідності та незахищеності. Здебільшого вимушено переміщені особи не мають ресурсів для виїзду за межі регіону, і вони залишаються внутрішньо переміщеними особами, щоб переїхати через кордони до сусідніх країн, багато з яких стикаються з власними конфліктами. У цих районах переміщені особи стикаються зі складними умовами та часто накладають економічний, екологічний тягар і тягар безпеки на своїх господарів⁴⁸. Не було виявлено жодного зв'язку між виникненням збройних конфліктів і сприйняттям урядових акторів. Однак існував зв'язок із кількістю скоєних злочинів і сприйнятими загрозами: якщо вони зростали, це мало сильний негативний зв'язок із тим, як респонденти сприймали державних діячів. Це показує, що ключовим фактором є не сам збройний конфлікт, а поведінка озброєних сторін. Якщо злочини, фізичні напади та погрози,

⁴⁶ Gates S, Hegre H., Nygard H. M., Strand H. Development Consequences of Armed Conflict. Applied Knowledge Service. 2012. 10 p. URL: <https://gsdrc.org/document-library/development-consequences-of-armed-conflict/>

⁴⁷ Maxwell D., Mazurana D., Wagner M. and Slater R. (2017). Livelihoods, conflict and recovery: findings from the Secure Livelihoods Research Consortium. *London: Secure Livelihoods Research Consortium*. 2017. 36 p. URL: https://securelivelihoods.org/wp-content/uploads/Livelihoods-conflict-and-recovery_Findings-from-the-Secure-Livelihoods-Research-Consortium-1.pdf

⁴⁸ Jacobsen K. Livelihoods in Conflict. The Pursuit of livelihoods and the Impact on the Human Security of Host Communities. Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK 2002. 123 p. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/16725929.pdf>

включно з погрозами сексуального насильства, спрямовані проти населення, то держава втрачає легітимність⁴⁹.

Українці страждають від досить високого рівня людської незахищеності, особливо щодо здоров'я, економічної та особистої безпеки. Умови проживання громадян погіршуються, чим ближче вони проживають до лінії зіткнення конфлікту на Донбасі. Незважаючи на відсутність інформації про реальні умови на окупованому Донбасі та в Криму, спорадичні повідомлення та моніторинги правозахисних груп виявляють серйозні порушення політичної безпеки⁵⁰. Хронічна неповна зайнятість змушує членів сімей тимчасово переміщених осіб, які повернулися, переїжджати з одного міста в інше і навіть до країни вигнання (для тих, хто повернувся), щоб знайти роботу. У результаті люди повертаються до країни, де вони колись були біженцями. Різниця зараз полягає в тому, що країну покидає не вся сім'я – лише ті члени сім'ї, які можуть заробити на життя на сезонний або тимчасовий період, або вирушають на тривалу міграцію, а інші залишаються в країні⁵¹.

1.2. Виникнення певної кількості людей, що звикли до мародерства як засобу існування. Певна кількість колишніх комбатантів неминуче отримує звичку до збройного мародерства. Термін «мародерство» часто використовується як загальний термін для позначення присвоєння під час збройного конфлікту. Мародерство є компонентом сучасного збройного конфлікту і спричиняє значні людські жертви⁵².

⁴⁹ How do conflict, violence and livelihood trajectories affect the legitimacy of the state in South Kivu (DRC)? *Secure Livelihoods Research Consortium*. Briefing paper 25 December 2016. Site. URL: <https://securelivelihoods.org/wp-content/uploads/18.-How-do-conflict-violence-and-livelihood-trajectories-affect-the-legitimacy-of-the-state-in-South-Kivu.pdf>

⁵⁰ Shelest H. Living with insecurity: Ukrainians at times of armed conflict and the pandemic. Site. URL: *The Foreign Policy Council "Ukrainian Prism"*, 07-01-2021. URL: <http://prismua.org/en/07-01-2021/>

⁵¹ Assessment of livelihood opportunities for returnees/internally displaced persons and host communities in Afghanistan. International Labour Organization. Submitted to UNHCR, KABUL. International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland. September 2012. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-islamabad/documents/publication/wcms_213661.pdf

⁵² Mac Ginty R. Looting in the context of violent conflict: conceptualization and typology. *ResearchGate*. July 2004. Site. URL: <https://www.jstor.org/stable/3993697>

Якщо протягом бойових дій, коли через недосконалість системи забезпечення бійці вдавалися до присвоєння чужого майна (принаймні засобів існування – продуктів), це певною мірою було виправдано, то й після бойових дій залишається не тільки звичка, але й матеріальна та продовольча незабезпеченість – тобто життєво важлива причина.

Гі Дебонне, фахівець із Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зазначає, що постконфліктні ситуації часто бувають гіршими, ніж самі конфлікти⁵³.

Центр «Громадянські особи у конфлікті» у статті «У Малі мародерство руйнує перспективи світу» вказує, що сім'ї, які під страхом смерті змушені були тимчасово покинути своє житло, після повернення знаходили їх повністю розграбованими⁵⁴.

В арміях світу мародерство формально не заохочується. «Молода людина дотримується правил, щоб уникнути дисциплінарного покарання. Наприклад, якщо є правило, згідно з яким солдати не повинні заходити (і грабувати) будинки під час військових дій, молода людина підкорятиметься. Але дорослий (одружений) солдат не підкорятиметься наказам і намагатиметься грабувати, щоб забезпечити свою дружину».

У Ліберії однієї з ворогуючих фракцій, так званій Господній армії опору (Lord's Resistance Army – LRA) мародерство було звичайною практикою. Солдати повинні були передавати зібрані речі старшим командирам, які розподіляли речі відповідно до ієрархії та потреб руху. Грабіж був єдиним способом, яким солдати могли забезпечити свої сім'ї, тому вони часто ризикували зазнати наслідків покарання або бути позбавленими звання⁵⁵.

У 2003 р. безпосередньо по завершенні активної фази збройного конфлікту у Ліберії агентства ООН у статті «Ліберія: бандитизм, мародерство, стрілянина руйнують демобілізаційну

⁵³ Debonnet G. Post-conflict situations can be worse than the conflict s themselves. *The UNESCO Courier*. December 2006. Site. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000210794>

⁵⁴ In Mali, Looting Steals Prospects for Peace. *Centre for Civilians in Conflict*. Site. URL: <https://civiliansinconflict.org/blog/in-mali-looting-steals-prospects-for-peace/>

⁵⁵ Carla Suarez C., Erin Baines E. 'Together at the Heart': Familial Relations and the Social Reintegration of Ex-combatants. *Taylor & Francis Online*. 16 Jul 2021. Pages 1–23. Site. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13533312.2021.1952408>

кампанію ООН» повідомили, що хоча понад 2000 колишніх солдатів у розтерзаній війною Ліберії здали свою зброю з початку кампанії з роззброєння, але сплеск бандитизму, розграбування гуманітарних товарів і випадкова стрілянина з боку колишніх комбатантів, які прагнуть негайної виплати стипендії, затьма-рили цей процес⁵⁶.

Отже, у деяких випадках можливість мародерства залишається негласним стимулом для поповнення рядів бойовиків. Як свідчить Р. Бойд, у Руанді ряди Ітерахамбе були наповнені молодими безробітними та безправними чоловіками, спокушеними обіцянкою пива, грошей і можливостей мародерства⁵⁷.

Можна стверджувати, що це стосується будь-якого збройного конфлікту на будь-якому континенті. Причому практика доводить, що ті, хто звикли до мародерства на передовій, не бажають розлучатися з цією звичкою і надалі. Це підтверджується досвідом усіх держав, що пережили значні збройні конфлікти, зокрема, Боснія, Косово, Ліберія.

Тобто значна частина населення, залишившись без засобів існування, для свого виживання має єдиний шлях – здобування засобів існування протизаконними методами.

1.3. Поширення країною правового нігілізму. Правовий нігілізм – негативне ставлення до права. Правовий нігілізм – це «розмивання віри в право як корисний інститут суспільної організації». Багато вчених вважають, що правовий нігілізм є деструктивним явищем⁵⁸. Це явище визначається попередніми чинниками, обумовленими бойовими діями, а саме люди частково чи повністю позбавлені засобів для існування, тим більше ті, хто бачив чи заподіяв насильницьку смерть, є менш стійкими перед межею закону, коли мова йде про поліпшення особистого благополуччя або, тим більше, забезпечення засобів для існування

⁵⁶ Liberia: banditry, looting, shooting mar UN demobilization campaign, UN News. 9 December 2003. Site. URL: <https://news.un.org/en/story/2003/12/88052-liberia-banditry-looting-shooting-mar-un-demobilization-campaign>

⁵⁷ Bowd R. From Combatant to Civilian: The Social Reintegration of ex-Combatants in Rwanda and the Implications for Social Capital and Reconciliation. University of York. September 2008. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77022778.pdf>

⁵⁸ Legal nihilism. From Wikipedia, the free encyclopedia. Site. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Legal_nihilism

своїх сімей. Цей чинник охоплює не тільки колишніх комбатантів, але й ширші верстви населення та їхню готовність до дрібних правопорушень.

Розглядаючи тему правового нігілізму, видатний християнський священник і письменник Річард Джон Нойхаус зазначав: «Право видає закони, виносить рішення, керує та веде переговори про розподіл прав та обов'язків у надії запобігти шкоді, вирішити конфлікти та створити засоби співпраці»⁵⁹.

Ніколас Казаді, старший економіст, керівник відділу стратегії та політики Програми Розвитку ООН, у своїй статті «Правовий нігілізм наростає» зазначає нестримне зростання правового нігілізму у зонах збройних конфліктів. Зокрема він вказує: ми все частіше спостерігаємо форму правового нігілізму, яка варіюється від виборчих процесів із порушеннями до незначних позовів у судах⁶⁰.

У розділі «Насильство як етика зла» своєї книги «Нігілізм і “негритянство”» С. Монга, професор університету у Бостоні (США) та університету в Сорбонні (Франція) зазначає, що після терору, як єдиної форми політичного діалогу, у Сьєрра-Леоне, в Руанді, в інших країнах після збройного конфлікту правовий нігілізм досягає своїх крайніх меж⁶¹.

Отже, якщо до конфлікту більшість людей на території була законослухняною і поліції доводилося мати справи із «закононєслухняною» меншістю, то після збройного конфлікту справа міняється докорінно, і поліції доводиться відпрацьовувати у багато разів більшу кількість кримінальних справ та закликати до порядку більшість населення.

Сьогодні вже очевидно, що ця проблема не обійшла й Україну. У своїй статті «Правовий нігілізм у сучасній Україні: поняття, причини та шляхи подолання» Н. В. Пильгун

⁵⁹ Neuhaus R. J. Nihilism without the Abyss: Law, Rights, and Transcendent Good. *Journal of Law and Religion*. Vol. 5, No. 1 (1987), Cambridge University Press. Pp. 53–63.

⁶⁰ Kazadi N. Corruption in Africa: “Legal nihilism on the rise”. *Ideas for Development*. 17 June 2021. Site. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/corruption-legal-nihilism-rise-africa-says-nicolas-kazadi-kazadi>

⁶¹ Monga C. Nihilism and Negritude: Ways of Living in Africa. *Harvard University Press*, 29 Aug. 2016. 226 p.

констатує «масове поширення правового нігілізму в усіх сферах життя та управління»⁶².

2. Чинники військового часу, що обумовлюють зміцнення організованої злочинності.

2.1. Значні втрати чисельності місцевої поліції. Неважко переконатися, що практика використання поліцейських у складі збройних сил під час збройних конфліктів – не нова і звичайна настільки, що цьому питанню присвячено «Розділ В. Включення воєнізованих чи збройних органів до складу збройних сил» Звичайного міжнародного гуманітарного права⁶³. Можна також встановити, скільки людей загинуло внаслідок збройного конфлікту в окремій країні. Наприклад, під час Боснійської війни за незалежними оцінками загинули близько 100 000 осіб і більше ніж 2 000 000 потрапили до числа біженців або внутрішньо переміщених осіб⁶⁴.

Але, на жаль, не виявлено досліджень, які б визначили, який відсоток поліцейських мав можливість повернутися до виконання своїх поліцейських функцій після завершення конфлікту.

Навіть в останніх документах ООН, що стосуються обліку жертв збройних конфліктів, наприклад у пресрелізі ООН «Дев'яносто відсотків жертв воєнного часу становлять цивільні особи, наголошують оратори, закликаючи Раду Безпеки виконувати свої обов'язки та захищати безневинних людей у конфліктах» не йдеться спеціально про відсоток поліцейських, що гинуть у збройних конфліктах⁶⁵.

Ба більше, матеріал цього напряму не може супроводжуватись статистичними даними, оскільки на теренах бойових дій

⁶² Пильгун Н.В. Правовий нігілізм у сучасній Україні: поняття, причини та шляхи подолання. Юридичний вісник 3 (56) 2020. С. 67–73. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/alexj,+11.pdf>

⁶³ Practice Relating to Rule 4. Definition of Armed Forces. ihl-databases.icrc. Site. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_rul_rule4_sectionb

⁶⁴ Lamp J.R. Bosnian War. European history [1992–1995]. *Britannica*. Site. URL: <https://www.britannica.com/event/Bosnian-War>

⁶⁵ Ninety Per Cent of War-Time Casualties Are Civilians, Speakers Stress, Pressing Security Council to Fulfil Responsibility, Protect Innocent People in Conflicts. United Nations Press Release. 9042nd meeting (AM & PM) SC/14904 25 May 2022. Site. URL: <https://press.un.org/en/2022/sc14904.doc.htm>

їх накопичення унеможлиблюється. Проте повідомлення з місць подій свідчать, що там сотнями гинуть бійці, а також гинуть мирні мешканці. Отже, країни, де ведуться бойові дії, не надають (або не можуть надавати) статистичні дані взагалі про злочинність. Щоб переконатися в цьому, досить переглянути все-світні рейтинги злочинності по країнах. Інформації про країни, де ведуться бойові дії, – немає. Але натомість є численні джерела, які підтверджують розвиток жажливої злочинності. У 1999 році автор, під час роботи в групі радників від ООН у поліцейській академії Враца в Сараєві та в поліцейській академії в Баня-Луці, відвідуючи поліцейські ділянки та займаючись набором у поліцейські академії, бачив списки поліцейських, які загинули як з боку сербів, так і з боку босняків і хорватів. Тобто досвід Республіки Сербської, а також Федерації Босняків та Хорватів (у Боснії, яка поділяється на ці дві країни) свідчить, що більшість поліцейських загинула, оскільки протягом бойових дій всі вони були на першій лінії. Автор особисто спостерігав сотні маленьких світлин поліцейських, що загинули протягом конфлікту, на стінах у приміщеннях поліцейських установ і в Сараєво (столиця Федерації Босняків та Хорватів), і у Баня-Луці (столиця Республіки Сербської).

До того ж частина родин поліцейських, що вціліли протягом бойових дій, висловила небажання продовжувати жити в зруйнованій та небезпечній державі й залишила її разом з батьками-поліцейськими.

Отже, після закінчення гарячої фази конфлікту до служби змогло повернутися приблизно 10 % поліцейських на обох сторонах.

Повністю та ж ситуація спостерігалася і в Ліберії (в Африці). Важливо, що після закінчення бойових дій місця тих, хто не повернувся з війни, у поліції намагаються заповнити молодими людьми, які щойно пройшли короткострокову підготовку і, звичайно ж, не можуть повною мірою замінити своїх досвідчених попередників. Тобто після завершення збройного конфлікту тягар наведених вище чинників припадає на вкрай ослаблені поліцейські сили.

2.2. Розквіт і зміцнення організованої злочинності. Наведені чинники неминуче сприяють формуванню

організованих злочинних угруповань, досвід діяльності й потужність яких стрімко зростають. Набуває силу масовість небезпечних злочинів, як-от незаконний обіг наркотичних речовин, незаконна торгівля зброєю, торгівля жінками, торгівля людськими органами та ін. Про це свідчать чисельні публікації, але ми обмежимося поодинокими прикладами.

Отже, у регіонах конфлікту, крім іншої незаконної діяльності, виробництво та торгівля наркотиками часто відіграють важливу роль⁶⁶. Зокрема, прикладами щодо розвитку наркобізнесу в зонах конфліктів можуть служити Косово, Судан, Афганістан, Гаїті та ін. Практичні справи вказують, що там, де вже існує виробництво наркотиків, умови збройного конфлікту стимулюють виробництво наркотиків і дають змогу повстанцям залучатися до торгівлі наркотиками та фінансувати їхню боротьбу, збільшуючи свої можливості та виклик, який вони кидають державам⁶⁷.

На початку 2000 р. (наприкінці збройного конфлікту) міжнародні неурядові організації Амнесті Інтернейшнел та Міжнародна організація з міграції (МОМ) свідчили про надзвичайний розвиток торгівлі людьми в Косово⁶⁸. При цьому можна стверджувати, що через загальне послаблення правоохоронного контролю цей процес відбувається в усіх зонах збройних конфліктів. Отже, у місіях ООН з підтримання миру в Боснії і Герцеговині, Косово і Ліберії у складі поліції ООН створювалися спеціалізовані підрозділи "Trafficking in Persons Units".

Газета «Гардіан» інформує про торгівлю людськими органами в Косово⁶⁹. На цю тему були сотні статей у численних видавництвах. Безліч статей було присвячено розвитку

⁶⁶ Drugs and armed conflicts. Bundeszentrale für politische Bildung. Site. URL: <http://warpp.info/en/m4/articles/drugs-and-armed-conflicts>

⁶⁷ Cornel S. E. The interaction of Narcotics and Conflict. *Journal of Peace research*, vol. 42, no. 6, 2005, pp. 751–760. URL: <https://www.jstor.org/stable/30042417>

⁶⁸ Kosovo: So does that mean I have rights? Amnesty International European Institutions Office. 2004, May 06 : site. URL: <http://www.amnesty.eu/en/news/press-releases/eu/violence-against-women/gender-based-violence/fgm/kosovo-so-does-that-mean-i-have-rights-0197/#.WezllfK9u7l>

⁶⁹ Lewis P. Kosovo PM is head of human organ and arms ring, Council of Europe reports. *The Guardian*. 14 December 2010 : site. URL: <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/14/kosovo-prime-minister-like-mafia-boss>

зазначеного кримінального напрямку в Ісламській державі Іраку та Леванту (ІДІЛ)⁷⁰.

Зміна природи конфлікту та розмитість залучених акторів поставили фундаментальні питання щодо корисності нинішніх класифікацій збройних конфліктів, організованої злочинності та тероризму на окремі угруповання на основі акторів, які мають різні методи та мотиви.

Незважаючи на те, що дослідження та факти на місцях показали, що організована злочинність, терористичні та повстанські групи часто мають кілька планів і стратегій одночасно, політика на національному, регіональному та міжнародному рівнях продовжує обмежуватися застарілими уявленнями, які розрізняють ці групи на основі заздалегідь сформульованих мотивів. Це обмежує здатність держав і міжнародних організацій розуміти масштаб і поширеність злочинних планів в економічних, соціальних і політичних структурах.

Насправді організовану злочинність найкраще розуміти як стратегію, прийняту низкою учасників конфлікту (включно з державою) для досягнення своїх цілей. Такий підхід до взаємозв'язку між злочинністю та конфліктом відкриває багатообіцяні варіанти політики, які виходять за рамки правоохоронної діяльності, заохочуючи більш проактивні інструменти, які можуть зменшити можливості злочинності.

Як свідчать конфлікти, що точаться в Сирії, Афганістані, Нігерії та Іраку, поява гібридних організацій, які займаються тероризмом і організованою злочинністю, є основним виміром сучасного конфлікту. Проте наші знання про ступінь і характер (стратегічний чи опортуністичний) цих відносин і механізмів, які підтримують цю співпрацю, залишаються слабкими⁷¹.

2.3. Потрапляння невраховуваної кількості одиниць вогнепальної зброї у приватні руки та зміцнення організованих

⁷⁰ Unruh B. More reports of ISIS human-organ trafficking. *World Net Daily*. August 19, 2015 : site. URL: <http://www.wnd.com/2015/08/more-reports-of-isis-human-organ-trafficking/>

⁷¹ De Boer J., Bosetti L. Examining the Interactions between Conflict and Organized Crime. *United Nations University*. 2015.09.18. Site. URL: <https://ourworld.unu.edu/en/examining-the-interactions-between-conflict-and-organized-crime>

кримінальних угруповань. Протягом збройного конфлікту через велику низку причин значна кількість бойової вогнепальної зброї розповсюджується країною. З одного боку – це неминучий вимушений захід. З іншого боку, вона має значний побічний ефект, оскільки безліч одиниць стрілецької зброї потрапляє до рук приватних осіб: чи то колишні комбатанти, чи особи, що знайшли зброю на місцях бойових подій, чи придбали за кошти. Про це, зокрема, попереджає П. Лок у статті «Збройні конфлікти та розповсюдження стрілецької зброї»⁷².

Цим фактором посилюється попередній фактор. Отже, організовані злочинні угруповання стають ще більш небезпечними. Це ж стосується й окремих злочинців, які не входять до організованих угруповань.

Ще у 1999 році у передмові до дослідження Міжнародного комітету Червоного Хреста «Наявність зброї та становище цивільного населення під час збройного конфлікту» наголошувалось, що один постріл зі стандартної гвинтівки в переповнений ринок зазвичай є кримінальним інцидентом. Розрядження десятків куль із автоматичної зброї на той самий ринок за хвилину може відкрити кровопролиття. Попадання артилерійського снаряду в такій ситуації може розпалити пристрасті, що зробить порушення законів війни практично неминучими. Останніми роками цей тип інцидентів став надто знайомим для делегатів Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) та їхніх партнерів із національних товариств Червоного Хреста й Червоного Півмісяця на охоплених війною землях⁷³.

Розповсюдження та накопичення незаконної зброї продовжує загрожувати міжнародному миру та безпеці, погіршуючи становище цивільного населення в охоплених конфліктом країнах по всьому світу.

⁷² Lock P. Armed Conflicts and Small Arms Proliferation: Refocusing the Research Agenda. *Policy Sciences*, vol. 30, no. 3, 1997, pp. 117–32. *JSTOR*. URL: <http://www.jstor.org/stable/4532406>

⁷³ Arms availability and the situation of civilians in armed conflict: and studios presented by the ICRC. A study by International committee of the Red Cross. ICRC publication 1999 ref. 0734. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0734_arms_availability.pdf

«Зловживання, незаконна передача та дестабілізувальне накопичення стрілецької й легкої зброї, а також боєприпасів до них залишаються визначальним фактором у підриві миру та безпеки на національному, регіональному та глобальному рівнях і призвели до глибокого погіршення ситуації для вразливих груп населення, які вже потерпають від конфлікту», – сказала на брифінгу Ідзумі Накаміцу, Високий представник з питань роззброєння.

Представляючи дворічну доповідь Генерального секретаря щодо стрілецької зброї легкої зброї (документ S/2021/839), вона наголосила, що її використання може зробити збройове ембарго неефективним, підтримувати динаміку конфлікту та поставити під загрозу миротворців, гуманітарних працівників і місцеве населення, водночас заважаючи виконанню мирних угод⁷⁴.

Широкомасштабна організована злочинність займає сіру зону між звичайною злочинністю та політичним насильством. Безпрецедентний масштаб злочинності, пов'язаної з наркотиками, у Мексиці призвів до опису її як повстання, навіть громадянської війни, концептуальний крок, який спирається на останні дослідження, які пов'язують громадянську війну з великомасштабною злочинністю. Ставлячи під сумнів обидві моделі «злочинності як громадянської війни» та «громадянської війни як злочину», Накаміцу стверджувала, що замість того, щоб об'єднувати ці два явища, ми повинні спиратися насамперед на дослідницьку програму мікродинаміки громадянської війни, щоб визначити сфери потенційно продуктивних. На її думку, слід звернути увагу на чотири такі аспекти: початок і припинення, організацію, бойові дії та насильство, а також управління та територію, на завершення теоретичну та емпіричну програму для дослідження масштабної організованої злочинності⁷⁵.

3. Подальші виклики для поліції після завершення збройного конфлікту.

⁷⁴ Rapid Spread of Small Arms, Light Weapons Still Threatening World Peace, Exacerbating Plight of Civilians in Conflict Zones, 8874th meeting (AM) SC/14656, 6 October 2021. United Nations Meetings Coverage and Press Releases. Press Un Org. Site. URL: <https://press.un.org/en/2021/sc14656.doc.htm>

⁷⁵ Kalyvas S.N. How Civil Wars Help Explain Organized Crime-and How They Do Not. *Journal of Conflict Resolution* 2015. Vol. 59 (8). URL: <https://www.jstor.org/stable/24546352>

3.1. Вихід на вулицю колишніх комбатантів. Після завершення бойових дій відбувається вихід на вулицю колишніх комбатантів, багато з яких не мають можливості повернутися на свої колишні робочі місця або просто не мають жодної спеціальності, окрім військової. За досвідом багатьох країн, що вийшли з конфлікту, такими особами дуже цікавиться організована злочинність, вона завжди готова запропонувати значні зарплати особам, які добре опанували військову справу. І якщо суспільство не знайде способів перехопити цих осіб, залучити їх до участі у розвитку суспільства, вони, замість цього, стануть помітним, додатковим тягарем для правоохоронних органів.

Незадоволені колишні комбатанти, які не служать у офіційних військових структурах Кот-д'Івуару, становлять найбільшу довгострокову загрозу для стабільності країни. Це особливо підтверджується в регіонах, де групи цих чоловіків були присутні під час громадянських війн⁷⁶.

Щонайменше 42 564 колишніх комбатантів вийшли з першої громадянської війни в Кот-д'Івуарі, яка тривала з 2002 по 2007 роки. До кінця другої громадянської війни, яка почалася в 2010 і закінчилася в 2011 році, кількість колишніх комбатантів зросла до 74 000.

Уряд Кот-д'Івуару мав намір інтегрувати лише близько 8400 колишніх комбатантів до національної армії. Більшість колишніх учасників бойових дій повинна була пройти регулярну програму роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР). Програма була розроблена для вилучення зброї у учасників бойових дій та вилучення її з військових структур, допомагаючи їм соціально та економічно інтегруватися в суспільство.

В ООН стверджують, що програма в Кот-д'Івуарі була успішною. Але нещодавні протести та повідомлення про заворушення, спричинені колишніми комбатантами в Буаке, свідчать про те, що процес не був безперервним. Колишні учасники бойових дій – особливо ті, хто не був призваний в армію, – продовжують становити загрозу для стабільності в країні.

⁷⁶ Tarila Marclint Ebiede. Why ex-combatants pose a threat to Côte d'Ivoire's stability. *The Conversation*. Published: June 21, 2017. Site. URL: <https://theconversation.com/why-ex-combatants-pose-a-threat-to-cote-divoires-stability-79317>

У своїй статті «Роззброєння свідомості екскомбатантів: На шляху до процесу реінтеграції в постконфліктній Колумбії» С. Баес, Х. Сантамарія-Гарсія, А. Ібаньєс застерігають, що колективне насильство в контексті збройного конфлікту впливає на економіку, системи охорони здоров'я та соціальну стабільність постраждалих країн. Це вважається складним явищем із переплетенням біологічних, психологічних, соціальних, культурних і політичних факторів. Однак більшості досліджень на цю тему все ще бракує відповідних усталених інтегративних підходів до оцінки багаторівневих перспектив. Соціальні, когнітивні та афективні психічні процеси є критичними факторами, які слід враховувати в багаторівневих підходах⁷⁷.

3.2. Програми «роззброєння – демобілізації – реінтеграції до суспільства». Як зазначалося вище, в усьому світі багато молодих людей до вступу в тривалі бойові дії не встигають отримати досвід іншої роботи, яка б забезпечувала існування їх та їхніх родин.

З урахуванням цього в усіх державах, де працюють місії ООН з підтримання миру, створюються Програми ООН роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР), спрямовані на підтримку колишніх комбатантів у (пост)конфліктних ситуаціях, сприяння безпеці і стабільності та створення умов для сталого миру й розвитку. До учасників програм РДР входять дорослі колишні комбатанти чоловічої статі, а також комбатанти жіночої статі та діти, інші особи, які виконують допоміжні функції (наприклад, кухарі, секс-рабині) у озброєних групах, та утриманці комбатантів. Бенефіціари включатимуть ці групи (та їхніх утриманців), а також спільноти, в які вони реінтегруються⁷⁸.

Важливо зазначити, що у створенні та реалізації програм РДР значне навантаження припадає на поліцію: починаючи від процесу фільтрації комбатантів (стосовно участі у військових злочинах) і до спостереження за їхньою діяльністю протягом та навіть після проходження програм.

⁷⁷ Baez S., Santamaría-García H., Ibáñez A. Disarming Ex-Combatants' Minds: Toward Situated Reintegration Process in Post-conflict Colombia. *Frontiers*. 29 January 2019. Site. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.00073/full>

⁷⁸ Iffat Idris. Lessons from DDR programmes. *Governance. Social Development*. 01.06.2016. Site. URL: <http://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/06/HDQ1368.pdf>

Дуже показовим є розлоге дисертаційне дослідження Р. Боуда (університет Йорка) «Від комбатанта до громадянської особи: соціальна реінтеграція колишніх комбатантів у Руанді та наслідки для соціального капіталу та примирення», яке базується на польових дослідженнях, що включають аналіз історії життя 50 колишніх комбатантів та 22 громадянських, поряд з етнографічними дослідженнями чотирьох сільських громад та 26 елітними інтерв'ю з політиками/виконавцями програми. Результати цього дослідження виявили низку важливих елементів, що мають вирішальне значення для соціальної реінтеграції колишніх комбатантів. У дисертації наголошується на важливості реінтеграції для процесу примирення та миробудування та вказується на важливість серйозного підходу до розробки і здійснення програм РДР⁷⁹.

3.3. Двоякий вплив розвитку інформаційних технологій. Наш час характерний тим, що у всьому світі багато чинників, що сприяють розвитку організованої злочинності, багаторазово посилюються впровадженням у їхню діяльність сучасних інформаційних технологій, і жодна країна не є винятком, про що говорять багато сучасних публікацій⁸⁰. У цьому дослідженні немає необхідності розкривати всі численні аспекти кіберзлочинності. Проте у країні, що перебуває у стані збройного конфлікту, вона набуває нового розквіту. До того ж протягом збройного конфлікту досягнення інформаційних технологій широко використовуються обома боками конфлікту у боротьбі⁸¹.

І щоб не відставати у перегонах зі злочинністю, поліцейські мають бути належно підготовлені, щоб брати на озброєння та ефективно використати останні досягнення у галузі інформаційних технологій.

Отже, досвід усіх держав, де відбулися всеосяжні збройні конфлікти, свідчить, що після завершення збройного конфлікту

⁷⁹ Bowd R. From Combatant to Civilian: The Social Reintegration of ex-Combatants in Rwanda and the Implications for Social Capital and Reconciliation. University of York. 2008. 347 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77022778.pdf>

⁸⁰ What is the short summary of cybercrime? Quora. Site. URL: <https://www.quora.com/What-is-the-short-summary-of-cybercrime>

⁸¹ Metz S. Armed Conflict in the 21st Century: The Information Revolution and Post-Modern Warfare. US Army War College Press. 2000. 114 p. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1140&context=monographs>

державі для утримання криміногенної ситуації в межах допустимості буде потрібна підвищена кількість висококваліфікованих поліцейських сил, що обумовлено низкою таких чинників.

Протягом конфлікту значна частка довоєнних сил поліції загине на передньому краї бойових дій, ще частка зі своїми родинами опиниться за межами держави через економічні проблеми.

Зростання правового нігілізму як наслідок знецінення морально-етичних цінностей у результаті участі у бойових діях та спостереження їхніх результатів призведе до значного зменшення відсотка законослухняного населення. Через руйнацію провідних продуктивних сил трапиться помітний спад економіки, що призведе до значного зростання кількості родин, що залишаться без засобів існування. Це, у свою чергу, призведе їхніх представників до нелегальних засобів добування засобів існування.

Усе зазначене та інші чинники обумовлюють поширення організованих злочинних угруповань та зміцнення відомих напрямів організованої злочинності, як-от нелегальний обіг наркотичних речовин, торгівля людьми, торгівля людськими органами.

Потрапляння протягом збройного конфлікту величезної кількості одиниць стрілецької зброї до приватних рук посилює зазначені обставини.

Для утримання колишніх комбатантів від потрапляння до лав організованої злочинності буде необхідна розробка та втілення програми: демобілізація – роззброєння – реінтеграція до суспільства (на кшталт аналогічних програм, що здійснюються службами ООН протягом операцій ООН з підтримання миру). У здійсненні таких програм величезну роль відіграють кваліфіковані поліцейські.

Водночас сьогодні організована злочинність підсилюється новітніми досягненнями у сфері інформаційних технологій.

Усі висвітлені фактори свідчать, що будь-яка країна, яка стала стороною у тривалому збройному конфлікті, повинна протягом і після завершення конфлікту, незважаючи на всі труднощі, дбайливо та системно підходити до розвитку своєї поліції, щоб та була в змозі гідно зустріти кримінальні проблеми, що насуваються на країну у зв'язку зі збройним конфліктом.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ДЕТЕРМІНАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна РФ в Україні, яка розпочалася у 2014 році, а 24 лютого 2022 року переросла у широкомасштабне вторгнення, призвела до вкрай негативних змін у соціально-економічному житті нашої країни і всього українського населення. Тотальне знищення економіки, руйнування соціальної інфраструктури, масове знищення мирного населення, зростання злочинності – усе це стало реальністю для сучасної України. За таких умов збереження правопорядку на нашій території, належне його підтримання у поствійськовий стан стає стратегічним питанням виживання для нашої країни.

Аналіз кримінальної статистики та результатів правоохоронної діяльності дає змогу констатувати, що в умовах війни в нашій країні відбуваються кардинальні зміни у кількісно-якісних параметрах злочинності:

- значно підвищується ступінь тяжкості традиційних кримінальних правопорушень;
- збільшується рівень суспільної небезпечності традиційних кримінальних правопорушень;
- фіксується поява нових форм і видів кримінальних правопорушень;

- зростає професіоналізм та організованість традиційних видів кримінальних правопорушень;
- збільшується кількість випадків застосування зброї; злочинці під час учинення злочинів використовують високі технології та найсучасніші досягнення науки і техніки;
- відбуваються титанічні зміни у структурному розподілі кримінальних правопорушень з домінуванням нових форм та видів злочинної поведінки, які не були характерними в порівняно мирний час.

Наведене обумовлює необхідність науково-обґрунтованого осмислення сучасної кримінологічної реальності, виявлення найбільш впливових факторів детермінації кримінальних правопорушень у цій ситуації, виділення основних ризиків та загроз такого стану з метою надання певних рекомендацій для вдосконалення стратегії запобігання злочинності в умовах воєнного стану.

Протягом останніх тридцяти років структурний розподіл злочинності характеризувався відносною стабільністю. Починаючи ще з 1993 року першу сходинку рейтингу злочинності посідали кримінальні правопорушення у сфері власності. Впродовж 1993–2020 років їх питома вага коливалася на рівні від 59 до 67 відсотків⁸². Друге та третє місце в різні роки по черзі займали або кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (у середньому 12,5 %), або кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (від 5,5 % до 10 %). Четверте місце зазвичай обіймали кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (від 3,1 % до 5 %) і п'яте місце належало кримінальним правопорушенням проти громадського порядку та моральності із серед-

⁸² Шакун В.І. Урбанізація і злочинність : монографія. Київ : Видавництво Української академії внутрішніх справ, 1996. С. 72; Кулик О.Г., Наумова І.В., Бава А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія: (2002–2014 рр.): монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. С. 123–124; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 р.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

ньою питомою вагою 3,8 % у загальній структурі злочинності⁸³. Традиційно такі кримінальні правопорушення, як проти встановленого порядку несення військової служби (військові), характеризувалися незначною чисельністю, їх відсоток не перевищував 0,2 % від усієї злочинності. Так само злочини проти основ національної безпеки України не перевищували у середньому 0,1 %. І останню сходинку рейтингу посідали кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, впродовж 2002 по 2020 роки вони коливалися від 0 до 0,01 відсотків⁸⁴. Останні три види кримінальних правопорушень завжди становили підвищену суспільну небезпеку, водночас у період з 2002 по 2022 роки вони були скоріше винятком у правоохоронній та в судовій практиці⁸⁵. Через незначну питому вагу, як видно з наведених даних, вони обіймали передостанні та останні місця у загальній структурі злочинності (чотиринадцяте, дев'ятнадцяте та двадцяте місця відповідно). Зазвичай такі кримінальні правопорушення мали значний відсоток розкриття, успішно припинялися правоохоронними органами, не чинили істотного тиску на динаміку злочинності та не були визначальними для загальнодержавної криміногенної обстановки.

Аналіз динаміки кримінальних правопорушень дає змогу констатувати, що протягом 2014–2018 рр. військова агресія РФ внаслідок анексії АРК та окупації Донбасу призвела до значної військової і криміногенної дестабілізації в Україні. У вказаний

⁸³ Кримінологія : підручник. Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд, А. А. Бабенко та ін. ; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 291; Кримінологія : підручник. А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. Харків : Право, 2018. С. 278–279; Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 112–195.

⁸⁴ Кулик О. Г., Наумова І. В., Бава А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.) : монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. С. 123–124; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 р.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

⁸⁵ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

період кількість злочинів в Україні, порівняно з довоєнним періодом зросла майже вдвічі (з 384 424 до 565 182). Значно зросли і терористичні загрози. Якщо до 2014 року в нашій країні вчинялося не більше 1–2 терористичних акти у рік, то починаючи з 2015 року їх фіксувалося щорічно більше 1000 випадків. Інтенсивність вбивств у цей же період зросла практично у два рази (з 7 до 16 на 100 тис. населення)⁸⁶. Стабілізації криміногенної обстановки у період з 2019 по 2021 роки (зменшення кількості кримінальних правопорушень до 321 443 порівняно з 2014–2018 рр.) переважно досягнуто завдяки покращенню соціально-економічних показників у державі, низці реформ у правоохоронній сфері та якісно нових підходів у підготовці висококваліфікованих кадрів впродовж 2015–2021 років (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Загальна кількість кримінальних правопорушень
за 2008 – 9 місяців 2022 рр.**

Рік	2008	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	9 міс. 2022 р.
Кільк. крим. правоп.	384 424	565 182	592 604	523 911	487 133	444 130	360 622	321 443	277 627

Водночас, з початком у 2022 році повномасштабної війни в Україні, криміногенна ситуація в нашій країні має тенденції до погіршення. Тільки за дев'ять місяців 2022 року кількість кримінальних правопорушень вийшла майже на річну чисельність 2021 року⁸⁷. Це при тому, що велика кількість населення країни

⁸⁶ Бабенко А. М. Кримінологічна оцінка ризиків і загроз у контексті захисту критичної інфраструктури в Україні (регіональний аспект). *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2018. № 7. С. 25–33.

⁸⁷ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 9 місяців 2022 р.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

виїхала за її межі (зокрема й особи, схильні до вчинення злочинів). Це дає об'єктивні підстави стверджувати, що у прорахунку коефіцієнтів інтенсивності злочинності істотно збільшаться показники частоти вчинення злочинів на 100 тис. населення.

Таблиця 2.2

**Загальна кількість умисних убивств (ст. 115 КК)
за 2008 – 9 місяців 2022 рр.**

Рік	2008	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	9 міс. 2022 р.
Кільк. крим. правоп.	2707	8224	5992	5145	5557	5465	3809	3230	13 712

Ще гіршою є ситуація зі станом вбивств. Як відомо, цей вид злочинів є одним з найнебезпечніших і найтяжчих кримінальних правопорушень. Він справедливо вважається барометром і показником благополуччя та здоров'я суспільства. Із початку повномасштабної війни, за офіційними статистичними даними, кількість умисних вбивств в Україні виросла в чотири з половиною рази – з 3230 випадків у 2021 року до 13 712⁸⁸; фактів тільки за 9 місяців 2022 року (табл. 2.2).

За офіційною інформацією Головного слідчого управління, у 2022 році за період активної збройної агресії з боку РФ слідчими Національної поліції розпочато 7,5 тисячі кримінальних проваджень тільки за фактами вчинення злочинів військово-службовцями збройних сил РФ. Є підстави для твердження, що суттєве й до того навантаження за кількістю кримінальних проваджень на одного слідчого істотно збільшилося та має тенденцію до зростання. Ще більш показовими виявилися результати аналізу окремих видів злочинів за останні два роки:

⁸⁸ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 9 місяців 2022 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

2021 – перед повномасштабним вторгненням РФ в Україну та за 9 місяців 2022 року повномасштабної війни⁸⁹.

Таблиця 2.3

**Рейтингова оцінка окремих видів
кримінальних правопорушень за 2021–2022 роки**

Вид та кількість	Кількість крим. правоп.	Рейтинг	Кількість крим. правоп.	Рейтинг
	2021 рік		за 9 місяців 2022 року	
Крим. правоп. проти власності	158 729 (50 %)	1	88 677 (32 %)	1
Крим. правоп. проти життя та здоров'я особи	33 657 (10 %)	2	31 648 (11,4 %)	3
Крим. правоп. у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	29 587 (9,2 %)	3	29 465 (10,6 %)	4
Крим. правоп. проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	3037 (0,9 %)	13	8488 (3,1 %)	9
Злочини проти основ національної безпеки України	520 (0,16 %)	19	16 833 (6,1 %)	5
Крим. правоп. проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	253 (0,07 %)	20	37 608 (13,5 %)	2

⁸⁹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 9 місяців 2022 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Представлені результати свідчать про кардинальні зміни у динаміці та структурі злочинності. З початком війни спостерігається практично дворазове зменшення кількості кримінальних правопорушень проти власності – зі 158 729 (50 %) випадків у 2021 році до 88 677 (32 %) випадків за 9 місяців 2022 року⁹⁰. І хоча вказаний вид кримінальних правопорушень зберігає першість серед усіх кримінальних правопорушень, вчинених протягом 2021–2022 років, їх частка у загальній структурі злочинності істотно знизилася – з 50 до 32 відсотків (табл. 2.3, див. с. 123). Такі традиційно розповсюджені і досить небезпечні протиправні дії, як кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (31 648 (11,4 %)); кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (29 465 (10,6 %)) за 9 місяців 2022 року не тільки практично зберегли свої кількісно-якісні параметри, а й збільшилися своєю часткою у загальній структурі злочинності (табл. 2.3).

Потребує суттєвої уваги з боку правоохоронних органів той факт, що окремі – мало розповсюджені до 2022 року види кримінальних правопорушень (кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення); злочини проти основ національної безпеки України; кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку), які за своєю чисельністю та питомою вагою у загальній структурі злочинності знаходилися на останніх та передостанніх сходинках, з початком повномасштабної війни в Україні перемістилися на перші сходинки рейтингу і утворили за своєю поширеністю першу десятку найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень (табл. 2.3). Викликає занепокоєння і той факт, що з початком

⁹⁰ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 9 місяців 2022 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

війни в Україні відбулися істотні зміни у структурі та динаміці окремих кримінальних правопорушень. Так, кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) за дев'ять місяців 2022 року, порівняно з 2021 роком збільшилися у 2,7 рази – з 3037 до 8488 випадків⁹¹. Якщо їх частка у загальній структурі злочинності не перевищувала 0,9 %, то тільки за дев'ять місяців 2022 року вона перевищила 3,1 %. Цей вид протиправних дій піднявся з 13 на 9 сходинку загальнодержавного рейтингу й опинився у першій десятці найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень (табл. 2.3). Так само відбулося колосальне зростання злочинів проти основ національної безпеки України. Якщо у 2021 році їх кількість становила 520 випадків, а питома вага не перевищувала 0,16 відсотків, то за 9 місяців 2022 року їх чисельність збільшилася у 32 рази і зросла до 16 833 злочинів, а їх частка у загальній структурі злочинності сягнула до 6,1 % (табл. 2.3). Ще більше занепокоєння викликають кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Цей вид правопорушень з 20 сходинки рейтингу злочинності за 9 місяців 2022 року перемістився на другу сходинку⁹² і за своєю чисельністю випередив такі традиційні правопорушення, як злочини проти життя та здоров'я особи та у сфері наркотичних засобів. Їх абсолютна чисельність зросла у 148 разів – з 253 фактів у 2021 році до 37 608 випадків за 9 місяців 2022 року⁹³. А питома вага за цей же період збільшилася з 0,07 % до 13,5 % (табл. 2.3). Представлені результати відображають сучасний стан криміногенної обстановки в Україні в умовах воєнного стану, являють собою кримінологічну модель, яка може

⁹¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 9 місяців 2022 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

⁹² Там само.

⁹³ Там само.

бути покладеною в основу аналізу основних факторів, що впливають на стан злочинності, виявлення основних тенденцій і ризиків від злочинності з метою розробки дієвих антикриміногенних заходів та вдосконалення стратегії запобігання злочинності.

2.2. ДЕТЕРМІНАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ ТА ЇХ СПЕЦИФІКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У своїх публікаціях ми неодноразово доводили, що на кримінальні правопорушення та їх кількісно-якісні параметри з різною інтенсивністю впливають від 250 до 300 факторів. Одні з них зумовлені загальнодержавними, а інші пов'язані зі специфічними комплексами місцевих чинників. Правоохоронні органи не в змозі контролювати і впливати на всі з них. Їх впливом охоплюється лише 40–50 факторів. Інші ж знаходяться у сфері впливу регіональних і центральних органів державної влади⁹⁴. За змістовною характеристикою вони представлені такими групами: історичні, географічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, організаційно-правові, а також фактори, пов'язані з правоохоронною і правозастосовною діяльністю⁹⁵. За ступенем впливу на зміни параметрів кримінальних правопорушень, в тому числі і злочинних, криміногенні фактори зводяться до кількох узагальнених груп:

– у *першій групі* вирішальна роль належить загальним процесам і явищам, переважно особливостям географічного розташування регіону, наближеність їх до країн – потенційно небезпечних (чи таких, що проводять агресивну зовнішню політику), історичні особливості розвитку територій, наявність тих чи інших соціально-економічних, демографічних та природних ресурсів, виробничих комплексів. Ця група факторів формується автономно від сучасної системи запобігання злочинності, є порівняно

⁹⁴ Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. С. 222–302.

⁹⁵ Там само.

незалежною від неї, але має враховуватися під час організації запобігання злочинності⁹⁶;

- *друга група факторів* об'єднує політичні, соціально-демографічні та економічні фактори. Вони, з одного боку, можуть бути наслідками попередньої діяльності державних органів, а з другого – виявитися результатом малоефективної загальнодержавної або регіональної політики та правоохоронної діяльності у сфері протидії злочинності. Корегуються вони зазвичай унаслідок послідовної та цілеспрямованої діяльності органів центральної та місцевої влади⁹⁷;

- *третья група* об'єднує соціально-психологічні та інформаційні фактори, які корегуються діяльністю на загальнодержавному та місцевому рівнях;

- *у четверту групу факторів* об'єднуються: особливості правоохоронної діяльності; специфіка регіональної, кримінологічної, кримінально-правової і т. д. політики держави та її регіональних представництв на містах. Останні дві групи, за наявності відповідної волі як державних, так і регіональних органів влади, є найдоступнішими для змін і корегування⁹⁸.

Сучасні зміни криміногенної обстановки в Україні, як видно з представлених нами даних, багато в чому обумовлюються війною РФ проти України і всіма похідними, що саме війна виявилася основним фактором, що обумовив кардинальні зміни кількісно-якісних параметрів злочинності і її різновидів. Водночас аналіз системи детермінації кримінальних правопорушень в умовах війни дав змогу виділити й окремі фактори, які є похідними від провідного «фактора війни» і які підсилюють негативний вплив на кількісно-якісні зміни злочинності нині. До таких належать:

- руйнування цивільної інфраструктури, промислового комплексу та об'єктів критичної інфраструктури нашої країни;
- окупація РФ промислових та сільськогосподарських регіонів, внаслідок чого відбулося руйнування економіки, а Україна втратила значну частину надходжень до державного бюджету;

⁹⁶ Кримінологія : підручник. Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд, А. А. Бабенко та ін. ; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 87–88.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Там само.

- погіршення соціально-економічних показників і, як наслідок, зниження якості життя населення;
- збільшення рівня безробіття;
- зростання кількості людей (родин), що залишилися без засобів існування;
- додаткове економічне навантаження на соціально-економічну систему країни, пов'язане з витратами на війну та додатковий соціально-економічний захист інфраструктури (її відновлення) та населення країни;
- зростання впливу правового нігілізму серед населення, колабораційна діяльність та зрадництво, що виникли протягом військових дій;
- поява певної кількості людей, що звикли до протиправної діяльності як до основного засобу існування;
- численні втрати під час війни серед військовослужбовців, сил територіальної оборони та серед працівників правоохоронних органів;
- поява невраховуваної кількості одиниць вогнепальної зброї у приватних руках.

Отже, розглянемо окремі з них більш детально:

а) руйнування цивільної інфраструктури, промислового комплексу та об'єктів критичної інфраструктури нашої країни є надзвичайно впливовим фактором, оскільки підриває економічні основи життєдіяльності країни, призводить до погіршення якості життя людей, до масового безробіття, до збідніння великої кількості населення, до масової міграції, до відсутності законних джерел існування тощо. Тобто це є одним із основних – економічних факторів злочинності;

б) активні військові дії також призводять до надзвичайно високого економічного навантаження на бюджетні витрати країни, пов'язані з особливостями функціонування соціально-економічної системи країни в умовах війни: витрати на утримання та забезпечення армії, підтримання правоохоронної системи відповідно до вимог воєнного стану, придбання новітніх зразків військової техніки, відновлення зруйнованої та пошкодженої інфраструктури країни, тобто додаткове надзвичайно високе навантаження, пов'язане з витратами на війну

та соціально-економічний захист інфраструктури (її відновлення) й населення країни;

в) зростання впливу правового нігілізму, що неминуче виникає протягом збройного конфлікту. Внаслідок бойових дій, а також подій, що їх оточують, неминуче спрацьовує отримання звички до правового нігілізму, де втрачають цінності не тільки звички підкорятися закону, але й людське життя. Тому, якщо до конфлікту більшість людей на території була законослухняною і поліції доводилося мати справу із «законоступаючою» меншістю, то після збройного конфлікту справа міняється докорінно, і поліції доводиться відпрацьовувати у багато разів більшу кількість кримінальних справ та закликати до порядку більшість населення;

г) зростання кількості людей (родин), що залишилися без засобів існування. Правовий нігілізм підкріплюється також тим, що значна кількість родин унаслідок конфлікту втрачає засоби існування, що насамперед обумовлено колапсом державної економіки та приватних підприємств. Отже, значна частина населення, залишившись без засобів існування, для свого виживання має єдиний шлях – здобування засобів існування протизаконними засобами. Це підтверджується досвідом усіх держав, що пережили значні збройні конфлікти, зокрема, Боснії, Косово, Ліберії;

д) виникнення певної кількості людей, що звикли до злочинного способу життя як до засобу існування. Ситуація погіршується тим, що певна кількість колишніх комбатантів неминуче отримує звичку до злочинного способу життя і навіть до збройного мародерства. Відсутність роботи і, як наслідок, законних засобів існування змушує певну кількість населення вдаватися до протиправних способів отримання джерел прибутку. У період війни та у поствійськовий період відновлення країни зазначена обставина набуває більш загрозливого та масового характеру, що негативно впливає на загальну криміногенну обстановку в країні;

є) численні втрати під час війни серед військовослужбовців, сил територіальної оборони та серед працівників правоохоронних органів. Досвід Республіки Сербської, а також Федерації Босняків та Хорватів (у Боснії, яка поділяється на ці дві

країни) свідчить, що велика кількість військовослужбовців та поліцейських загинула, оскільки протягом бойових дій всі вони були на першій лінії. Така ситуація в умовах поствійськової розбудови країни та неминучого загострення криміногенної обстановки призводить зниження активності правоохоронних органів і, як наслідок, до активізації злочинних елементів. Як приклад можна навести погіршення криміногенної обстановки у країнах, в яких відбулися військові дії: Сараєво (столиця Федерації Босняків та Хорватів) і в Баня-Луці (столиця Республіки Сербської) тощо. Значна частина родин поліцейських та військовослужбовців, що вціліли протягом бойових дій, висловила небажання продовжувати жити у зруйнованій та небезпечній державі і емігрувала на більш безпечні території сусідніх країн. Яскравим прикладом такого розвитку може слугувати ситуація, що спостерігалася в Ліберії (в Африці), а також в інших країнах, де відбувалися військові дії;

ж) поява невраховуваної кількості одиниць вогнепальної зброї у приватних руках. Протягом збройного конфлікту через велику низку причин велика кількість бойової вогнепальної зброї потрапляє до приватних осіб: чи то колишні комбатанти, чи особи, що знайшли зброю на місцях бойових подій, чи придбали за кошти. Через вказані чинники неминуче формуються організовані злочинні угруповання, досвід діяльності яких стрімко зростає і для свого подолання потребує участі досвідчених поліцейських.

Окремо виділимо негативні фактори, які обумовлені воєнними діями: велика кількість безвісти зниклих осіб, втрата житла, робочих місць, широкий обіг зброї, ризики загострення соціальної та політичної обстановки в Україні проросійськими силами та ін. впродовж значного часу впливатимуть на стан криміналізації суспільства. Тому Національна поліція та інші правоохоронні органи України мають бути й надалі готовими до ефективного виконання покладених на її співробітників завдань. Цьому багато в чому сприятиме забезпечення достатньою чисельністю кваліфікованих фахівців, які мають бути морально, психологічно та якісно підготовленими до патрулювань, охорони адміністративних будівель, забезпечення громадського порядку,

застосування та використання вогнепальної зброї, спецзасобів, фізичної сили та ін.

Водночас варто виділити **антикриміногенні фактори** – тобто такі, які є протиставленням криміногенним факторам, а в умовах війни позитивно впливають на кількісно-якісні зміни криміногенної обстановки. До таких слід віднести:

- економічна, консультативна та технічна допомога країн – союзників України;
- своєчасне відновлення зруйнованої цивільної інфраструктури, промислового комплексу та об'єктів критичної інфраструктури нашої країни;
- створення нових робочих місць;
- посилення кримінальної відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень;
- системний наступ на «злочинів у законі» та на організовану злочинність;
- введення комендантської години та контроль за пересуванням населення у вечірній та нічний час;
- заборона на продаж алкоголю в нічний час;
- масові фільтраційні заходи, пов'язані зі встановленням та проходженням численних блокувань: контроль за пересуванням громадян, перевірка документів, автомобільних легкових та вантажних засобів;
- посилення контролю за переміщенням вантажів;
- посилення присутності поліцейських та військових патрулів на вулицях у населених пунктах та за їх межами;
- перекриття кордонів та покращення стану їх захищеності тощо.

Представлені результати можуть бути покладені в основу профілактики кримінальних правопорушень з метою зниження ступеню впливу криміногенних факторів і посилення результативності та дії на інтенсивність вчинення кримінальних правопорушень антикриміногенних факторів.

Наслідки війни, стан і тенденції змін у криміногенній обстановці та загрози в умовах воєнного стану. За даними експертів, у результаті тільки 8 місяців 2022 р. війни з РФ матеріальні збитки України від дій російських окупантів

становлять 340 млрд дол. США⁹⁹. У результаті війни нині пошкоджено та зруйновано 412 промислових підприємств; 141 об'єкт, що надає соціальні послуги; 1153 культурних, спортивних та туристичних об'єкти. З початку війни пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 15,3 тис. багатоповерхівок, 115,9 тис. приватних будинків, 44 соціальні центри, 1118 закладів середньої освіти, 1991 магазин, 593 аптеки, 188,1 тис. приватних автомобілів, 9,5 тис. автобусів, 492 трамваї та тролейбуси, 978 медзакладів, 511 адмінбудівель¹⁰⁰.

Вивчення міжнародного досвіду вказує на те, що період активних бойових дій та післявоєнний період характеризуються великими втратами серед населення, військових, працівників поліції та інших органів правопорядку; загостренням соціально-економічного рівня життя населення та високою мілітаризацією суспільства. Як наслідок, у середньостроковій перспективі це збільшує вірогідність протистояння соціальних систем і збільшення інтенсивності вирішення нагальних проблем неправомірними засобами. За останні 100 років у світі відбулося близько 200 військових переворотів внаслідок бойових дій, обумовлених втратою контролю державами над правопорядком та криміногенною обстановкою у країнах.

В умовах воєнного стану зменшення кількості працівників поліції (та інших правозахисників) і погіршення якості їхньої професійної підготовки неминуче призводить до зниження рівня контролю за правопорядком у країні. Це підсилює ризики радикалізації населення й активізації на цьому ґрунті злочинних елементів, з подальшим їх згуртуванням у великі групи, об'єднаних спільними політичними цілями і прагненням до зміни правлячих режимів.

Аналіз інформаційно-аналітичних джерел вказує, що у країнах, де відбулися військові дії (Афганістан, Ліберія, Ірак, Нігерія

⁹⁹ Збитки України від війни наразі становлять понад \$340 мільярдів – Шмигаль. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3568776-zbitki-ukraini-vid-vijni-narazi-stanovlat-ponad-340-milardiv-smigal.html>

¹⁰⁰ Прямі збитки української інфраструктури внаслідок війни перевищили 114 мільярдів – KSE. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3567272-prami-zbitki-ukrainskoi-infrastrukturi-vnaslidok-vijni-perevisili-114-milardiv-kse.html>

і т.д.) у військовий та поствійськовий період спостерігалось багаторазове збільшення рівня практично всіх видів злочинності. Наприклад, унаслідок зниження поліцією контролю за правопорядком після громадянської війни, наприклад, у Чилі владу захопила військова хунта (1973–1990 рр.); у Греції відбувся державний переворот «чорних полковників» (1967–1974 рр.); у 1980 р. відбувся збройний переворот у Ліберії; у 2013 р. стався військовий переворот у Єгипті. У таких країнах Африки, як Нігерія та Південно-Африканська Республіка (де бойові дії з різною інтенсивністю відбуваються впродовж 1980–2015 рр.), і на сьогодні вчиняється майже половина вбивств, розбоїв, грабежів, мародерства та зґвалтувань, учинених на континенті, а рівні злочинності у зазначених країнах є набагато більшими, ніж у інших країнах.

Загострення криміногенної обстановки у військовий і повоєнний часи неодноразово відбувалося і у вітчизняній історії. Так, у період війни 1941–1945 років фіксувалося істотне збільшення кримінальних правопорушень в Україні у порівнянні з довоєнним періодом.

Пригадаємо, що під час Другої світової війни, за різними оцінками, загинуло близько 14 млн українців, серед яких велика чисельність осіб, що здійснювали правоохоронні функції. Фашистськими окупантами зруйновано понад 700 міст і 28 тис. сіл, перетворено на руїни 200 тис. промислово-виробничих споруд, 40 % житлових будинків, внаслідок чого без житла залишилося близько 10 млн осіб. Вказані події призвели до низки наслідків, пов'язаних із втратою великої частки населення засобів до існування. Загибель населення, особливо чоловіків – призвело до безпритульності і спалаху дитячої та підліткової злочинності. У перше п'ятиріччя після війни Україна зіштовхнулася з тотальним дефіцитом осіб з досвідом роботи у правоохоронних органах¹⁰¹. Система відомчої підготовки була фактично зруйнованою. Це заклало фундамент для відтворення злочинності на наступні десятиріччя. Наявність великої кількості зброї, на фоні повернення з фронтів значної кількості чоловіків з бойовим досвідом

¹⁰¹ Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 219–220.

і осіб, не задіяних у суспільно корисній праці, призвела до спалаху рецидивізму, бандитизму, вбивств, зґвалтувань, крадіжок грабежів та розбоїв. За оцінками фахівців, у післявоєнні часи рівень злочинності, порівняно з довоєнним періодом, на окремих територіях збільшився від трьох до п'яти разів. Крім соціально-економічних, психологічних та побутових проблем, основними проблемами загострення криміногенної ситуації в Україні після будь-якого військового конфлікту є недостатня кількість працівників правоохоронних органів та відсутність підготовлених кадрів внаслідок руйнування системи їх підготовки. Все вищенаведене може слугувати реальними кримінологічними ризиками та загрозами і для сучасної України.

Негативними наслідками війни у сучасній Україні на наступні декілька років з великим ступенем вірогідності можна прогнозувати: багаторазове збільшення тероризму, колабораціонізму, умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань і розбоїв та грабежів, мародерства, формування організованих незаконних озброєних об'єднань, зростання рецидивізму, злочинності неповнолітніх, незаконний обіг наркотиків та зброї, політичної злочинності тощо. Перелічені різновиди асоціальної поведінки можуть набувати рис широкомасштабного асоціального лиха. За відсутності або зниження належного контролю з боку правоохоронних органів вони здійснюватимуть надзвичайно вагомий негативний вплив на практично всі суспільні відносини, заважатимуть перемозі нашої країни у війні, сприятимуть унеможливленню ефективного післявоєнного відновлення соціально-економічного життя в країні.

2.3. ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Зміна політичного та економічного курсів сучасної України в напрямку євроінтеграції, АТО/ООС і подальша війна з РФ змусили кожного громадянина нашої держави переосмислити минуле й сучасне, наші досягнення й цінності. Події останнього десятиліття безпосередньо позначилися не лише

на кримінально-правовій статистиці злочинності в державі, а й на стані злочинності в Збройних Силах України (далі – ЗСУ) зокрема.

Злочинність у ЗСУ пов'язана зі вчинення військовослужбовцями не тільки військових кримінальних правопорушень, а й інших загальнокримінальних правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями в ЗСУ.

Статистичні дані щодо вчинених у ЗСУ військових кримінальних правопорушень є досить неутішними. Тільки за 2014 р. їх кількість зросла більше ніж в 11 разів порівняно з 2013 р. (із 369 протягом 2013 р. до 4153 у 2014 р.), а найбільший коефіцієнт їх вчинення припав на 2015 р. – 6213. Така тенденція до зростання кількості вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень, як військових, так і загальнокримінальних, найперш пов'язана з початком гарячої фази АТО в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також зростанням чисельності ЗСУ. Так, у 2014–2020 рр. кількість вчинених у ЗСУ лише військових кримінальних правопорушень становила більше 32 000, з яких у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, у 2017 р. – 4577, у 2018 р. – 3694, у 2019 р. – 3616 та в 2020 р. – 4055, по листопад 2021 – 2631.

Неабияке занепокоєння викликає різке зростання після 2015 р. вчинених у ЗСУ тяжких злочинів (з 21–27 % у 2014–2015 рр. до 75–85 % у 2016–2020 рр., відсотковий еквівалент вчинених у ЗСУ тяжких злочинів у 2019–2020 рр. становив 82–87 % відповідно від загальної кількості вчинених у ЗСУ військових кримінальних правопорушень) та з 2017 р. особливо тяжких злочинів (2017 р. – 5 %, 2019–2020 рр. – 4,5 %, у 2014 р., 2015 р. та 2018 р. їх рівень не перевищував 0,5 % від загальної кількості вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень).

Окрему категорію становлять загальнокримінальні правопорушення, що вчиняються ЗСУ. Їх кількість становить приблизно 20 % від загальної кількості вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень.

Окремою категорією виступає латентна злочинність як сукупність невиявлених і не включених до статистичної звітності вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень.

За офіційними даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення ЗСУ, за останні п'ять років статистичні показники кількості вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень нестабільні та схильні до зростання. Ці показники рівня динаміки вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень дають підстави стверджувати, що такі тенденції їх поширення є вкрай невтішними, що передусім є сигналом для активізації зусиль керівництва ЗС України в напрямі впровадження сучасних заходів запобігання такого роду злочинності.

ЗСУ є частиною нашого суспільства, а тому чинники, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у ЗСУ, є наслідком соціальних суперечностей, що притаманні цілому суспільству. Ідеться не про всі суперечності, характерні для розвитку суспільства, а саме про їх негативні складові, які створюють передумови для вчинення кримінальних правопорушень¹⁰².

Дослідження детермінантів злочинності в ЗСУ передбачає окреслення кола тих криміногенних явищ і процесів, які їх породжують та сприяють їх вчиненню. За силою впливу, терміном дії, щільністю зв'язку із вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різні явища та процеси. Більшість з них пов'язана з недосконалою воєнною політикою держави, провальним реформуванням армії, затяжною кризою у фінансуванні та будівництві ЗСУ, недоліками формування й використання оборонного бюджету, застарілими принципами організації та здійснення контролю тощо. Усі вони тією чи іншою мірою деформують колективну свідомість військових, унормовують у професійному середовищі порушення дисципліни¹⁰³.

Злочинність у ЗСУ – один із найважливіших чинників, що впливає не лише на їх боездатність, а й на суспільство держави загалом, оскільки стан оборонної сфери держави свідчить про стан її національної безпеки.

¹⁰² Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 69.

¹⁰³ Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.

Структура ЗСУ, категорії військовослужбовців і привірених до них осіб свідчать, що злочинність у ЗСУ є складною сукупністю протиправних дій, яка є неоднорідною за характером, рівнем і структурою щодо різних військ і категорій та має відповідні детермінанти, що породжують таку злочинність¹⁰⁴. Варто наголосити, що зарубіжний учений В. Емінов слушно зауважує, що, коли маєш справу з такими складними явищами, як злочинність, потрібно враховувати безліч причин, визначаючи серед них основні та другорядні, об'єктивні й суб'єктивні, постійні або тимчасові. Розглядаючи основні детермінанти злочинності, згаданий учений стверджував, що на її рівень впливають багато негативних економічних, соціальних, суспільно-психологічних, демографічних, організаційно-управлінських, правових та інших чинників. Такий підхід дав змогу В. Емінову зробити висновок стосовно того, що причини злочинності військовослужбовців тісно пов'язані з причинами злочинності в державі (як частина й ціле), тож їх не можна розглядати окремо одне від іншого¹⁰⁵.

Подібну позицію відстоював В. Лунєєв. За його переконанням, «основні тенденції в розвитку злочинних проявів військовослужбовців відображають загальні закономірності змін злочинності у державі»¹⁰⁶.

У юридичній літературі існують різні підходи до класифікації детермінантів злочинності в ЗСУ. Одним із таких підходів є дроблення детермінантів цього роду кримінальних правопорушень на групи, причини та умови кожної з яких відповідають певному життєвому шляху особи суб'єкта кримінального правопорушення військовослужбовця. Наприклад, М. Карпенко виділяє детермінанти, пов'язані з допризовним періодом, тобто проходженням

¹⁰⁴ Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах. О. Kovalova, M. Korniienko, Y. Pavliutin. The role of public organizations in ensuring national security of Ukraine Vol. 37. № 65 (julio-diciembre) 2020, 136–155. Cuestiones Políticas Esta revista fue editada en formato digital y publicada en julio de 2020, por el Fondo Editorial Serbiluz, Universidad del Zulia. Maracaibo-Venezuela (Web of science 2020).

¹⁰⁵ Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 82.

¹⁰⁶ Там само. С. 96.

строкової служби чи несенням військової служби за контрактом; детермінанти, пов'язані з умовами військової служби, та виключно військові детермінанти¹⁰⁷.

Вітчизняний учений М. Туркот стверджує, що під час дослідження такого явища, як військова злочинність, потрібно застосовувати категорію «фактори» як родове поняття, оскільки воно містить усі види детермінації військових та загальнокримінальних кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями (військовозобов'язаними, резервістами під час проходження зборів) у ЗСУ¹⁰⁸.

За змістом фактори кримінальних правопорушень у ЗСУ згаданий учений поділяє на: фінансові (відсутність належного бюджетного фінансування ЗСУ та інших військових формувань); політичного характеру (наприклад, неодноразові зміни політичних рішень щодо доктрини функціонування ЗСУ); соціально-психологічного характеру (нездоровий моральний клімат у суспільстві, правовий нігілізм, недоліки виховання); правового характеру (недосконалість законодавства, яке регламентує проходження військової служби); організаційно-управлінського характеру (відсутність узгодженої позиції між законодавчими та виконавчими органами влади з питань військового будівництва); інформаційного характеру (перекручування інформації щодо діяльності ЗСУ та інших військових формувань у засобах масової інформації); криміногенного характеру (вплив факторів, які зумовлюють злочинність у державі в цілому); соціального (недостатня соціальна захищеність окремих категорій військовослужбовців)¹⁰⁹.

В. Голіна та Б. Головкін розглядають детермінанти кримінальних правопорушень у ЗСУ на макро-, мікро- й індивідуальному

¹⁰⁷ Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. 17 с.

¹⁰⁸ Сущенко В. Д., Лихovej В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних Силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.

¹⁰⁹ Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnapu_2013_3_5.pdf

рівнях, що відповідають діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного. Причини й умови на *макрорівні* є різноманітними та включають різні за характером сфери життя суспільні відносини: соціальні, економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні та ін.

На сучасному етапі реформування ЗСУ особливо значущими серед них можна виділити такі: глибока соціально-економічна й фінансова кризи у державі; дисбаланс соціальної функції держави; штучне гальмування законодавчого процесу щодо нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців; моральний занепад українського суспільства; аномія та беззаконня; прорахунки й непослідовність реформи ЗСУ тощо¹¹⁰.

Детермінанти кримінальних правопорушень у ЗСУ макрорівня вже давно стали приводом не лише наукових дискусій, а й підставою для відкритих обговорень на державному рівні. Так, ще до окупації частини України РФ на парламентських слуханнях «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» до негативних факторів національної безпеки держави віднесено таке:

- недосконалість законодавчої бази, яка відповідала б викликам XXI ст. і створювала б правові умови для формування надійного воєнного та безпекового середовища;
- несформованість ефективної системи розв'язання проблем оборони і безпеки, у тому числі відсутність окремих основоположних документів, які враховували б стан та сучасні тенденції розвитку безпекового середовища, необхідність реформування Воєнної організації відповідно до потреб оборони в умовах дотримання Україною політики позаблоковості, недостатня увага до військової науки;
- недостатні обсяги бюджетного фінансування потреб оборони, яке останніми роками не перевищувало 1 % валового внутрішнього продукту, що не забезпечує підтримання оборонного

¹¹⁰ Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: загальна та особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.

потенціалу на рівні, який гарантував би високу бойову готовність і боєздатність ЗСУ та інших військових формувань;

- неефективне використання ресурсів, що виділяються для підтримання на належному рівні бойової готовності і боєздатності ЗСУ інших військових формувань;

- невиконання та неякісна чи несвоєчасна реалізація вимог чинного законодавства, а також актів і доручень Президента України у сфері національної безпеки та оборони;

- невиконання державних програм реформування й розвитку ЗСУ, інших складових Воєнної організації та сектора безпеки України, розвитку озброєнь і військової техніки, їх неузгодженість між собою – відсутність системності та послідовності в їх розробці, неповне виконання визначених у програмах завдань і недостатня ефективність контролю за своєчасним та повним їх виконанням;

- відсутність у системі виконавчої влади структури, наділеної необхідними повноваженнями та спроможної комплексно, ефективно й компетентно координувати реалізацію оборонно-промислової політики, здійснення військово-технічного забезпечення передбачених Конституцією України заходів щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

- несформованість вітчизняного оборонно-промислового комплексу;

- занепад більшості оборонних підприємств, конструкторських бюро, науково-дослідних установ, призначених для створення й виробництва сучасної військової техніки та озброєння або модернізації нинішніх зразків;

- зволікання із звільненням Міністерства оборони України від виконання невластивих йому функцій;

- недосконалість системи реалізації надлишкового військового майна, використання земель оборони та вивільнюваних у зв'язку з реформуванням ЗС України військових містечок;

- недоліки кадрової політики, що призводять до зростання плинності офіцерського складу, неповна укомплектованість первинних офіцерських посад і, як наслідок, зниження професіоналізму військових кадрів, диспропорції

в співвідношенні між чисельністю старшого та молодшого офіцерського складу;

- небезпечні прояви корупції в ЗСУ, інших військових формуваннях та правоохоронних органах, у тому числі серед вищого командного та начальницького складу;

- відсутність дієвих заходів щодо переведення військових формувань на комплектування за контрактом за відсутності для цього необхідних соціальних і фінансово-економічних умов;

- загострення соціальних проблем військовослужбовців, осіб начальницького й рядового складу та членів їхніх сімей, осіб, які звільняються із ЗСУ та інших військових формувань у зв'язку з їх реформуванням, пов'язане з надзвичайно низьким, порівняно з європейськими державами, грошовим утриманням, незадовільними побутовими умовами та незабезпеченістю житлом;

- обмеженість і недостатня ефективність здійснення демократичного цивільного, у тому числі парламентського, контролю над ЗСУ, іншими складовими Воєнної організації та сектора безпеки України. На відміну від практики провідних держав Європи і світу контроль з боку Верховної Ради України не поширюється на здійснення кадрової політики в цій сфері¹¹¹.

Недостатнє бюджетне фінансування Міністерства оборони України призводить до дефіциту соціального забезпечення військовослужбовців та їх сімей (яке посідає одне з останніх місць у Європі), через що на сьогодні престиж професії захисника Вітчизни фактично знищено. Як наслідок, спостерігається брак високопрофесійних військових кадрів, що в результаті у зв'язку з мобілізацією 2014 р. призвело до зростання більш ніж в 11 разів кількості вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень порівняно з 2013 р.¹¹²

¹¹¹ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова ВРУ; Рекомендації від 5 липня 2012 р. № 5086-VI із змін. та допов. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17#Text>

¹¹² Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах. Olena V. Kovalova, Maksym V. Korniienko, Y. Pavliutin. The role of public organizations in ensuring national security of Ukraine. Vol. 37, № 65 (julio-diciembre) 2020, 136–155. Cuestiones Políticas Esta revista fue editada en formato digital y publicada en julio de 2020, por el Fondo Editorial Serbiluz, Universidad del Zulia. Maracaibo-Venezuela (Web of science 2020).

За слушним твердженням В. Сущенка та В. Лиховея, на стан злочинності у ЗСУ впливає загальна криміногенна ситуація в державі, суттєві прорахунки в реалізації молодіжної політики тощо. Позначились повальна комерціалізація закладів фізичної культури та спорту, закриття спортивних секцій у закладах освіти. Проблемами молоді майже не опікуються органи місцевої влади та інші державні органи, що певною мірою зумовлює зростання злочинності серед неповнолітніх. Ще до призову на військову службу значна кількість молоді фактично втягується до протиправної, а то й до відвертої злочинної діяльності. Після призову на службу колишні правопорушники нерідко продовжують підтримувати зв'язки зі злочинними групами, учасниками яких вони були¹¹³.

Детермінанти, що є притаманними *макрорівню* кримінальних правопорушень у ЗСУ, характерні саме для середовища військових, пов'язані з особливостями їх ставлення до проходження та несення військової служби, а також побутових відносин. До них належать: психологічні проблеми, що можуть виникнути через тривале перебування в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть стати результатом виснажливих фізичних навантажень у юнаків-солдатів та їх позасімейного військового, іноді жорсткого виховання; природна концентрація в лавах військових, як правило, молодих людей, які не змогли реалізувати себе професійно; наявність у минулому в частини солдат проблем із законом, що позначається на їх свідомості та поведінці; невисокий рівень культури частини військових, навіть офіцерів; незадовільна соціальна зрілість окремих військовослужбовців; недостатня профілактична робота військових командирів і начальників з особовим складом; свідоме замовчування фактів нестатутних відносин з метою збереження звання та продовження військової кар'єри; неякісна організація побуту військовослужбовців; оцінка результатів діяльності військових командирів за кількісним підходом (порушення Статуту,

¹¹³ Сущенко В. Д., Лихovej В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних Силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.

вчинення кримінальних правопорушень, факти «дідівщини»); наявність традиційної для чоловічого колективу (наприклад, військові у частинах, засуджені у колоніях) «кругової поруки», що заважає інформуванню про вчинені кримінальні правопорушення компетентних органів та посадових осіб тощо.

Причини та умови на *індивідуальному рівні* В. Голіна та Б. Головкін пов'язують із детермінуванням певного кримінального правопорушення, що вчинений конкретною особою-військовослужбовцем. Логічно, що цей рівень безпосередньо формується під впливом причин та умов рівнів, вказаних вище. Отже, детермінантами конкретного одиничного військового кримінального правопорушення є: матеріальні труднощі військових, які вчинили корисливі кримінальні правопорушення через незадовільне соціальне забезпечення й соціальний захист їх сімей; психічні та психологічні відхилення при вчиненні насильницьких кримінальних правопорушень, сформовані у військовослужбовців як до, так і під час несення служби в одностатевому колективі; вживання алкоголю; правовий нігілізм; незадовільна педагогічна й виховна робота військових командирів з конкретними підлеглими, які потребують підвищеної уваги та наставництва; недостатня кількість військових психологів і невідповідність форми й змісту їх діяльності викликам сучасної армії тощо¹¹⁴.

О. Джужа розділяє детермінанти злочинності в ЗСУ на три основні групи: загальні причини злочинності, що залежать від умов життя, виховання, навчання, роботи правопорушників до призову на військову службу; загальні причини злочинності, що специфічно заломлюються через армійські умови життя, побуту й діяльності; спеціальні (військові) причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями. Загальні детермінанти кримінальних правопорушень у ЗС України, за словами автора, реалізуються в злочинній поведінці військовослужбовців унаслідок сформованих у них до служби в ЗСУ криміногенних якостей особи.

¹¹⁴ Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: загальна та особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.

Несприятливі умови морального формування майбутніх військовослужбовців до їх призову на військову службу продовжують справляти свій криміногенний вплив і під час служби¹¹⁵.

Такі обставини не можна усунути лише силами військових посадових осіб. Однак за допомогою заходів організаційного, виховного та дисциплінарного характеру вони можуть бути частково послаблені чи нейтралізовані.

Серед загальних детермінантів кримінальних правопорушень у ЗСУ С. Чимишенко виділяє: соціальну несправедливість у розподілі в доходах від добування та використання власних національних природних ресурсів; соціальну незахищеність населення; загострення політичної боротьби чи соціальних конфліктів; кризу соціальної культури; особливості сімейного виховання; вплив найближчого оточення та засобів масової інформації; конкретні життєві ситуації, які формують людину з її системою установок та особливостями характеру; несприятливі соціально-економічні умови реформування ЗСУ¹¹⁶.

Друга група пов'язана з дією загальних причин злочинності в умовах життя, побуту, дозвілля й діяльності військовослужбовців. Загальні причини злочинності своєрідно реалізуються в умовах армії: одні з них послабляються чи нейтралізуються у військових умовах, інші підсилюються.

До факторів, що послаблюють дію загальних причин, варто зарахувати такі: систему військового, правового й морального виховання; військову організацію життя, побуту, дозвілля та діяльності солдат і сержантів; статутний контроль за діяльністю й поведінкою військовослужбовців; забезпеченість військовослужбовців предметами першої необхідності тощо.

До факторів, що підсилюють дію загальних причин злочинності в ЗСУ, належать такі: зосередження в армії молоді у віці 18-25 років, якій властива вища злочинна активність; військову службу проходять переважно чоловіки, коефіцієнт злочинності

¹¹⁵ Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

¹¹⁶ Чимишенко С. М. Соціальний захист військовослужбовців. *Фінанси України*. 2005. № 11. С. 46-51.

яких у 6–8 разів вище, ніж у жінок; військовослужбовці, що проходять строкову військову службу при екстериторіальному комплектуванні військ, виявляються відірваними від своїх близьких, звичних умов життя, праці, відпочинку, що є соціально-психологічною основою кримінальних мотивацій; поведінка військовослужбовців, їх життя, побут, відпочинок максимально регламентовані, що породжує додаткову внутрішню напругу, яка нерідко знімається шляхом вчинення протиправних вчинків; сфера дії кримінального права в армії ширша, тому що військовослужбовці несуть відповідальність не лише за загальнокримінальні, а й за військові кримінальні правопорушення, питома вага яких у зареєстрованих кримінальних правопорушеннях в армії становить більше ніж 80 %¹¹⁷.

Третя група детермінантів кримінальних правопорушень у ЗСУ представлена конкретними недоліками в управлінській, організаційній, дисциплінарній і виховній діяльності командирів та начальників. Висока криміногенність окремих недоліків, відхилень і зловживань у будь-якій сфері військової служби зумовлена тим, що все життя, діяльність, побут і відпочинок військовослужбовців суворо регламентовані законами, статутами, інструкціями, наказами уповноважених начальників¹¹⁸.

Так, справді, як показали результати нашого дослідження, злочинній поведінці військовослужбовців сприяє таке: аморальна та протиправна поведінка командирів і начальників на службі та в побуті, їх прагнення підтримувати військову дисципліну лише шляхом заборон; ненормальні взаємини у військовому колективі; неналежна боротьба з пияцтвом військовослужбовців і вживанням наркотиків; байдуже ставлення начальників до потреб і запитів підлеглих; безконтрольність, безгосподарність, безкарність, приховування кримінальних правопорушень; побутова невлаштованість; прогалини в організації служби військ, дозвілля й відпочинку військовослужбовців тощо¹¹⁹.

¹¹⁷ Богатирьов І.Г. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 75.

¹¹⁸ Там само. С. 63.

¹¹⁹ Кримінологія : підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О.М. Джужі. Київ : ФОП Маслакова, 2020. 612 с.

Однією з проблем протидії суб'єктів кримінальним правопорушенням у ЗСУ є недосконалість законодавчої бази в цій сфері. Так, незважаючи на підвищену суспільну небезпечність кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, санкцією жодної статті, які містяться в розділі XIX КК України, додаткові покарання не передбачені. Якщо вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцем було пов'язано з його посадою або із зайняттям певною діяльністю, суд має право призначити йому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в межах, встановлених ст. 55 КК України.¹²⁰

Додаткове покарання у виді позбавлення військового звання може бути застосовано судом лише до військовослужбовця, який вчинив тяжкий або особливо тяжкий злочин, із наведенням у вирок мотивів призначення цього виду додаткового покарання¹²¹. Позбавлення військового звання в разі вчинення військовослужбовцем нетяжкого злочину законом не передбачено, незважаючи на той факт, що за період 2014–2020 рр. кількість вчинених у ЗСУ нетяжких злочинів становила близько 40 % від загальної кількості військових кримінальних правопорушень.

Як показало проведене нами дослідження, керівні документи з питань притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності також містять багато суперечностей. Так, в Інструкції про порядок проведення службового розслідування в ЗСУ відсутні: визначення поняття «службове розслідування»; посилання на можливість ініціювання призначення службового розслідування для зняття безпідставних, на думку військовослужбовця, звинувачень чи підозр; констатація можливості особи відмовитися від дачі пояснень відповідно до вимог ст. 63 Конституції України; вказівка на обов'язковість ознайомлення юриста військового формування з результатами службового розслідування.

¹²⁰ Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 74–77.

¹²¹ Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnapu_2013_3_5.pdf

За справедливим твердженням М. Туркота, зазначені недоліки законодавчого характеру ускладнюють притягнення винних осіб до кримінальної, адміністративної та матеріальної відповідальності, а в деяких випадках тягнуть відміну прийнятих рішень судом або взагалі унеможливають адекватне реагування держави на вчинене військовослужбовцем правопорушення¹²².

Між групами засуджених військовослужбовців нерідко виникають конфлікти, найчастіше не на ґрунті боротьби за привілеї, а у зв'язку з особистими неприязними стосунками та втомою від служби, тобто роздратування, що нагромадилося, знаходить вихід у конфліктах. Нерідко ж особи, невимірні у своєму прагненні керувати іншими, мають негативне забарвлення своїх бажань, дотримуються «злодійських законів» і традицій¹²³. Запобігання злочинності засуджених військовослужбовців у дисциплінарних військових частинах полягає в тому, що: суб'єктом цього процесу є дисциплінарний батальйон Міністерства оборони України; злочинність вчиняється тільки військовослужбовцями строкової служби.

Серед детермінантів кримінальних правопорушень засуджених військовослужбовців у дисциплінарних військових частинах варто виділити:

- суперечність принципам міжнародних стандартів поведіння із засудженими;
- надання допомоги в організації виконання покарання у виді арешту з боку Міністерства оборони України;
- відсутність у Положенні про Міністерство оборони України норм про виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців тощо.

Для запобігання злочинності в ЗСУ на загальносоціальному рівні першочергове значення мають державні заходи, спрямовані на нейтралізацію, обмеження сфери й потужності дії

¹²² Туркот М. С. Кримінологічна характеристика суб'єкта злочину, передбаченого статтею 423 КК України. *Вісник прокуратури*. 2008. № 2. С. 57–61; Туркот М. С. Проблемні питання правового регулювання правоохоронної діяльності. *Радник юстиції*. 2008. № 2 (8). С. 9–12.

¹²³ Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

базисних, насамперед економічних її причин та умов. Необхідно відновити престиж військової служби, забезпечити реальний професіоналізм військ, відповідність усього особового складу якісно новим вимогам сьогодення. Лише за таких умов можна вирішити завдання загального та спеціального запобігання злочинності в ЗСУ¹²⁴.

Невідкладними заходами протидії злочинності у ЗСУ мають стати:

- відпрацювання доктрини військової безпеки України, зважаючи на вимоги забезпечення її національної безпеки, з урахуванням внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації в країні;
- належне фінансування ЗСУ та інших військових формувань, яке враховувало б відповідний компроміс між економічними можливостями держави та сучасними потребами ЗСУ. При цьому фінансуватися мають як заходи, пов'язані з підтриманням бойової готовності військ, так і соціальні програми для військовослужбовців та членів їхніх сімей;
- перехід на комплектування всіх військових формувань та правоохоронних органів, у яких передбачена військова служба, виключно за контрактом. Для цього потрібно створити такі матеріально-технічні й соціально-економічні умови служби цих категорій військовослужбовців, які давали б їм більше можливостей для самореалізації. Варто зауважити, що про необхідність переходу військових формувань на контрактну основу неодноразово висловлювались повноважні представники органів законодавчої та виконавчої влади¹²⁵.

Важливо вдосконалити кадрову політику в ЗСУ та інших військових формуваннях, яка передбачала б усебічну підготовку офіцерського складу, підвищення вимог до його ділових і моральних якостей. Найважливіше це відновлення (з урахуванням нових умов) військово-патріотичного виховання призовників,

¹²⁴ Зяблюк Т. В. Мотивація до військово-професійної діяльності у військовослужбовців військової служби за контрактом. *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів* / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ, 2015. С. 26.

¹²⁵ Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 74–77.

здійснення заходів, спрямованих на недопущення призову на військову службу антисоціальних осіб¹²⁶.

Ми поділяємо позицію М. Туркота про те, що в більшості країн світу проблеми, з якими стикаються військові формування, вирішують на законодавчому та урядовому рівнях. Лише за допомогою послідовних заходів загальнодержавного характеру, підкріплених розумінням та підтримкою суспільства, можна успішно протидіяти кримінальним правопорушенням у військових формуваннях¹²⁷.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що визначення детермінантів злочинності в ЗСУ полягає у формуванні цілісної теорії, яка дасть змогу на системному рівні зрозуміти сутність та особливості детермінації злочинності в ЗСУ в умовах теперішнього часу й виявити закономірності та механізм формування й реалізації детермінантного комплексу заходів та впливу різних соціальних чинників на зростання таких кримінальних правопорушень у майбутньому.

2.4. ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Аналіз сучасних змін та реалій кількісно-якісних показників злочинності у нашій країні та детермінації кримінальних правопорушень в умовах війни дає змогу осмислити нові реалії з метою надання ефективних порад, якими засобами та в який спосіб подолати або стабілізувати криміногенну обстановку в умовах воєнного стану, задіяти ефективні механізми з контролю за злочинністю у майбутній перспективі з урахуванням історичного досвіду, тенденцій злочинності та основних – найбільш небезпечних ризиків і загроз. Науково-обґрунтоване осмислення таких реалій допомагає створенню інформаційної моделі злочинності,

¹²⁶ Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.

¹²⁷ Туркот М. С. Кримінологічна характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 423 КК України. *Вісник прокуратури*. 2008. № 2. С. 57–61.

що ґрунтується на ретельному аналізі криміногенної ситуації. У сукупності це дає змогу виробити оптимальну стратегію запобігання злочинності в умовах війни¹²⁸. Такою моделлю охоплюються насамперед кількісно-якісні показники як традиційні види злочинності, так і зовсім «нові» різновиди злочинних проявів, що виявилися реакцією на суспільно-політичні події, які відбуваються в суспільстві. Крім того, важливим завданням є надання первинного розуміння детермінаційного комплексу кримінально караних правопорушень з огляду на появу нових соціально-економічних, політичних, воєнних та міжнародних чинників, якими визначається останнім часом життя українського суспільства. Отже, як ми вже зазначали у попередніх публікаціях, розробити сучасну стратегію зменшення можливостей вчинення злочинів можливо, лише здійснюючи постійний моніторинг криміногенної ситуації в Україні, в результаті якого насамперед треба створити достовірну інформаційну модель аналізованої ситуації¹²⁹.

Як відомо, запобігання злочинності базується на ефективному нормативно-правовому забезпеченні суб'єктів правоохоронної діяльності. У зв'язку з цим ми підтримуємо ідею необхідності прийняття спеціального закону, який би нормативно врегулював відповідну діяльність і чітко визначав би основні категорії, принципи, критерії, мету, систему суб'єктів та стратегію запобігання кримінальним правопорушенням.

Ми підтримуємо ідеї провідних вітчизняних вчених, що мають відповідну теоретичну підготовку та практичний досвід протидії злочинності в умовах війни (С. Албул, О. Бандурка, В. Батиргарєєва, О. Батюк, Ю. Баулін, В. Бесчастний, А. Блага, С. Братель, І. Богатирьов, В. Борисов, Р. Веприцький, В. Голіна, Б. Головкін, І. Катеринчук, В. Крикун, О. Користін, М. Корнієнко, В. Конопельський, С. Кузнichenko, О. Кулик, О. Литвинов, В. Меркулова, Є. Назимко, Н. Орловська, М. Семенишин, Г. Тетерятник, Д. Швець, О. Шеремет, С. Філіппов, Н. Юзікова та ін.). Безумовно, запобігання злочинам (а особливо в умовах

¹²⁸ Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. № 1. 2020. С. 39–54.

¹²⁹ Там само.

війни) має являти собою цілеспрямований комплексний процес, який здійснюється не тільки правоохоронними органами, а й всіма державними органами, господарськими і громадськими організаціями, а також громадськими формуваннями та окремими громадянами¹³⁰.

Суттєвому збагаченню кримінологічних знань про злочинність в умовах воєнного стану може сприяти: узагальнення сучасного зарубіжного й вітчизняного досвіду з кримінології та суміжних наук щодо особливостей функціонування територіально-просторових систем в умовах воєнного стану та їх вплив на злочинність; розробка практично-орієнтованої методики аналізу злочинності в умовах воєнного стану; удосконалення понятійного апарату щодо основних кримінологічних термінів і понять, які найбільш точно й виважено відображають якості та ознаки злочинності в умовах воєнного стану, процесів, що її обумовлюють, перешкоджають або пов'язані з нею тощо; отримання комплексної, узагальненої інформації про зміни в кількісних та якісних показниках злочинності у країні в умовах воєнного стану; розкриття системних закономірностей функціонування загальної злочинності та окремих її видів (насиленницької, корисливої, рецидивної, службової, злочинності неповнолітніх тощо) в умовах воєнного стану; систематизація інформації про рівні кримінальної враженості територій країни в умовах воєнного стану; виявлення географії віктимологічних ризиків в умовах воєнного стану; групування регіонів за рівнем кримінальної враженості територій¹³¹.

Не менш важливим являється: встановлення системи факторів, що найбільше впливають на зміни кримінологічної обстановки на регіональному та загальнодержавному рівнях; розробка теоретичної моделі системи запобігання злочинності з урахуванням закономірностей функціонування злочинності в умовах

¹³⁰ Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насиленницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції об'єднаних сил) : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. С. 519.

¹³¹ Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС. 2014. С. 13–15.

воєнного стану. Вирішення цих завдань, на нашу думку, відкриває шлях до отримання нових знань про особливості злочинності, її природу та закономірності функціонування в умовах воєнного стану. Це може слугувати базою для організації науково обґрунтованого запобігання злочинності¹³².

Практика свідчить, що в умовах війни особливого значення набувають перспективні положення кримінологічної політики держави, застосування сучасних методів кримінологічного аналізу злочинності, розробки запобіжних заходів з урахуванням реальної криміногенної обстановки та територіальних особливостей злочинності, належного ресурсного забезпечення програм та нерепресивної протидії злочинності, використання можливостей всіх суб'єктів запобігання злочинності, використання ефективного вітчизняного та зарубіжного досвіду протидії злочинності¹³³.

В умовах війни на особливу увагу заслуговує ідея про необхідність вдосконалення всієї системи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням на платформі передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з використанням програм «Безпечне місто», «Безпечне селище» та сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності на основі кримінологічного картографування та кримінального аналізу. Водночас підтримуються позиції щодо пріоритету віктимологічної профілактики у запобіганні кримінальним правопорушенням, заходи якої передбачають інформування населення про типові форми та способи вчинення кримінальних правопорушень, навчання способам безпечної поведінки, застосування сучасних захисних засобів, споруд та технічних засобів; навчання населення прийомам безпечної поведінки; надання рекомендацій

¹³² Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС. 2014. С. 13–15.

¹³³ Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насилюючим злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції об'єднаних сил) : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. С. 519; Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 269–327.

із психологічної підготовки до різного роду кримінологічних викликів та загроз тощо¹³⁴.

Позитивно зарекомендувала себе спроба впровадження в практичну діяльність підрозділів Національної поліції таких новітніх технологій, як системи GPS-стеження, GPS-моніторинг, GPS-навігація¹³⁵. Сучасні технічні досягнення за допомогою цих систем дають можливість здійснювати високоточне позиціонування різного роду об'єктів на місцевості; встановлювати точне місцезнаходження транспорту, людей, співробітників; здійснювати моніторинг маршруту пересування та швидкості об'єктів; обирати найбільш зручні напрямки руху поліцейських патрулів та автотранспорту; забезпечувати контроль за їх місцем знаходження та пересуванням тощо.

З обранням Україною курсу на реформування країни, особливо в умовах війни, виникла потреба пристосування технічних можливостей роботи вітчизняних правоохоронних органів до європейських стандартів¹³⁶. За прикладом роботи поліції Німеччини та інших європейських країн є доцільним оснащення патрульних машин поліції системою доступу до бази даних Інтерполу, Європолу, а також до різних вітчизняних інформаційних баз даних з метою надання можливості правоохоронним органам оперативно перевіряти осіб на предмет місця проживання, наявності судимостей тощо.

В умовах війни стратегічно важливим є збереження відомчої системи підготовки фахівців для роботи в правоохоронних органах. За 30 років незалежності в Україні побудовано ефективну систему підготовки та перепідготовки кадрів для служби в органах внутрішніх справ та Національної поліції. Її характерною особливістю є той факт, що вона характеризується потужною матеріально-технічною базою, унікальним науково-дослідним

¹³⁴ Острогляд О. І. Запобігання корисливим злочинам проти власності у великих містах Причорноморського регіону материкової України : дис. ... д-ра філософії: 081 Право, Одеса, 2021. С. 183–184.

¹³⁵ Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 325–326.

¹³⁶ Там само.

кадровим потенціалом, наявністю досвідченого науково-педагогічного персоналу. Відомча система підготовки кадрів розбудовувалася з урахуванням регіональних потреб країни, з пристосуванням для забезпечення правопорядку в умовах локальних та геополітичних змін, криміногенних змін, викликів та ризиків. Випускники відомчої системи закладів вищої освіти МВС готують кадри, які, на відміну від цивільних ЗВО юридичного та правоохоронного профілю, готують випускників, вже адаптованих для вирішення конкретних практично орієнтованих на захист правопорядку завдань. Підготовка та перепідготовка кадрів у ЗВО системи МВС відбувається за новітніми стандартами правоохоронної діяльності, з урахуванням кращих зарубіжних та вітчизняних практик. А їх програми передбачають надбання майбутніми поліцейськими унікальних компетентностей, навичок на вмінь з використанням вітчизняного законодавства, правосвідомості та менталітету місцевого населення, особливостей конкретних криміногенних викликів та загроз. На це вказують не лише успішні акредитації освітньо-професійних програм, а й конкретні результати правоохоронної та правозахисної діяльності. Усе це сприятиме не лише забезпеченню ефективної правоохоронної діяльності, а й зміцненню правопорядку в країні у поствійськовий період, не допустить неконтрольованих сценаріїв розвитку криміногенної обстановки, сприятиме забезпеченню законності та відновленню правопорядку на всій території нашої країни.

2.5. ДОБРОВОЛЬЧІ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

29 грудня 2021 року Постановою КМУ № 1449 «Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад» (далі – Положення) визначено порядок утворення та діяльності ДФТГ територіальних громад ¹³⁷.

¹³⁷ Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 114–120.

У лютому 2022 року через нарощування біля кордонів України військової техніки РФ громадяни почали самоорганізовуватися для відбиття не лише збройної загрози, а й охорони громадського порядку. Після 24 лютого 2022 року кількість таких формувань значно збільшилася через повномасштабне вторгнення РФ на територію України.

З початку війни добровольчі формування територіальних громад відіграли величезну роль в запобіганні та протидії злочинності, зокрема спрямованої на викрадання майна в період воєнного стану, а особливо в окупаційних регіонах, які були залишені підрозділами НПУ без відповідного правового реагування.

У порядку, визначеному Законом України «Про основи національного спротиву» (далі – Закон), добровольче формування територіальної громади (далі – ДФТГ) – це воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони¹³⁸.

Діяльність ДФТГ здійснюється під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ за територіальним принципом.

У разі введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану всі ДФТГ переходять в оперативне підпорядкування командирів відповідних військових частин Сил територіальної оборони ЗСУ.

На час дії воєнного стану за рішенням Головнокомандувача ЗСУ добровольчі формування територіальних громад повністю або частково можуть залучатися до виконання завдань територіальної оборони поза межами визначеної зони територіальної оборони, а також направлятися до районів ведення воєнних (бойових) дій.

Командуванням Сил територіальної оборони ЗСУ разом з органами місцевого самоврядування, які розташовані в межах території відповідної зони територіальної оборони, розробляється

¹³⁸ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

та затверджується єдина символіка для всіх ДФТГ територіальних громад, що функціонують у межах території відповідної зони територіальної оборони (ч. 2 ст. 8 Закону)¹³⁹.

У порядку, визначеному Законом та Положенням, ДФТГ створюються з метою проведення такої діяльності: своєчасно реагувати і вживати необхідних заходів для оборони території та захисту населення на визначеній місцевості до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ (сил) або угруповання об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних (бойових) дій з відсічі збройної агресії проти України; брати участь у посиленні охорони та захисті державного кордону у порядку, визначеному Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»¹⁴⁰; брати участь у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій; брати участь у підготовці громадян України до національного спротиву; брати участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та органів військового управління; брати участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених КМУ, та об'єктів підвищеної небезпеки, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення; брати участь у забезпеченні умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегруповання; брати участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій разом з Національною поліцією; брати участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом із Національною

¹³⁹ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

¹⁴⁰ Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>

поліцією; брати участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях; брати участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; брати участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника); співпрацювати з органами місцевого самоврядування та військовими частинами Сил територіальної оборони ЗСУ, збирати й аналізувати інформацію про загрози безпеці територіальної громади та сценарії їх стримування; у співпраці з органами місцевого самоврядування обліковувати, облаштовувати й охороняти місця укриття населення; здійснювати добування, збір та узагальнення інформації, яка впливає на виконання завдань територіальної оборони в межах території територіальної громади; сприяти у здійсненні заходів з протидії інформаційним операціям агресора (противника) в межах території територіальної громади; організовувати навчання членів ДФТГ з метою ефективного виконання своїх завдань¹⁴¹.

Порядок утворення та діяльності ДФТГ:

- для виконання завдань територіальної оборони у своїх межах територіальні громади ініціюють утворення ДФТГ;
- командування Сил територіальної оборони ЗСУ через командирів військових частин Сил територіальної оборони ЗСУ заохочує жителів територіальних громад до утворення ДФТГ шляхом інформування чи вжиття інших заходів;
- ДФТГ утворюється зборами ініціативної групи жителів територіальної громади у присутності командира військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ та уповноважених представників органу місцевого самоврядування відповідної територіальної громади. Збори вважаються правоможними, якщо в них беруть участь не менш як п'ять осіб, а також командир військової

¹⁴¹ Положення про добровольчі формування територіальних громад : постанова КМУ від 29.12.2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-п#Text>

частини Сил територіальної оборони ЗСУ та представники органу місцевого самоврядування відповідної територіальної громади;

- командир військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ готує та надсилає необхідні документи для проходження спеціальної перевірки кандидата на посаду командира добровольчого формування у СБУ і НПУ в порядку, визначеному законодавством. У випадку успішного проходження спеціальної перевірки кандидатом на посаду командира добровольчого формування командир військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ надсилає подання на призначення на посаду командира добровольчого формування Командувачу Сил територіальної оборони ЗСУ. Командувач Сил територіальної оборони ЗСУ призначає командира добровольчого формування за погодженням з Командувачем Сил спеціальних операцій ЗСУ.

Якщо за результатами спеціальної перевірки кандидата на посаду командира добровольчого формування будуть виявлені відомості, які перешкоджають призначенню особи на посаду командира добровольчого формування, командир військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ ініціює повторні збори відповідної ініціативної групи для затвердження іншого кандидата на посаду командира добровольчого формування.

Підставами для розформування ДФТГ є:

- 1) рішення Командувача Сил територіальної оборони ЗСУ про розформування добровольчого формування;

- 2) ухвалення рішення про розформування добровольчого формування на загальних зборах членів добровольчого формування. Збори вважаються правоможними, якщо в них бере участь не менш як 60 відсотків загальної кількості членів добровольчого формування. Рішення загальних зборів членів добровольчого формування ухвалюється не менш як 80 відсотками зареєстрованих на зборах осіб;

- 3) припинення членства всіма членами добровольчого формування.

Територіальна громада в межах території відповідальності може утворювати декілька ДФТГ з урахуванням наявних ресурсних та людських можливостей в порядку, визначеному Положенням та Законом.

Найменування кожного окремого добровольчого формування утворюється з урахуванням найменування територіальної громади, на території якої воно утворюється, та кількості ДФТГ в межах однієї територіальної громади.

Членом добровольчого формування може бути громадянин України віком від 18 років, який проживає на території громади, де діє ДФТГ, пройшов медичний, професійний та психологічний відбір (перевірку) і уклав контракт добровольця територіальної оборони.

До складу добровольчого формування не зараховується особа, яка була раніше засуджена до позбавлення волі за скоєння тяжкого або особливо тяжкого злочину, крім реабілітованої, або має дві і більше судимостей за скоєння умисних злочинів.

Особа не може бути членом добровольчого формування у період проходження військової служби або служби у військовому резерві ЗСУ чи інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, служби в правоохоронних органах.

Професійний та психологічний відбір кандидатів у члени добровольчого формування забезпечують військові частини Сил територіальної оборони ЗСУ штатними та позаштатними групами професійно-психологічного відбору.

Особа, яка виявила бажання стати членом добровольчого формування, подає заяву на ім'я командира добровольчого формування. У заяві зазначається прізвище та власне ім'я особи, інформація про реєстрацію місця проживання (перебування) особи, інформація про освіту, інформація про місце роботи або вид діяльності, інформація про військово-облікову спеціальність (за наявності), обґрунтування бажання стати членом добровольчого формування.

Контракт добровольця територіальної оборони укладається між командиром добровольчого формування та особою, яка подала заяву щодо членства в добровольчому формуванні. Такі особи укладають контракт добровольця територіальної оборони строком на три роки. Форма контракту добровольця територіальної оборони затверджується Міноборони.

Зміна командира добровольчого формування не є підставою для припинення контрактів добровольців територіальної оборони, які були укладені з таким командиром.

Контракт добровольця територіальної оборони укладається в чотирьох примірниках. Примірники контракту добровольця територіальної оборони надаються члену добровольчого формування, командирі військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ, командирі добровольчого формування і керівнику територіального центру комплектування та соціальної підтримки.

Командир добровольчого формування укладає контракт безпосередньо з командиром військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ.

Підставами припинення контракту добровольця територіальної оборони є: закінчення строку контракту; порушення умов контракту або присяги добровольця територіальної оборони; заява добровольця територіальної оборони про припинення контракту; призов (прийняття) на військову службу; укладення контракту про проходження служби у військовому резерві ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, служби в правоохоронних органах; укладення контракту про проходження служби в державному органі спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України; незадовільний стан здоров'я добровольця територіальної оборони; наявність громадянства (підданства) іншої держави або громадянств (підданств) інших держав, крім громадянства України; розформування добровольчого формування.

Контракт з добровольцем територіальної оборони, який призначений на посаду командира добровольчого формування, припиняється за наказом Командувача Сил територіальної оборони ЗСУ. Командир військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ може подати Командувачу Сил територіальної оборони ЗСУ пропозицію про припинення такого контракту із зазначених відповідних підстав.

У разі порушення добровольцем територіальної оборони умов контракту або присяги командир добровольчого формування припиняє контракт добровольця територіальної оборони. Підставою для припинення контракту також є вмотивоване звернення сільського, селищного, міського голови або командира відповідної військової частини Сил територіальної

оборони ЗСУ. Контракт добровольця територіальної оборони вважається припиненим з моменту ухвалення відповідного рішення командиром добровольчого формування. Про прийняте рішення щодо припинення контракту добровольця територіальної оборони командир добровольчого формування повідомляє такий особі в одноденний строк.

У разі подання членом добровольчого формування письмової заяви з вимогою щодо розірвання укладеного ним контракту його повноваження припиняються з моменту прийняття рішення командиром добровольчого формування на підставі поданої заяви. Про надходження такої заяви командир добровольчого формування невідкладно інформує командира військової частини Сил територіальної оборони ЗСУ і керівника територіального центру комплектування та соціальної підтримки.

Припинення контракту добровольця територіальної оборони має наслідком припинення членства в добровольчому формуванні.

Громадяни України, які не проходили військової служби в ЗСУ, служби в інших військових формуваннях чи служби в правоохоронних органах, зараховуються до членства в добровольчому формуванні після складення ними такої присяги добровольця територіальної оборони:

«Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаючи до членства добровольчого формування (назва територіальної громади) територіальної громади (назва області) області, присягаю Українському народові обороняти Україну, захищати її суверенітет та територіальну цілісність, дбати про безпеку жителів моєї територіальної громади, сумлінно і чесно виконувати обов'язки добровольця територіальної оборони, неухильно дотримуватися Конституції України та законів України. Присягаю ніколи не зрадити український народ»¹⁴².

Запровадження в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 року, а згодом ухвалені закони змінили положення Кримінального кодексу України (далі – КК України) в частині посилення

¹⁴² Про добровольчі формування територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 29.12.2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-п#Text>

кримінальної відповідальності за низку кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Основоположним у цьому напрямку став Закон України «Про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за мародерство» № 2117-IX від 03.03.2022 року¹⁴³.

Нині крадіжка, учинена в умовах воєнного або надзвичайного стану, є кваліфікованою ознакою цього кримінального правопорушення й кваліфікується за ч. 4. ст. 185 КК України.

Величезну частку викрадення майна як одного з найбільш поширених кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану склала латентна злочинність як сукупність невиявлених і не включених до офіційної статистичної звітності вчинених кримінальних правопорушень. Як показала позитивна практика роботи ДФТГ, у напрямку протидії та запобіганні такого роду злочинності правопорушників хоч і не було притягнуто до відповідальності в установленому законом порядку, проте останні принаймні отримали відповідне покарання, супроводжене публічним осудом, шляхом прив'язування до вуличного стовпа.

2.6. МОНІТОРИНГ ТА ПРОТИДІЯ НЕГАТИВНОМУ ВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Тенденцією останніх років у міждержавних відносинах і насамперед у період військово-політичної конфронтації держав є зміщення центру тяжіння від відкритих силових методів до прихованих, несилових, інформаційних методів і засобів. Причому часто під прикриттям риторики про перехід до ненасильницького світу боротьба загострюється.

Власне військові дії все частіше стають останнім, а часом і необов'язковим актом у сценарії війни, що розігрується, на знищення, захоплення або стримування противника. Низка вчених-політологів справедливо зауважує, що в майбутньому

¹⁴³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 р. № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>

розширення влади та домінування над іншими народами відбуватиметься не в результаті військових битв у звичному їх розумінні, а в ході боротьби за контроль над інформацією, завоювання інформаційного панування.

Інформаційна зброя стає важливим елементом воєнного потенціалу держав. Вона ефективно доповнює традиційні військові засоби і часом здатна замінити їх. Тому стає очевидним, що у вирішенні глобальних завдань з організації ефективного управління інформаційним простором в інтересах забезпечення національної безпеки держави повинні брати активну участь усі сили та засоби, діяльність яких тією чи іншою мірою пов'язана з вирішенням перелічених вище проблем.

Донедавна простір, у якому локалізувалося інформаційне протиборство, обмежувалося засобами масової інформації, які вважалися головним джерелом поширення політичних рішень. Проте тенденцією останніх у геополітичному інформаційному протистоянні держав є вихід на першому плані глобальної мережі «Інтернет». Сьогодні часто говорять про інтернет як найменш керований засіб масової комунікації.

Надіслана та отримана по інтернету інформація контролюється лише частково, її джерела та адресати здебільшого є неофіційними, відповідно, не підпадають під вплив законодавчих актів. Крім того, неможливість поширення законів однієї держави на джерело інформації, що знаходиться в іншій країні, суттєво ускладнює контроль над інформаційними потоками в інтернеті. Все це створює додаткові можливості у сфері ведення мережевої інформаційної боротьби та нові проблеми у питаннях управління інформаційним простором мережі «Інтернет», які загострюються в період конфлікту.

Динаміка розвитку та можливості врегулювання сучасних конфліктів значною мірою залежать від того, як вони підносяться та сприймаються учасниками конфлікту, «третьою стороною», незалежними спостерігачами, елітою та суспільством.

Основним засобом інформаційно-психологічного впливу в мережевому інформаційному протиборстві є маніпулювання суспільною свідомістю – спеціальні дії, спрямовані на формування стереотипів та створення певного враження чи ставлення

до того чи іншого факту, події, що дають змогу коригувати, регламентувати та проектувати масову свідомість та психіку людей. У цьому наголос робився на використання законів психології, некритичне сприйняття, політичну недосвідченість більшості інтернет-аудиторії.

У мережевому інформаційному протиборстві України та РФ інформаційно-психологічний вплив на українську інтернет-спільноту почався задовго до початку відкритої агресії 24 лютого 2022 року. Більшість російських інформаційних агентств та інформаційно-аналітичних порталів протягом тривалого часу до зазначених подій працювала на загострення, створюючи у світовому співтоваристві антиукраїнський настрій. У повідомленнях російських онлайн-ЗМІ Україна була представлена як недружня росії держава, що замишляє щось погане.

Про це свідчила величезна кількість матеріалів, що публікуються на російських інформаційних порталах. Антиукраїнські заголовки статей, а також не менш антиукраїнські за змістом тексти та коментарі до них були цілеспрямованим інформаційно-психологічним впливом на широкі маси населення за допомогою інтернет-мережі, наслідком якої стала різка трансформація суспільної свідомості за порівняно невеликий проміжок часу. При цьому західні інформаційні портали досить довго акцентували увагу на демократичності урядової влади України, звеличуючи її орієнтованість на Захід. Фактично йшла підготовка громадської думки та пристрілка інформаційним полем. З боку України такої підготовки не було.

Аналіз мережевого інформаційного протистояння безпосередньо показує, що РФ домінувала на психологічному полі від початку. На першому етапі політична еліта України спромоглася переконати всю світову спільноту, що Україна стала жертвою російської агресії ще в той час, коли російські ракети обстрілювали територію нашої держави. Інтерв'ю перманентно транслювалися в інтернеті, що зробило їх доступними для всієї світової спільноти.

Слід зазначити, що інформаційна протидія є комплексом заходів, спрямованих на протистояння пропаганді противника, викриття спроб противника впливати на розуміння ситуації.

Ці дії включають спростування, нейтралізацію, применшення або отримання вигоди з психологічних операцій або спроб пропаганди противника.

На основі зазначеного слід визнати, що застосування сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, спрямованих на протидію інформаційній агресії з боку агресора, дає змогу інтегрувати й опрацьовувати величезну кількість даних, що містяться у відкритих джерелах інформації та спеціалізованих автоматизованих інформаційних системах, отримуючи при цьому нові знання про способи їх взаємодії та взаємозв'язки. Сьогодні такий вид діяльності, як аналітична розвідка, стає першим установчим етапом інформаційно-аналітичної роботи на виявленні інформаційних викликів, безумовно пов'язаних зі сферою оперативних інтересів суб'єктів ОРД¹⁴⁴.

Поряд з терміном «аналітична розвідка» в теорії і практиці ОРД вживається термін «аналітичний пошук», який Я. Кондратьєв розглядає як один із специфічних елементів інформаційно-аналітичної роботи оперативних підрозділів¹⁴⁵.

Аналітична розвідка – поняття збірне як у прикладному, так і в лінгвістичному розумінні. Розвідка може використовувати як легальні методи збору інформації (наприклад, збір і аналіз даних з відкритих джерел, прослуховування радіоканалів, спостереження за допомогою розвідувальних супутників), так і нелегальні операції.

Пошук – у широкому сенсі – прагнення досягти будь-чого, знайти будь-що. Дії особи, що шукає, спрямовані на отримання нового або втраченого: нової інформації (пошук інформації), даних, відомостей, знань, розвідки, відкриття нових закономірностей.

Слід зазначити, що термін «аналітична розвідка» вперше з'явився в нормативних актах МВС ще в 1992 році для позначення особливої форми діяльності оперативно-пошукових підрозділів. Аналітична розвідка була визначена як розвідувальний

¹⁴⁴ Захаров В. П., Рудешко В. І. Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних структур : навч.-практич. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2007. С. 243.

¹⁴⁵ Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. редактори В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 44.

пошук, технічна розвідка, комплексне вивчення матеріалів прихованого спостереження, оперативних установок, повідомлень негласних співробітників, даних перехоплення з різних каналів зв'язку, а також аналіз повідомлень, публікацій і виступів у засобах масової інформації, статистичних даних, відомостей, які містяться в державних і недержавних автоматизованих банках даних та інформаційних системах.

Д. Никифорчук та О. Бусол визначають аналітичну розвідку як напрям ОРД, що полягає у зборі, добуванні та комплексному аналізі оперативно-розшукової інформації, у тому числі із застосуванням інформаційних технологій, з метою отримання нових відомостей про злочинну діяльність осіб та груп¹⁴⁶.

У межах аналітичної розвідки збирання первинної інформації може бути здійснено такими способами:

- комп'ютерна розвідка в мережі «Інтернет»;
- комп'ютерна розвідка в автоматизованих банках даних та інформаційних системах різних форм власності;
- вивчення публікацій в ЗМІ;
- радіорозвідка тощо.

Велику зацікавленість щодо методів аналітичної розвідки проявляють як державні, так і недержавні спецслужби. У багатьох країнах, зокрема у правоохоронних органах США (ФБР), Німеччини (ВКА) були створені спеціальні підрозділи аналітичної розвідки¹⁴⁷. З метою здійснення постійного і системного моніторингу й аналізу закритих і відкритих джерел інформації та збору відомостей, що становлять оперативний інтерес в Управліннях стратегічних розслідувань Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції, також були створені підрозділи аналітичної розвідки.

Працівниками підрозділу аналітичної розвідки УСР розроблено технології, які покращують пошук і використання інформації оперативного характеру, що має суворо обмежений доступ.

¹⁴⁶ Никифорчук Д. Й., Бусол О. Ю. Проведення аналізу оперативно-розшукової інформації: монографія. К., 2010. С. 16.

¹⁴⁷ Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2019. С. 18.

Тут збираються дані про певні кола осіб, їхні зв'язки, минуле, сьогодення і навіть прогнозоване майбутнє. Зокрема, активно відпрацьовуються соціальні мережі (*Однокласники, ВКонтакте, Facebook* тощо) і загалом *інтернет*. Це дає безліч можливостей, від отримання відео-, фотоматеріалів і до цікавих повідомлень. На форумах обговорень і обміну думками щодо різних тем можна виокремити неймовірно корисні посилання¹⁴⁸.

Слід погодитися з фахівцями, які зазначають, що аналітична розвідка – це компонент розвідувальної діяльності, що полягає у виявленні, оцінюванні, прогнозуванні соціальних процесів, подій, заходів на основі відомостей, одержуваних переважно з відкритих джерел, а також розвідкою інших видів (агентурною, технічною тощо).

Для комплексної реалізації цих функцій використовується поєднання відповідних ідентифікаційних, діагностичних і прогностичних методик, задіюються в повному обсязі можливості інформаційних систем, завдяки чому аналітична розвідка перетворюється на своєрідну модель, що відображає характерні особливості всієї аналітичної роботи. Слід зазначити, що методи ідентифікації, діагностики та прогнозування базуються на гіпотезі, яка спроможна за допомогою застосування спеціальних методик дати оцінку стану певних об'єктів у минулому, сьогоденні й майбутньому.

У всіх цих випадках для формування відповідних висновків використовується певний запас знань, накопичених у тій чи іншій сфері людської діяльності, створених для опису будь-якої властивості живої або неживої матерії¹⁴⁹.

Отже, **аналітична розвідка** – це один із основних напрямів інформаційно-аналітичного забезпечення ОРД, що базується на органічній єдності всіх форм інформаційно-аналітичної роботи, що застосовується насамперед у випадках, коли традиційні засоби й методи ОРД не можуть бути застосовані,

¹⁴⁸ Проценко І. В. Розвідувальна діяльність як елемент забезпечення економічної безпеки України: поняття, види. *Науковий вісник НАВСУ*. 2003. Ч. 2. № 4. С. 162–173.

¹⁴⁹ Хахановський В. Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності: основні поняття та нормативно-правова база. *Науковий вісник ЛІВС*. Львів, 2003. № 2 (1). С. 193.

є небезпечними або потребують значних зусиль чи витрат для їх реалізації.

Особливе місце в організації та проведенні моніторингу соціальних мереж належить підрозділам кримінального аналізу, які були створені відповідно до Наказу Голови НПУ № 202 від 12.03.2020 р. Це особлива форма інформаційно-аналітичної роботи в ОРД, яка базується на органічній єдності всіх форм цієї роботи і полягає у набутті нових знань про об'єкт чи явище на основі аналітичної обробки здобутої оперативно-розшукової інформації про осіб, події, предмети, що становлять оперативний інтерес. У перекладі з грецького слово «аналіз» (analysis) означає розкладання, розчленування. Аналіз може бути предметним або логічним, уявним. Він полягає у здійсненні організаційних і технічних заходів щодо добування інформації про супротивника та обстановку, що склалася.

Як свідчить лінгвістичний аналіз, одним із значень іменника «розвідка» є слово «пошук» («розшук» або «обстеження чого-небудь зі спеціальною метою»). Тому словосполучення «аналітична розвідка» і «аналітичний пошук» цілком можна розглядати як синоніми.

Досвід роботи кримінальної поліції зарубіжних країн свідчить про неефективність традиційних агентурних і криміналістичних методів набуття оперативної обізнаності та визнає найрезультативнішим оперативно-розшуковим методом кримінальну розвідку, поєднану з поглибленими аналітичними дослідженнями, здійснюваними з використанням сучасних інформаційних технологій. Про широке застосування аналітичної розвідки у практичній діяльності поліції та спецслужб західноєвропейських країн свідчить той факт, що, наприклад, у Скотланд-Ярді (Велика Британія) кількість оперативних працівників-аналітиків перевищує кількість інших оперативних працівників у 2,8 рази, у ФБР (США) – у 4,7 рази, у ЦРУ (США) – у 9 разів ¹⁵⁰.

Складовими поняття аналітичної розвідки є:

- суб'єкти аналітичної розвідки – працівники підрозділів кіберполіції, кримінальної розвідки, інформаційно-аналітичних

¹⁵⁰ Литвиненко О. Система захисту інформаційного простору від спеціальних інформаційних операцій. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Litv/010_1.htm#a1

підрозділів органів, уповноважених на здійснення ОРД. Окремі елементи аналітичної розвідки можуть здійснювати також інші працівники оперативних підрозділів;

- об'єкт аналітичної розвідки – інформаційне середовище (мережа «Інтернет», публікації у ЗМІ, автоматизовані банки даних та інформаційні системи різних форм власності, радіоєфір, трафіки зв'язків абонентів мобільного зв'язку тощо);

- механізм аналітичної розвідки охоплює низку дій (пошук, виявлення, збирання, обробка, систематизація, накопичення, узагальнення, зберігання, використання інформації та отримання на основі її комплексного аналізу нових або додаткових відомостей про об'єкти, події, факти та явища, що становлять оперативний інтерес);

- предмет аналітичної розвідки – відкрита інформація й інформація обмеженого доступу (конфіденційна, таємна та службова);

- мета аналітичної розвідки – вирішення завдань ОРД, які полягають у пошуку, фіксації, обробці та використанні оперативно-розшукової інформації про осіб, події, предмети, що становлять оперативний інтерес, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, безпеки громадян, суспільства і держави.

Останніми роками аналітична розвідка виокремила у самостійний напрям діяльності структур, які гарантують безпеку господарюючих суб'єктів, а в поєднанні з іншими технологіями аналітичної обробки інформації вона утворює тут комплекс розвідувальних заходів.

Аналітична розвідка в ОРД відрізняється від аналітичної розвідки, яка застосовується комерційними структурами, своїми специфічними суб'єктами, інформаційною базою, цілями, завданнями та об'єктами дослідження. Водночас потрібно зазначити, що засоби, методи і способи їх здійснення в окремих випадках можуть збігатися.

Основна відмінність аналітичної розвідки від інформаційного пошуку полягає в тому, що, крім звичайної розвідки в інформаційному середовищі, вона спрямована на отримання нових знань про розвідувальний об'єкт або явище на підставі аналітичної обробки

здобутої інформації та відомостей про відомі факти. **Аналітична розвідка** – це компонент розвідувальної діяльності, який полягає у виявленні, оцінюванні, прогнозуванні соціальних процесів, подій, заходів на основі відомостей, одержуваних здебільшого з відкритих джерел, а також здобутих агентурною чи технічною розвідкою.

Для комплексної реалізації цих функцій використовується поєднання відповідних ідентифікаційних, діагностичних і прогностичних методик, повністю задіюються можливості інформаційних систем, завдяки чому аналітична розвідка перетворюється на своєрідну модель, що відображає характерні особливості всієї інформаційно-аналітичної роботи загалом.

Сутність комп'ютерної розвідки полягає в добуванні:

- комп'ютерної інформації, яка обробляється, зберігається та передається в інформаційних системах;
- даних і відомостей про характеристики (параметри) програмних, апаратних і програмно-апаратних комплексів, що застосовані в інформаційних системах;
- даних і відомостей про методи, способи і механізми захисту інформації, які застосовані в інформаційних системах;
- персональної інформації про користувачів інформаційних систем.

Термін «комп'ютерна інформація» неоднозначно трактується в законодавчих актах. Зокрема у диспозиціях ст.ст. 361–363 КК України йдеться про інформацію, яка зберігається, обробляється або розповсюджується за допомогою автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж зв'язку¹⁵¹.

У ст. 2 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» зазначається, що об'єктами захисту є інформація, яка обробляється, і програмне забезпечення, яке призначене для обробки цієї інформації¹⁵². Водночас у деяких міжнародних нормативно-правових документах використовується термін «комп'ютерні дані».

¹⁵¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹⁵² Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text>

У сучасній теорії ОРД комп'ютерна розвідка визначається як оперативно-розшуковий захід зі здійснення цілеспрямованого пошуку у відкритій інформації з комп'ютерних систем та мереж з метою виявлення відомостей криміногенного та кримінального характеру.¹⁵³

Ст. 264 КПК запроваджена негласна слідча (розшукова) дія «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», яка полягає у здійсненні на підставі ухвали слідчого судді пошуку, виявлення і фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частин, доступ до яких обмежений власником, володільцем або утримувачем системи розміщення її у публічно недоступному місці, житлі чи іншому володінні особи або логічним захистом доступу, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача. Водночас п. 9 ст. 8 Закону про ОРД оперативним підрозділам надано право здійснювати зняття інформації з електронних інформаційних мереж згідно з положеннями ст.ст. 258, 264, 265 КПК¹⁵⁴.

За своїм складом електронні інформаційні системи можуть бути і локальними, в яких всі їхні компоненти (база даних, система управління базою даних, клієнтське програмне забезпечення) знаходяться на одному комп'ютері, і розподіленими, в яких компоненти розподілені по кількох комп'ютерах.

Отже, комп'ютерна розвідка – це оперативно-пошуковий захід, який полягає у цілеспрямованому пошуку та отриманні інформації з комп'ютерних систем та мереж, доступ до яких не обмежується їхнім власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, що здійснюється працівниками оперативних та оперативно-технічних підрозділів з метою виявлення відомостей криміногенного та кримінального характеру.

¹⁵³ Санакоєв Д. Б. Аналітична обробка інформації в системі кримінальної розвідки оперативних підрозділів кримінальної поліції. Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 квітня 2016 р.). Одеса : ОДУВС, 2016. С. 57–58.

¹⁵⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Необхідність проведення комп'ютерної розвідки обумовлена особливостями сучасної організованої та транснаціональної злочинності. У нинішніх умовах комп'ютерні мережі, насамперед інтернет, щораз активніше використовуються злочинцями для створення нелегальних ринків збуту зброї, наркотиків, людських органів, порнографічної продукції, вибухових речовин та вибухових пристроїв, пропозицій щодо надання кілерських «послуг», а також є способом розповсюдження інформації щодо виготовлення саморобних вибухових пристроїв, пропаганди національної ворожнечі, тероризму, закликів до розв'язання війни.

Програмними засобами, за допомогою яких здійснюється комп'ютерна розвідка, є мережеві пошукові системи *Яндекс, Rambler, Yahoo!, Google, Aport, Meta* тощо, які дають змогу здійснювати пошук необхідної інформації в комп'ютерних мережах за комбінацією ключових слів. Їх використання оперативний працівник здійснює через стандартний браузер (мережевий навігатор) типу *Internet Explorer, Opera, Mozilla Firefox* тощо, який інстальований на його комп'ютері.¹⁵⁵

Для пошуку інформації щодо фізичних осіб використовуються такі прийоми: здійснення прямого пошуку на сайтах за комбінацією ключових слів (наприклад, [Іванов Іван Іванович], [Іванов Іван], [Іванов І.І.], [Іванов І.] тощо); використання можливостей так званих «білих сторінок», на яких розміщуються електронні телефонні довідники; застосування спеціальних пошукових програм щодо персональної інформації (наприклад, *ZabaSearch*).

Для здійснення комп'ютерної розвідки використовують спеціалізовані розвідувальні програми – прикладні програми, які виконують функції пошуку, отримання або аналізу інформації поза межами оперативних обліків – у корпоративних та банківських мережах, інтернеті, а також на окремих комп'ютерах.

Розвідувальні програми відрізняються від інших програм пошуково-аналітичного призначення наявністю в них специфічних функцій, спрямованих на вирішення суто розвідувальних завдань (наприклад, *Analyst's Notebook 6*).

¹⁵⁵ Никифорчук Д. Й., Бусол О. Ю., Бірюков Г. М. Аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності : навчально-практичний посібник. К. : НАВС, 2012. 152 с.

До таких функцій належить, зокрема, пошук інформації за частковими параметрами, на основі нечіткої логіки, на основі діаграми зв'язків тощо. Перспективним вважається так званий інфомедійний пошук, який дає змогу в автоматичному режимі аналізувати інформацію, що міститься у відеоматеріалах, здійснюючи комплекс досліджень усного мовлення та зображень (розпізнавання мовлення, обличчя, переклад з однієї мови на іншу тощо). Отримана за допомогою спеціалізованих розвідувальних програм інформація зіставляється з наявною інформацією з оперативних обліків.

Під час здійснення ОРЗ у мережі «Інтернет» може використовуватися і універсальне, і спеціальне програмне забезпечення. Так, універсальні програми (ІПС, редактори, електронні таблиці тощо) загального призначення не тільки підвищують продуктивність праці та ефективність роботи з виявлення, розкриття та розслідування злочинів, а й піднімають її на якісно новий рівень.

Спеціалізовані програми дають змогу: контролювати процес спроб злому комп'ютерної системи або мережі; визначати індивідуальний почерк роботи програміста; визначати перелік електронних адрес та сайтів, з якими працював користувач; негласно реєструвати програми, з якими працює користувач; визначати загрози для комп'ютерної системи; здійснювати негласний контроль над програмістом; виявляти закриті і задовану інформації в комп'ютерній системі; проводити ідентифікацію комп'ютерних систем; здійснювати дослідження слідів діяльності оператора; здійснювати діагностику пристроїв і систем телекомунікацій щодо можливості здійснення несанкціонованого доступу до них; досліджувати матеріальні носії; проводити дослідження комп'ютерних технологій для виявлення злочинних виявів (*крекінг, хакінг, фрікінг* тощо); досліджувати програми для ЕОМ і бази даних з метою виявлення програмних закладок, підпрограм класу «троянський кінь» тощо.

Удосконалення технології спостереження призвело до появи самостійних програмних комплексів із розширеними можливостями отримання інформації (*Boss Everywhere, Spector Pro, WinWhotWhere, Spy Agent, Keykey*), які дають змогу визначити

загальні функції: неправомірне заволодіння комп'ютерною інформацією; створення журналу подій; запис інформації, яка вводиться з клавіатури; фіксація зображень на екрані; облік використаних програм і відвідуваних сайтів.

Пошукові програмні засоби можуть мати широке застосування в ОРД. Водночас факт виявлення об'єктів (програмних закладок, програмного забезпечення для створення вірусів або здійснення злому комп'ютерних мереж тощо) може слугувати підставою для відкриття кримінального провадження і проведення розслідування. У процесуальній формі пошукові програмні засоби можуть знаходити застосування під час проведення слідчих дій, а саме: слідчий огляд, виїмка предметів, документів та електронної поштової кореспонденції, слідчий експеримент, що виконуються з метою дослідчої перевірки показів.

У сучасних умовах протидії злочинності комп'ютерна розвідка:

1) стає одним із найбільш затребуваних оперативно-пошукових заходів, який полягає у пошуку та отриманні оперативної інформації з комп'ютерних систем та мереж, доступ до яких не обмежується їхнім власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, з метою виявлення відомостей криміногенного та кримінального характеру;

2) не потребує дозволу слідчого судді, оскільки вона не пов'язана з тимчасовим обмеженням прав особи;

3) здійснюється працівниками оперативних або оперативно-технічних підрозділів шляхом отримання (реалізації) оперативно-розшукової інформації в електронному вигляді за допомогою апаратних, програмних або апаратно-програмних засобів.

До таких заходів, що обумовлюють ефективність управління інформаційним простором в мережі «Інтернет», можна віднести контролювання, обмеження і навіть знищення інформаційних потоків, що виходять від суперника; коментування його повідомлень; трансляцію власної інформації та обмеження небажаної інформації, що виходить від противника, за допомогою її витіснення на менш впливові канали; приписування повідомлень конкретному джерелу (особі), дискредитацію останнього і тим

самим дискредитацію повідомлення, а також точкові інформаційні удари, що є спрямованим інформаційним впливом одного з учасників конфлікту на «слабкі сторони» в інформаційному просторі іншого.

Основними задачами моніторингу є:

– **своєчасне виявлення негативу.** Однією з особливостей соціальних мереж є висока швидкість розповсюдження інформації. При цьому моментально розходяться не тільки позитивні висловлювання, а й критика. Найчастіше сплеск негативу на адресу компанії за кілька годин може перетворитися на справжній інформаційний вибух, і з кожною годиною напруженість буде тільки зростати. Отже, чим раніше вийде почати кампанію з нейтралізації негативу, тим більш ефективною та менш витратною вона вийде. Однак для того щоб її розпочати, необхідно оперативно відстежити вогнища виникнення негативної інформації, і саме це завдання дає змогу вирішити моніторинг соціальних мереж і блогосфери;

– **аналіз конкурентів.** Аналіз переважної думки цільової аудиторії про конкурентів, вивчення їх маркетингової політики, а також порівняння їх показників з вашими (кількість згадок, тональність згадувань, відгук аудиторії) є важливими маркетинговими завданнями. Правильно налаштована система моніторингу дає змогу автоматизувати збір, систематизацію та аналіз ключових даних, а також порівнювати в динаміці показники конкурентів зі своїми;

– **оцінка ефективності просування.** Ще однією важливою функцією моніторингу є оцінка загальної ефективності проведених PR-кампаній як в онлайн-, так і в офлайн-середовищі. Збільшення кількості згадувань, а також зміна співвідношення тональностей на користь позитивних говорить про те, що проведена кампанія збільшує ваше інформаційне поле й оздоровлює його. Крім того, аналізуючи дані, отримані за істотний термін, можна простежити еволюцію ставлення аудиторії до бренду і того, як впливали на це проведені PR-акції;

– **отримання зворотного зв'язку.** Найчастіше для компанії буває важливо отримати зворотній зв'язок від клієнтів про себе і свої продукти. Це дає змогу скорегувати позиціонування, маркетингову та PR-стратегію, звернути увагу на нюанси, важливі

для споживача. Так, автовиробники після запуску нової моделі проводять моніторинг думок, щоб зрозуміти, як люди її сприймають: які сильні і слабкі сторони вони виділяють, які аргументи за і проти покупки у них є, з якими моделями інших виробників проводиться порівняння;

– **пошук тематичних дискусій.** Іноді буває актуальне завдання взяти участь у тематичних дискусіях. Так, наприклад, якщо десь іде обговорення різних постачальників інтернет-послуг, то найчастіше це може бути використано конкретним провайдером для донесення до зацікавленої аудиторії інформації про себе та свої пропозиції, для акцентування переваг порівняно з конкурентами, а також для нейтралізації негативу, який може з'явитися в цій темі.

Відповідно, моніторинг по правильно підібраним запитам дає змогу виявити такі дискусії незабаром після їх початку.

Виокремлюють два способи моніторингу: автоматичний і ручний.

Автоматичний моніторинг: кращий за ручний тим, що відстеження ведеться постійно, в будь-який момент можна отримати відсічення станом на даний час. На відміну від ручного, у випадку з автоматичним моніторингом немає необхідності щоразу заново вводити параметри моніторингу (запити, платформи і т. д.).

Кампанія з моніторингу налаштовується всього один раз, а потім при необхідності тільки коригується. У випадку з відстеженням вручну може виявитися проблематичним моніторинг із хронологічною глибиною в кілька років. При ручному моніторингу отриману інформацію необхідно самостійно заносити в таблиці. Тоді як автоматична система самостійно вносить дані і систематизує їх.

Загалом *алгоритм автоматичного моніторингу можна звести до таких етапів.*

Етап 1. Підбір семантичного ядра.

Етап 2. Налаштування кампанії з моніторингу.

Етап 3. Запуск кампанії.

Етап 4. Відстеження результатів із заданою періодичністю.

Етап 5. Аналіз результатів.

У підсумку автоматичний моніторинг дає змогу значно знизити часові і трудові затрати за рахунок автоматизації рутинних процесів, а також досягти високої точності за рахунок кращої систематизації даних та використання істотної кількості інструментів аналітики.

Ручний моніторинг: являє собою залучення великої кількості людських ресурсів для виконання моніторингу площ, збору інформації, виконання її систематизації. Після чого відбувається проведення її аналізу та формування результатів моніторингу. Цей метод повільний і більше часозатратний, ніж автоматичний. Проте якщо компанія має невеликі масштаби і не може на певному етапі забезпечити собі автоматичний спосіб моніторингу, тоді ручний метод є хорошим варіантом.

Отже, найважливішим для систем моніторингу інтернет-ресурсів є отримання актуальної і точної інформації. Актуальна і своєчасна інформація з'являється переважно в соціальних мережах та інформаційно-новинних сайтах, однак у соціальних мережах крім іншого присутня велика кількість спаму і повідомлень, що не мають якоїсь значущості для системи моніторингу. Проте користувачі соціальних мереж генерують велику кількість потенційно значущих повідомлень, наприклад відгуки про товари, компанії, думка про ситуацію в країні, усі ці згадки становлять великий інтерес для автоматизованого моніторингу різними приватними і державними компаніями.

Пошук, моніторинг та оцінка ефективності інформаційних процесів

Сучасні методи та засоби аналізу

За базовими принципами щодо пошуку та опрацювання інформації аналітичні дослідження в соціальних комунікаціях умовно можна поділити на два рівні: **первинна та поглиблена аналітика**.

До **первинної аналітики** належать методи та інструменти збору даних, які дають швидкі результати та не потребують значних матеріально-технічних витрат. Найпоширенішими в цьому плані є **моніторинг ЗМІ** та різноманітні **експрес-опитування, вивчення громадської думки** та ін. Такі дослідження

дають змогу отримувати інформацію та робити відповідні висновки, не виходячи з офісу, максимум протягом кількох годин або одного робочого дня.

Поглиблена аналітика здійснюється за допомогою багаторівневих дослідницьких процесів або шляхом застосування комплексних інтегрованих методик. Типовим дослідницьким ланцюгом є послідовність: польовий збір інформації – систематизування – опрацювання – аналітична оцінка.

Умовно аналітичні дослідження, які застосовуються в інформаційних процесах, можна поділити на три групи:

1. Маркетингові:

- огляд ринків та їх окремих сегментів (поглиблена аналітика);

- вивчення споживацького попиту (первинна аналітика);
- експертне опитування (поглиблена аналітика);
- фокус-група (поглиблена аналітика).

2. Соціологічні:

- дискрептивні (поглиблена аналітика);
- «омнібус» (поглиблена аналітика);
- фокус-групи (поглиблена аналітика).

3. Інтегровані та спеціальні:

- комунікаційний аудит (поглиблена аналітика);
- моніторинг ЗМІ (первинна аналітика);
- розвідка (поглиблена аналітика).

Найактивніше використовуються в інформаційних протистояннях дослідження, які презентують дані, що подаються в абсолютних показниках – грошах, відсотках, виробничих показниках, електоральних голосах та інших профільних одиницях виміру. Матеріали цих досліджень дають підстави робити більш-менш точні аналітичні прогнози та висновки, що дає змогу правильно інтерпретувати факти та планувати конкретні кроки. Водночас здійснення розвідок у цьому форматі вимагає значних часових та матеріальних затрат. Загалом цей напрямок роботи можна визначити як поглиблену аналітику.

У контексті загального вивчення інформаційних процесів *маркетингові дослідження* є досить ефективним діагностичним інструментом. Серед усього різноманіття засобів для вивчення

комунікаційних процесів частіше використовуються такі, як: *огляди профільних ринків* та їх окремих сегментів, *тематичні, експертні опитування та вивчення споживацького попиту*.

Огляди ринків та їх окремих сегментів зазвичай супроводжують розробку корпоративних стратегій та тактичних схем у межах загального інформаційно-комунікаційного процесу.

Експертне опитування передбачає вивчення думки профільних спеціалістів щодо певної маркетингової задачі або ситуації. Інформація в цьому разі збирається шляхом індивідуального інтерв'ювання відповідних фахівців. Таке дослідження застосовується в діагностиці соціальних комунікативних процесів у тих випадках, коли мова йде про вирішення питань, пов'язаних із промоцією окремих брендів, торгових марок, окремих груп товарів або вирішення певних критичних ситуацій.

Вивчення споживацького попиту спрямоване на дослідження реакції громадян на ті чи інші товари або послуги, коли вони запускаються на ринок, корегуються їхні якісно-вартісні характеристики або вирішуються питання, пов'язані з кризовими ситуаціями навколо них. Збір інформації відбувається або шляхом бліц-інтерв'ювання споживачів на території торгових точок, або через фокус-групове дослідження. Місце та призначення матеріалів вивчення споживацького попиту в контексті соціокомунікативного процесу є подібним до того, яке відводиться експертному опитуванню. Найпоширенішими видами **соціологічних досліджень**, що супроводжують інформаційно-комунікаційні процеси, є: *deskriptivні дослідження та фокус-групове опитування*.

Інтегровані та спеціальні дослідження застосовуються на індивідуальному рівні відповідно до певної комунікаційної ситуації або завдання. Класичним прикладом таких є *комунікаційний аудит*.

За структурою комунікаційний аудит є складним комплексним процесом, який передбачає певну кількість процедур та допоміжних методик. Зокрема в процесі такого аудиту можуть бути застосовані:

- аудит інформаційних потоків (карти інформаційного поля);
- оцінка вартості нематеріальних активів;
- імідж-аудит;

- структурний аудит внутрішньокорпоративних комунікацій;
- SMM-аудит¹⁵⁶.

Моніторинг ЗМІ є інструментом поточного спостереження та первинної аналітики. *Розвідка* – комплексний аналітично-оперативний збір інформації про опонентів.

Слід зауважити, що всі зазначені методи дослідження є рамковими, а їх практичне використання має базуватися на індивідуально налаштованому алгоритмі. Зазначена аксіома базується на тому, що кожна комунікативна ситуація, яка досліджується, є специфічною. На основі цього підхід до кожного випадку має бути також специфічний та індивідуальний. Складність поєднання алгоритмічності дослідницьких процедур та індивідуальності підходу може бути вирішено шляхом поміркованого застосування базових непорушних шаблонів на макрорівні та гнучкого їх поєднання на макрорівні. Отже, виникає мозаїчний підхід, що є найбільш адекватним варіантом вирішення досліджуваних питань.

Базові методи та засоби оцінки ефективності інформаційних процесів у інтернет-просторі

Базовими маркерами оцінки ефективності акаунту, сайту, блогу або будь-якого іншого інтернет-ресурсу є:

- відвідування інтернет-ресурсу;
- час перебування на сторінках інтернет-ресурсу;
- сторінки, з яких користувачі йдуть з ресурсу;
- кількість відвідувачів, що завітали на ресурс за рекламою;
- середні показники зростання ресурсу.

Для правильної оцінки реальних показників роботи інтернет-ресурсу необхідно чітко уявляти, які завдання віршуються за його допомогою та яка очікується віддача щодо витрачених на його створення коштів. Важливо розуміти, що недостовірність або неактуальність наданої інформації може звести нанівець усі зусилля, які докладалися для створення та промоції ресурсу.

¹⁵⁶ Дем'янчук Е. В. Мониторинг сети Интернет как мероприятие, проводимое с целью получения оперативно значимой информации. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22–23 листопада 2005 р.). К. : КНУВС, 2005. С. 172.

Заходи з якісної оцінки ефективності інтернет-ресурсу:

- визначення першочергових завдань інтернет-проєкту та вивчення відповідності сайту цим завданням;
- перевірка достовірності та актуальності наданої на сайті інформації; аналіз оперативності доступу до сайту;
- запити до пошукових сайтів та каталогів інтернету для пошуку інформації про сайт та приблизного визначення рівня його складності;
- дослідження системи обліку відвідувань сайту з використанням ресурсів інтернету та з допомогою власних рахівників;
- проведення досліджень про коло відвідувачів, частоти відвідування сайту та їх уподобання;
- отримання відгуків від відвідувачів сайту за допомогою форуму або анкетування;
- дослідження динаміки збільшення або зменшення кількості передплатників розсилок;
- виявлення найбільш та найменш цікавої інформації;
- аналіз ефективності банерів;
- дослідження динаміки продажів (для інтернет-магазинів);
- оцінка прибутку від продажів за допомогою систем замовлення on-line (для інтернет-магазинів);
- динаміка змін чисельності відвідувачів сайту в цілому та окремих його сторінок;
- збір даних про швидкість функціонування системи;
- кореляція чисельності відвідувачів та реальних економічних показників діяльності компанії.

Для здійснення кількісного аналізу ефективності функціонування інтернет-ресурсу застосовуються такі методи оцінки результативності просування контенту, як: PageRanke (у системі Google) та ТИЦ (у системі Yandex).

PageRanke. Алгоритм виміру популярності інтернет-ресурсу за 10-бальною шкалою. Оцінює «важливість» та «авторитетність» за кількістю посилань. Використовується системою Google для ранжування сайтів при видачі результатів пошуку за запитом користувачів.

ТИЦ (тематичний індекс цитування). Технологія оцінки авторитетності інтернет-ресурсів із врахуванням якісної

характеристики – посилань на інших сайтах. Цей показник розраховується як сумарна вага посилань через систему апдейтів (рахівників показників) з оновленням два рази на місяць.

У системі Web 2.0–3.0 оцінка ефективності комунікації здійснюється переважно за принципом оцінки рейтингу акаунту (кількість лайків, коментарів, перепостів). У принципі, такий підхід є досить адекватний та репрезентативний, утім, дещо обмежений, бо виводить за межі дослідження інформацію, що знаходиться поза зоною діяльності досліджуваного ресурсу.

Під час вирішення таких важливих завдань, як оцінка споживацького попиту, реакції покупців на товари і послуги та інше, потрібен більш масштабний, багаторівневий підхід. У цьому разі можливим є застосування методики SMM-аудиту.

Методи та засоби моніторингу ситуації в інтернет-просторі

Методи базового моніторингу

Моніторинг засобів масової інформації – найшвидший і найменш затратний засіб вивчення громадської думки та відстеження зворотного зв'язку в межах комунікаційного процесу. Здійснюючи силами профільного структурного підрозділу або сторонніх фахівців регулярний аналіз мас-медійних матеріалів, можна виявляти певні тенденції ретроспективного та перспективного спрямування. Це дає змогу або передбачати майбутні наслідки певних сьогоdnішніх дій, або виявляти причинно-наслідкові тенденції, що призвели до тих чи інших ситуацій або фактів, які існують нині. Цей напрямок роботи можна вважати первинною аналітикою, матеріали якої дають можливість зрозуміти певні процеси в цілому, виявити окремі загрозливі або позитивні тенденції.

Для здійснення регулярних вимірів громадської думки, яка найсистемніше висвітлюється в засобах масової інформації, можна використовувати процедуру моніторингу і контент-аналізу в межах трьох етапів.

I етап – збір наявних матеріалів. Окрема особа або профільна аналітична група не частіше одного разу на день, але не рідше ніж один раз на тиждень, збирає та формує у вигляді зведеного звіту дані моніторингу профільних і загальнотематичних ЗМІ

та мережевих майданчиків (групи, пабліки, сторінки, акаунти, форуми, блоги). Зазначений звіт може складатися у вигляді **моніторингу-копії** або **моніторингу-конспекту**.

Моніторинг-копія – комплектується зі скопійованих версій друкованих видань, роздрукованих фрагментів інформаційних стрічок, матеріалів інтернет-видань, теле- та радіосюжетів. При цьому на кожній роздруківці дається посилання на видання, з якого цей матеріал взято, дату, номер, сторінку або інтернет-адреси зазначених матеріалів.

Моніторинг-конспект – матеріали подаються в тезово-описовому варіанті з усіма необхідними посиланнями. Для формування моніторингу в такому вигляді робиться трисекційна таблиця (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Шаблонна структура звіту «Моніторинг-конспект»

№ з/п	Назва статті, автор, джерела	Стислий виклад	Забарвлення (позитив, негатив, нейтрально)
1.			

До першої колонки заносяться дані щодо джерела інформації (видання, номер, дата, автор та ін.), до другої – зміст інформаційного повідомлення (конспективно), до третьої – загальна характеристика матеріалу (позитивне, негативне або нейтральне забарвлення).

II етап – контент-аналіз матеріалів ЗМІ. За матеріалами моніторингу не частіше ніж раз на тиждень, але не рідше ніж раз на місяць, проводиться змістовний аналіз зібраних матеріалів з метою переведення якісних показників та характеристик у кількісні. Результати такого аналізу закладаються у відповідну таблицю, де слід передбачити чотири колонки (табл. 2.5, див. с. 184).

Таблиця 2.5

Шаблонна структура звіту за результатами контент-аналізу

№ з/п	ЗМІ	Дата	Назва статті, автор	Тематика	Фігурант	Коротке викладення змісту	Забарвлення
Друковані ЗМІ							
<i>Державні</i>							
1.							
2.							
<i>Суспільно-політичні</i>							
3.							
4.							
<i>Бізнес-тематика</i>							
5.							
<i>Профільні</i>							
6.							
<i>Телебачення</i>							
7.							
8.							
<i>Радіо</i>							
9.							
10.							
<i>Інтернет-видання</i>							
11.							

Таблиця 2.6

Структура аналітичного звіту

Тематика	Результати моніторингу	Висновки	Рекомендації
1	2	3	4
Досліджуване питання	1. Загальна кількість згадувань (позитив, нейтрально та негатив)	1. Про що свідчить: – зниження інтересу з боку громадськості; – неактуальність; – політичні фактори; – зовнішні фактори; – сезонний аспект; – інші причини	

Закінчення таблиці 2.6

1	2	3	4
	2. Які ЗМІ скільки разів згадували (позитив, нейтрально та негатив)	2. Чому ЗМІ так реагують: – політика керівництва; – політична приналежність; – лобіювання; – пошук «смажених» фактів; – інші причини	
	3. Тенденції збільшення або зменшення інтересу з боку ЗМІ порівняно з попереднім періодом	3. Про що свідчить: – зниження інтересу громадськості; – неактуальність; – політичні фактори; – зовнішні фактори; – сезонний аспект; – інші причини	
ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ			
1.			
2.			
СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ПИТАННЯ			
3.			
4.			

У першій зазначається тема або питання, що досліджується. У другій подаються кількісні показники згадувань теми або питання в ЗМІ в контексті загальної оцінки (скільки негативних, позитивних, нейтральних) джерел (у яких ЗМІ загалом і скільки по кожному з них) та тенденцій (збільшення або зменшення інтересу ЗМІ до зазначеного питання порівняно з попереднім звітним періодом). У третій колонці дається інтерпретація кількісних показників попередньої колонки (загальна кількість, джерела, тенденції) та складаються висновки (чому саме так). Четверта колонка відведена для формулювання рекомендацій щодо шляхів нейтралізації негативних або стимулювання позитивних тенденцій, зазначених у трьох попередніх колонках.

III етап – складання загального звіту. У разі потреби результати вивчення матеріалів ЗМІ, зроблених у форматі

контент-аналізу, можна звести до вигляду текстового звіту із визначенням або встановленням акцентів на найактуальніших темах (табл. 2.7, див. с. 184–185). Потреба у презентації результатів первинного аналізу в такому форматі може виникнути у разі небажання або відсутності вільного часу в тих, кому він готувався для ознайомлення зі змістом.

Засоби експрес-опитування в соціальних мережах. За допомогою соціальних онлайн-мереж можна проводити типові соціологічні дослідження і передусім опитування громадської думки. Порівняно з класичними соціологічними дослідженнями результати опитування в соціальних мережах мають більш значну статистичну похибку. Це відбувається через те, що поле є нестабільним (опитування іноді видаляють або не дають дозвіл на розміщення в групах, вибірка по групах не завжди репрезентативна та ін.). Утім, отримані результати досить чітко віддзеркалюють загальні тенденції в територіальному розрізі або в контексті конкретних цільових груп.

Для проведення дослідження думки представників цільових груп можна скористатися відповідними власними сервісами провідних соціальних мереж або міжмережевими сервісами.

У переважній більшості власних сервісів анкета опитування налаштовується в шаблонному блоці для створення посту (рис. 2.1 (див. с. 187) та 2.2 (див. с. 188)).

Схема створення анкети проста і формується автоматично. Від розробника вимагається лише поставити тему та головне питання із варіантами відповіді.

При розробці блока опитування бажано додавати певне візуальне супроводження – картинка або ролик, які допомагають швидше зрозуміти сутність опитування та привертають до нього увагу.

Для полегшення завдання підготовки та проведення опитування у соціальних мережах існують відповідні сервісні програми:

- **Facebook** – My Polls, Poll, Acepolls;
- **Twitter** – Acepolls;
- **Vkontakte** – власний сервіс;
- **Odnoklassniki** – власний сервіс.

2 • Кримінологічний аналіз та детермінація кримінальних правопорушень в Україні: шляхи вдосконалення системи запобігання злочинності в умовах воєнного стану

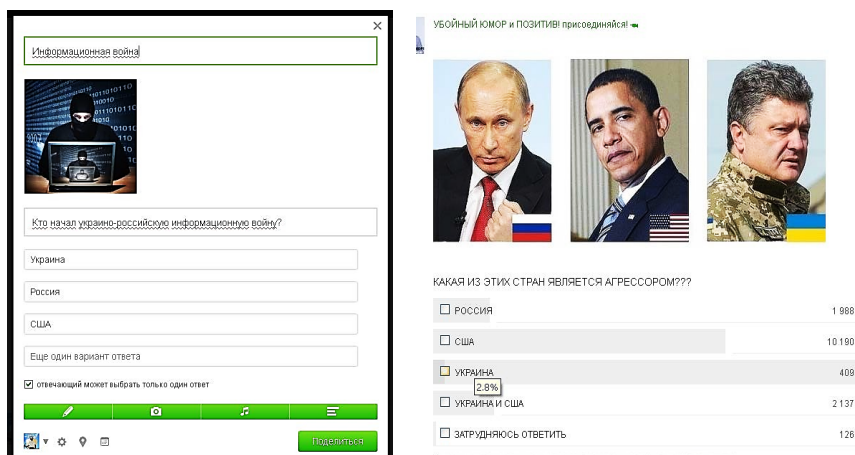

Рис. 2.1. Опитування на Odnoklassniki.ru

Отже, за рахунок переважно власних сервісів соціальних онлайн-мереж можемо проводити відповідні соціальні опитування, які зазвичай дають миттєві та досить об'єктивні показники по відповідних цільових групах.

Опитування у соціальних мережах, окрім функції дослідження, можуть виконувати функції промоції або здійснення агітації та пропаганди. Контентом у цьому разі виступає лід, який розтлумачує зміст опитування. Під камуфляжем таких пояснень можна закладати певні меседжі або психологічні установки імперативного характеру. При цьому кількісні показники голосування будуть додавати репрезентативності таким ствердженням.

Сучасний стан розвитку соціальних мережевих технологій потребує постійного вдосконалення методів моніторингу та оцінки ефективності соціальних комунікацій. А це означає, що автор інформаційного повідомлення обов'язково має отримати інформацію не тільки про кількість «лайків» та зміст коментарів, але й зрозуміти загальні тенденції уподобань його цільових груп та передбачити характер їх подальшого розвитку. Розв'язати зазначене питання може профільна інтегрована методика – комплексне застосування якісних та кількісних характеристик шляхом використання окремих інструментів моніторингу,

контент-аналізу та систематизації профільних даних. Такою є методика **SMM-аудиту**.

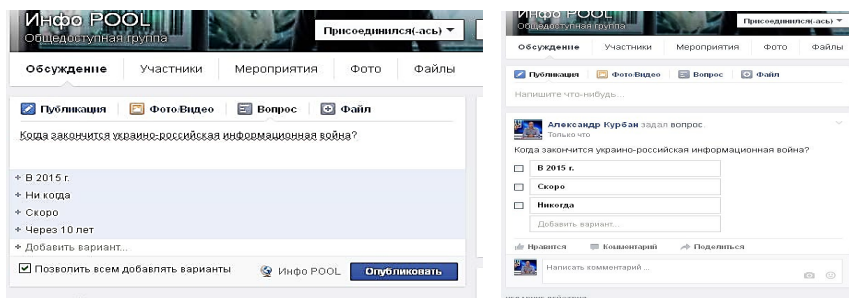

Рис. 2.2. Опитування на Facebook

Зазначена методика базується на механізмах моніторингу контенту та його змістовного аналізу. При цьому схема реалізації завдань у контексті методики є гнучкою. Збирання матеріалів для дослідження може здійснюватися або в автоматичному режимі (відповідні інтернет-сервіси), або засобом прямого збирання та сегментації контенту в ручному режимі.

Мета дослідження в межах SMM-аудиту – виявлення ефективності розповсюдження в певній зоні інтернету інформації про досліджувану структуру. **Головними завданнями** аудиту є:

- розробка базового інструментарію та методології проведення комплексного поглибленого дослідження й систематичного моніторингу інформаційної активності досліджуваного об'єкта в мережі «Інтернет»;
- формування цільових баз даних щодо поширення інформації про діяльність об'єкта в мережі «Інтернет»;
- проведення комплексного дослідження щодо ефективності інформаційної політики об'єкта в мережі «Інтернет» у межах певного хронологічного заміру (не менше ніж 6 місяців).

Методологічною основою дослідження є технологія інформаційного діагностування ефективності процесів промоції діяльності організації в мережі «Інтернет».

Методика проведення роботи. Комплексне моніторингове дослідження проводилося на основі профільних баз

даних, що репрезентують цільові групи досліджуваного об'єкта в мережі «Інтернет». Процедура здійснюється у форматі трьох рівнів моніторингового дослідження. Загальна процедура роботи передбачала *підготовчий та чотири робочі* послідовні етапи.

На *підготовчому етапі* формуються бази даних по профільних веб-ресурсах, що відповідають цільовим групам об'єкта в інтернеті. Серед них можуть бути:

1. *Соціальні мережі*, в яких можуть бути розміщені матеріали або згадування про діяльність об'єкта.

2. *Засоби масової інформації*, зокрема сайти газет, журналів, інтернет-видань, телеканалів, радіостанцій.

3. *Сайти профільних організацій* у досліджуваній галузі.

4. *Інформаційно-довідкові портали* за профілем діяльності об'єкта або близькою тематикою.

5. *Вебпортали* центральних та місцевих органів державної влади та самоврядування.

6. *Корпоративні сайти* громадських організацій, що працюють у полі діяльності об'єкта, а також профільних проєктів за міжнародними програмами.

7. *Вебсайти* політичних об'єднань та громадських рухів, що мають певний вплив на загальну громадсько-політичну ситуацію в країні.

8. *Особисті вебсторінки* публічних осіб (політики, громадські діячі, чиновники), що мають прямий або опосередкований стосунк до тематики діяльності об'єкта.

9. Зазначена методика передбачає процедуру проходження чотирьох етапів.

Перший етап (формування пошукових баз та критеріїв пошуку). На цьому етапі формується перелік критеріїв пошуку (ключові слова та фрази), а також бази пошуку (соціальні мережі, тематичні портали, блоги та ін.) (табл. 2.7, див. с. 190).

Другий етап (збір матеріалів). Для збору базової інформації по ключових критеріях пошуку можуть бути передбачені два варіанти дій – звернутися до регіональних адміністраторів досліджуваних соціальних мереж та за певну суму отримати потрібну інформацію або застосувати певну пошукову програму.

За будь-яким варіантом пошуку його результати вносяться до таблиці узагальнення (табл. 2.8, див. с. 191).

Таблиця 2.7

Шаблонна структура звіту за результатами контент-аналізу

№ з/п	Веб-ресурс	Дата	Назва статті, автор	Тематика	Фігурант	Коротке викладення змісту	Забарвлення
Інтернет-версії друкованих видань							
Телебачення							
Радіо							
Інформаційні портали							
Рекрутингові агенції							
Веб-портали органів державної влади							
Соціальні мережі							
Громадські організації							
Особисті сторінки публічних осіб							
Веб-портали політичних об'єднань							

Третій етап (контент-аналіз). Отримані на попередньому етапі матеріали систематизуються відповідно до ключових показників і переводяться в якісні та кількісні оцінки.

Четвертий етап (складання звіту). Отримані результати дослідження оформлюються в текстовому варіанті з висновками та практичними рекомендаціями.

Таблиця 2.8

**Таблиця узагальнення первинних даних
(«моніторинг-конспект»)**

№	Критерії пошуку (товар, послуга, захід, персоналії, організація)	Кількісні показники (де та скільки матеріалів знайдено)	Якісні характеристики (позитив, негатив, нейтрально)	Рекомендації (потрібні практичні кроки)	Примітки

Зазначений тип дослідження дає можливість ретельного вивчення профільного інформаційного поля з можливістю деталізації окремих питань та конкретизацією майже до кожного конкретного представника цільових груп. Моніторинг та ідентифікація достовірності контенту в мережі «Інтернет» та соціальних онлайн-мережах.

В умовах сучасної інформаційної війни одним з головних завдань у роботі з контентом є його ідентифікація та встановлення походження текстової інформації, відео та графіки.

Як свідчить практика, за умови необхідності підтримки інформаційного потоку високої щільності не завжди вистачає реального матеріалу. Тому при формуванні контенту атакувальна сторона може залучати чужі відео, графічні та текстові матеріали. Особливо показовою в цьому плані була російська інформаційна агресія проти України, що відбувалася протягом 2014–2015 рр. Російські медіа неодноразово ловили на підробках, розкриваючи фейки, особливо коли мова йшла про численні жертви від артобстрілів серед мирного населення або певні ситуативні події.

Технічно розкрити фальшування нескладно. Для цього можна використати певні сервіси пошукових систем, зокрема у *Google* або *Yandex* або застосувавши окремі програмні продукти.

Найпопулярнішим на сьогодні серед провідних пошукових систем є *Google*, який пропонує такі методи ідентифікації контенту.

Для перевірки автентичності тексту можна використати такі методи:

Внести пошуковий запит (цитата, ключові слова) у лапки «...» та задати пошук – програма шукатиме сторінки зі вказаною формою слова, без зайвої інформації та реклами.

У разі, коли в цитаті відсутнє слово або кілька слів, необхідно взяти в лапки всю цитату, а відсутню частину замінити на зірочку «*» – програма шукатиме повну версію. Коли необхідно шукати контент у певному місці, то можна застосувати такі символи:

- ***inurl*** – для пошуку всередині URL;
- ***intitle*** – у заголовку;
- ***intext*** – у тексті;
- ***inanchor*** – у тексті посилань.

У разі, коли необхідно дізнатися, хто посилався на конкретний матеріал, необхідно використати оператор ***link***. Останній треба поставити разом із двокрапкою перед URL, який є пошуковим.

Якщо контент, який розшукується, неможливо знайти за прямою адресою, необхідно шукати в кеші. У цьому разі необхідно звернутися до <http://cachedview.com>. Google обов'язково зберігає інформацію про сайт та його зміст на певний момент.

Пошук та ідентифікація фото передбачає дещо складнішу процедуру, втім, розвінчання таких фейків дає найбільш значний ефект та максимально сприяє процесам контрпропаганди.

Як приклад можна навести результати роботи Джулії Девіс із американського видання Examenet.com, яка розвінчувала кремлівські фейки, що базувалися на чужих фото. Типовими були ілюстрації з «подій в Донбасі», для яких використовували фото з Боснії, Китаю, Саудівської Аравії, Африки, самої Росії і навіть іноді з художніх фільмів (рис. 2.3, див. с. 193).

Для того, щоб оцінити фото на предмет його автентичності, можна скористатися сервісом **google image search**. Зазначений сервіс через гіпертекст допомагає знайти адреси, де первинно

2 • Кримінологічний аналіз та детермінація кримінальних правопорушень в Україні: шляхи вдосконалення системи запобігання злочинності в умовах воєнного стану

фігурувало фото, і який супроводжувальний текст воно мало. У цьому разі через діалогове вікно та функцію «Пошук цього зображення в Google» можна отримати необхідні дані (рис. 2.4, див. с. 194).

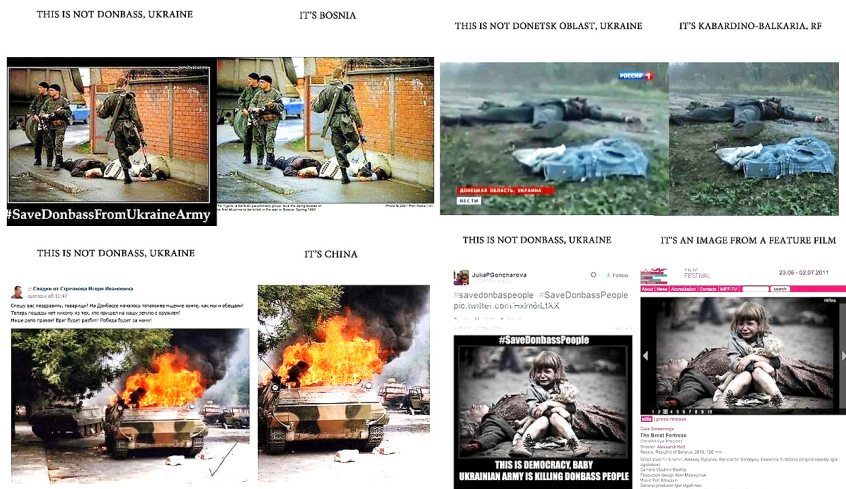

Рис. 2.3. Російські фейки про війну в Донбасі

Крім програмного забезпечення від *Google*, існує ще низка ресурсів, які допомагають ідентифікувати матеріали. Найпопулярнішими серед них є *Foto Forensics* та *TinEye*.

Foto Forensics – вебсайт, що дає змогу виявляти фальсифікації фотоматеріалів, а також підробки з нехарактерними доданими фрагментами, які на перший погляд можуть мати цілком природний вигляд. Сервіс показує особливості графічного редагування, розкриває всі додані частини зображення (рис. 2.5, див. с. 195).

TinEye – сервіс, що шукає зображення, які виявляють подібність до заданого фото. Програма може ідентифікувати обличчя на зображеннях навіть із низьким розширенням (рис. 2.6, див. с. 195).

Ідентифікація відеоматеріалів є складнішою, втім, вирішення цього завдання цілком можливе навіть за відсутності системних знань у галузі ІТ. Для цього необхідно виконати низку таких дій:

- якщо ролик на сайті або в групі має посилання на інше місце, зокрема YouTube, необхідно перейти на базовий майданчик

і дослідити його походження. Досить часто саме від того, хто його розмістив, стає зрозумілою мета цього контенту;

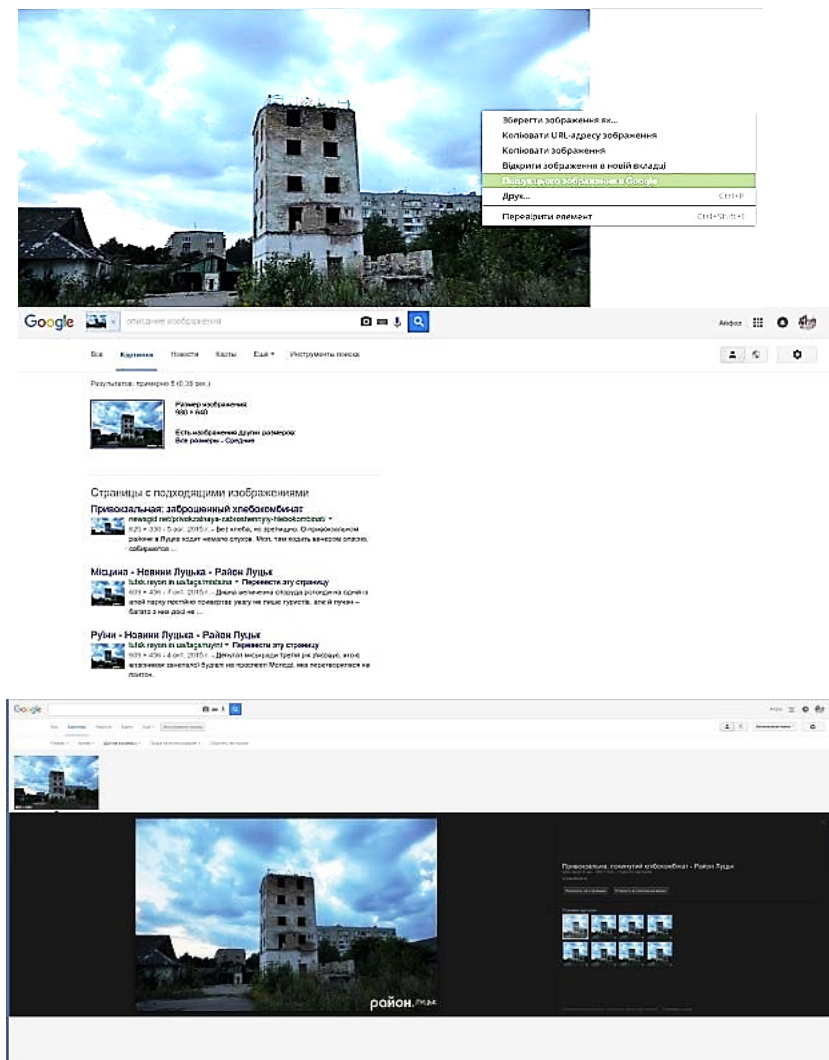

Рис. 2.4. Алгоритм пошуку майданчика первісного розміщення фото

2 • Кримінологічний аналіз та детермінація кримінальних правопорушень в Україні: шляхи вдосконалення системи запобігання злочинності в умовах воєнного стану

- ознайомитися із коментарями, що знаходяться під ролик, у місці його базового або подальшого розташування. Серед тих, хто висловився із цього приводу, можна знайти опосередковане підтвердження або спростування його фейковості;

Рис. 2.5. Інтерфейс Foto Forensics

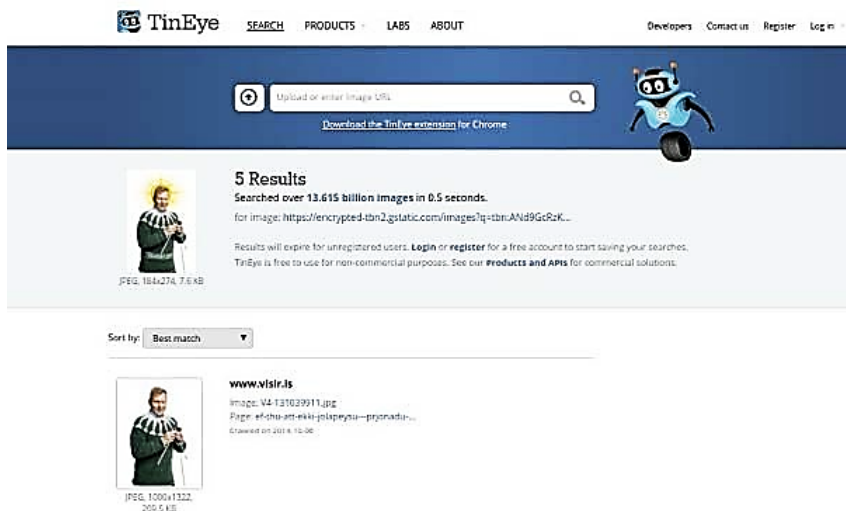

Рис. 2.6. Інтерфейс TinEye

- уважно роздивитися деталі відеоряду – написи, номери машин, назви вулиць та ін. При наявності звукового ряду необхідно уважно вслухатися у все, що промовляють учасники подій та ін. Певні деталі можуть допомогти викрити фейк;
- скласти опис зображення словами у пошукову систему та перевірити їх на інші варіанти розташування та використання;
- зробити скриншот найвиразнішого кадру ролика та на його основі зробити запит через систему пошуку зображень.

Разом з наведеними елементарними засобами перевірки відео існують відповідні сервіси та сайти, втім, це вже царина профільних фахівців, які розбираються в деталях виробництва та монтажу відеоматеріалів.

На сьогодні можна знайти досить багато різноманітних сервісів, програмного забезпечення та окремих сайтів, які допомагають у питаннях ідентифікації текстів, зображень та відеоматеріалів. А обрання конкретного інструмента залежить зазвичай від специфіки й особливостей кожного з них та завдань, які ставить перед собою дослідник.

Нині спецслужби різних країн або окремі користувачі мережі отримали можливість без обмежень задіяти блоги, соціальні мережі, електронні карти та сайти відеохостингу для публікації різноманітної інформації – від альтернативного погляду на політику та історію до відверто расистських і націоналістичних матеріалів, у такий спосіб впливаючи на аудиторію в потрібному напрямі. Ефективність подібної діяльності істотно зростає в міру розширення аудиторії, а, враховуючи постійне збільшення користувачів інтернету, будь-який матеріал агресивного характеру, що сприяє ескалації соціально-психологічних, етнічних та релігійних протиріч, миттєво отримує підтримку односторонніх із різних країн світу. Одним із основних факторів, що сприяють негативній тенденції розширення екстремістської ідеології, є розвиток можливостей інтернету у сфері віртуальних соціальних мереж, які стають однаково зручним інструментом як для спецслужб різних держав, так і для націоналістичних угруповань. Інші сайти користуються популярністю серед дискредитованих екстремістів, діяльність яких заборонена багатьма урядами, але некерована на глобальному рівні. Так,

інтернет-ресурс “Podblanc”, який є своєрідною альтернативою “YouTube” та публікує неоднозначні матеріали, може бути ефективно використаний будь-яким суб'єктом для публікації матеріалів екстремістського змісту та, що найважливіше, з низькою ймовірністю виявлення автора. Отже, нині фахівці психологічних операцій розглядають інтернет як один із найважливіших і дієвих засобів впливу під час психологічних операцій під час збройних конфліктів та активно його використовують.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА МІЖНАРОДНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Гене́за поняття воєнних злочинів. Воєнні злочини – це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (порушення законів і звичаїв війни), за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Воєнні злочини є одним із видів міжнародних злочинів поряд із злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом. Воєнними злочинами є серйозні порушення заборон, що містяться як у договірному, так і у звичайному міжнародному гуманітарному праві.

Саме поняття «воєнний злочин» є поняттям суто сфери міжнародного гуманітарного права, а тому воно має більш глобальний та всеосяжний масштаб, тобто не стосується конкретної країни чи навіть групи країн, а торкається інтересів всього світу. Воєнним злочином за нормами міжнародного права є дії, які являють собою свідоме порушення загальноприйнятих «звичаїв та правил війни», а ще точніше – так званих «законів війни».

Поняття «воєнний злочин» з'явилося ще в минулих століттях, але не використовувалося та не застосовувалося як офіційне поняття. Першим Міжнародним нормативно-правовим актом виступила перша Женевська конвенція «Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях» 22 серпня 1864 року, яка й дала поштовх для регламентації правил ведення бойових дій і, відповідно, до офіційного закріплення таких понять, як «закони війни» та «воєнні злочини». Конвенція гарантувала недоторканність військових госпіталів, медичного персоналу і права поранених, які потрапили в полон. Захисним знаком було обрано червоний хрест на білому фоні – на честь прапора

батьківщини Жана-Анрі Дюнан. Ініціативний комітет, що підготував і скликав Женевську конференцію, був перетворений на «Міжнародний комітет Червоного Хреста». Женевська конвенція була підписана тільки 12 державами і ратифікована дев'ятьма: Швейцарією, Великим герцогством Баден, Бельгією, Данією, Іспанією, Францією, Італією, Швецією та Норвегією і Нідерландами. До 1907 року до неї приєдналися ще 37 країн. Цього ж року на 2-й Гаазькій конференції дія Женевської конвенції була поширена і на морську війну, причому всі держави, які підписали конвенцію 1907 року, зобов'язувалися дотримуватися Женевської конвенції, якщо навіть вони раніше й не приєдналися до неї¹⁵⁷.

Наступним кроком виступили 1-ша та 2-га мирні конференції у Гаазі 1899 та 1907 років відповідно, на яких було прийнято міжнародні конвенції про закони та звичаї війни, включені до комплексу норм міжнародного гуманітарного права. 1-ша Гаазька конференція 1899 року була скликана за ініціативою імператора Росії Миколи II та проходила з 18 (6) травня до 29 (17) липня. У цій конференції брали участь 26 держав (Росія, Османська імперія, Німеччина, Австро-Угорщина, Італія, Франція, Іспанія, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Швеція, Данія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Греція, Португалія, Ліхтенштейн, Люксембург, Японія, Китай, Сіам, Персія, США, Мексика), які ухвалили 6 конвенцій:

- Про мирне розв'язання міжнародних сутичок;
- Про закони та звичаї сухопутної війни;
- Про застосування до морської війни принципів Женевської конвенції 10 серпня 1864 року, а також 3 декларації;
- Про заборону на п'ятирічний термін метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль чи за допомогою інших подібних нових способів;
- Про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі чи шкідливі гази;

¹⁵⁷ Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях : Конвенція ООН від 22.08.1864 р., Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864. Юридична енциклопедія у 6 т. Ред. кол.: Шемшученко Ю.С. та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.

- Про невикористання куль, що легко розвертаються чи сплющуються в людському тілі¹⁵⁸.

У 2-й Гаазькій конференції (1907 р.) взяли участь 43 держави, та було прийнято 13 конвенцій:

- Про мирне розв'язання міжнародних сутичок;
- Про обмеження під час застосування сили під час стягнення за договірними борговими зобов'язаннями;
- Про початок воєнних дій;
- Про закони та звичаї сухопутної війни;
- Про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни;
- Про положення неприязельських торговельних суден на початку воєнних дій;
- Про перетворення торговельних суден на військові судна;
- Про постановку підводних мін, що автоматично вибухають від торкання;
- Про бомбардування морськими силами під час війни;
- Про застосування до морської війни начал Женевської конвенції (у подальшому замінена Женевською конвенцією 1949 року);
- Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення у морській війні;
- Про заснування Міжнародної призової палати (не набрала чинності);
- Про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни¹⁵⁹.

Друга світова війна підштовхнула до внесення в систему міжнародного права переліку заборонених дій, які підпадають під поняття «воєнний злочин», і закріпила конкретні механізми притягнення винних за їх вчинення до міжнародної кримінальної відповідальності. Як результат, у 1945 році Статут Нюрнберзького трибуналу визначив воєнні злочини як «порушення законів

¹⁵⁸ Біленчук П. Д., Кочетков В. М., Міщенко В. Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>

¹⁵⁹ Біленчук П. Д., Кочетков В. М., Міщенко В. Б. Вказ. праця.

і звичаїв війни» та зазначив у п. b ст. 6, що будь-які дії є злочинами, що підлягають юрисдикції Трибуналу, і які тягнуть за собою індивідуальну відповідальність за воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни. Такими порушеннями визнали:

- вбивства, катування чи перетворення на рабів цивільного населення окупованої території;
- вбивства чи катування військовополонених або осіб, які знаходяться в морі;
- вбивства заручників;
- пограбування суспільної чи приватної власності;
- безглузде руйнування міст і сіл;
- знищення, яке не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини¹⁶⁰.

Наступним історичним кроком, а саме 12 серпня 1949 року були прийняті 4 Женевські конвенції.

Перша Женевська конвенція захищає поранених та хворих військових під час війни на суші. Ця Конвенція є четвертим переробленим варіантом Женевської конвенції про поранених та хворих; попередні були прийняті у 1964, 1906 та 1929 рр. У Конвенції 64 статті, які передбачають захист поранених та хворих, також медичного та духовного персоналу, медичних формувань та санітарно-транспортних засобів. Конвенція також визнає відмітні емблеми. У двох додатках до Конвенції знаходиться проєкт угоди про санітарні зони та форма посвідчення особи для медичного та духовного персоналу¹⁶¹.

Друга Женевська конвенція захищає поранених, хворих та військових, які потерпіли від аварії корабля під час війни на морі. Ця Конвенція замінила Гаазьку конвенцію 1907 р. про застосування принципів Женевської конвенції до війни на морі. За своєю структурою та змістом вона багато в чому повторює положення Першої Женевської конвенції. У ній 63 статті, спеціально

¹⁶⁰ Задорожній О. В. Нюрнберзький процес 1945–46. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Редкол.: Л. В. Губерський та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

¹⁶¹ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

призначені для пристосування до війни на морі. Наприклад, вона захищає шпитальні судна. У єдиному додатку зберігається форма посвідчення особи для медичного та духовного персоналу¹⁶².

Третя Женевська конвенція застосовується до військовополонених. Ця Конвенція замінила Конвенцію про військовополонених 1929 р. У ній 143 статті, а в Конвенції 1929 р. було всього лише 97. Було розширено перелік категорій осіб, які мають право на статус військовополонених, відповідно до I та II Конвенцій. Отримали більш чітке визначення умов та місця утримання в полоні, частково, що стосується праці військовополонених, грошових коштів, отриманої гуманітарної допомоги та порушення судового переслідування. Конвенція визначає, що військовополонені повинні бути негайно звільнені та репатрійовані після закінчення воєнних дій. Конвенція має п'ять додатків, до яких входять різні типові угоди, правила, посвідчення особи та зразки карток¹⁶³.

Четверта Женевська конвенція надає захист цивільним особам, в тому числі на окупованій території¹⁶⁴.

Женевські конвенції, прийняті до 1949 р., стосувалися лише комбатантів, але не цивільних осіб. Події Другої світової війни показали, наскільки катастрофічні наслідки того, що не існує конвенції для захисту цивільних осіб під час війни. У Конвенції, прийнятій в 1949 р., врахований досвід Другої світової війни.

Конвенція складається зі 159 статей. У ній міститься короткий розділ, який стосується загального захисту населення від певних наслідків війни, але не стосується ведення воєнних дій, – воно буде розглянуто пізніше в Додаткових протоколах 1977 р.

Головна частина положень Конвенції стосується статусу осіб, які користуються захистом, а також ставленням до них, різниці між становищем іноземців на території однієї із конфліктних сторін та становищем цивільних осіб на окупованій території. Вона

¹⁶² Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : Конвенція ООН від 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

¹⁶³ Конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

¹⁶⁴ Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12.08.1949 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

пояснює зобов'язання окупованої держави у ставленні до цивільного населення та містить докладні положення про гуманітарну допомогу, яка надається населенню окупованої території. У ній також передбачені конкретні норми про ставлення до інтернованих цивільних осіб.

Три додатки (програми) до Конвенції містять проєкт угоди про санітарні зони, проєкт правил, які стосуються гуманітарної допомоги, і форми карток. Ст. 3, загальна для всіх чотирьох Женевських конвенцій, стала справжнім проривом, оскільки вона вперше передбачала норми, які стосувалися ситуацій неміжнародних озброєних конфліктів.

Існує багато видів (типів) подібних конфліктів. Серед них традиційні громадянські війни, внутрішні озброєні конфлікти, які захоплюють територію інших держав, або внутрішні конфлікти, до яких, крім уряду, втручаються треті держави чи багатонаціональні сили.

Загальна ст. 3 встановлює основоположні норми, від яких відступ неприпустимий. Вона нагадує мініконвенцію в рамках Конвенцій, оскільки складає стисло головні норми Женевських конвенцій і робить їх застосовними до конфліктів неміжнародного характеру:

- потребує гуманного ставлення до всіх осіб, які знаходяться в руках ворога, без будь-якої несприятливої різниці. Вона особливо забороняє вбивство, нанесення каліцтва, тортури, жорстоке, образливе та принизливе ставлення, взяття заручників та відсутність належного судового розгляду;
- вимагає, щоб поранених, хворих та потерпілих від аварії корабля підбирали та надавали їм допомогу;
- дає Міжнародному Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) право пропонувати свої послуги тим, хто задіяний у конфлікті;
- закликає конфліктні сторони задіяти всі або частково положення Женевських конвенцій шляхом спеціальних угод;
- визнає, що застосування цих норм не торкається юридичного статусу конфліктних сторін¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

• Женевські конвенції 1949 року, в яких було кодифіковано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, окрім іншого, містять перший в історії перелік воєнних злочинів, під якими розуміли серйозні порушення конвенцій, враховуючи специфіку відносин, врегульованих кожною із них. Причому кожна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. надає власний перелік серйозних порушень, разом створюючи єдину систему. Конвенції затвердили та розширили перелік воєнних злочинів, до них (згідно зі ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV) належать такі дії:

- навмисне вбивство;
- катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти;
- навмисне спричинення важких страждань або серйозного каліцтва;
- нанесення шкоди здоров'ю;
- незаконне знищення і привласнення майна, якщо воно не викликане військовою необхідністю і здійснюване незаконно і безцільно;
- примус цивільної особи або військовополоненого служити в збройних силах держави противника;
- нелегальне ув'язнення особи, що перебуває під захистом;
- позбавлення права на неупереджене судочинство;
- незаконна депортація, переміщення цивільних осіб, що перебувають під захистом;
- незаконний арешт цивільних осіб, що перебувають під захистом;
- захоплення заручників¹⁶⁶.

Протягом двох десятиліть після прийняття Женевських конвенцій у світі спостерігалось збільшення чисельності міжнародних

¹⁶⁶ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : Конвенція ООН від 12.08.1949 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text; Конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text; Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН. 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

озброєних конфліктів та національно-визвольних війн. У відповідь на це 8 червня 1977 року було прийнято два Додаткові протоколи до чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. Вони посилюють захист жертв міжнародних (Протокол I)¹⁶⁷ та неміжнародних (Протокол II)¹⁶⁸ озброєних конфліктів і накладають обмеження на засоби та методи ведення війни. Протокол II став першим в історії міжнародним документом, присвяченим винятково ситуаціям неміжнародних озброєних конфліктів. Протоколи I та II ратифіковані із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI (7960-11) від 18.08.1989 року, а набули чинності для України 25.07.1990 року. 8 грудня 2005 року був прийнятий третій Додатковий протокол, який заснував додаткову емблему, червоний кристал, що має такий же міжнародний статус, як і емблема червоного хреста та червоного півмісяця, ратифіковано Україною 22.10.2009 року, а 19.07.2010 року набув чинності для України¹⁶⁹.

Додатковий протокол I 1977 року, а саме ст. 85 протоколу, розширює перелік серйозних порушень Женевських конвенцій, додаючи до нього такі діяння:

- перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивільне населення чи цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертей, поранень серед цивільних осіб;
- вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних смертей, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам;

¹⁶⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. 12 грудня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹⁶⁸ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол II): 8.12.2005 р. Підписаний від імені України: 23.06.2006 р. Ратифікований Україною: 22.10.2009 р. Набрання чинності для України: 19.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

¹⁶⁹ Там само.

- вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях;
- віроломне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця;
- переміщення державою-окупантом частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, або депортація чи переміщення всього чи частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі;
- невинуватена затримка репатріації військовополонених чи цивільних осіб;
- застосування практики апартеїду, інших негуманних і принизливих дій, що базуються на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи;
- здійснення нападу на ясно розпізнані історичні пам'ятки, твори мистецтва або місця відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким спеціальною угодою, укладеною, наприклад, у рамках компетентної організації, надається особливий захист, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань;
- позбавлення захищених осіб права на неупереджене й нормальне судочинство¹⁷⁰.

Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. діють разом із трьома Додатковими протоколами і сьогодні. У Женевських конвенціях беруть участь усі держави світу, а самі Конвенції з Додатковими протоколами до них є фундаментом міжнародного гуманітарного права. Унікальність цих конвенцій полягає в тому, що разом зі Статутом ООН вони – єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Заперечення або ігнорування зазначених норм конвенцій ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають

¹⁷⁰ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. Дата підписання Україною від 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Міжнародне гуманітарне право застосовується в разі збройного конфлікту та створено державами саме для того, щоб встановити певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни.

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та Додатковий протокол I до них від 8 червня 1977 р. зобов'язують держави криміналізувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права у національному законодавстві. Україною ця вимога виконана шляхом включення до КК України ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни»¹⁷¹. Крім того, держави повинні переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у вчиненні серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи передавати таких осіб державі, готовій здійснити подібне переслідування. Інакше кажучи, на воєнні злочини (як і на інші види міжнародних злочинів) відповідно до Женевських конвенцій поширюється принцип універсальної юрисдикції. Він полягає в тому, що будь-яка держава може притягнути особу, винну у вчиненні воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення злочину та громадянство суб'єкта злочину чи його жертви.

Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року до воєнних злочинів строки давності не застосовуються.

Воєнний злочин може полягати також у серйозних порушеннях інших норм міжнародного гуманітарного права, зокрема тих, що мають звичаєву природу. Щодо міжнародних збройних конфліктів держави погодилися, що до таких злочинів належать певні порушення Гаазького положення у редакції 1907 року, зокрема: використання отруйних речовин; безглузде руйнування міст, не викликане військовою необхідністю; напад на місцевості, що не обороняються; напади на релігійні і культурні установи;

¹⁷¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

розграбування суспільної й особистої власності¹⁷². Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права також застосовуються при кваліфікації порушень законів та звичаїв війни за статтею 438 КК України.

Воєнні злочини відповідно до чинних норм міжнародного права. Юрисдикцію щодо воєнних злочинів має Міжнародний кримінальний суд. Міжнародний кримінальний суд – це міжнародний судовий орган, який був створений у 1998 році для розслідування та переслідування осіб, звинувачених у геноциді, військових злочинах та злочинах проти людяності. Це перший орган, який діє на постійній основі. Суд почав роботу з липня 2002 року після того, як 60 країн ратифікували Римський статут. Римський статут надає право Суду розглядати такі міжнародні злочини:

1) геноцид (намір винищити певну національну, расову, етнічну або релігійну групу);

2) злочини проти людяності (масштабне переслідування мирного населення);

3) воєнні злочини (порушення законів та звичаїв ведення війни (наприклад, щодо поводження з військовополоненими або використання заборонених видів зброї));

4) злочини агресії (планування або вчинення особою, що здійснює контроль над силовими формуваннями, акту агресії, який є порушенням Статуту ООН)¹⁷³.

Міжнародний кримінальний суд розташований у місті Гаазі, проте за ініціативою Суду його засідання можуть проходити в іншому місці. Міжнародний кримінальний суд не входить в офіційні структури ООН, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН. Держава, громадянин якої засуджений Міжнародним кримінальним судом, не зможе змінити вирок або звільнити засуджену особу до закінчення терміну її ув'язнення. Міжнародний кримінальний суд може видати міжнародний ордер на арешт навіть глави держави.

¹⁷² IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: 18.10.1907 р. Набрання чинності для України: 24.08.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

¹⁷³ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: 17.07.1998 р. Набрання чинності 01.07.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

Ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду містить перелік складів воєнних злочинів, на які поширюється юрисдикція цього суду та визначає, що до воєнних злочинів під час міжнародних збройних конфліктів належать:

а) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:

- i) умисне вбивство;
- ii) катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;
- iii) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;
- iv) широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;
- v) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;
- vi) умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;
- vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;
- viii) взяття заручників;

б) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:

- i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
- ii) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;
- iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право

на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;

iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;

v) напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;

vi) вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;

vii) неналежне використання прапора парламентаря, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень;

viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;

ix) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

x) заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

xi) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;

xii) заява про те, що пощади не буде;

xiii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю;

xiv) оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони;

xv) примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни;

xvi) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

xvii) застосування отрути або отруєної зброї;

xviii) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;

xix) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи;

xx) застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невибірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси та матеріали та методи ведення війни є предметом всеосяжної заборони і включені до додатка до цього Статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у статтях 121 і 123;

xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе поводження;

xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;

xxiii) використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій;

xxiv) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал,

що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;

ххv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій;

ххvi) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях;

с) у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини:

i) посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство в будь-якій формі, каліцтво, жорстоке поводження та катування;

ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе поводження;

iii) захоплення заручників;

iv) винесення вироків і приведення їх до виконання без попереднього рішення, ухваленого створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які загально визнані обов'язковими;

d) пункт 2(c) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру;

e) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких діянь:

i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях;

ii) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;

iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту ООН, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;

iv) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

v) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

vi) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій;

vii) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях;

viii) віддання розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення або настійна необхідність військового характеру;

ix) віроломне вбивство або поранення комбатанта ворога;

x) заява про те, що пощади не буде;

xi) заподіяння особам, які перебувають під владою іншої сторони конфлікту, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, що не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного

або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

xii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються обставинами конфлікту;

f) пункт 2(е) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру. Він застосовується до збройних конфліктів, що існують на території держави, коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими органами влади та організованими збройними групами або між такими групами.

Ніщо в пункті 2(с) та (е) не впливає на відповідальність уряду за підтримання або відновлення закону та порядку в державі або за захист єдності й територіальної цілісності держави всіма законними засобами¹⁷⁴.

Охарактеризовані вище норми застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів. Водночас договірних норм, що регулюють збройні конфлікти неміжнародного характеру, у сучасному міжнародному праві набагато менше. Левова частина з них міститься у Додатковому протоколі II від 8 червня 1977 року. Положення Протоколу II визначають дії сторін під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, однак не містять жодних норм щодо відповідальності, а сформоване у звичаєвому міжнародному праві визначення воєнних злочинів у частині їхнього вчинення під час неміжнародних збройних конфліктів є недостатньо чітким¹⁷⁵. Римський Статут Міжнародного кримінального

¹⁷⁴ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: 17.07.1998 р. Набрав чинності 01.07.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

¹⁷⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року: ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.89 р. Підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

суду серед воєнних злочинів у збройних конфліктах неміжнародного характеру визначає чотири серйозні порушення загальної статті 3 Женевських конвенцій 1949 року (зазіхання на життя і фізичну недоторканність, зазіхання на людську гідність, взяття заручників і порушення права на справедливий суд) і дванадцять серйозних порушень законів і звичаїв війни (серед яких напади на цивільних осіб, грабіж, зґвалтування, заподіяння каліцтв). Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, однак ще не ратифікувала його.

Розглянувши поняття та види воєнних злочинів, згідно з міжнародним законодавством, та аналізуючи чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України), можна дійти висновку, що воєнними злочинами можна назвати ті кримінальні правопорушення, що містяться у двох розділах КК України.

У Розділі XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» передбачені такі кримінальні правопорушення, які можна віднести до воєнних злочинів:

- 1) мародерство (ст. 432 КК України);
- 2) насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України);
- 3) погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України);
- 4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України)¹⁷⁶.

Розділ XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку визначає такі кримінальні правопорушення, які можна віднести до воєнних злочинів:

- 1) порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України);
- 2) застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України);
- 3) геноцид (ст. 442 КК України);

¹⁷⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445 КК України)¹⁷⁷.

Слід зазначити, що КК України не дає визначення поняттю «воєнний злочин», а отже, не використовує цей термін. Зазначений перелік кримінальних правопорушень у КК України лише в порівнянні з воєнними злочинами міжнародного законодавства дає можливість їх такими назвати. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність у визначенні поняття «воєнного злочину» у КК України та визначенні відповідальності за їх вчинення в статтях, що знаходилися б в одному розділі Особливої частини кримінального закону.

Отже, правила війни вперше були прописані в Гаазьких і Женевських конвенціях. Ці міжнародні договори мають універсальний характер, тобто є обов'язковими для всіх без винятку держав, і застосовуються під час війни. Ігнорування цих конвенцій прирівнюється до добровільного виходу держави-порушниці із цивілізованого світу. Женевські й Гаазькі конвенції є основою сучасного міжнародного гуманітарного права. Їхні положення часто переплітаються й доповнюють одні інших. Конвенції захищають людей, які більше не можуть брати участь у війні (військовополонені та поранені), а також і тих, хто надає медичну допомогу (лікарі, санітари). Конвенції визначають, які типи озброєння можна використовувати у війні, а які – ні.

Конвенції є основою Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, в якому зазначено перелік воєнних злочинів. Інакше кажучи, категорія «воєнні злочини» є суто міжнародно-правовим явищем. За Римським Статутом воєнними злочинами є умисні, винні, протиправні діяння, що серйозно порушують положення Женевської конвенції 1949 року¹⁷⁸.

За вчинення воєнних злочинів винні особи несуть кримінальну відповідальність. У випадку засудження воєнних злочинців Міжнародним кримінальним судом вони нестимуть відповідальність у вигляді позбавлення волі строком до 30 років

¹⁷⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹⁷⁸ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: 17.07.1998 р. Набрав чинності 01.07.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

або довічного позбавлення волі, а також Міжнародний кримінальний суд може призначати штраф чи конфіскацію активів, набутих внаслідок вчинення злочину, і окремо відшкодування шкоди потерпілим. За українським законодавством такі злочинці також нестимуть встановлене за конкретний злочин покарання, зокрема у вигляді позбавлення волі на строк до 15 років або довічного позбавлення волі.

3.2. КРИМІНАЛЬНО-ПРОВА КВАЛІФІКАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ)

Кожна країна світу має право на зовнішній та внутрішній суверенітет, самостійний вибір напрямків розвитку країни. Це право кожної країни, в тому числі України, є непорушним.

Кримінальне право охороняє найбільш важливі суспільні відносини нашої країни, серед яких на першому місці стоять основи національної безпеки, недаремно злочини проти основ національної безпеки розташовані на першому місці у системі особливої частини КК України. Із початку війни в Україні **розділ КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» суттєво реформовано**. Так, загалом цей розділ **доповнено 3 новими статтями**:

- ст. 111-1 «Колабораційна діяльність»;
- ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору»;
- ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Ст. 111 «Державна зрада» та ст. 113 «Диверсія» доповнені кваліфікуючими ознаками: **«вчинення в умовах воєнного стану», «вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту»**.

Отже, кримінальне законодавство не стоїть осторонь подій, які відбуваються на території України, приймаються

кримінально-правові норми, направлені на ефективне покарання та профілактику будь-яких проявів посягання на основи національної безпеки нашої країни.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р. № 2108-IX КК України доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність»¹⁷⁹. Термін **«колабораціонізм»** зараз використовують на позначення явища добровільної співпраці населення, яке перебуває під окупацією, з окупаційною владою. Він походить від французького слова “collaboration” і дослівно означає «співпраця». У пояснювальній записці до цього Закону зазначено, що колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України, тому повинен нести за собою відповідальність, встановлену законом. Крім того, постконфліктне врегулювання неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом¹⁸⁰.

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є основи національної безпеки України. За ч. 8 ст. 111-1 КК України, *додатковим об'єктом* є життя або здоров'я людей, право власності.

Об'єктивна сторона ст. 111-1 КК України складається з 8 частин, кожна з яких, крім частини 8, передбачає самостійну форму дій, що становлять колабораційну діяльність¹⁸¹.

За **ч. 1. ст. 111-1 України** передбачено кримінальну відповідальність за дії, що полягають у публічному запереченні або публічних закликах до:

¹⁷⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>

¹⁸⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220

¹⁸¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

- здійснення збройної агресії проти України;
- встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України;
- до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;
- до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та (або) окупаційною адміністрацією держави-агресора;
- до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Кримінальне правопорушення за ч. 1 вважається закінченим з моменту вчинення зазначених діянь (формальний склад).

Суб'єктом цього правопорушення може бути осудний громадянин України, який досяг 16-річного віку.

Вказаний склад кримінального правопорушення відноситься до кримінальних проступків, оскільки за його вчинення передбачено основне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років.

Встановлюючи такий тривалий строк покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за санкцією статті, законодавець змінив норми ст. 55 ККУ, що входить до Загальної частини, передбачивши можливість застосування цього покарання як основного або додаткового саме за правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України¹⁸².

Покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у теорії кримінального права відноситься до змішаних видів покарання. Призначається у випадках, коли вчинення кримінального правопорушення було пов'язане зі службовим становищем підсудного або із зайняттям ним певною діяльністю, з метою недопущення вчинення ним у подальшому кримінальних правопорушень із використанням певної посади чи в результаті зайняття певною діяльністю. Суд не має права призначити покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю щодо

¹⁸² Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 200.

особи, яка не обіймає певної посади або не має права займатися певною діяльністю (лікаруванням, викладанням, управлінням транспортним засобом тощо)¹⁸³.

Логічне та систематичне тлумачення змісту ч. 1 ст. 111-1 КК України дає можливість зробити висновок, що суб'єктом цього діяння є осудна фізична особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Не містяться вказівки на додаткові ознаки суб'єкта, окрім вказівки на громадянство (громадянин України). Відповідно особи, які вчиняють дії, відповідальність за які закріплено у ч. 1 ст. 111-1 КК України, але не обіймають певні посади чи не мають права займатися певними видами діяльності, не можуть бути піддані кримінальному покаранню за ч. 1. ст. 111-1 КК України. Вихід вбачається у закріпленні в санкції ч. 1 ст. 111-1 КУ України покарань, які могли б застосовуватися до винної особи, але не передбачали обіймання певної посади чи зайняття певними видами діяльності. Пропонуємо доповнити санкцію ч. 1 ст. 111-1 КК України такими видами кримінальних покарань, як штраф, громадські роботи та виправні роботи, оскільки такі види покарання не змінять ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння, але будуть давати можливість притягати до кримінальної відповідальності особи, які вчинили дії, відповідальність за які закріплено у ч. 1 ст. 111-1 КК України¹⁸⁴.

За **ч. 2 ст. 111-1 КК України** передбачено кримінальну відповідальність за добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора.

Щодо характеру посад, то необхідно розуміти їх характер. Визначальним при цьому є обсяг функцій (обов'язків)

¹⁸³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 324–325.

¹⁸⁴ Резніченко Г. С. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса : ОДУВС. С. 98–99.

відповідного працівника. Так, *адміністративно-господарські функції (обов'язки)* – це обов'язки з управління або розпорядження державним, комунальним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів і служб, завідувачів складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревизорів та контролерів тощо. *Організаційно-розпорядчі функції (обов'язки)* – це обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, комунальних підприємств, установ або організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їхні заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо). Слід зазначити, що працівники підприємств, установ, організацій, які виконують професійні (лікар, вчитель тощо), виробничі (водій, швачка тощо) або технічні (друкарка, охоронник, оператор котельні тощо) функції, визнаються посадовими особами лише за умови, що разом із цими функціями вони виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки. Це можуть бути фактично будь-які посади лінійних працівників у незаконних органах влади (державних органах чи органах місцевого самоврядування). Усі органи влади, утворені на тимчасово окупованій території, крім передбачених чинними законами України, є незаконними¹⁸⁵.

Зайняття відповідних посад є добровільним. Добровільною є участь у колабораційній діяльності, що здійснюється за власною ініціативою суб'єкта такої діяльності та за умови його вільного волевиявлення. На думку Р. Мовчан, жодні вчинені під впливом

¹⁸⁵ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. С. 788–789.

примусу («недобровільні») дії, зокрема й передбачені ст. 111-1 КК України, не можуть визнаватися кримінально протиправними. Ознака добровільності відповідної поведінки має виключатися, якщо вона є результатом примусу, тобто нездоланих у конкретній ситуації перешкод. Про таку ситуацію загалом ідеться, якщо рішення про участь у колабораційній діяльності ухвалювалося під впливом фізичного або психічного примусу з боку представників держави-агресора. Водночас треба мати на увазі, що добровільною участь буде тоді, коли особа вчинила відповідне діяння, перебуваючи під впливом своїх родичів та близьких, знайомих і друзів, які її умовили погодитися на співпрацю з державою-агресором¹⁸⁶.

Суб'єктом цього правопорушення може бути осудний громадянин України, який досяг 16-річного віку.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 111-1 КК України, відноситься до кримінальних проступків, оскільки за його вчинення передбачено основне покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років, а також додаткове покарання у виді конфіскації майна.

За **ч. 3 ст. 111-1 КК України** настає кримінальна відповідальність за дії у вигляді пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності, спрямованої (законодавець формулює це як мету злочину) на сприяння:

- здійсненню збройної агресії проти України;
- встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України;
- уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України;
- дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК України, буде закінченим із моменту вчинення дій,

¹⁸⁶ Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про колабораційну діяльність: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса : ОДУВС. С. 73.

пов'язаних із пропагандою у закладах освіти незалежно від типів та форм власності здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України незалежно від реагування на них присутніх або дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Суб'єктом за частиною 3 статті є фізична, осудна особа, громадянин України. Суб'єктивна сторона окрім умисної форми вини додатково характеризується метою пропаганди.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК України, відноситься до нетяжких злочинів.

За **ч. 4 ст. 111-1 ККУ** настає відповідальність за дії:

- передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора;
- провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Суб'єктом злочину за ч. 4 ст. 111-1 виступає особа, яка досягла 16-річного віку. Це не обов'язково громадянин України, але необхідно звернути увагу на те, що господарську діяльність здійснює суб'єкт господарювання. У разі встановлення фактів здійснення такої господарської діяльності необхідно визначати, хто діяв і приймав рішення від імені такого суб'єкта господарювання. Це буде насамперед керівник, особа, що виконує його обов'язки, або інша особа, що діяла від імені суб'єкта господарювання (під час переговорів, укладення й підписання договору, поставки товарів, робіт, послуг). Особи, що виконували технічні функції (продавці, комірники), залежно від їх умислу, можуть бути пособниками в такому злочині, або їх діяння може не підпадати під ознаки об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності).

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 4 ст. 111-1 КК України, відноситься до нетяжких злочинів.

За **ч. 5 ст. 111-1 КК України** настає кримінальна відповідальність за дії у формі:

- добровільного обіймання громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора,

- добровільного обрання до таких незаконних органів;
- участі в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;
- публічних закликів до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

Дії, що становлять об'єктивну сторону цього злочину, повинні вчинятися добровільно.

Суб'єктом за частиною п'ятою статті є фізична осудна особа, громадянин України.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 5 ст. 111-1 ККУ, відноситься до тяжких злочинів.

За **ч. 6 ст. 111-1 КК України** настає кримінальна відповідальність за дії, здійснені в співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією, спрямовані на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України:

- організація та проведення заходів політичного характеру;
- активна участь у таких заходах;
- здійснення інформаційної діяльності.

Суб'єкт за **ч. 6 ст. 111-1 КК України** – загальний, незалежно від громадянства України.

Суб'єктивна сторона, окрім умисної форми вини, додатково характеризується метою – організація та проведення заходів (або) та активна участь у них задля підтримки держави-агресора або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 6 ст. 111-1 КК України, відноситься до особливо тяжких злочинів.

За **ч. 7 ст. 111-1 ККУ** настає кримінальна відповідальність за дії у формах:

- добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;
- добровільна участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території;
- добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора;
- надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

О. Кравчук та М. Бондаренко вважають: якщо посада, яку особа добровільно зайняла в судовому чи правоохоронному органі, не передбачає організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, то вчинене необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України¹⁸⁷.

М. Хавронюк вважає, що посада в незаконних судових або правоохоронних органах – це посада хоча б в одному з таких органів, що створений під час окупації, яка передбачає діяльність як судді або як працівника правоохоронного органу (у розумінні ст. 2 закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»). Вчений зазначає, що зайняття посади помічника судді, судового розпорядника, іншої посади в апараті суду, прокуратури необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України¹⁸⁸.

На думку Р. Мовчан, хоча ч. 7 ст. 111-1 КК України передбачає відповідальність за зайняття будь-яких посад у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, незалежно від виконуваних функцій, водночас

¹⁸⁷ Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 202.

¹⁸⁸ Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. Аналіз статті про колабораційну діяльність із серії науково-практичних коментарів М. Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogokodeksu/>

обіймання низки посад треба визнавати малозначним діянням (наприклад, ідеться про прибиральника службових приміщень або водія голови суду, функції яких є другорядними)¹⁸⁹. Дії, що передбачені об'єктивною стороною даної частини ст. 111-1 КК України, повинні вчинятися добровільно. Відсутність добровільності виключає кримінальну відповідальність за вказані дії.

Суб'єктом за ч. 7 ст. 111-1 КК України може бути лише громадянин України.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 7 ст. 111-1 КК України, відноситься до особливо тяжких злочинів.

Ч. 8 ст. 111-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність не за самостійну форму колабораційної діяльності, а є кваліфікованим складом колабораційної діяльності (тобто складом кримінального правопорушення, що передбачає обтяжливий провину обставини).

Такими обставинами є вчинення особами, зазначеними у ч. 5–7 ст. 111-1 КК України, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

Згідно з Приміткою до ст. 111-1 КК України, тяжкими наслідками вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Під загибеллю людей розуміється загибель двох або більшої кількості людей внаслідок вчинення дій, відповідальність за які передбачено ч. 5–7 ст. 111-1 КК¹⁹⁰.

Суб'єктивна сторона ст. 111-1 КК України характеризується прямим або непрямым умислом. У ряді складів кримінальних правопорушень за ч. 2, 5, 7 важливе значення має добровільність (якщо особа здійснювала відповідні дії не добровільно, а під примусом (байдуже яким), склад правопорушення відсутній).

У деяких частинах цього правопорушення важливе значення для кваліфікації має мета: за ч. 3 – мета пропаганди; за ч. 6 – мета

¹⁸⁹ Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про колабораційну діяльність: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації документування та розслідування колабораціонізму*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса : ОДУВС. С. 72.

¹⁹⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

організації та проведення заходів та (або) саме активної участі в них задля підтримки держави-агресора або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Особливості кримінально-правової кваліфікації ст. 111-1 КК України «колабораційна діяльність».

Ч. 1 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» передбачає кримінальну відповідальність за: «Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України».

Згідно з п. 1 Примітки до ст. 111-1 КК України *публічним* вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невідзначеного кола осіб, зокрема у мережі «Інтернет» або за допомогою засобів масової інформації.

Публічні заперечення вважатимуться кримінально караними, оскільки направлені на те, щоб свідомо й публічно заперечувати (спростовувати або якимось применшувати, виправдовувати) здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України.

Зміст *публічних закликів* визначений у ч. 1 ст. 111-1 КК України. Це – підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; співпраця з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора; невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Ч. 2 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» передбачає кримінальну відповідальність за: «Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських

функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора».

У цьому кримінальному правопорушенні важливим для кваліфікації є місце його вчинення – на тимчасово окупованій території України.

Тимчасово окупована РФ територія України (тимчасово окупована територія) – це частини території України, в межах яких збройні формування та окупаційна адміністрація РФ встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування РФ встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації РФ. Датою початку тимчасової окупації РФ окремих територій України є 19 лютого 2014 року. Тобто йдеться і про тимчасово окуповані території – територію АРК та окупованих районів у Донецькій та Луганській областях. При цьому враховуються положення ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від № 1207-VII¹⁹¹, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21.04.2022 р.¹⁹² та Указ Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» № 32/2019 від 07.02.2019 р.¹⁹³. Відповідно кримінальні правопорушення, вчинені починаючи з 15 березня 2022 р. (дати набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення

¹⁹¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15. 04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

¹⁹² Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21.04.2022 р. № 2217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>

¹⁹³ Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 07.02.2019 р. № 32/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/2019#Text>

кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р. № 2108-IX, відповідно до якого КК України доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність») на всіх тимчасово окупованих територіях, які потрапляють під склади кримінальних правопорушень, передбачені цією статтею, належить кваліфікувати за ст. 111-1 КК України. Звісно, що зворотної дії ці норми не мають.

Дії, відповідальність за які передбачено ч. 2 ст. 111-1 КК України, необхідно відмежовувати від суміжних складів кримінальних правопорушень. Якщо йдеться про зайняття керівної посади (пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій) в незаконних органах влади або про обрання до таких органів, то відповідальність за таке правопорушення кваліфікується за ч. 5 ст. 111-1 КК України. Проблема може становити відмежування цього складу кримінального правопорушення від суміжного складу, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, – добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території. Добровільне зайняття посади, що не пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у будь-яких незаконних органах влади – це ч. 2 ст. 111-1 КК України, а добровільне зайняття будь-якої посади в незаконних судових та правоохоронних органах – це ч. 7 ст. 111-1 КК України. У першому випадку ознакою спеціальної норми є відсутність відповідних організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а в другому випадку – ознакою спеціальної норми є характер незаконного органу (судовий або правоохоронний).

За **ч. 3 ст. 111-1 КК України** настає кримінальна відповідальність за пропаганду, тобто дії, направлені на цілеспрямоване переконання, з метою вплинути на думки, емоції, погляди визначеної аудиторії, здійснювані у закладах освіти незалежно від типів та форм власності, вчинювані з метою, зазначеною у ч. 3 ст. 111-1 КК України.

Стандарти освіти є істотним елементом будь-якої національної системи освіти, тип якої визначається політичними,

соціально-економічними умовами, традиціями певної країни. Тип системи освіти впливає на функції, вид та структуру освітніх стандартів. Стандарт освіти є основою оцінки якості освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності закладів освіти незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Під *впровадженням* стандартів освіти розуміються заходи, направлені на приведення освіти у відповідність до певних вимог (стандартів).

Дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, тягнуть за собою відповідальність за ч. 3 ст. 111-1 КК України.

Державою-агресором за загальним визначенням є країна, яка першою застосовує збройну силу проти іншої країни, тобто в такий спосіб вчиняє агресію. Державою-агресором може бути визнана не лише одна країна, а група країн, в т. ч. пов'язаних між собою угодами про військову допомогу.

При кваліфікації кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України державою-агресором наразі вважається РФ. При цьому враховуються, зокрема, постанова ВРУ «Про Звернення ВРУ до ООН, Європейського парламенту, Парламентської асамблеї Ради Європи, Парламентської асамблеї НАТО, Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання РФ державою-агресором» від 27.01.2015 р. № 129-VIII¹⁹⁴, Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022, затверджений Законом України № 2102-IX від 24.02.2022.¹⁹⁵

Для кваліфікації колабораційної діяльності у цій формі значення має місце вчинення зазначених дій – заклад освіти.

¹⁹⁴ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова ВРУ від 27.01.2015 р. № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2039-20#Text>

¹⁹⁵ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022, затверджений Законом України № 2102-IX від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

Заклад освіти – юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність (п. 6 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII)¹⁹⁶. У розумінні частини третьої статті 111-1 КК під типом освіти мається на увазі рівень освіти, визначений Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Рівнями освіти є: дошкільна освіта; початкова освіта; базова середня освіта; профільна середня освіта; перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; фахова передвища освіта; початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень вищої освіти; другий (магістерський) рівень вищої освіти; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти.

Форма власності закладу освіти залежно від засновника може бути державною, комунальною, приватною чи корпоративною.

Фактично за **ч. 4 ст. 111-1 КК України** настає кримінальна відповідальність за економічну та/або господарську співпрацю із державою-агресором.

Матеріальні ресурси – це всі вхідні матеріали, сировина, інструменти, машини, обладнання та всі фізичні елементи, які необхідні для здійснення виробничого процесу.

Під *передачею* майна розуміється процес зміни власника чи користувача матеріальних ресурсів. Такий процес може оформлюватися актом прийому-передачі або вчинятися без нього. Під передачею матеріальних ресурсів, у розумінні ч. 4 ст. 111-1 КК України, мається на увазі добровільна передача матеріальних ресурсів. Застосування до особи, яка передала матеріальні ресурси, примусу у будь-якій формі, може бути кваліфіковано із врахуванням ст. 40 КК України.

Під *господарською діяльністю* розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт

¹⁹⁶ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV)¹⁹⁷.

Фактично під категорію провадження господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, потрапляє будь-яке постачання товару, виконання робіт, надання послуг таким органам влади (окупаційній адміністрації) або державі-агресору.

Місце вчинення кримінального правопорушення у такій формі може бути різним: як на тимчасово окупованій території, так і на іншій території України.

Під *воєнізованими* слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка.

Під *збройними* формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. *Незаконними* є воєнізовані формування, створення яких заборонено Конституцією України, а також воєнізовані і збройні формування, не передбачені іншими законами України.

Поняття *тимчасово окупованої території* розкрито при характеристиці частини другої статті 111-1 КК.

Поняття *держави-агресора* розкрито при характеристиці частини третьої статті 111-1 КК.

Ч. 5 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» передбачає кримінальну відповідальність за: «Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики

¹⁹⁷ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території».

Визначення *організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій (обов'язків)* розкрите при характеристиці частини другої статті 111-1 КК України.

Органи влади – це ланка (елемент) механізму держави, що бере участь у виконанні функцій держави й наділена при цьому владними повноваженнями.

Незаконними є органи влади, створення яких заборонено Конституцією України або які утворені з порушенням вимог Конституції України.

Добровільність як ознака зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, полягає у вільному, тобто вчиненому за відсутності будь-якого примусу чи впливу, волевиявленні особи обійняти відповідну посаду.

Поняття *держави-агресора* розкрито при характеристиці ч. 3 ст. 111-1 КК України.

Це кримінальне правопорушення необхідно відмежовувати від правопорушення, передбаченого ч. 2 цієї статті. У ч. 5 ст. 111-1 КК України кримінальна відповідальність встановлена за очевидно більш суспільно небезпечні дії, на відміну від ч. 2 цієї статті, оскільки за ч. 2 особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності навіть за роботу наприклад прибиральником у незаконних органах, утворених на окупованій території, тоді як за ч. 5 ст. 111-1 КК України наступає кримінальна відповідальність за добровільне обрання керівної посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій.

У кримінальному правопорушенні за ч. 5 ст. 111-1 КК України важливим для кваліфікації є місце його вчинення – на тимчасово окупованій території України.

Щодо обрання до незаконних органів влади, то йдеться про випадки, коли створені незаконні органи утворюються виборним шляхом – як прямими (коли обрання здійснюють виборці), так і непрямыми (коли обрання здійснює певний орган). Колабораційна

діяльність у формі обрання до незаконних органів влади є закінченою, коли особа добровільно обрана на виборну посаду.

Під участю в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території розуміється участь у роботі органів, що проводять незаконні вибори, референдумах – виборчих комісіях чи інших аналогічних органах, інша участь у проведенні виборів, наприклад, як кандидата, спостерігача від кандидата.

Заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, що передбачені ч. 5 ст. 109 КК України, обов'язково повинні мати публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, у присутності невизначеного кола осіб (ці заклики можуть бути на зборах, на мітингу, демонстрації тощо) або у мережі «Інтернет», або за допомогою засобів масової інформації. Самі заклики визначеного змісту становлять закінчене кримінальне правопорушення незалежно від реагування на них присутніх громадян.

Поняття *тимчасово окупованої території* розкрито при характеристиці ч. 2 ст. 111-1 КК України.

Відповідальність за організацію та проведення заходів політичного характеру та здійснення інформаційної діяльності за **ч. 6 ст. 111-1 КК України** настає за відсутності ознак державної зради.

Водночас важливою ознакою цих форм колабораційної діяльності є здійснення вказаних заходів у співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією.

Під *заходами політичного характеру* розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо. Тобто фактично необмежені види заходів можуть вважатися політичними.

Під *здійсненням інформаційної діяльності* розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації (п. 3 Примітки до ст. 111-1 КК України).

Інформаційна діяльність утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 6 ст. 111-1 КК України, якщо вона відповідає двом ознакам:

1) здійснюється в співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією,

2) має відповідне спрямування – на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Активна участь – це особиста, значна за характером діяння чи обсягом участь у вчиненні будь-яких із визначених у диспозиції закону діянь. Активна участь може полягати, наприклад, у виступах, вигуках у гучномовці, впливі на інших учасників політичного заходу. Лише сама присутність на мітингу, в т. ч. з певним плакатом, не утворює активної участі.

Місцем вчинення дій, відповідальність за які передбачена ч. 6 ст. 111-1 КК України, можуть як на тимчасово окупованій території України, так і території України в межах кордону України.

Поняття *тимчасово окупованої території* розкрито при характеристиці частини другої статті 111-1 КК.

Територія України – суша, води, надра і повітряний простір, що знаходяться в межах державного кордону України.

Ч. 7 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» передбачає кримінальну відповідальність за: «Добровільне обіймання громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України».

Правоохоронні органи – державні органи, що на підставі відповідного законодавства здійснюють правоохоронну діяльність. Законодавство України не містить чіткого переліку державних органів, які є правоохоронними. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» дає неповний

перелік органів, які для цілей цього Закону вважаються правоохоронними. У Законах України «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» розкриваються тільки основні ознаки правоохоронних органів. Низка підзаконних нормативно-правових актів містить невичерпні переліки таких органів.

Правоохоронними органами в Україні можна вважати такі державні органи або їх підрозділи, що здійснюють правоохоронні функції: суд; прокуратура; поліція; органи служби безпеки; антикорупційні органи (НАБУ, НАЗК, Нацагентство з повернення активів); Військова служба правопорядку у ЗСУ; Служба зовнішньої розвідки України; митні органи; органи охорони державного кордону; органи Державної податкової служби (у тому числі підрозділи податкової міліції органів Державної податкової служби); органи і установи виконання покарань; слідчі ізолятори; органи рибохорони; органи державної лісової охорони; Антимонопольний комітет України. Цей перелік не є вичерпним, він змінюється залежно від утворення, ліквідації, реорганізації тих чи інших органів.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

У цій частині, як і в ч. 5 ст. 111-1 КК України, законодавець встановлює ознаку добровільності щодо зайняття громадянином України посади або участі у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях чи надання їм допомоги.

Добровільність, як ознака зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, полягає у вільному, тобто вчиненому за відсутності будь-якого примусу чи впливу, волевиявленні особи зайняти відповідну посаду.

Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стрйова чи фізична підготовка.

Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Незаконними є воєнізовані формування, створення яких заборонено Конституцією України, а також воєнізовані і збройні формування, не передбачені іншими законами України.

За цією частиною статті 111-1 КК має значення місце вчинення цього кримінального правопорушення – тимчасово окупована територія. Поняття *тимчасово окупованої території* розкрито при характеристиці частини другої статті 111-1 КК.

Надання допомоги може бути у різноманітних формах, у тому числі інформація щодо пересування військової техніки.

Ч. 8 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» передбачає кримінальну відповідальність за: «Вчинення особами, зазначеними у ч. 5–7 цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків».

Отже, нами проведений кримінально-правовий аналіз та досліджені особливості кваліфікації ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність».

Детальний аналіз об'єктивної сторони кожного складу правопорушень наведено безпосередньо в основному тексті розділу.

Об'єктом кримінальних правопорушень є основи національної безпеки України. Додатковим об'єктом може бути життя і здоров'я людей та право власності.

Суб'єкт кримінальних правопорушень – загальний. У деяких складах важливе значення має громадянство – належність до громадянства України.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень характеризується прямим або непрямым умислом.

У ряді складів кримінальних правопорушень за ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України важливе значення має добровільність.

У частині складів правопорушень значення для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння має мета: за ч. 3 – мета пропаганди; за ч. 6 – мета організації та проведення заходів та (або) саме активної участі в них задля підтримки держави-агресора або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України).

Ряд складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, належать до проступків, інші – до злочинів різного ступеня тяжкості.

Законодавцем спеціально для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, внесено зміни до ст. 55 КК, визначено можливість застосування позбавлення права обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років як основного або додаткового покарання.

3.3. ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У ч. 1 ст. 214 КПК України передбачено, що слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. В умовах воєнного стану виникає низка негативних факторів, які обумовлюють специфіку здійснення кримінального провадження загалом та можливості внесення відомостей про кримінальне правопорушення відповідно до вимог ч. 1 ст. 214 КПК України. До них належать: вихід комп'ютерного, мережевого обладнання з ладу, перебої з електроенергією та зв'язком, інтернетом, відсутність доступу до них, проблеми з транспортом, блокування та захоплення адміністративних будівель, відсутність доступу до територій тощо можуть призвести до неможливості протягом тривалого часу внести відомості до ЄРДР. Ці та інші об'єктивні фактори, зумовлені обставинами, які виникають у надзвичайних правових режимів, обумовлюють

технічну неможливість внесення відомостей до ЄРДР¹⁹⁸. Логічно законодавцем було передбачено можливість винесення постанови про початок досудового розслідування, яка має відповідати вимогам ст. 110 КПК України.

Запорукою реалізації завдань, передбачених ст. 2 КПК України, є своєчасне, успішне та якісне проведення слідчих (розшукових) дій. Процесуальні дії, зокрема слідчі розшукові дії, є основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні і мають підвищений інтерес з боку науковців з питань нормативно-правової регламентації та практичної реалізації.

Враховуючи умови дій особливих правових режимів, зокрема умови воєнного стану, в якому нині перебуває Україна, традиційні засоби досудового розслідування у багатьох випадках не дають змоги досягти бажаного результату і призводять до втрати необхідних доказів, а іноді ставлять під загрозу життя і здоров'я учасників кримінального провадження.

Суттєві зміни відбулися з прийняттям Закону України від 14.04.2022 р. № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», яким була закріплена остаточна назва розділу «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». До того ж було суттєво доповнено ст. 615 КПК України. Ці зміни торкнулися зокрема деяких слідчих (розшукових дій).

Згідно з п. 4 ст. 223 КПК України проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (із 22-ї години до 6-ї години) не допускається за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, а також крім здійснення кримінального провадження у порядку, встановленому ст. 615 КПК України. Отже,

¹⁹⁸ Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар Розділу IX-1 КПК України / Глов'юк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Вид. 3. *Електронне видання*. Дніпро, Львів, Одеса, Харків, 2022. Станом на 25 серпня 2022. С. 11. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/2022ED3IXAcEDU.pdf

внесеними змінами законодавець надав можливість слідчим та прокурорам в умовах військового стану проводити слідчі та розшукові дії цілодобово.

З огляду на це проаналізуємо існуючі на сьогодні проблемні питання проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.

Отже, буде логічним розпочати з першочергової слідчої (розшукової) дії – *огляду місця події*. Своєчасне проведення огляду місця події має надзвичайно важливе значення для подальшого успішного ходу розслідування кримінального правопорушення. Ми згодні з твердженням І. Твердохліба, який зазначає, що чим меншим буде розрив у часі між отриманим повідомленням про вчинений злочин і проведенням початкових слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайної обстановки, тим найбільш повні і цінні дані можуть бути отримані в результаті розслідування¹⁹⁹. Це зумовлює цілком виправданий підхід законодавця стосовно можливості у невідкладних ситуаціях провести огляд місця події до внесення відомостей до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України).

У цілому існуюча на сьогодні нормативна регламентація огляду місця події (ст. 223, ст. 237 КПК України) не викликає зауважень з боку науковців та практиків. Водночас у зв'язку з тимчасовою втратою урядом нашої держави контролю над окремими окупованими областями та містами України у багатьох кримінальних провадженнях взагалі немає реальної можливості проведення огляду місця події. При наявності ж умов для проведення огляду місця події слідчу групу обов'язково супроводжують військовослужбовці військових підрозділів, дислокованих на зазначеній території; нерідко до проведення залучаються спеціалісти вибухотехніки та сапери; учасники процесуальної дії екіпіруються спеціальними військовими засобами бронезахисту; процесуальна дія

¹⁹⁹ Твердохліб І. М. Методика розслідування крадіжок, учинених в умовах надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 19 с.; Ганова Г. О. Окремі особливості досудового розслідування в умовах надзвичайної ситуації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 241–250.

«проводиться максимально швидко з метою лише фіксації факту злочину»²⁰⁰.

Такі заходи пов'язані з тим, що ситуація, у якій доводиться здійснювати огляд, зазвичай характеризується швидко мінливою обстановкою та наявністю серйозної загрози для життя і здоров'я учасників процесуальної дії.

На жаль, у кримінальній процесуальній діяльності не повною мірою використовуються сучасні досягнення науково-технічного прогресу. Зокрема, при проведенні огляду місця події у надзвичайній ситуації (аварії на хімічних виробництвах; аварії, пов'язані з радіаційним забрудненням; а також у разі великих масштабів території, яку необхідно оглянути тощо) можливе використання безпілотних літальних апаратів; засобів супутникової навігації; створення з їх допомогою в подальшому комп'ютерно-сферичних панорам (віртуальних моделей місця події) тощо. До того ж у літературі висловлена думка щодо доцільності застосовування при проведенні огляду місця події й робототехнічних комплексів типу "CALIBER MK4 Large EOD" компанії "ICOR Technology Inc." або "710 Kobra" компанії "Endeavor Robotics". Як зазначає О. Парфіло, «з їх допомогою оператор може з безпечної відстані не лише сфотографувати об'єкт та записати відео, а й вилучити сліди біологічного походження, що могли належати особі, яка, наприклад, споряджала та/або встановлювала саморобний вибуховий пристрій»²⁰¹. Отже, застосування вищевказаних технологій сприятиме як успішному проведенню процесуальної дії (вчасна фіксація слідів кримінального правопорушення, відібрання зразків для подальшого проведення експертизи тощо), так і дасть змогу не наражати на небезпеку її учасників кримінального провадження.

²⁰⁰ Цуцкірідзе М. С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення антитерористичної операції. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали кругл. столу (26 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 149.

²⁰¹ Парфіло О. А. Питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування інцидентів із саморобними вибуховими пристроями, виявленими в районі проведення АТО. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали кругл. столу (26 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 94.

Також звернемо увагу на те, що ст. 104–107 КПК України передбачається лише можливість фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів, а не її безпосереднє проведення за допомогою останніх. Втім, специфіка, наприклад, огляду місця події за допомогою робототехнічних комплексів полягає в тому, що інформація сприймається слідчим опосередковано, однак, враховуючи небезпеку для життя і здоров'я учасників процесуальної дії, саме такий спосіб є єдиним для фіксації та збору доказів. До того ж в умовах надзвичайної ситуації задля залучення якомога меншої кількості учасників процесуальної дії, зокрема понятих, необхідно за можливості використовувати положення ч. 7 ст. 223 КПК України щодо застосування безперервного відеозапису ходу проведення слідчої (розшукової) дії²⁰².

Необхідно зважати й на те, що в умовах дії особливих правових режимів огляд місця події у багатьох випадках характеризується суттєвими просторово-часовими межами (обширна територія, необхідність тривалого часу для його проведення). Для такої масштабної процесуальної дії необхідне залучення великої кількості учасників. У такому випадку вкрай важливе значення має своєчасне створення слідчої групи; правильне визначення її кількісного і якісного складу; належне процесуальне оформлення; призначення керівника; раціональний розподіл функціональних обов'язків членів групи в ході розслідування; створення ефективної системи обміну інформацією тощо.

Відповідно до вимог п. 2 ч. 3 ст. 104 КПК у протоколі оформлюється послідовна фіксація ходу і результатів слідчої (розшукової) дії, у зв'язку з чим протокол являє собою єдиний послідовний документ. Проте у разі проведення огляду місця події на великій території одночасно декількома слідчими (оперативними працівниками) вказана вимога значно ускладнить фіксацію ходу і результатів процесуальної дії. У такій ситуації доцільним було б кожному слідчому (оперативному працівнику), що здійснює пошуково-пізнавальні операції на закріпленій за ним ділянці,

²⁰² Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : монографія. Харків : Право, 2018. 280 с.

складати свою частину протоколу самостійно. Після завершення слідчої (розшукової) дії усі протоколи підлягають об'єднанню в загальний процесуальний документ, який у цілому фіксує хід і результати огляду місця події у вигляді спеціальної операції і який оформлюється керівником слідчої групи (а зазначені протоколи будуть свого роду додатками до протоколу загального).

Як уже було зазначено, до рекомендацій фіксування результатів огляду місця події в умовах небезпечних факторів, обумовлених обстановкою, пов'язаною із воєнним станом, відносять складання протоколу в небезпечних умовах, з використанням матеріалів фото-, відеозапису, планів-схем, чернеток і нотаток, у тому числі з використанням диктофонів, засобів, що дають змогу здійснювати аудіо- та відеокomentування проведення слідчої (розшукової) дії («відеоакустична чернетка»), які зроблені безпосередньо на місці події²⁰³. При проведенні огляду місця події в умовах бойової обстановки, а також поєднаному з аварійно-пошуковими та аварійно-рятувальними роботами, необхідно пересуватися до небезпечної зони, де якомога швидше фіксується обстановка, робляться відповідні заміри, фіксується місце виявлення та знаходження трупа, вилучення речових доказів тощо. Доцільно цю обстановку фіксувати на технічні носії, а також швидко записувати до чернеток, з подальшим занесенням до протоколу огляду місця події, який доцільно складати поза межами небезпечної зони²⁰⁴. Слід зауважити, що з метою унебезпечення учасників слідчої (розшукової) дії, оперативності її проведення в умовах воєнного стану законодавцем у абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України передбачено виключення із ч. 1 ст. 106 КПК України щодо складання слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, протоколу під час її проведення або безпосередньо після її закінчення, і можливість технічної фіксації процесуальних дій доступними технічними засобами з подальшим складанням протоколу процесуальної дії не пізніше 72 годин з моменту її завершення, у випадках, коли відсутня можливість

²⁰³ Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 297.

²⁰⁴ Там само. С. 296.

складання процесуальних документів про хід та результати слідчих (розшукових) дій або інших процесуальних дій (з контексту норми – безпосередньо під час їх проведення або одразу після них). Законодавець у зазначеній нормі не визначає форму фіксування технічними засобами (фото-, аудіо-, відеофіксація тощо), а підкреслює саме доступність технічних засобів, які створюють умови для збереження інформації, що може мати значення для кримінального провадження, та яка дасть змогу належно скласти протокол огляду місця події.

Наступною новелою, передбаченою Законом України № 2201-IX від 14.04.2022 р., є можливість проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи без залучення понятих, у випадках, коли їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. При цьому обов'язковим є фіксування таких процесуальних дій доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. У чинному законодавстві участь понятих у проведенні слідчих (розшукових) дій є однією із важливих гарантій їх законності.

Відповідно до тлумачення ч. 7 ст. 223 КПК України **понятими** є незацікавлені особи (понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження), які можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

У п. 25 ст. 3 КПК України поняті віднесені до учасників кримінального провадження, втім, КПК України не містить окремої норми, у якій би визначалися права та обов'язки понятих, відсутнє і поняття цих суб'єктів у кримінальному процесуальному законодавстві.

Відповідно до вимог ч. 7 ст. 223 саме обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи належать до слідчих (розшукових) дій, у яких участь не менше двох понятих є обов'язковою незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідною слідчою (розшуковою) дією. Абзац 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України становить виняток із загального права, який обумовлюється двома підставами:

- об'єктивна неможливість залучення понятих, тобто відсутність (поза волею особи, яка проводить відповідну слідчу (розшукову) дію) внаслідок певних обставин, умов проведення процесуальної дії можливості залучити зазначених суб'єктів;
- потенційна небезпека для життя чи здоров'я понятих (така небезпека логічно пов'язана із обстановкою та обставинами, за яких проводиться відповідна процесуальна дія, оцінка яких вказує на реальну можливість впливу, виникнення певних умов, факторів, які можуть ставити під загрозу життя чи здоров'я понятих).

У будь-якому разі особа, яка проводить відповідну слідчу (розшукову) дію в умовах воєнного стану, повинна оцінити наявність зазначених підстав та прийняти рішення щодо залучення /незалучення понятих. Насамперед вихідними для прийняття такого рішення є фактор небезпеки (реальної або потенційної), який ставить під сумнів можливість участі зазначених суб'єктів у процесуальних діях, та фактор швидкої змінюваності обстановки, що вказує на невідкладність проведення таких дій з метою збереження доказової інформації²⁰⁵.

Водночас, враховуючи особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного стану, чинний КПК України містить положення про заборону проведення у разі існування загрози безпеці учасників тільки однієї слідчої (розшукової) дії – слідчого експерименту (ч. 4 ст. 240 КПК України).

Повертаючись до аналізу проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, зазначимо, що досить поширеними є ситуації, коли існує інформація про вчинене кримінальне правопорушення і наявність загиблих, проте виїхати до місця події неможливо. Так, на окрему увагу заслуговує питання щодо неможливості проведення слідчої дії при проведенні огляду трупу на місці події. Із цього приводу доречним є висловлювання М. Цуцкірідзе, який пояснює: «як правило, після отримання

²⁰⁵ Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар Розділу IX-1 КПК України / Глов'юк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Вид. 2. Електронне видання. Дніпро, Львів, Одеса, Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022. 80с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4783/1/2022%20NEW%20КОМЕНТАР%20Розділ%20IX%20%281%29.---ВЕРСТКА.pdf>

інформації про наявність загиблих осіб у зазначеній зоні (про що здебільшого стає відомо від військовослужбовців, які несуть службу на лінії розмежування) працівники поліції узгоджують можливість проведення огляду місця події з командуванням відповідних військових підрозділів, та, якщо останні гарантують безпеку слідчо-оперативній групі, необхідні слідчі дії проводяться безпосередньо на місці виявлення трупа. У разі небезпеки у даному районі й неможливості проведення слідчої дії військові самі доставляють труп у найближче безпечне місце, де проводиться огляд»²⁰⁶. Така практика впізнання трупів не є новою, нині вона частково врегульована Інструкцією з пошуку та транспортування тіл (останків) загиблих, померлих (зниклих безвісти) під час проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей²⁰⁷. До того ж непоодинокими є випадки доставки тіл загиблих до безпечних місць волонтерами, місцевими жителями або родичами померлих. У контексті питання, що розглядається, необхідно окремо зупинитися на особливостях пред'явлення для впізнання трупів у разі масової загибелі людей.

Відповідно до ст. 230 КПК України пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з додержанням вимог, передбачених ч. 1 та ч. 8 ст. 228 КПК України. Як відомо, для впізнання пред'являється один труп, а вимоги ч. 2 ст. 228 КПК України на різновид цієї слідчої (розшукової) дії не поширюються. Цілком зрозуміло, що в основу такого положення закладені принципи психології (зокрема, запобігання психотравмувального впливу на особу). Водночас у випадках масової загибелі людей, коли число загиблих сягає декілька десятків/сотен і більше, пред'явлення їх для впізнання викликає неабиякі труднощі. Вважаємо подібний підхід

²⁰⁶ Пуцкірідзе М. С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення антитерористичної операції. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали кругл. столу (26 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 149.

²⁰⁷ Про затвердження Інструкції з пошуку та транспортування тіл (останків) загиблих, померлих (зниклих безвісти) під час проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей : наказ М-ва оборони України, МВС України, МОЗ України, СБУ від 10.04.2017 р. № 208/302/381/204. *Офіційний вісник України*. 2017. № 45. Ст. 1414.

спірним, який наводить на морально-психологічні міркування. Зокрема, можна уявити ступінь психічної травми особи, яка впізнає, після її детального ознайомлення принаймні з десятками спотворених тіл, серед яких вона намагається впізнати близьку або знайому їй людину.

Крім того, необґрунтованими є часові витрати, які необхідні для огляду особи, яка впізнає, значної кількості загиблих. Попередній допит за вказаними ознаками особи, яка впізнає, повинен суттєво звузити коло трупів, які можуть бути пред'явлені для впізнання. До того ж, на нашу думку, більш виваженим може стати підхід щодо можливості пред'явлення для впізнання трупу по фото- або відеозображенню. Водночас зазначимо, що у багатьох випадках тіла можуть бути сильно спотворені, фрагментовані внаслідок вибухових та вогнепальних уражень, дії надвисоких температур та несприятливих природних факторів. Через це втрачаються ідентифікаційно-значущі ознаки для візуального впізнання. Тому єдиним способом ідентифікації особи за таких умов є призначення молекулярно-генетичної експертизи.

Із врахуванням останніх змін до КПК України порядок отримання дозволу на проведення експертизи значно ускладнився (питання щодо надання дозволу про проведення експертизи віднесено до виключної компетенції слідчого судді). Вбачається, що таке нововведення в умовах воєнного стану негативно позначиться на оперативності прийняття рішень щодо проведення експертиз. До того ж, враховуючи ймовірну відсутність на зазначеній території слідчого судді, призначення експертизи взагалі буде унеможливлене. Ми згодні з пропозицією О. В. Лузакової, яка зазначає, що з метою оптимізації режиму досудового розслідування було б оптимально в умовах особливих правових режимів повноваження прокурора та слідчого розширити правом вирішення питання щодо призначення та проведення експертизи. Така ідея надасть можливості «спрощеного» порядку призначення експертиз в умовах дії особливих правових режимів (за постановою прокурора або слідчого). Буде значно прискорене вирішення багатьох питань, мінімізовані часові витрати, пов'язані з отриманням дозволу на проведення експертизи від слідчого судді. При цьому в жодному разі не будуть обмежені права

учасників кримінального провадження, а навпаки, навіть розширені через забезпечення, якщо це необхідно, визнання близьких родичів потерпілими²⁰⁸.

У контексті розглядуваного питання необхідно зупинитися й на питанні щодо забезпечення безпеки особи, яка впізнає. Ч. 4 ст. 228 КПК України передбачає можливість пред'явлення для впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням.

Застосування вказаної норми в умовах дії особливих правових режимів може бути ускладненою, наприклад, у зв'язку з відсутністю спеціально обладнаних звуконепроникним дзеркальним склом приміщень. У зв'язку з цим на практиці відомі випадки, коли використовували, наприклад, автомобіль з тонованим склом. На можливість застосування вказаного підходу орієнтують і в «Методичних рекомендаціях щодо організації проведення першочергових слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення антитерористичної операції»²⁰⁹.

Варто зазначити, що правила використання *показань* у доказуванні змінено за рахунок нової редакції ч. 4 ст. 95 КПК України, а саме суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, крім порядку отримання показань, визначеного ст. 615 КПК України.

Крім того, положення ч. 11 ст. 615 КПК України визначають, що показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб,

²⁰⁸ Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : монографія. Харків : Право, 2018. 280 с.

²⁰⁹ Методичні рекомендації щодо організації проведення першочергових слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення антитерористичної операції: схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України 22 лютого 2017 р. Київ, 2017. С. 286.

у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. А також показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Отже, ця норма суттєво видозмінює правила використання показань у доказуванні, проте стосується лише показань, отриманих в умовах воєнного стану.

В умовах дії особливих правових режимів часто виникає необхідність у досить стислі строки отримати показання від великої кількості свідків і потерпілих, а слідчих для проведення таких «масштабних» допитів зазвичай не вистачає. Вихід на практиці вбачають у тому, щоб свідки і потерпілі записували свої показання власноруч. До того ж, на наше переконання, з метою забезпечення оперативності кримінального провадження слідчим, прокурорам необхідно частіше застосовувати ч. 11 ст. 232 КПК України щодо проведення опитування особи в режимі відео- або телефонної конференції, яка через знаходження у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до слідчого, прокурора. Водночас опитування виступає у ролі інформаційного орієнтування для обґрунтування позиції сторони кримінального провадження, потерпілого стосовно заявленого клопотання, скарги тощо і не є доказом у кримінальному провадженні.

Необхідно зазначити, що, беручи до уваги слідчу й судову практику, до обставин, що можуть унеможливити допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, в умовах воєнного стану можна віднести такі:

а) проживання зазначених осіб на тимчасово непідконтрольній території або у т. зв. «сірій зоні»;

- б) евакуація населення з певної місцевості;
- в) загроза життю та здоров'ю свідка чи потерпілого у зв'язку з дестабілізацією ситуації (можливість загибелі, поранення, захоплення в полон тощо);
- г) призов свідка або потерпілого на строкову військову службу;
- д) виконання бойового завдання, поєднаного з ризиком загибелі або поранення;
- є) неможливість прибути до суду з інших поважних причин, обумовлених, зокрема, службовими обов'язками потерпілого, свідка на території, на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення АТО та ін.²¹⁰

Враховуючи потенційну неможливість допитати свідків або потерпілого в судовому засіданні, з метою зберігання показань доцільно застосувати положення ст. 225 КПК України щодо проведення судового допиту на стадії досудового розслідування.

Про відеоконференцію із судом на підставі ст. 336 КПК уже давно відомо, а зі слідством – це новела КПК, яка передбачена ч. 12 ст. 615 КПК України. Заява про проведення засідання в режимі відеоконференції із судом має бути подана не пізніше ніж за 5 днів до визначеної дати судового засідання. Відеоконференція може відбуватися між двома судами або завдяки платформі “EASYCON”. Причому відповідальність за справність технічних засобів, якісний інтернет, звук та відео несе особа, яка просила участь у засіданні через “EASYCON”. Станом на сьогодні та в умовах воєнного стану така послуга є доступною для всіх учасників справи, а не тільки для адвокатів. Отже, на досудовому розслідуванні, якщо адвокат дав згоду на застосування технічних засобів відео- та аудіозв'язку, можуть бути присутні на засіданні сторони, адвокат, свідки, експерти тощо. Якщо адвокат бере участь у окремих слідчих (розшукових) діях, і органи досудового розслідування мають таку можливість через

²¹⁰ Ухвала слідчого судді Северодонецького міського суду від 17.04.2015 р., судова справа № 428/3257/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53340533>; Ухвала слідчого судді Северодонецького міського суду від 22.04.2015 р., судова справа № 428/3321/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44726336>

застосування технічних засобів – це вихід із ситуації, коли доїхати важко/нереально/небезпечно/дорого (з урахуванням вартості пального). Зазначена можливість є доступною для будь-якого типу провадження (цивільне, кримінальне, адміністративне, господарське). Воєнний стан дозволив проводити слідчі дії за участю захисника в режимі онлайн. Одразу зазначимо, що користуватись таким «благом цивілізації» необхідно лише у крайньому випадку, коли вирішити питання про відкладення слідчої дії або про пошук нового адвоката просто немає часу і підозрюваний погоджується на дистанційного адвоката як альтернативу взагалі його відсутності. Так, згідно з новелою дізнавач, слідчий, прокурор забезпечують участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі в разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника. Хочемо також додатково застерегти адвокатів від участі у слідчих діях дистанційно з урахуванням вимог ч. 11 ст. 615 КПК та деяких інших статей, які надають можливість суду використовувати показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, якщо в такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації як доказ. У крайньому випадку на досудовому розслідуванні крім платформи “EASYCON” можливо також використовувати такі месенджери, як: “VIBER; TELEGRAM; SIGNAL; WHATS APP; SKYPE; MESSENGER”²¹¹.

Участь перекладача у кримінальному провадженні обумовлена насамперед необхідністю забезпечення і захисту в ході кримінального судочинства низки основних прав людини, які мають конституційну природу і зумовленість: права на етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність (ст. 11 Конституції України), а також у разі, коли перекладач забезпечує міжособистісну комунікацію

²¹¹ Сербіна А. На захисті прав адвокатів у період дії воєнного стану. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2022. № 3-5. С. 25–36.

підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника, права на правову допомогу (ст. 59 Конституції України).

Уся сукупність джерел правового статусу перекладача в кримінальному провадженні є всеосяжною системою імперативів різної юридичної сили, які усі разом створюють розгорнуту модель правомірної та процесуально значимої поведінки перекладача за його участі в процедурах кримінального провадження. Перекладач є процесуально і професійно самостійним учасником, на якого, крім приписів кримінального процесуального закону, розповсюджуються норми міжнародного гуманітарного права і корпоративні правила професійної етики. Саме тому він виконує свої обов'язки в рамках судочинства, спираючись тільки на приписи закону і відповідно зі своїм внутрішнім переконанням, яке є, по суті, єдиним критерієм оцінки об'єктивності, повноти та автентичності виконаного ним перекладу матеріалів кримінального провадження.

Відповідно до ст. 79 КПК України перекладач не має права брати участі в кримінальному провадженні та відводиться за такими підставами:

1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;

3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Зауважимо, що законом забороняється поєднання функцій перекладача з будь-якими іншими процесуальними обов'язками, що, своєю чергою, надає йому можливість здійснювати переклад, не заглиблюючись у обставини кримінального провадження, тим самим не відволікаючи перекладача від виконання своїх функцій. Тому, на нашу думку, зміни, які внесені до п. 12 ст. 615 КПК України, стосовно заміни перекладача слідчим, дізнавачем чи прокурором

не узгоджуються із ст.ст. 77, 79 КПК України і ці статті теж потребують змін, бо це призведе до того, що докази, отримані при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і свідка, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, за відсутності перекладача, або заміна його на дівизавача, слідчого чи прокурора є неприпустимими, не мають юридичної сили і підлягають виключенню з переліку доказів у кримінальному провадженні²¹².

Особливості кримінальної процесуальної діяльності в умовах воєнного стану торкнулися і заходів забезпечення кримінального провадження. За правовою природою запобіжні заходи є строким механізмом забезпечення кримінального провадження. В умовах воєнного стану питання їх обрання, зміни і продовження набуває особливої актуальності. Адже ці питання є предметом судового контролю, а в умовах війни діяльність судів ускладнюється як неготовністю законодавства забезпечити належне функціонування всієї системи кримінальної юстиції, так і фізичною неможливістю здійснювати правосуддя у зв'язку з веденням бойових дій на певних територіях.

Відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану»²¹³ суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені. Водночас, незважаючи на фактично триваючий із 2014 року в Україні збройний конфлікт (окупація Криму та частини Донецької й Луганської областей), підстави, повноваження та спосіб, про які йдеться в законі, виявилися такими, що не відповідають актуальним викликам воєнного стану. Відповідно до ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, делегування функцій судів не допускається. Подібне положення маємо в Законі України «Про судоустрій

²¹² Мархевка О. В. Участь перекладача під час провадження досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2015. 19 с.

²¹³ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 24.05.2022 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

і статус суддів», але ще більш деталізована ця позиція у ст. 26 Закону «Про правовий режим воєнного стану», де визначено, що правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На території України діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-якої форми судочинства забороняється, а в разі неможливості здійснення правосуддя судами, що діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. При цьому створення надзвичайних і особливих судів не допускається.

Верховна Рада України протягом березня-квітня 2022 року прийняла низку законодавчих актів, спрямованих на адаптацію кримінального провадження. Зокрема, зміни, внесені Законами України:

- «Про внесення змін до КПУ України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану»²¹⁴;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність»²¹⁵;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції»²¹⁶;
- «Про внесення змін до КПК України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану»;

²¹⁴ Про внесення змін до КПК України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

²¹⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

²¹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>

- «Про внесення змін до КПК України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав»²¹⁷;
- «Про внесення змін до КПУ України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам»²¹⁸;
- «Про внесення змін до КК України та КПК України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану»²¹⁹;
- «Про внесення змін до КК України та КПК України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки»²²⁰.

Отже, закріплено деякі особливості здійснення досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану.

²¹⁷ Про внесення змін до КПК України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав : Закон України від 15.03.2022 р. № 2125-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>

²¹⁸ Про внесення змін до КПК України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5>

²¹⁹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n18>

²²⁰ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 р. № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>

Серед усіх змін найбільшу увагу законодавцем приділено питанням застосування окремих видів запобіжних заходів. *Системний аналіз глав 18 розділів II та IX⁻¹ кримінального процесуального законодавства дає змогу визнати, що під час застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану існують певні особливості, зокрема:*

- щодо обрання тримання під вартою;
- продовження строків тримання під вартою;
- порядку зміни запобіжних заходів у вигляді застави та домашнього арешту;
- скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- прийняття рішення про затримання з метою приводу а також затримання особи без ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури²²¹.

За наявності певних питань до якості внесених змін з точки зору нормотворчої техніки, системності й правової визначеності слід констатувати їх безумовну необхідність, однак важливим є питання, коли неможливо забезпечити повноцінний розгляд, обрання повноцінного запобіжного заходу. Слід звернути увагу на зміни відносно попередньої редакції ст. 615, вона не тільки розширена, а й законодавцем змінено підхід. Раніше була визначена тільки група злочинів, по яким прокурорам передавались повноваження, а тепер уперше законодавець зазначив «у виняткових випадках інші тяжкі і особливо тяжкі злочини». Тобто повноваження слідчих суддів передані прокурорам (але за умови, тільки якщо не може діяти слідчий суддя). Так, у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК передбачено, що на період воєнного стану та за умови неможливості виконання слідчим суддею повноважень (перелік міститься в цій нормі) такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури. Чинна редакція ст. 615 КПК діє з 01.05.2022 р. Водночас законом «Про внесення змін до Кримінального процесуального

²²¹ Фоміна Т. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. *Закон і Бізнес*. 05.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151472.html>

кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15.03.2022 р. № 2137-IX розділ XI «Перехідні положення» КПК доповнено п. 20⁷. Положенням про те, що під час дії надзвичайного або воєнного стану тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пп. 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 162 КПК, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури. При цьому слід звернути увагу, що у п. 20⁷ «Перехідних положень» КПК зазначений «керівник прокуратури», хоча КПК оперує іншим поняттям – «керівник органу прокуратури», якими є Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури та їх перші заступники і заступники. Однак ототожнення понять «керівник прокуратури» та «керівник органу прокуратури» є не зовсім прийнятним, адже з огляду на закон «Про прокуратуру», де зазначено, що відповідні прокурори мають заступників, поняття «керівник прокуратури» значно вужче, ніж поняття, що міститься в КПК, – «керівник органу прокуратури».

У такий спосіб законодавець у положеннях ст. 615 КПК фактично делегував окремі повноваження слідчого судді керівнику органу прокуратури та передбачив виняток із загальних правил обрання запобіжних заходів, що встановлені національним законодавством. У зв'язку з цим виникають логічні запитання щодо легітимності таких законодавчих положень, а також припущення, що такі зміни порушують баланс інтересів та негативно впливають на ефективність забезпечення права на справедливий суд.

На думку Т. Фоміної, можливість обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та надання дозволу на здійснення затримання з метою приводу суб'єктом, що не є носієм судової влади, є одним із наслідків відступу України від своїх зобов'язань, що здійснив законодавець на підставі ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Такий відступ відповідно до зазначеної статті визнається допустимим під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, в тих межах, яких вимагає гострота становища,

і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом²²².

Нині вже є достатньо випадків виконання прокурорами функцій слідчих суддів щодо продовження строків досудового розслідування та тримання під вартою. Наприклад, в ухвалі слідчого судді Жовтневого районного суду Дніпропетровська зазначено, що «...У зв'язку з введенням на території України воєнного стану та проведення активних бойових дій на території Маріуполя та Донецької області звернутися до суду з обвинувальним актом неможливо. Об'єктивними причинами є відсутність можливості отримати висновки призначених судових експертиз та здійснити відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України. Таким чином, постановою керівника Маріупольської окружної прокуратури від 23 березня 2022 р. у вказаному кримінальному провадженні продовжено строк досудового розслідування до 3 місяців, тобто до 15 травня 2022 р. Відповідно до положень КПК України, суд позбавлений можливості забезпечити участь підозрюваного у розгляді питання про продовження дії запобіжного заходу через збройну агресію російської федерації, тому у даному випадку підлягають застосуванню правила ч. 6 ст. 615 КПК України. Оскільки за відсутності підозрюваного неможливий розгляд судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку, строк дії ухвали суду про тримання під вартою слід вважати продовженим до вирішення відповідного питання судом у межах строку досудового розслідування, тобто до 15 травня 2022 р.»²²³.

У такому разі варто розуміти, що в регіонах, де не велись активні бойові дії, буде дуже легко визначити, діяв суд чи ні. А от в регіонах, де велись активні бойові дії, ще довгий час буде існувати проблема в контексті перевірки та оцінки, чи мав прокурор відповідні повноваження.

²²² Фоміна Т. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. *Закон і Бізнес*. 05.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151472.html>

²²³ Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду Дніпропетровська від 23.03.2022 р. у справі № 201/2076/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103595750>

При цьому слід звернути увагу, що при винесенні постанови керівника органу прокуратури діють загальні правила обрання запобіжних заходів, встановлені гл. 18 розділом II КПК. Відтак на керівника органу прокуратури покладається ті ж самі обов'язки, що й на слідчого суддю, зокрема, встановити наявність, чи доводять надані слідчим, прокурором докази обставини, які свідчать про:

а) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним злочину;

б) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України;

в) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні²²⁴.

При обранні тримання під вартою керівник органу прокуратури також повинен оцінити в сукупності всі обставини, визначені у ст. 178 КПК України.

Окремо слід звернути увагу ще й на продовження строків тримання під вартою. Строк тримання під вартою може продовжуватися до одного місяця, проте неодноразово, в межах строку досудового розслідування. Зауважимо, що відповідно до ч. 3 ст. 615 КПК України питання про продовження строку тримання під вартою прокурор, у випадку відсутності об'єктивної можливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, зобов'язаний вирішити до прийняття рішення про зупинення досудового розслідування.

Проте поза увагою законодавця залишилося питання щодо можливої ситуації, коли строк тримання під вартою може перевищити строк досудового розслідування в тих провадженнях, у яких приймалося рішення про зупинення досудового розслідування, адже строк досудового розслідування в такому разі, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України, зупиняється, а строк тримання під вартою – ні.

²²⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

Продовження строків тримання під вартою має свої особливості і під час судового провадження. Так, згідно із ч. 5 ст. 615 КПК України, у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Тим самим законодавець передбачив виняток із загальних правил продовження строку вищезазначеного запобіжного заходу, що встановлені національним законодавством.

Як свідчить судова практика воєнного часу, рішення про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою мають фактично автоматичне його продовження. Причому за час воєнного стану реєстр наповнений двома видами судових рішень: про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та про визнання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою продовженим, що можна пов'язати із законодавчими змінами (ч. 6 ст. 615 КПК України)²²⁵. Наприклад, Жовтневий районний суд Кривого Рогу Дніпропетровської області обґрунтував свою позицію так: «...Оскільки суд позбавлений можливості забезпечити участь обвинуваченої особи у розгляді питання про продовження дії запобіжного заходу через збройну агресію російської федерації, у даному випадку підлягають застосуванню правила ч. 6 ст. 615 КПК України, якою передбачено, що у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше, ніж на 2 місяці. Оскільки за відсутності обвинуваченого розгляд судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку неможливий, запобіжний захід слід вважати

²²⁵ Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provazhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>

продовженням до вирішення відповідного питання судом, але не більше, ніж на 2 місяці»²²⁶.

На основі роз'яснень, наданих в листі Верховного Суду України від 03.03.2022 р.²²⁷, вбачається, що як відповідний ризик суди мають ураховувати запровадження воєнного стану та збройну агресію в Україні. Вирішуючи питання про продовження запобіжного заходу, суд може зважати на попередню оцінку окремих фактичних обставин, здійснену при вирішенні попередніх клопотань у цьому кримінальному провадженні на підставі відповідних матеріалів, і не здійснювати надмірного витребування матеріалів у сторін кримінального провадження. Зважаючи на такі роз'яснення, Голосіївський районний суд Києва, вирішуючи питання щодо доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, в своїй ухвалі зазначив, що відсутні підстави вважати, що ризики, які раніше були встановлені судом та були підставою для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, та його неодноразове продовження протягом певного часу, нині зменшилися та/або не перестали існувати. При цьому суд враховує, що сторона захисту, заперечуючи проти клопотання сторони обвинувачення під час попереднього судового розгляду, жодного разу не надавала суду доказів на підтвердження своєї аргументації щодо зміни запобіжного заходу на більш м'який та/або його скасування²²⁸. Наявність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, підтверджується також ухвалою слідчого судді Ковпаківського районного суду Сум від 04.02.2022 р. у справі № 592/1198/22 (провадження № 1-кп/592/262/22), яка набрала законної сили 14.02.2022 р.²²⁹. Ці факти дають достатні підстави

²²⁶ Ухвала Жовтневого районного суду Кривого Рогу Дніпропетровської області 14.04.2022 р. № 212/1967/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103214091/>

²²⁷ Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Лист ВСУ від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf

²²⁸ Ухвала Голосіївського районного суду Києва від 31.03.2022 р. у справі № 752/15695/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103130080/>

²²⁹ Ухвала Ковпаківського районного суду Сум від 04.02.2022 р. у справі № 592/1198/22 (провадження № 1-кп/592/262/22). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103326678>

вважати, що на даній стадії судового розгляду більш м'який запобіжний захід, з урахуванням відомостей про особу обвинуваченого, не зможе забезпечити належну процесуальну поведінку та не буде запобігати наявним ризикам, визначеним у п. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 177 КПК України²³⁰.

При цьому при вирішенні питання про продовження запобіжного заходу слідчі судді нерідко посиляються на неможливість повноцінного розгляду. Так, слідчий суддя Криворізького районного суду Дніпропетровської області своє рішення обґрунтував так: «...За умови неможливості з технічних причин здійснення судом розгляду клопотання прокурора про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обвинуваченому у спосіб, визначений КПК України, зумовлений режимом воєнного стану, враховуючи те, що матеріали кримінального провадження перебувають у провадженні суду на стадії судового розгляду, який з об'єктивних причин неможливо завершити до закінчення строку застосованого до останнього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, строк якого спливає 09.04.2022 р., відсутності підстав для скасування чи зміни запобіжного заходу обвинуваченому з тримання під вартою на менш тяжкий, оскільки доказів зменшення чи відсутності ризиків, які враховувалися під час обрання такого запобіжного заходу та продовження строку його застосування, суду не надано, наявність вказаних ризиків та обґрунтованість тримання обвинуваченого під вартою була предметом розгляду Каховського міськрайонного суду Херсонської області, Херсонського апеляційного суду, тому суд вважає за доцільне застосувати положення ч. 6 ст. 615 КПК України, відповідно до якої обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим строком на 2 місяці»²³¹. В інших випадках зустрічаються ухвали, якими клопотання повертаються стороні обвинувачення з різним обґрунтуванням. Так, слідчий суддя Галицького районного суду Львова клопотання про продовження строку

²³⁰ Ухвала Ковпаківського районного суду Сум у справі № 592/1198/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103446879/>

²³¹ Ухвала слідчого судді Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 07.04.2022 р. у справі № 177/343/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103440788/>

тримання під вартою відносно підозрюваного повернув слідчому для вирішення процесуальних процедур, з таких мотивів: «...Встановлено, що підозрюваний у судове засідання не доставлений, а копію клопотання про продовження строку тримання під вартою з додатками йому не вручено та відсутня об'єктивна можливість її вручення. Встановлено, що ДУ «Маріупольський слідчий ізолятор», в якому утримується підозрюваний, на даний час не є у розпорядженні органів державної влади України, перебуває у підпорядкуванні бойовиків держави-агресора, зв'язок з установою відсутній. Внаслідок збройної агресії російської федерації та введення воєнного стану на території України у місці утримання підозрюваного в Маріуполі ведуться воєнні дії, систематичні ракетні обстріли, зі слідчим ізолятором немає жодного зв'язку, що є об'єктивною перешкодою для забезпечення участі підозрюваного у розгляді клопотання, в т. ч. в режимі відеоконференцзв'язку. З тих же причин підозрюваному не вручено копії клопотання про продовження строку запобіжного заходу – тримання під вартою, що є порушенням ч. 2 ст. 184 КПК України. За таких обставин суд позбавлений процесуальної можливості розглянути подане клопотання. Разом з тим ст. 615 КПК України передбачено особливий режим досудового розслідування та продовження строків тримання під вартою під час судового провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України. Таким чином, відповідно до означених положень керівник відповідного органу прокуратури вправі продовжити строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Зважаючи на викладене, вважаю за необхідне матеріали клопотання про продовження строку тримання під вартою відносно підозрюваного повернути слідчому для вирішення процесуальних процедур, описаних в мотивувальній частині ухвали»²³².

²³² Ухвала слідчого судді Галицького районного суду Львова від 28.03.2022 у справі № 461/1545/22. URL: <https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/>

Як свідчить аналіз ч. 5 ст. 615 КПК України, автоматичне продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час підготовчого судового засідання здійснюється за наявності таких умов:

1) неможливості проведення підготовчого судового засідання. Встановлення неможливості проведення підготовчого судового засідання у призначений судом строк повинно визначатися як і щодо відсутності об'єктивної можливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею своїх повноважень під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та прийняття рішення про надання дозволу на здійснення затримання з метою приводу – в кожному конкретному випадку окремо, з урахуванням відповідних рекомендацій ВС та РСУ, а також згідно з положеннями Закону «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 3.03.2022 р. № 2112-IX та за можливості – на підставі рішень зборів суддів чи голови суду або особи, що виконує його обов'язки про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом чи на підставі рішення Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови ВС, або Голови ВС про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану;

2) обраний під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Відповідно до цієї умови після усунення обставин, що унеможливлювали проведення підготовчого судового засідання у визначений раніше строк, суд має організувати за першої можливості проведення підготовчого судового засідання, щоб не допустити пропуск строку, передбаченого в ч. 5 ст. 615 КПК та з метою оперативного вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду відповідно до ст. 315 КПК.

Втім, відповідно до рішення КСУ № 1-р/2017 від 23.11.2017 положення ч. 3 ст. 315 КПК, в якому унормовувалася можливість продовження строку застосування заходів забезпечення

кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, зокрема й запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за відсутності відповідних клопотань сторін кримінального провадження були визнані неконституційними через те, що «продовження дії заходів забезпечення кримінального провадження, а саме запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою, обраних під час досудового розслідування, без перевірки судом обґрунтованості підстав для їх застосування, суперечить вимогам обов'язкового періодичного судового контролю за застосуванням запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність»²³³. Отже, сьогодні «автоматичне», без надходження відповідних клопотань, продовження строку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не узгоджується з національними та міжнародними стандартами обмеження права на свободу та особисту недоторканність.

При розгляді під час воєнного стану питань, пов'язаних із запобіжними заходами, виникають проблемні питання, обумовлені фізичною відсутністю матеріалів кримінального провадження. У листі від 03.03.2022 р. Верховний Суд загалом окреслив процесуальний режим оцінки відсутніх документів. У разі, коли територіальну підслідність кримінальних правопорушень на стадії досудового розслідування змінено, а матеріали кримінальних проваджень через воєнні дії не було передано або передано не в повному обсязі, оцінюючи ризики, які обґрунтовують доцільність застосування запобіжних заходів загалом та тримання під вартою зокрема, слідчий суддя (суд) керується всіма наявними матеріалами клопотання про застосування (продовження) запобіжного заходу. На практиці зустрічаються різні підходи до оцінки відсутніх документів: фактичне задоволення клопотання та залишення без розгляду з посиланням на те, що застосований запобіжний захід вважається продовженим. Наприклад, Жовтневий

²³³ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 КПК України від 23.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#n63>

районний суд Дніпропетровська ухвалою від 25.03.2022 р. залишив без розгляду клопотання прокурора про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, роз'яснивши, що відповідно до ч. 6. ст. 615 КПК України у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження цього строку в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше, ніж на 2 місяці. «...Матеріали поданого клопотання не містять будь-яких доказів щодо обрання підозрюваному запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи його продовження. Доступ до Єдиного реєстру судових рішень відсутній через введення воєнного стану. Отримання відомостей з ДУ «Маріупольський слідчий ізолятор» щодо строку запобіжного заходу неможливе через відсутність зв'язку з вказаною установою. Таким чином, відомості щодо строків застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відсутні. Крім того, матеріали клопотання не містять відомостей про продовження строку досудового розслідування, що з урахуванням положень ч. 3 ст. 197 КПК України позбавляє слідчого суддю можливості розглянути вказане клопотання по суті. Відповідно до положень КПК України, суд позбавлений можливості забезпечити участь підозрюваного у розгляді питання про продовження дії запобіжного заходу через збройну агресію російської федерації, тому у даному випадку підлягають застосуванню правила ч. 6 ст. 615 КПК України. Оскільки за відсутності підозрюваного, а також матеріалів, які би обґрунтовували необхідність продовження останньому строк дії раніше обраного запобіжного заходу, неможливий розгляд судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку, тому, керуючись загальними засадами кримінального провадження, слідчий суддя вважає за необхідне залишити без розгляду клопотання прокурора про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, роз'яснивши, що відповідно до ч. 6 ст. 615 КПК України у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження цього

строку в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід вважається продовженням до вирішення відповідного питання судом, але не більше, ніж на 2 місяці»²³⁴.

Отже, здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану з огляду на специфіку нормативного регулювання цього процесу вимагає встановлення певних особливих процедур. Численні законодавчі зміни, що відбулись з початку введення воєнного стану в Україні, з одного боку, свідчать про потребу унормування багатьох питань, що виникли, з іншого – не сприяють усталеній правозастосовній практиці. Наразі судова практика свідчить, що деякі з оновлених положень кримінального процесуального законодавства є цілком очікуваними та необхідними, інші, навпаки, є такими, що суперечать положенням Конституції України та практиці ЄСПЛ.

Частина 4 ст. 615 КПК України, по суті, передбачила нові підстави та порядок застосування інституту оскарження в кримінальному провадженні, який існує в умовах особливого режиму досудового розслідування та продовження строків тримання під вартою під час судового провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України. Зважаючи на відсутність обумовлень, суб'єктами оскарження є усі учасники кримінального провадження та інші особи, прав, свобод та законних інтересів яких стосується дія, бездіяльність або рішення.

Хоча у коментованій частині статті йдеться про прокурора, слід зазначити, що, по-перше, дії, бездіяльність, рішення прокурора оскаржуються за положеннями ст. 303 КПК України і при особливому режимі, проте у коментованій статті повноваження слідчого судді, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання їх у встановлені законом строки слідчим суддею, передана не прокурору, а керівнику органу прокуратури. Пункт 9 ст. 3 КПК України визначає, що керівником органу прокуратури є:

²³⁴ Ухвала Жовтневого районного суду Дніпропетровська від 25.03.2022 р. у справі № 201/2132/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103762178>

Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури та їх перші заступники і заступники, які діють у межах своїх повноважень. Отже, фактично йдеться про специфіку оскарження дій, бездіяльності та рішень саме керівника органу прокуратури, а точніше – дій та рішень, оскільки бездіяльність не є елементом повноважень.

Суб'єктом розгляду та вирішення скарг коментована стаття визначає суд. Разом з тим слід вказати, що повноваження, визначені ч. 1 коментованої статті, реалізуються у стадії досудового розслідування, де суб'єктом розгляду та вирішення скарг є не суд, а слідчий суддя. Суд є суб'єктом розгляду та вирішення скарг, згідно із ч. 2 ст. 304 КПК України: скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 цього Кодексу. Проте при особливому режимі немає обмежень по предмету оскарження у частині повноважень керівника органу прокуратури, тому ч. 2 ст. 304 КПК України незастосовна. Отже, системне тлумачення положень КПК України призводить до висновку, що суб'єктом розгляду та вирішення скарг є слідчий суддя.

Коментована частина статті, на відміну від ст.ст. 303, 304, 306 КПК України, встановлює територіальну підсудність розгляду скарг: судом, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. Проте це положення не враховує специфіку діяльності Вищого антикорупційного суду, який має предметну підсудність і за територією охоплює всю територію України. Щодо специфіки підсудних йому кримінальних проваджень нема спеціальної норми, а отже, застосовною як загальна норма є ч. 2 ст. 33-1 КПК України: слідчі судді Вищого антикорупційного суду здійснюють судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду відповідно до частини першої цієї статті.

Питання подання скарг не регламентовано. Зазначимо, що є загальна норма: скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, передбачені ч. 1 ст. 303 цього

Кодексу, можуть бути подані особою протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого, дізнавача чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії (ч. 1 ст. 304 КПК України). Вона є застосовною і для особливого режиму. Разом з тим в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ та/або інших держав проти України може бути неможливо подати відповідну скаргу у цей строк, а у випадку, якщо оперативно не буде змінено територіальну підсудність у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану, то й невідомо буде, до якого суду подавати скаргу. У таких випадках строк подання скарги має бути обов'язково поновлений.

Ця частина статті містить формулювання щодо суду «забезпечення його функціонування в іншій місцевості». Проте такий механізм не передбачено законодавством про судоустрій та статус суддів. Що стосується найбільш територіально наближеним суду, то цей суд сам не може прийняти на себе юрисдикцію щодо розгляду та вирішення скарг.

Законом України «Про внесення зміни до частини сьомої ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 3 березня 2022 р. передбачено, що «у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ,

які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється». Як видається, саме слідчі судді суду, визначеного Розпорядженням Голови Верховного Суду, і є належним суб'єктом розгляду та вирішення скарг²³⁵.

Водночас потребують вирішення такі питання: чи можуть бути оскаржені всі рішення прокурора чи тільки ті, що міг би приймати слідчий суддя, які б надалі оскаржувалися в апеляційному порядку? Оскільки законодавець не вказав жодних застережень із цього питання, то будь-яке рішення, дія чи бездіяльність, вчинені прокурором при виконанні повноважень слідчого судді, може оскаржуватися до слідчого судді. Отже, фактично законодавець запроваджує три ланки захисту прав особи, якщо вона вважає, що її права були порушені: прокурор ухвалює відповідні рішення, вчиняє дії, бездіяльність; його рішення, дії чи бездіяльність можуть бути оскаржені до слідчого судді; ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Водночас ст. 309 КПК України (ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування) не зазнала змін. Це означає, що тільки ті ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, і залишаються предметом апеляційного перегляду. Розгляд та вирішення скарг мають здійснюватися у загальному порядку, передбаченому ст. 306 КПК України. Разом з тим у період дії особливого режиму, як роз'яснив Верховний Суд, якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток, можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцв'язку за допомогою інших засобів, при цьому треба

²³⁵ Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України : науково-практичний коментар Розділу IX-1 КПК України / Гловюк І. В., Тетерятник Г. К., Рогальська В. В., Завтур В. А. *Електронне видання*. Львів, Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. URL: <https://zib.com.ua/files/2022-komentar-rozdil-IX.pdf>

звернути увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків (п. 7 Листа Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану»)²³⁶.

Зміни у порядку кримінального провадження в умовах воєнного стану торкнулися й питань підсудності кримінальних проваджень. Після надходження до суду від прокурора обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності визначається склад суду в порядку, передбаченому ст. 35 КПК. У ч. 1 ст. 314 визначено, що суд не пізніше п'яти днів із дня надходження зазначених документів призначає підготовче судове засідання. Тут не дуже зрозуміло, про що йдеться, – у п'ятиденний строк уже має відбутися підготовче засідання чи тільки визначено дату його проведення. З урахуванням терміну, необхідного для реєстрації документів у суді, визначення складу суду, ми вважаємо, що в п'ятиденний строк суд зобов'язаний своєю ухвалою призначити підготовче судове засідання суду. Строк проведення підготовчого засідання необхідно визначити так, щоб, дотримуючись вимоги про розумні строки, можна було надіслати учасникам кримінального провадження відповідні судові виклики та повідомлення. Повідомлення, відповідно до ст.ст. 111, 112 КПК України, надсилається особі, яка має право взяти участь у підготовчому засіданні, але явка якої є не обов'язковою. Судовий виклик (шляхом направлення повістки) здійснюється щодо осіб, чия явка є обов'язковою²³⁷.

Водночас заслуговують на увагу такі аспекти: у ч. 9 ст. 615 КПК України визначено: під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються

²³⁶ Фомін С. Суддя ККС. Слідство воєнного часу. *Закон і Бізнес*. 2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/152116.html>

²³⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х. : Одиссей, 2013. 1104 с.

та розглядаються судами, в межах територіальної юрисдикції яких закінчено досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – найбільш територіально наближеним до нього судом, що може здійснювати правосуддя, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством (тобто натеper – судом, визначеним розпорядженням Голови Верховного Суду).

Щодо цієї норми в суддів виникає запитання, чи перестає діяти на час воєнного стану ст. 32 КПК України (територіальна підсудність), яка передбачає, зокрема, те, що кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення, а якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування.

З аналізу ч. 9 ст. 615 КПК України вбачається, що, крім умови воєнного стану, інших умов для застосування цієї частини немає. Тому всі кримінальні провадження зараз направляються до судів, у межах територіальної юрисдикції яких закінчено досудове розслідування. А норма ст. 32 КПК України – «кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення» – поки що не діє.

Також виникає запитання, що вкладати у зміст поняття «місце закінчення досудового розслідування». Адже в умовах воєнного стану, наприклад, цілі підрозділи центральних апаратів органів досудового розслідування, прокурори, які здійснюють процесуальне керівництво, відряджаються в інші регіони України.

Із цього запитання ВС сформував відповідну позицію. Так, під час дії воєнного стану при вирішенні питання належного суду, який має розглядати кримінальне провадження, в аспекті суду, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування, потрібно виходити з приписів ч. 9 ст. 615 КПК України у їх взаємозв'язку з положеннями ч. 2 ст. 283 КПК України щодо визначення форм закінчення досудового розслідування (*детальніше – ухвала ККС ВС у провадженні № 51-1688впс22*).

Саме з обвинувального акта можна чітко визначити місце закінчення досудового розслідування, коли слідчий зазначає,

де саме складено обвинувальний акт, а прокурор – коли та де затверджено обвинувальний акт. Це є визначальним моментом для подальшого правильного визначення територіальної підсудності.

Крім того, потрібно розрізняти підсудність щодо розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (розгляд відбувається за місцем знаходження органу досудового розслідування) і територіальну підсудність щодо розгляду кримінальних проваджень по суті (зараз без винятків провадження розглядає суд за місцем закінчення досудового розслідування)²³⁸.

²³⁸ Фомін С. Суддя Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Матеріали другої онлайн-конференції «Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріальний та процесуальний аспекти». Верховний Суд України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1295799/>

РОЗДІЛ 4. ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

4.1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ЗІБРАНЬ ГРОМАДЯН (МАСОВИХ ЗАХОДІВ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Забезпечення публічної безпеки і порядку є одним із пріоритетних завдань національної безпеки України. Державні органи забезпечують публічний порядок та безпеку в умовах воєнного стану, в тому числі і під час масових зібрань громадян.

Забезпечення публічного порядку під час масових зібрань громадян покладаються на місцеві органи влади та організаторів мирних зібрань та на органи Національної поліції. У зв'язку з цим поліцейські підрозділи не тільки під час проведення масових заходів, а й заздалегідь, зобов'язані підготуватися та вжити заходів, які сприятимуть забезпеченню правопорядку в умовах проведення масових заходів.

Взаємодія різних територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів НПУ під час реагування на надзвичайні ситуації регулюється відповідною Інструкцією, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 19 січня 2017 року № 85/29953 та затвердженою Наказом МВС України від 31.10.2016 № 1129. У цій інструкції зазначено, що термін *«спеціальні службові завдання»* означає завдання, що виконуються територіальними (у тому числі міжрегіональними) органами Національної поліції України, їх структурними і відокремленими підрозділами при реагуванні на надзвичайні ситуації, проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, відпрацюванні та уведенні в дію планів реагування на надзвичайні ситуації та/або при виконанні визначених законодавством

України службових завдань у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, а також виконанні завдань територіальної оборони та цивільного захисту в особливий період. Безпосередня **координація виконання спеціальних службових завдань на відповідній території, а також підготовка, навчання та тренування за відповідними напрямками діяльності здійснюються:**

1) у разі соціальних надзвичайних ситуацій – координаційними групами Антитерористичного центру при регіональних органах Служби безпеки України (у разі терористичних проявів відповідно до Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затвердженого постановою КМУ від 18 лютого 2016 року № 92) та територіальними органами поліції (у разі 109 кримінальних проявів відповідно до Положення про НПУ, затвердженого постановою КМУ від 28 жовтня 2015 року № 877);

2) у разі воєнних надзвичайних ситуацій та участі у виконанні завдань територіальної оборони – відповідними радами оборони АРК, областей, міст Києва та Севастополя через штаби зон територіальної оборони (відповідно до постанови КМУ від 21.03.2007 р. № 507) або військово-цивільними адміністраціями (у разі їх утворення відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»)²³⁹.

Відокремлені підрозділи міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України в межах своєї компетенції:

1) інформують територіальні органи поліції та їх відокремлені підрозділи (за місцем дислокації) про виявлені ознаки загрози виникнення або повідомляють їм інформацію про реальне виникнення надзвичайних ситуацій та можливі передумови виникнення підстав для виконання спеціальних службових завдань;

²³⁹ Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Наказ МВС України від 31.10.2016 р. № 1129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-17>

2) забезпечують за напрямками діяльності участь в охороні публічного порядку, забезпечують безпеку дорожнього руху, охорону в установленому порядку об'єктів державної, комунальної та приватної власності, протидію злочинності та участь у виконанні завдань територіальної оборони;

3) надають допомогу місцевим органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, територіальним органам поліції у проведенні відселення людей з місць, небезпечних для проживання²⁴⁰.

Також, слід відзначити, що під час введення воєнного стану органи Національної поліції переходять на посилений варіант несення служби. Посилений варіант службової діяльності – комплекс організаційно-правових, превентивних, профілактичних, оперативних та інших заходів, пов'язаних з особливим режимом виконання службових завдань і залученням значної кількості поліцейських з метою швидкої стабілізації оперативної обстановки, якщо наявними силами і засобами, що безпосередньо залучені до забезпечення публічної безпеки і порядку у повсякденному режимі несення служби, їх виконати неможливо. Залежно від обставин, що склалися, посилений варіант може бути оголошений як для всіх працівників органів поліції, так і для її окремого органу або відокремленого підрозділу. Метою введення посиленого варіанта є найшвидша нормалізація оперативної обстановки та відновлення правопорядку, усунення загрози життю чи здоров'ю громадян, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших соціальних інститутів суспільства. Безпосереднє управління залученими силами та засобами, організацію взаємодії, збирання, аналіз оперативної інформації та обмін нею здійснюють керівники НПУ, ГУНП, відповідних підрозділів територіальних органів НПУ або їх заступники відповідно до компетенції тих служб,

²⁴⁰ Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події : Наказ МВС України від 22.08.2016 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16>

діяльність яких найбільше відповідає меті введення посиленого варіанту²⁴¹.

Оскільки в жодному нормативному документі офіційно не тлумачиться поняття публічної безпеки і порядку, доцільно звернути увагу на офіційне визначення громадської безпеки і порядку, що міститься в Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 08.07.2011 р. № 3673-VI. Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що, незважаючи на воєнний стан, під впливом глобальних тенденцій демократизації та гуманізації суспільних відносин, як у країнах Європейського Союзу, так і в Україні відбуваються якісно нові зміни в розбудові та розвитку держави, її політиці, соціальній, економічній та інших сферах, відповідно, і в правотворчості та правозастосуванні.

У наш час при визначенні поняття «безпеки» необхідно враховувати такі фактори:

по-перше, вона формується з соціально-економічних та інших основ держави, її інтересів і загроз, які реально існують;

по-друге, безпека держави, суспільства і особистості повинна забезпечуватися у багатьох напрямках;

по-третє, історично сформований підхід до забезпечення безпеки як захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, потребує перегляду, оскільки загроза може походити від реальних ситуацій внутрішнього життя держави і суспільства.

Для виконання прав і обов'язків, покладених на поліцію щодо охорони публічного порядку, особовий склад органів поліції повинен добре знати законодавство України, нормативні акти МВС та мати високу професійну майстерність.

Основні обов'язки поліцейських закріплені у ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію». Поліцейський зобов'язаний:

1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

²⁴¹ Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності : Наказ МВС України від 10.12.2015 р. № 1560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16>

2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;

3) поважати і не порушувати прав і свобод людини;

4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді²⁴².

Основні повноваження поліції визначені у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». Поліція відповідно до покладених на неї завдань в тому числі і у сфері забезпечення публічної безпеки:

1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

5-1) здійснює прийом екстрених викликів за скороченим телефонним номером 102;

6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

²⁴² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом;

8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;

13) видає відповідно до закону дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху;

14) вживає всіх можливих заходів для надання домедичної допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я;

15) вживає заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невпізнаним трупом;

16) забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом;

17) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших

нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі;

18) вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі;

19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони;

20) здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності, а також об'єктів критичної інфраструктури, перелік яких визначається КМУ;

21) здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ;

22) здійснює у визначеному законодавством порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин;

23) здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;

24) бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості;

24-1) здійснює у визначеному законом порядку протидію злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення; захист об'єктів критичної

інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури;

25) виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України;

26) здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону;

27) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), здійснює привід осіб за рішенням тимчасової слідчої комісії ВРУ, а також вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснює привід у виконавчому провадженні, здійснює розшук боржника чи дитини у виконавчому провадженні у випадках, передбачених законом або рішенням суду.

Залучення для проведення виконавчих дій поліцейських здійснюється за вмотивованою постановою виконавця, яка надсилається керівнику територіального органу поліції за місцем проведення відповідної виконавчої дії. Відмова у залученні поліції для проведення виконавчих дій допускається лише з підстав залучення особового складу даного територіального органу поліції до припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень під час дії воєнного стану, а також для подолання наслідків надзвичайних ситуацій, небезпечних подій, у тому числі аварій, епідемій;

28) забезпечує інформування Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, про хід досудового розслідування, вжиття заходів для розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, для внесення даних до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин;

29) виявляє транспортні засоби особистого користування, тимчасово ввезені на митну територію України громадянами

більш як на 30 діб та не зареєстровані в Україні у встановлені законодавством строки;

30) вживає заходів для виявлення неправомірного керування транспортними засобами, щодо яких порушено обмеження, встановлені Митним кодексом України, а саме: порушено строки їх тимчасового ввезення та/або переміщення в митному режимі транзиту; транспортні засоби використовуються для цілей підприємницької діяльності та/або отримання доходів в Україні; транспортні засоби передано у володіння, користування або розпорядження особам, які не ввозили їх на митну територію України або не поміщували в митний режим транзиту, а також заходів для виявлення неправомірного розкомплектування таких транспортних засобів;

31) на підставі відповідної постанови Уповноваженого із захисту державної мови вживає заходів у межах компетенції для забезпечення здійснення Уповноваженим із захисту державної мови своїх повноважень, передбачених Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Залучення поліцейських здійснюється за вмотивованим зверненням Уповноваженого із захисту державної мови, в якому має зазначатися, які саме дії пропонується вчинити поліцейським. Таке звернення надсилається керівнику територіального органу поліції за місцем вчинення визначених у зверненні дій;

32) забезпечує проведення спільних з органом регулювання у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра заходів з метою встановлення та притягнення до відповідальності власників радіообладнання будь-якого призначення, експлуатація якого заборонена в Україні або яке експлуатується без визначеного законодавством радіочастотного присвоєння, припинення порушень законодавства у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, у порядку взаємодії, який затверджується спільними нормативно-правовими актами;

33) у межах своєї компетенції здійснюють нагляд за дотриманням порядку виходу домашніх тварин (собак) у громадських місцях, за дотриманням вимог у сфері захисту тварин від жорстокого поводження та вживають відповідних заходів у разі порушення законодавства в цій сфері;

34) здійснює у взаємодії із ЗСУ, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями;

35) сприяє Державній прикордонній службі України у виявленні каналів незаконного перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин та разом із відповідними правоохоронними органами ліквідовує такі канали;

36) за письмовим запитом в установленому законом порядку безоплатно одержує від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання визначених цим Законом завдань та повноважень поліції, у тому числі стосовно військовополонених, у вигляді та у формі, що зазначені в такому запиті. Суб'єкти, яким адресовано відповідний запит, зобов'язані протягом трьох днів, а в разі неможливості – не пізніше десятиденного строку з дня отримання запиту, надати відповідну інформацію або повідомити про причини, що перешкоджають її наданню;

37) здійснює конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охороняє їх у залі суду.

Перелік місцевих загальних судів, відповідних установ попереднього ув'язнення (крім гауптвахт) та ізоляторів тимчасового тримання, з/до яких поліцією здійснюється конвоювання таких осіб, визначається Міністром внутрішніх справ України;

38) у випадках, передбачених законом, утримує в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених;

39) у межах визначеної законодавством компетенції здійснює розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних

предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень;

40) організовує роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт;

41) здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху;

42) здійснює представництво та забезпечує виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі та виступає як Національне центральне бюро Інтерполу;

43) здійснює співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європолом) та діє як Національний контактний пункт між компетентними органами України та Європолом;

44) організовує взаємодію правоохоронних та інших державних органів України з Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерполом, Європейським поліцейським офісом (Європолом), а також компетентними органами інших держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу²⁴³.

Відповідно Конституції України «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей»²⁴⁴.

²⁴³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

²⁴⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ВР-96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>

Аналіз нормативних актів показало, що масові заходи класифікуються переважно великими блоками: громадсько-політичні, спортивні, культурно-масові та інші²⁴⁵.

До *громадсько-політичних заходів належать* мітинги, вуличні походи і демонстрації, маївки, масові збори, страйки, вибори в місцеві ради народних депутатів тощо. Для цього виду масових заходів, як правило, характерні високий рівень організації, визначеність складу їх учасників, спільність мотивів і стереотипів поведінки людей. У таких заходах беруть участь групи представників трудових колективів, навчальних закладів і громадських організацій.

До *масових спортивних заходів належать* різноманітні змагання (олімпіади, спартакіади, універсиади, матчі, естафети тощо). Характерною рисою багатьох спортивних заходів є присутність великої кількості глядачів (болільників), що являють собою один з видів експресивного натовпу.

Культурно-масові заходи включають у себе фестивалі, народні гуляння, театралізовані вистави, свята пісні, дні міст, диско-теки, рок концерти відомих естрадних артистів тощо. Ці заходи також характеризуються присутністю великої кількості учасників, і їх також можна розглядати як один із видів експресивного натовпу. Особи, які входять до його складу, перебувають у полоні певних емоцій – танцюють, співають тощо.

До *релігійних заходів* слід віднести проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів і церемоній, процесій, святкування Великодня та інше.

Спеціальні заходи включають у себе ярмарки, аукціони, релігійну ходу, траурні процесії тощо. Сама назва «спеціальні» говорить про те, що такі заходи переслідують вирішення будь-яких спеціальних цільових завдань окремими групами, посадовими особами, колективами, державними органами чи громадськими організаціями.

Змішані заходи організовуються з метою задоволення пізнавальних, художньо-творчих, спортивно-оздоровчих та інших

²⁴⁵ Про громадські об'єднання : Закон України від 22 бер. 2012 р. № 4572-VI.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

інтересів і запитів різноманітних груп населення. У програму їх проведення входять мітинги, виставки, ярмарки, театралізовані вистави, концерти, дискотеки, спортивні змагання тощо. Змішані заходи в основному характерні для загальноміських свят (днів міст тощо). Зазначені заходи проходять одразу в різних куточках міста (на вулицях, площах, парках, спортивних, культурно-видовищних установах) або на одному об'єкті (площі, стадіоні). Вони, як правило, збирають багатотисячні натовпи. Деякі з цих заходів розпочинаються вдень, інші ввечері і тривають декілька годин.

За змістом масові заходи поділяються на:

- громадсько-політичні (збори, мітинги, вуличні походи, демонстрації, з'їзди, конференції, вибори до рад народних депутатів тощо);
- культурно-видовищні (фестивалі, карнавали, професійні свята, народні гуляння тощо);
- спортивні (олімпіади, спартакіади, змагання з різних видів спорту тощо);
- інші (похоронні процесії, релігійні свята).

За значущістю масові заходи поділяються на: загальнодержавні, міжнародні, республіканські (АР Крим), обласні, районні, міські.

За періодичністю проведення розрізняють масові заходи: разові (відкриття пам'ятника, меморіального комплексу, презентації тощо); повторювані (демонстрації, спортивні змагання, вибори, з'їзди, професійні свята, народні гуляння тощо); повсякденні.

За місцем проведення масові заходи поділяються на: у приміщеннях, спорудах, спортивних комплексах, на відкритій місцевості.

За способом виникнення масові заходи можуть бути організовані, раптові.

За можливістю участі у масових заходах розрізняють: загальнодоступні та обмежені кількістю учасників чи соціальним статусом, який дозволяє бути в зоні проведення неорганізованому населенню.

Зупинимося більш докладно на заходах соціально-політичного характеру, тому що вони є найбільш актуальні в політичному

та соціальному житті сьогодення та потребують великих зусиль правоохоронних органів у забезпеченні безпеки їх проведення.

Збори – це організовані дії членів будь-якої організації, групи громадян, об'єднаних загальними поглядами, інтересами, які зібралися у певному місці з метою гласного та публічного обговорення і вирішення питань державного чи публічного значення. Складовою зборів виступають мітинги (походить від англ. “meeting”).

Мітинг – це масові збори із злободенних, переважно політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, стадіонах, у парках²⁴⁶. Неодмінними атрибутами мітингу є масова аудиторія, оратори, гасла, прапори, заклики (усні, друковані, письмові).

Демонстрації (від лат. “demonstratio”) – вид масових заходів, на яких висловлюються з приводу будь-яких громадсько-політичних настроїв, у тому числі з питань протесту або незгоди будь з чим. Учасники демонстрацій нерідко ставлять за мету привернути увагу громадськості, органів влади до тих чи інших проблем, добитися від них компетентних рішень, задоволення висунутих вимог. Однією з форм демонстрацій виступають вуличні походи (процесії), на яких велика кількість людей, як правило, проголошує різного характеру лозунги, викрики; та походи супроводжуються несенням факелів, особливо у вечірній час. Таким чином, поняття «вуличного походу» можна визначити як форму демонстрації, яка проводиться шляхом пересування громадян по заздалегідь визначеному маршруту.

Пікетування – форма демонстрації, під час якої виставляються представники будь-де, наприклад, перед будинками державних органів влади, громадських об'єднань, підприємств, з метою висловлення протесту проти будь-чого, для забезпечення охорони на місці проведення страйку або демонстрації.

Страйк (від англійського “strike”) є крайнім засобом вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Проведення

²⁴⁶ Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

страйків супроводжується використанням прапорів, гасел, закликів (усних, письмових, друкованих), наявність ораторів та інших засобів публічного виявлення колективної думки. Право на страйк належить тим, хто працює, і може бути використане ними для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, що порушуються роботодавцем, зокрема й державою. Таким чином, враховуючи вищевикладене необхідно зазначити, що страйк – це організоване чи стихійне, масове або часткове припинення роботи (діяльності), відмова її продовжувати до задоволення чи виконання визначених вимог.

Крім перелічених, набула поширення й така форма виразу протесту, як спорудження наметового табору на майданах та біля будинків органів державної влади.

Не вважаються публічними заходами:

- загальні збори жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- збори (конференції) жителів, що проводяться відповідно до Закону України «Про органи самоорганізації населення»;
- збори трудових колективів, засідання статутних органів управління юридичних осіб, об'єднань громадян, зустрічі виборців із кандидатами у депутати та обраними депутатами, кандидатами на пост Президента України, збори ініціативних груп з організації референдуму;
- зібрання, що проводяться з метою відпочинку, а також громадських святкових заходів, концертів та інших розважальних заходів, якщо вони не є складовою мирного зібрання;
- весільні процесії, похорони, якщо вони не є складовою мирного зібрання;
- релігійні обряди і церемонії у випадках, передбачених Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Підставами для припинення зборів, мітингів, демонстрацій, вуличних походів є:

- фактичне проведення несанкціонованого місцевими органами влади відповідного заходу;
- рішення про заборону проведення внаслідок порушення порядку його організації та проведення;

- виникнення в ході самого заходу небезпеки для життя і здоров'я громадян чи порушення суспільного порядку;
- заподіяння матеріального збитку державному, колективному чи іншому майну, порушення правил дорожнього руху.

Відповідно до пункту 3 Указу Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1. ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, у тому числі забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів (*підпункт 8 пункту 1*)²⁴⁷.

Стаття 19 вищезазначеного Закону наголошує, що в умовах правового режиму воєнного стану забороняється проведення страйків, масових зібрань та акцій²⁴⁸.

На підставі Законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про місцеві державні адміністрації», «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про затвердження Указу Президента України

²⁴⁷ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

²⁴⁸ Там само.

«Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», Указів Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», від 24.02.2022 р. № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій», від 15.05.2022 р. № 341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» та з метою забезпечення публічної безпеки та громадського порядку на території всіх областей України встановлено:

Проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших спортивних, освітніх, культурно-просвітницьких, релігійних, розважальних та видовищних масових заходів в умовах воєнного стану (далі – заходи) можливе лише за виключенням обставин і тільки за умови їх письмового погодження з виконавчими органами міських, селищних та сільських рад не пізніше ніж за п'ять робочих днів до дня проведення заходу.

Організатор мирного зібрання письмово повідомляє про наміри щодо проведення мирного зібрання відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. Повідомлення про проведення мирного зібрання подається виконавчому органу сільської, селищної, міської ради, якщо мирне зібрання заплановано провести на території відповідного села, селища чи міста.

У разі якщо мирне зібрання планується провести за маршрутом, що пролягає по території кількох сіл, селищ, міст, районів, організатор заходів подає письмове повідомлення про його проведення відповідно до кожної районної військової (державної) адміністрації.

У повідомленні про проведення мирного зібрання зазначається інформація про:

- дату проведення, час початку та тривалість мирного зібрання;
- мету проведення мирного зібрання; місце або маршрут проведення мирного зібрання;
- очікувану кількість учасників мирного зібрання;
- прізвище, ім'я, по батькові особи, яка є організатором мирного зібрання, та відповідальної особу за його проведення, або представника юридичної особи, громадського об'єднання, організації тощо, що є організатором мирного зібрання, адресу, номери телефонів та адресу електронної пошти за наявності.

Якщо організатором мирного зібрання є юридична особа, громадське об'єднання тощо – повідомляється найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; намір організатора щодо встановлення на місці проведення мирного зібрання тимчасових споруд, використання звукопідсилювальної техніки та дотримання заходів світломаскування.

Виконавчі органи міських, селищних та сільських рад невідкладно здійснюють реєстрацію повідомлення про проведення мирного зібрання із зазначенням дати та часу його надходження та виносять відповідне рішення.

Районні військові адміністрації, виконавчі органи міських, селищних та сільських рад невідкладно після отримання повідомлення про проведення мирного зібрання інформують Рівненську обласну військову адміністрацію та місцеві органи Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій про всі погоджені заходи, їх мету, дату, місце проведення та орієнтовну кількість учасників заходу не пізніше ніж за одну добу до проведення заходу.

Кількість осіб, які беруть участь у заходах, не повинна перевищувати розрахунок місткості найбільшої захисної споруди (найпростішого укриття), розташованої у прямій доступності від місця проведення заходу та погодженої з органами місцевого самоврядування.

Організатори заходів несуть відповідальність за безпеку присутніх на заході та повинні забезпечити:

- негайне припинення проведення масового заходу під час оголошення сигналу **«ПОВІТРЯНА ТРИВОГА»**, сповіщення про це його учасників та організацію їх евакуації згідно із заздалегідь розробленою та наочно розміщеною схемою і показниками, повідомивши їм місцезнаходження найближчої захисної споруди цивільного захисту (найпростішого укриття);
- дотримання громадського порядку учасниками масового заходу;
- наявність засобів першої медичної допомоги;
- обов'язкове дотримання Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених наказом МВС України від 30.12.2014 р.

№ 1417, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 05.03.2015 р. за № 252/26697;

- залучення пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення пожежної безпеки під час проведення заходів відповідно до постанови КМУ від 26.10.2011 р. № 1102 «Деякі питання надання платних послуг підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій».

Начальники районних військових адміністрацій, міські, селищні та сільські голови спільно з підрозділами Головного управління Національної поліції забезпечують публічну безпеку та порядок під час проведення масових зібрань на відповідній території.

З метою створення на території України оптимальних умов для якісної підготовки спортсменів національних збірних команд України з видів спорту для участі у головних міжнародних спортивних змаганнях, дозволено організацію проведення в окремих місцевостях України з дотриманням умов безпеки, передбачених законодавством про воєнний стан всеукраїнських спортивних змагань.

Отже, відповідно наказу Міністерства молоді та спорту України «Про деякі питання проведення всеукраїнських спортивних заходів в умовах воєнного стану» № 1587 від 28.05.2022 р., яким *дозволено організацію проведення в окремих місцевостях України з дотриманням умов безпеки, передбачених законодавством про воєнний стан:*

- 1) всеукраїнських спортивних змагань, передбачених Єдиним календарним планом фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів на 2022 рік, серед дорослих спортсменів та спортсменів найближчої до дорослих вікової групи, у тому числі спортсменів з видів спорту осіб з інвалідністю, без присутності глядачів;

- 2) навчально-тренувальних зборів національних збірних команд України серед спортсменів різних вікових груп, у тому числі спортсменів з видів спорту осіб з інвалідністю, без залучення спортсменів віком до 16 років, які до місця проведення заходу згідно з вимогами законодавства потребують супроводження дорослою особою.

Структурним підрозділам Міністерства, до повноважень яких віднесена координація розвитку видів спорту, Укрцентру «Інваспорт» спільно з всеукраїнськими спортивними федераціями, у тому числі осіб з інвалідністю, державними, головними (старшими) тренерами з видів спорту штатної команди національних збірних команд України доручено розглянути питання внесення відповідних змін до Календарного плану з урахуванням умов воєнного стану.

У випадках проведення масових заходів в умовах воєнного стану поліція має забезпечити публічний порядок і безпеку проведення цих мирних зібрань, отже, завчасно під час поставлення завдань особовому складу повинні оцінити обстановку та наявну інформацію, яку надали організатори заходу, оскільки повинні враховувати, що в результаті проведення таких заходів можуть бути скоєні правопорушення, зокрема й злочини, грубі антигромадські прояви надміру збуджених учасників масових заходів, які можуть призвести до ускладнення оперативної обстановки. Зазначені та деякі інші обставини під час масового скупчення громадян, причому на обмеженій території, часом створюють небезпечні ситуації. Нерідко такі ситуації характеризуються як кризові, тому що при цьому виникає загроза публічному порядку й безпеці багатьох громадян, їх здоров'ю, а іноді й життю. Тому надійне забезпечення публічного порядку й безпеки під час проведення спортивних заходів багато в чому залежить від готовності поліції до професійних дій у складних умовах й високого рівня їх організації та узгодженості.

4.2. РОЛЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОФІЦЕРІВ ГРОМАД ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ПРІОРИТЕТНИХ ПОТРЕБ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Головним завданням поліцейських офіцерів громад є орієнтування на потреби територіальних громад, особливо в умовах сьогодення – воєнного стану. Це потребує підтримувати постійний контакт з населенням, щоденно забезпечувати громадський

порядок на території обслуговування, своєчасно виявляти потреби територіальних громад і своєчасно, а головне ефективно реагувати на вирішення таких потреб.

Основна роль поліцейського офіцера громади, у першу чергу, повинна полягати у виявленні, попередженні та запобіганні правопорушень в інтересах громади, реалізації спільно із громадою проектів з покращення публічної безпеки. Із цією метою ПОГ потрібно надавати більшій самостійності у своїй діяльності і можливості використовувати різні форми співпраці, партнерства і взаємодії з територіальними громадами та населенням.

Незважаючи на воєнний стан, сьогодні в Україні відбуваються незворотні процеси демократизації, ринкових відносин, що зумовлені як зовнішніми чинниками (глобалізацією економічних, політичних, інформаційних відносин), так і внутрішніми тенденціями розвитку українського суспільства. Наряду із загальнодержавними завданнями у сфері європейської інтеграції актуальності набувають питання, пов'язані з реформуванням і удосконалення діяльності Національної поліції, зокрема, – ПОГ, які є найбільш наближеними до населення, впровадженням нових підходів у їхню діяльність згідно зі стандартами, принципами та нормами європейського співтовариства.

У дослідженнях, спрямованих на вивчення проблем сучасного стану НПУ та пошук шляхів їх вирішення, неодноразово зазначається, що однією з умов ефективного функціонування поліції у світі є високий рівень соціальної довіри до неї, який слугує одним із критеріїв оцінки її діяльності. Рівень довіри до поліції, її соціальний рейтинг в окремих європейських країнах досить високий (Фінляндія – 88 %, Данія – 86 %, Німеччина – 75 %, Австрія – 76 %) ²⁴⁹. В Україні поліції довіряють 30,4 % опитаних (серед яких 2,7 % – повністю довіряють, а 27,7 % – рідше довіряють, ніж не довіряють). 50 % опитаних вказали, що не довіряють поліції: серед них 29,6 %, імовірно, що не довіряють,

²⁴⁹ Гаврилюк Т. Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. С. 3.

і 20,4 % – зовсім не довіряють. Таким чином, поліція загалом має негативне сальдо довіри (19,6 %) ²⁵⁰.

Пояснень цьому є чимало, але всі вони зводяться до одного: для забезпечення довіри поліція має бути відкритою для громади, доводити свою необхідність, що передбачає активність налагодження співпраці, партнерства взаємодії з її сторони, і, в першу чергу, – поліцейських офіцерів громад. Формування довіри до поліції забезпечується щоденною роботою поліцейських офіцерів громад у цьому напрямі, адже знання про її досягнення та проблеми, а відтак подальше ставлення та оцінка виконаної роботи складаються як з безпосереднього спілкування населення з поліцейськими офіцерами громад, так і з інформації, яку громадяни отримують із різних джерел, у тому числі із засобів масової інформації.

Розгляд питання щодо ролі поліцейських офіцерів громад під час проведення оцінки пріоритетних потреб територіальних громад в умовах воєнного стану, потребує розгляду і з'ясування сутності та змісту таких основних термінів їхньої діяльності, як: «співпраця», «співробітництво», «партнерство» та «взаємодія». Ці терміни часто вживається як синоніми, з чим погодитись досить важко. Від з'ясування сутності цих термінів залежить спрямування діяльності поліцейських офіцерів громад. При цьому неможливо оминати терміни: «імідж», «громадська думка», «паблік рилейшнз», «довіра».

Аналіз наукових праць свідчить, що більшість науковців характеризує відносини поліції з населенням як взаємодію. Водночас, паралельно вживаються терміни «співробітництво» і «співпраця».

Термін «взаємодія» досліджується в різних галузях науки, його зміст та сутність залежить від предмету та напряму дослідження. У тлумачному словнику української мови зазначається, що «взаємодія» – це взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь ²⁵¹.

²⁵⁰ Оцінка діяльності Національної поліції України за допомогою опитування громадської думки (резюме національного звіту). Харківська правозахисна група. URL: <https://khpg.org/1550061985>

²⁵¹ Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Т. 1 / В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : «Аконіт», 2001. С. 188.

Незважаючи на досить широке застосування поняття «взаємодія» у теорії та практиці різних наук, єдиного визначення цього поняття не існує, як і не має його законодавчого закріплення²⁵². В юридичній літературі спостерігаються різні підходи до визначення поняття «взаємодія», зміст якого залежать від сфери і предмету його застосування. Водночас, з точки зору відображення зусиль правоохоронних органів у вирішенні завдань забезпечення громадського порядку, взаємодія розглядається як поняття, яке передбачає наявність спільної мети взаємодіючих сторін, використання сил і засобів, які є у розпорядженні кожної із сторін, узгодженість дій за часом, місцем тощо.

В українській юридичній літературі ще одним терміном, який вживається при характеристиці процесів взаємодії поліції з населенням, виступає термін «партнерство». Партнерство у сучасному розумінні – це вид взаємовідносин між різними суб'єктами, який полягає у виробленні єдиної позиції з тих чи інших питань, організації спільних дій. Специфікою партнерства є збереження кожним з партнерів відносної самостійності в основних аспектах діяльності²⁵³.

У практиці поліцейської діяльності зарубіжних країн, як правило, на означення процесів співпраці поліції з населенням, вживається термін «поліція громади» («общинна поліція»), тотожним до якого є термін «партнерство з населенням», який використовується для полегшення перекладу на різні мови. «Поліція громади» або «партнерство з населенням» є філософією або організаційною стратегією, яка передбачає взаємне співробітництво поліції і суспільства для більш ефективної протидії злочинності, подолання страху перед злочинами, фізичної чи моральної шкоди,

²⁵² Олійник І. Л. Організаційно-правові засади взаємодії міліції (поліції) країн-учасниць СНД у боротьбі з правопорушеннями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. С. 10; Костроміна О. Г. Проблеми взаємопорозуміння правоохоронних органів з населенням під час розкриття та розслідування економічних злочинів. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 2. Ч. 1. С. 94.

²⁵³ Гаврилюк Т. Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. С. 18.

розпаду добросусідських відносин з метою покращення якості життя для всіх²⁵⁴.

Слід відмітити, що партнерство можливе лише за умови взаємної довіри, взаємної впевненості та взаємної діяльності, спрямованої на досягнення спільного результату.

З метою повного розкриття ролі поліцейських офіцерів громад під час проведення оцінки пріоритетних потреб територіальних громад необхідно також з'ясувати зміст понять, які мають безпосереднє відношення до процесу їх співпраці з населенням. В останні роки набуває поширення термін «паблік рилейшнз» (ПР), який виник та походить з США. Так, у 30-их роках XIX ст. в колі журналістів США з'являються так звані прес-агенти, які працюють на замовлення політичних діячів і висвітлюють їхню діяльність лише з позитивної сторони. Про відношення суспільства до прес-агентів свідчать численні карикатури, де вони зображуються неодмінно з грошима у кишені, як визначальної характеристики їхньої роботи. На початку XX ст. відбувається об'єднання прес-агентів у професійні організації по співпраці з пресою (перша організація була утворена у 1900 р. у м. Бостоні – агенство «Пабліситі бюро» (Publicity Bureau), що співпадає з фінансовими кризами у США, які зумовили закінчення періоду, коли промисловці запевняли, що громадська думка їх не цікавить. Журналіст Айві Лі у 1903 р., будучи прес-агентом, висуває власну концепцію прес-агента: ніяких секретів, ніякого зв'язку з рекламою, обов'язкове надання правдивої інформації та врахування інтересів громадськості, тим самим поклавши початок перетворення пабліситі в паблік рилейшнз, головний принцип якої – врахування думки громадськості. Важливість цього принципу починають визнавати не лише у колі журналістів, але й у колі публічних діячів. Так, президент Американської телефонної та телеграфної компанії Теодор Н. Вейле у той час зазначав: «...громадськість має розглядатись у ролі господаря ситуації. Я зовсім не сумніваюсь,

²⁵⁴ Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом / Сост. старшим полицейским советником при Генеральном секретаре ОБСЕ. Вена: Отдел стратегических вопросов полицейской деятельности ОБСЕ, 2008. С. 5–6. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/c/32548.pdf>

що її думки завжди справедливі, якщо вона добре розуміє про що йде мова. Єдиний спосіб виправити «заблуждение» і нерозуміння громади полягає у використанні інформації та політиці відкритих дверей»²⁵⁵. Згодом стратегія паблік рилейшнз поширюється на європейський континент, де поступово адаптується до особливостей та цінностей європейців.

Р. Бенда в історії формування «паблік рилейшнз» виділяє наступні етапи:

1) маніпулювання, приховування, прикрашання – примітивний вид ПР;

2) інформація («комунікація, 1-ий шлях») – робота з громадськістю обмежувалась поширенням інформації і справжні інтереси отримувачів інформації не брались до уваги;

3) комунікація («комунікація, 2-ий шлях») – при подачі інформації враховуються побажання й реакція адресатів;

4) конфліктний менеджмент – комунікація застосовується в якості інструментарію менеджменту, й призначена для вирішення конфліктів й гармонізації відносин;

5) інтеграція в навколишнє середовище – ПР використовується не лише для врегулювання конфліктів, а також для узгодження громадської думки²⁵⁶.

Слід відзначити, що усі визначення ПР, яких налічується близько п'ятиста, є різними, але всіх їх об'єднає одне – це взаємовідносини між організацією та громадськістю.

Так, французькі вчені Люсьєн Матр та його послідовник Ф. Буарі, які є представниками соціологічного підходу до ПР, розглядають паблік рилейшнз, по-перше, як манеру поведінки, по-друге, як спосіб інформування і комунікації, направлений на встановлення і підтримку довірливих стосунків, заснований на взаємному знанні і взаєморозумінні між групою, яка розглядається в її різних функціях і видах діяльності, та аудиторіями, яких вона стосується. При цьому, паблік рилейшнз – це функція

²⁵⁵ Гаврилюк Т.Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. С. 20.

²⁵⁶ Бенда Р. Публичные отношения и их необходимость для полиции XXI века. *Закон и право*. 2001. № 7. С. 46–47.

управління, яка стосується персоналу компанії (внутрішні стосунки) та її різних аудиторій (зовнішні стосунки) і представляє собою метод приведення інтересів компанії і очікувань її оточення у відповідність одне до одного²⁵⁷.

У контексті теорії державного управління паблік рилейшнз визначається як постійний комунікативно-психологічний прямий та зворотний контакт органів управління будь-якої системи з громадськістю з метою створення, формування та функціонування позитивного іміджу управління, що впливає на виникнення сприятливого середовища для взаємодії обох сторін²⁵⁸.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що розглядувані у межах порушеної теми поняття на сьогодні не знайшли єдиного закріплення у сприйнятті їх значення вченими та науковцями. При тлумаченні кожного з них у науковців виникають дискусії про те, що варто розуміти під означуваними категоріями. Водночас, на наш погляд, суттєвими ознаками терміну «взаємодія», який вживається при характеристиці процесів взаємовідносин поліції та населення, є наявність спільної мети, яка полягає у забезпеченні безпечного життєвого простору, та погодженої діяльності суб'єктів взаємодії, спрямованої на її досягнення. Для означення такої діяльності вживання терміну «взаємодія» можливо паралельно з термінами «співпраця» та «співробітництво», які, на нашу думку, найбільш доцільно характеризують відносини поліції з населенням на сучасному етапі. У разі, якщо діяльність суб'єктів взаємодії (поліції та населення) буде побудована на втілення тези про те, що кожен із них є рівноцінним суб'єктом з однаковими правами, обов'язками та відповідальністю за вчинені дії, й свою діяльність орієнтує на забезпечення інтересів партнера по взаємодії, то в такій ситуації можна говорити про наявність партнерських стосунків між поліцією та населенням. Форми взаємодії та співпраці

²⁵⁷ Гаврилюк Т. Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. С. 21.

²⁵⁸ Колосок С. В. Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ упр.: 25.00.01. Київ, 2003. С. 8.

поліцейських офіцерів громад з населенням залежать від їх завдань, функцій та повноважень.

Поліцейський офіцер громади – це поліцейський, який живе і працює на території громади, проводячи на території своєї ділянки понад 80 % робочого часу. Поліцейська ділянка, згідно з таким підходом – це не більше 6 тисяч населення в сільській місцевості та 7 тисяч у міській. Відтак одна територіальна громада може мати й декількох поліцейських офіцерів громади. Така постійна присутність поліцейського і чіткі обмежені рамки поліцейської ділянки забезпечують добру можливість для налагодження партнерських відносин із населенням і розвиток громадських безпекових проєктів. Крім того, поліцейські офіцери громад не залучаються до заходів охорони громадського порядку поза межами населеного пункту, а їхня функція, власне, орієнтована саме на превентивну діяльність. Це шанс для розвитку ініціатив, зокрема на сільських територіях, де присутність поліції здавна була незначною²⁵⁹.

Поліцейські офіцери громад у своїй діяльності керуються Конституцією України, Законами України «Про Національну поліцію», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», «Про внесення змін до законів України “Про Національну поліцію”» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», наказом МВС України від 28.07.2017 р. № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» (у редакції наказу МВС України від 18.05.2022 р. № 301), іншими нормативно-правовими актами.

В Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції», затвердженій наказом МВС України від 28.07.2017 р. № 650

²⁵⁹ Кундрік В. Взаємодія поліції та населення на засадах партнерства у сільській місцевості. 2-ге вид. С. 9. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/733/Community_Policing_Handbook_web_1304.pdf

(у редакції наказу МВС України від 18.05. 2022 р. № 301)²⁶⁰ визначено, що ця Інструкція визначає завдання, права, обов'язки, напрями та особливості організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад у межах визначеної поліцейської дільниці. Як бачимо, у відомчих нормативно-правових актах відмінностей між дільничними офіцерами поліції та поліцейськими офіцерами громад не існує.

Аналіз зазначеної Інструкції свідчить, що до завдань поліцейських офіцерів громади віднесено:

- здійснювати діяльність, що ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства та має на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами, підприємствами різних форм власності;
- взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням й утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку;
- виконання завдань, спрямованих на дотримання прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- вжиття заходів для взяття на превентивний (профілактичний) облік осіб, щодо яких здійснюється превентивна (профілактична) діяльність та внесення відповідної інформації до єдиної інформаційної системи (далі – ЄІС) МВС;
- співпраця з групами реагування патрульної поліції (далі – ГРПП) щодо застосування превентивних (профілактичних) заходів стосовно осіб, які схильні до вчинення правопорушень та/або перебувають на превентивних (профілактичних) обліках поліції;
- інформування чергової частини органу (підрозділу) поліції в разі отримання від населення відомостей про осіб, які мають наміри вчинити кримінальні правопорушення або їх учинили, розшукуваних злочинців, осіб, які зникли безвісти;
- підтримання професійного рівня шляхом навчання в системі службової підготовки та самопідготовки;

²⁶⁰ Про внесення змін до наказу МВС України від 28 липня 2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

- здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання²⁶¹.

З метою забезпечення виконання визначених завдань поліцейські офіцери громади зобов'язані:

- здійснювати профілактичні заходи, спрямовані на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень;

- виявляти причини та умови, що призводять до вчинення кримінальних та/або адміністративних правопорушень, ужиття у межах компетенції заходів для їх усунення;

- ужиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

- здійснювати своєчасно реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

- у випадках, визначених законодавством, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання;

- доставляти у випадках і порядку, визначених законодавством, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

- вживати всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я, а також особам, які постраждали від торгівлі людьми;

- вживати заходів для запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі і його припинення;

- здійснювати контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами порядку зберігання і використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, спеціальних

²⁶¹ Про внесення змін до наказу МВС України від 28 липня 2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система;

- взаємодіяти відповідно до законодавства в межах контрольованих прикордонних районів із дільничними інспекторами прикордонної служби щодо проведення превентивних заходів із протидії нелегальній міграції та іншій протиправній діяльності на державному кордоні, отримання інформації про шляхи проникнення та накопичення контрабандних товарів, а також мешканців населених пунктів, розташованих поблизу державного кордону, які здійснюють незаконні операції з переміщення товарів;

- вживати заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), а також заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснення приводу у виконавчому провадженні;

- приймати участь у межах повноважень, передбачених законодавством, у здійсненні заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які звільнилися з установ виконання покарань;

- здійснювати провадження превентивної (профілактичної) діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

- здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання²⁶².

- Водночас, слід звернути увагу на те, що з перших днів введення воєнного стану ситуація вимагає від поліцейських офіцерів громади активізації діяльності у вирішенні потреб територіальних громад, зокрема, щодо:

- перевірки транспортних засобів та підозрілих осіб;
- участі у розміщенні внутрішньо переміщених осіб;

²⁶² Про внесення змін до наказу МВС України від 28 липня 2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

- вирішення питань логістичного характеру по доставці гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам і сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- забезпечення правопорядку та безпеки людей у громадах, надання їм вчасної допомоги в екстреній ситуації, виявлення ворожої агентури, злочинців та колаборантів;
- сьогодні в окремих регіонах поліцейські офіцери громади виконують функції дільничного, ювенального інспектора, спеціаліста з контролю за обігом зброї, патрульного поліцейського, експерта у сфері безпекових питань, а також (за необхідності) парамедика. Окрім того, нині, в умовах спротиву України повномасштабному вторгненню РФ, поліцейські офіцери громади виконують роль оборонців, допомагають з логістикою та займаються гуманітарними питаннями²⁶³;
- забезпечення патрулювання вулиць населених пунктів;
- вжиття заходів щодо виявлення та припинення правопорушень, у тому числі фактів порушення комендантської години, обмежень щодо торгівлі алкогольними напоями в умовах воєнного стану;
- фіксації випадків пошкодження майна громадян, спричиненого бойовими діями;
- організації спільно із представниками місцевої влади евакуації громадян із небезпечних територій;
- надання всебічної підтримки та допомоги мешканцям громад, які залишились;
- здійснення супроводження та доставку до населених пунктів громад гуманітарної допомоги, продуктів харчування, ліків та інших предметів першої необхідності;
- у зв'язку з тим, що значна частина мешканців громад покинула місця постійного проживання, ПОГ повинні проводити заходи щодо недопущення фактів мародерства та розкрадання майна²⁶⁴.

²⁶³ Про внесення змін до наказу МВС України від 28 липня 2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

²⁶⁴ На Миколаївщині поліцейські офіцери громад продовжують нести службу у посиленому режимі. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/227793-na-mikolaivsini-policejski-oficeri-gromad-prodovzuut-nesli-sluzbu-u-posilenomu-rezimi/>

Для забезпечення виконання завдань та обов'язків **поліцейські офіцери громади наділені правами:**

- вимагати від осіб пред'явлення документів, що посвідчують їх особу, та інших документів у випадках, визначених ст. 32 Закону України «Про Національну поліцію»;
- опитувати осіб у випадках, визначених ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію»;
- застосовувати заходи, передбачені ст.ст. 30, 31 Закону України «Про Національну поліцію»;
- затримувати підозрюваних у вчиненні кримінального або адміністративного правопорушення, доставляти таких осіб до поліцейської станції або органу (підрозділу) поліції. Відомості стосовно осіб, доставлених до поліцейської станції, фіксуються в журналі обліку доставлених осіб, які вчинили адміністративні правопорушення (далі – Журнал), форма якого наведена в додатку 4 до Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України від 06.11.2015 р. № 1376, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 01.12.2015 р. за № 1496/27941 (із змінами). За наявності технічної можливості Журнал ведеться в електронній формі;
- у випадках, визначених законодавством, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечувати їх виконання;
- відповідно до ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію» проникати до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках;
- здійснювати заходи з контролю за дотриманням обмежень, установлених Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;
- здійснювати контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами порядку та правил зберігання і використання зброї, спеціальних засобів, вибухових речовин та матеріалів, боєприпасів, на які поширюється дозвільна система, а також безпосередньо оглядати місця їх зберігання з метою перевірки дотримання правил поведінки з ними та правил використання;

- здійснювати в межах, визначених Законом України «Про Національну поліцію», поліцейське піклування;
- застосовувати поліцейські заходи примусу у випадках та порядку, визначених Законом України «Про Національну поліцію»;
- залучати ГРПП для надання допомоги під час затримання та доставляння осіб, які вчинили правопорушення, виконання ухвал суду та слідчого судді про привід свідків та підозрюваних до суду та в інших необхідних випадках за погодженням із керівництвом підрозділу превенції територіального (відокремленого) підрозділу головного управління Національної поліції в АРК Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві;
- проводити перевірку прибуття особи, звільненої з установи виконання покарань, до місця проживання в порядку, установленому законодавством;
- готувати матеріали про анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, надсилати їх до уповноваженого підрозділу з контролю за обігом зброї та дозвільної системи з метою прийняття рішення щодо анулювання дозволів у порядку, визначеному законодавством, а також вилучати зброю та боєприпаси;
- вживати у взаємодії зі службою у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій заходів щодо встановлення особи дитини, місця її проживання, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють, інших родичів, місця їх проживання (перебування) у разі надходження повідомлення про дитину, яка залишилася без батьківського піклування.

У разі виявлення дитини, розлученої із сім'єю, поліцейські офіцери громад невідкладно повідомляють про такий факт орган опіки та піклування за місцем виявлення дитини та додатково територіальний орган Державної міграційної служби України, якщо дитина є іноземцем або особою без громадянства.

У разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини на підставі рішення районної, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчого органу

міської, районної в місті ради служба у справах дітей разом із представниками закладу охорони здоров'я вживають заходів до відібрання дитини в батьків та тимчасово влаштовують її відповідно до чинного законодавства.

До повноважень поліцейських офіцерів громад, у тому числі, віднесено регулювання дорожнього руху та контроль за його дотриманням учасниками згідно із Правилами дорожнього руху, затвердженими постановою КМУ від 10.10.2001 р. № 1306, правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі, на території поліцейської дільниці²⁶⁵.

Згідно з п. 24. ч. 1. ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»²⁶⁶ поліція відповідно до покладених на неї завдань бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його введення на всій території України або в окремій місцевості. Крім того, ст. 24 цього Закону визначено додаткові повноваження поліції та встановлено, що у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості.

У зв'язку з викладеним та з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану ВРУ внесені зміни до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України»²⁶⁷. Новим законом *доповнено* такі *повноваження Національної поліції*:

²⁶⁵ На Миколаївщині поліцейські офіцери громад продовжують нести службу у посиленому режимі. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/227793-na-mikolaivsini-policejski-oficeri-gromad-prodovzuut-nesti-sluzbu-u-posilenomu-rezimi/>

²⁶⁶ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

²⁶⁷ Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text>

1. *Запити на інформацію.* За письмовим запитом безоплатно одержувати і від держорганів, і від органів місцевого самоврядування (далі – ОМС), а також – від юридичних осіб державної форми власності, інформацію, що необхідна для виконання визначених Законом України «Про Національну поліцію» завдань та повноважень поліції (в т.ч. щодо військовополонених). При цьому, встановлено обов'язок суб'єктів, яким адресовано запит, протягом 3 днів, а в разі неможливості – не пізніше 10 днів з дня отримання запиту, надати відповідну інформацію. Якщо інформацію надати неможливо – повідомити про причини, що перешкоджають.

2. *Спец. конвоювання.* Здійснювати конвоювання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, тих що під вартою, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, охорона їх у залі суду. Перелік місць з/до яких здійснюється конвоювання, визначається МВС України.

3. *Утримання в ізоляторах.* У випадках, передбачених законом, утримувати в ізоляторах тимчасового тримання обвинувачених/засуджених, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, щодо яких здійснюється/застосовано тримання під вартою, адміністративний арешт.

4. *Розмінування та вибухонебезпечні роботи.* Поліція може здійснювати розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, якщо є підстави вважати їх предметами, знаряддями чи засобами адміністративних або кримінальних правопорушень. Крім того, Національна поліція може організовувати роботу з допуску поліцейських до проведення таких спеціальних вибухотехнічних робіт. При цьому – надано повноваження здійснювати техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в т.ч., пов'язаної з пожежами, та спеціальними вибухотехнічними роботами.

5. *Інтерпол та Європол.* Надано повноваження здійснювати представництво та виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі, виступати як Національне центральне бюро Інтерполу. Нацполіція матиме компетенцію здійснювати співробітництво з Європейським

поліцейським офісом (Європол) та діяти як Національний контактний пункт між компетентними органами України та Європолом. Також, надано повноваження, організовувати взаємодію правоохоронних та інших держорганів з Інтерполом, Європолом, компетентними органами інших держав сфери їх діяльності.

6. *Біометрія та адміністративний нагляд.* Надано повноваження здійснювати збирання біометричних даних осіб (в т.ч. шляхом дактилоскопіювання) та здійснювати адміністративний нагляд.

7. *Нові підстави для пред'явлення документів поліцейському.* Так, поліцейський має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у спосіб, який дає можливість поліцейському прочитати та зафіксувати дані, що містяться в документах, у випадках: якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи, або якщо самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

8. *Нові підстави для зупинення ТЗ.* Поліцейський може зупиняти транспортні засоби у разі: ... (новий пункт) якщо наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

9. Уточнені норми щодо можливості використовувати *технічні прилади, технічні засоби та спеціалізоване програмне забезпечення.* В тому числі – додано, що поліція може використовувати інформацію отриману за допомогою фото- і відеотехніки, технічних приладів та технічних засобів, що перебувають у чужому володінні.

10. *Відбиття нападу.* Так, поліцейський – у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському – має право використати підручні засоби.

Крім того, від час воєнного стану – поліцейський має право застосовувати заходи примусу відносно осіб, які беруть

участь у збройній агресії проти України без урахування вимог (обмежень) та заборон, передбачених Законом України «Про Національну поліцію».

11. *Зміни до складу поліції.* Окрім кримінальної поліції, патрульної поліції, органів досудового розслідування, поліції охорони, спеціальної поліції, поліції особливого призначення, додано ще інші підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування. Які саме це – інші підрозділи, закон не уточнює.

12. Нацполіція може здійснювати охорону об'єктів права державної власності у *тому числі на договірних засадах*.

13. Тепер поліція забезпечує збирання, накопичення інформації (в тому числі, мультимедійної) та біометричних даних (відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук, дактилокартки) – в тому числі, стосовно ДТП (які оформлені ними). Порядок таких дій встановлюється МВС.

14. На час дії режиму воєнного стану – при виконанні поліцейським своїх обов'язків в цивільному одязі, поліцейський *може не мати при собі спеціальний жетон*, а при виконанні службових обов'язків із використанням засобів індивідуального захисту – на них може не розміщуватися ідентифікаційний номер або спеціальний жетон.

Новим законом розширено випадки, коли при виконанні своїх обов'язків у цивільному одязі поліцейський може не мати жетон – в тому числі у мирний час.

15. Під час дії воєнного стану атестування поліцейських не проводиться. Також, в такі часи, не здійснюється громадський контроль за діяльністю поліції. У воєнний час поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності.

16. Зазначеними змінами, також доповнено Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» в частині проведення службового розслідування в період дії воєнного стану²⁶⁸.

²⁶⁸ Прийнято закон про розширення повноважень Нацполіції (законопроект № 7147). *Протокол UA*: юридичний інтернет ресурс. URL: [https://protocol.ua/ru/priynyato_zakon_pro_rozshirennya_povnovagen_natspolitsii_\(zakonoproekt_7147\)/](https://protocol.ua/ru/priynyato_zakon_pro_rozshirennya_povnovagen_natspolitsii_(zakonoproekt_7147)/)

Законотворці також визначили особливості проведення службового розслідування в період дії воєнного стану, яке призначається та проводиться у формі письмового провадження. Службове розслідування за таких умов має бути завершене протягом 15 календарних днів з можливістю продовження ще на 15 днів.

Важливу роль ПОГ відіграють в організації взаємодії з населенням, особливо в умовах воєнного стану. Зокрема, *з метою впровадження принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства поліцейські офіцери громад організовують роботу за такими напрямками:*

- протидія злочинності, профілактика правопорушень та охорона публічного порядку за участю населення;
- співпраця з органами місцевого самоврядування, представниками територіальних громад, населенням, керівниками підприємств, соціальних, навчальних та культурних закладів, закладів соціального захисту дітей із метою реалізації принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства; обмін інформацією для подальшого її використання під час виконання службових обов'язків;
- визначення спільних пріоритетних напрямів роботи та її оцінювання з урахуванням думки і потреб громадськості;
- вирішення в межах компетенції безпекових питань, що сприятимуть формуванню довіри до поліції;
- налагодження ефективної комунікації з населенням громади, у тому числі із застосуванням інноваційних засобів та інформаційних платформ, проведенням тематичних зустрічей для швидкого обміну інформацією щодо вирішення проблем із безпекою, зосередження уваги на причинах учинення правопорушень із метою їх завчасного запобігання;
- співпраця з активними мешканцями громади з метою підвищення рівня їх правової обізнаності щодо повноважень поліції²⁶⁹.

З метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування, населенням поліцейські

²⁶⁹ Про внесення змін до наказу МВС України від 28.07.2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

офіцери громад проводять відкриті зустрічі та гласні виступи щодо стану дотримання законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результатів своєї діяльності на відповідній поліцейській дільниці.

У межах поліцейської дільниці поліцейські офіцери громад проводять роз'яснювальну роботу серед населення з метою формування правової культури, негативного ставлення до суспільно небезпечних явищ, про необхідність інформування органів поліції про вчиненні правопорушення та/або готування до їх учинення, а також про способи захисту і самооборони від злочинних посягань.

Поліцейські офіцери громад у взаємодії з органами соціального захисту населення місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, службами у справах дітей, благодійними, громадськими організаціями, представниками територіальних громад, спеціалізованими установами для осіб, які відбули покарання, здійснюють роботу із запобігання вчиненню правопорушень, у тому числі стосовно осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Діяльність поліцейських офіцерів громад базується на партнерській, прозорій та активній співпраці поліції з територіальною громадою та направлена на прийняття конкретних та ефективних заходів, необхідних для вирішення безпекових питань місцевого значення з урахуванням потреб уразливих категорій населення.

Поліцейські офіцери громад здійснюють роз'яснення серед населення громади, посадових осіб підприємств, установ та організацій у межах поліцейської дільниці положень законодавства України з питань профілактики правопорушень із метою усунення причин та умов, що сприяють їх учиненню, та відповідальності за такі діяння.

Поліцейські офіцери громад можуть ініціювати пропозиції перед безпосереднім керівництвом щодо:

- усунення передумов, які призводять до вчинення правопорушень;
- вжиття заходів із метою запобігання вчиненню домашнього насильства та насильства за ознакою статі;

- створення громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону та/або призупинення (припинення) діяльності таких формувань, що порушують вимоги, визначені нормами Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»;
- покращення матеріально-технічного забезпечення поліцейської станції та умов роботи, оптимізації службової діяльності;
- вжиття в межах компетенції заходів стосовно надання необхідної допомоги особі, яка постраждала від торгівлі людьми;
- формування переліку пропозицій стосовно забезпечення їх професійного навчання та подання його на розгляд керівництву підрозділів взаємодії з громадами управлінь превентивної діяльності ГУНП²⁷⁰.

Поліцейські офіцери громад здійснюють прийом громадян у приміщенні поліцейської станції або іншому приміщенні органів місцевого самоврядування, виділених для цих цілей. Усі звернення, отримані під час прийому громадян, реєструються відповідно до вимог Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженого наказом МВС України від 08.02.2019 р. № 100, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 05.03.2019 р. за № 223/33194.

При виявленні на території поліцейської дільниці інших правопорушень, реагування на які не належить до повноважень поліції, ПОГ інформують про це відповідні уповноважені органи (служби)²⁷¹.

Поліцейські офіцери громад співпрацюють із представниками громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону, надають допомогу в організації їх діяльності, беруть участь у проведенні спільних нарад, під час яких розробляються та погоджуються заходи із забезпечення публічної безпеки і порядку на територіях обслуговування та взаємодії з патрульною поліцією та ГРПП²⁷².

²⁷⁰ Про внесення змін до наказу МВС України від 28.07.2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

²⁷¹ Там само.

²⁷² Там само.

Разом із виконавчими органами місцевого самоврядування поліцейські офіцери громад проводять звірки щодо кількості громадських формувань з охорони громадського порядку та їх членів, зареєстрованих відповідно до вимог Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», подають пропозиції щодо їх діяльності, виконання статутних прав та обов'язків²⁷³.

Організація та контроль за роботою поліцейських офіцерів громад покладається на заступника начальника територіального (відокремленого) підрозділу ГУНП, який відповідно до розподілу обов'язків координує діяльність поліцейського офіцера громади та начальника підрозділу превенції та/або підрозділу взаємодії з громадами ТВП²⁷⁴.

Поліцейські офіцери громад ведуть контрольно-наглядові справи, у яких містяться відомості щодо:

- особливостей території обслуговування, розташування й режиму роботи підприємств, установ та організацій, об'єктів дозвільної системи, об'єктів критичної інфраструктури, контактів відповідальних осіб органів місцевого самоврядування, інших довідкових та інформаційних матеріалів щодо території обслуговування;
- кількості населених пунктів та кількості населення на їх території;
- кількості вчинених на поліцейській ділянці адміністративних та кримінальних правопорушень, обставин, що до них призводять;
- прикмет осіб, які підозрюються в учиненні кримінального правопорушення або вчинили його;
- викрадених та втрачених речей, транспортних засобів, плавзасобів, мисливської вогнепальної нарізної, гладкоствольної зброї, холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної

²⁷³ Про внесення змін до наказу МВС України від 28.07.2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

²⁷⁴ Там само.

дії, нагородної короткоствольної вогнепальної зброї, які перебувають у розшуку;

- місць концентрації осіб, схильних до вчинення правопорушень;
- сил та засобів, які залучаються до охорони публічного порядку на поліцейській дільниці²⁷⁵.

Поліцейські офіцери громад працюють за *двотижневим планом*, який складається з урахуванням оперативної обстановки на поліцейській дільниці та пріоритетів громади у сфері публічної безпеки і порядку. План затверджується керівником ТВП, на території обслуговування якого розташована відповідна територіальна громада, або заступником керівника, який відповідно до розподілу обов'язків координує діяльність поліцейського офіцера громади. У зазначеному плані в обов'язковому порядку *зазначаються* такі заходи:

- проведення на території обслуговування превентивних заходів із метою запобігання вчиненню правопорушень, забезпечення публічної безпеки та порядку;
- перевірка місць масового скупчення людей із метою отримання інформації про проблемні питання, які хвилюють громадян, а також отримання відомостей про осіб, які можуть бути причетними до вчинення правопорушень;
- здійснення превентивної роботи з особами, які перебувають на обліках Національної поліції України;
- здійснення перевірок за місцем проживання громадян – власників мисливської вогнепальної зброї, спеціальних засобів із метою забезпечення дотримання ними встановлених правил її зберігання та використання;
- забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів;
- відвідування закладів освіти з метою профілактики вчинення дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень.

До плану можуть уноситися коригування з урахуванням особливостей стану оперативної обстановки на території поліцейської дільниці.

²⁷⁵ Про внесення змін до наказу МВС України від 28.07.2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

У плані поліцейського офіцера громади додатково зазначаються заходи, направлені на запобігання дорожньо-транспортних пригод та виявлення інших правопорушень шляхом патрулювання території обслуговування.

У разі погіршення або ускладнення криміногенної ситуації (оперативної обстановки) на території обслуговування, необхідності проведення додаткових превентивних заходів із метою її стабілізації ПОГ може здійснювати патрулювання у вечірній, нічний час доби та у вихідні дні за рапортом, погодженим із заступником керівника ТВП.

Залучення поліцейських офіцерів громад до участі в проведенні профілактичних заходів на території області, району (за межами закріпленої територіальної громади) проводиться тільки за дорученням керівника ГУНП.

У своїй роботі поліцейські офіцери громад взаємодіють з іншими органами (підрозділами) поліції шляхом обміну інформацією, участі у плануванні та реалізації спільних заходів, що проводяться за наказом керівника ТВП²⁷⁶. Оцінка ефективності роботи поліцейського офіцера громади відбуватиметься на підставі щомісячного, піврічного та річного оцінювання:

- рівня довіри у громаді до офіцера поліції та до НПУ в цілому;
- кількості та якості реалізації спільних проектів з громадою;
- превентивної діяльності²⁷⁷.

Таким чином можна зробити висновок, що головне завдання поліцейського офіцера громади орієнтуватися на потреби місцевого населення і вживати заходів щодо їх вирішення, підтримувати постійний контакт з керівниками територіальних громад і мешканцями цих громад, щоденно забезпечувати порядок на території обслуговування, своєчасно реагувати на проблеми громад та запобігати вчиненню правопорушень.

В період воєнного стану поліцейські офіцери громад виконують багато й інших завдань, функцій, які не мають чіткого

²⁷⁶ Про внесення змін до наказу МВС України від 28.07.2017 р. № 650 : наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>

²⁷⁷ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

нормативно-правового визначення, але вирішення цих завдань і функцій є життєво необхідними для нормального забезпечення потреб населення і територіальних громад.

4.3. ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах впевненого руху в напрямку євроінтеграції Україна вживає заходів для розбудови системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. Ратифікація Стамбульської конвенції стала важливим кроком вперед, який вимагає удосконалення національного законодавства. Глобальні виклики, які постали перед Україною сьогодні, вимагають вироблення дієвих підходів для подальшого розвитку національної, регіональної та місцевої систем запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі.

Українська держава сьогодні функціонує у складних умовах воєнного часу. Війна концентрує на собі увагу всіх державних та недержавних інституцій та відволікає її від інших суспільних проблем. Проте це ще більше загострює наявні проблеми в суспільстві, зокрема проблеми домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Ці негативні явища не тільки нікуди не зникають, а стають навіть більш небезпечними, ніж у мирний час. Якщо під час пандемії COVID-19 домашнє насильство називали «пандемією в середині пандемії», то під час війни домашнє насильство та насильство за ознакою статі є прихованим фронтом війни.

Це також поєднується з меншою увагою з боку держави в умовах ведення активних бойових дій, тож постраждали від такого насильства опиняються у надзвичайно складному становищі. Отже в умовах наявних тенденцій применшення важливості окресленої проблеми, часткового виправдання її війною та відповідного замовчування, проблема домашнього насильства та насильства за ознакою статі потребує постійного скоординованого та ефективного реагування.

Домашнє насильство завжди було серйозною загрозою нормального існування суспільства. Сучасні умови функціонування українського суспільства в умовах воєнного стану ще більше посилили існуючі проблеми в цій сфері. До так званих «традиційних» причин цього негативного явища додалися ще стресові умови воєнного стану. Коли люди, які живуть в постійному стресі, опиняються в одному приміщенні, залежать один від одного та не можуть відволіктися, нерідко виникають ситуації домашнього насильства. Поки що немає офіційної статистики таких випадків під час війни, але, як і в будь-яких екстремальних ситуаціях, наявним є підвищений ризик. В МВС України зазначають, що очікуються збільшення кількості випадків в майбутньому. Станом на 3 серпня 2022 року з початку повномасштабного вторгнення в НПУ було зареєстровано понад 58 тис. повідомлень про домашнє насильство. Це більш ніж у два рази менше, ніж минулого року. 18 226 кривдників поставлені на облік. А за результатами опитування, проведеного Фондом народонаселення ООН серед цільових груп – 56 % опитаних відчувають, що кількість випадків такого насильства останнім часом зросла²⁷⁸.

Виклики, які постають у сфері запобігання та протидії домашньому насильству під час воєнного стану

Війна, як і будь яка екстремальна ситуація, загострює проблеми людей, які були й до цього. Як слушно зазначає Катерина Павліченко, Українська держава сьогодні функціонує в надзвичайно складних умовах боротьби за свою свободу в усіх сенсах цього слова. Але ці випробування лише сприяють ще більшому зміцненню, єднанню та концентрації уваги на рішеннях, які здатні призвести українське суспільство до перемоги та відродження держави²⁷⁹. Це ж стосується і домашнього насильства.

²⁷⁸ У МВС презентували мобільний застосунок для реагування на випадки домашнього та гендерно зумовленого насильства. URL: <https://mvs.gov.ua/news/u-mvs-prezentuvali-mobilnii-zastosunok-dlya-reaguvannya-na-vipadki-domasnyogo-ta-genderno-zumovlenogo-nasilstva>

²⁷⁹ Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 липня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. С. 4.

Проблеми, які виникають сьогодні перед українським суспільством, є тим «лакмусовим папірцем», який проявляє проблемні місця у національному механізмі запобігання та протидії домашньому насильству та вказує, на що потрібно акцентувати увагу та покращувати задля побудови адекватної та ефективної системи для забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства.

Першим викликом воєнного часу є зменшення кількості повідомлень про факти домашнього насильства. Повномасштабні воєнні дії на території нашої держави у багатьох змінили пріоритети, деякі питання відійшли на другий план порівняно із загрозами та руйнуваннями, які несуть воєнні дії. Зважаючи на це, потрібно розуміти, що домашнє насильство – це не та проблема, яка навіть у порівнянні з війною може відходити на другий план. На жаль, не в усіх є розуміння цього. В першу чергу, постраждала самі применшують ступінь загрози. Деякі вважають, що у порівнянні зі смертями, пораненнями, втратою близьких та рідних, руйнуванням житла та іншими катастрофічними наслідками вторгнення РФ на територію України, їх проблеми значно меншого масштабу. Але це не так.

Зменшення кількості повідомлень про факти домашнього насильства жодним чином не пов'язано з тим, що самого насильства стало менше. Це пояснюється тим, що люди просто стали менше заявляти про це. На сьогодні в окремих регіонах може спостерігатися зменшення кількості звернень з питань домашнього насильства. Експерти пояснюють це тим, що через воєнний стан люди налякані, часто не вірять, що їхній дзвінок може щось змінити, думають, що краще перетерпіти, оскільки зараз у спеціальних служб інші пріоритети. У деяких регіонах просто немає фізичної можливості зробити дзвінок. При цьому слід розуміти, що в умовах війни домашнє насильство як проблема не зникла, його кількість не зменшилась, а навпаки в період воєнного стану існують ризики посилення конфліктів у сім'ях, зокрема через емоційне напруження, економічні негаразди, тощо. Домашнє насильство під час війни – поширене явище, яке стає ще більш небезпечним, ніж у мирний час. Людям, які зазнали такого насильства зараз, складніше знайти вихід – вони часто

обмежені у пересуванні, їм немає в кого попросити про допомогу, вони ще більше залежать від кривдників фізично та матеріально. Більше того, вони ладні терпіти насильство, бо на перше місце тепер виходить страх померти від ворожого обстрілу чи осколку. Через воєнний стан люди не вірять, що їхній дзвінок може щось змінити, а поліція задіяна в охороні громадського порядку і не завжди виїздить на випадки домашнього насильства. Несвоєчасне реагування правоохоронців на випадки домашнього насильства призводить до його посилення та можливих летальних наслідків. Так, в умовах війни непоодинокими є випадки вбивств, які вчиняються в родинному колі. Посилює ризики летальних випадків і велика кількість зброї, як зареєстрованої, так і не зареєстрованої, яка сьогодні наявна в українців.

Трапляються випадки, коли применшення вартості проблеми сприяють саме ті суб'єкти, які, навпаки, покликані протидіяти домашньому насильству. Як відомо, для постраждалих осіб і так стресовою є ситуація звернення до, наприклад, поліції, із заявою щодо вчинення домашнього насильства. Доволі часто особи довго зважуються на це. І якщо у відповідь на своє звернення до суб'єктів, які покликані надати їм допомогу, вони чують про те, що питання «не на часі» і є більш серйозні проблеми, це сприяє тому, що вірогідність повторного звернення з цього питання буде вкрай низькою в майбутньому. На жаль, подібні випадки вже траплялися. Зокрема, під час звернення на «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації постраждалі розповідали, що правоохоронці дорікали їм, мовляв, ми маємо думати, як перемогти ворога, а ви тут скаржитеся на домашні сварки²⁸⁰. Така поведінка є вкрай неприйнятною. Відповідно до Стамбульської конвенції, яка була ратифікована Україною 20.06.2022 р., а отже положення є обов'язковими до виконання, держава повинна докладати всіх зусиль для реагування на факти домашнього насильства. Зокрема, в ст. 5 зазначеної Конвенції акцентується увага, що сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної

²⁸⁰ Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству.
URL: <https://la-strada.org.ua/novyny/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiyaty-domashnomu-nasylstvu.html>

уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками²⁸¹. Зволікання правоохоронних органів щодо реагування на факти домашнього насильства може призвести до катастрофічних наслідків.

Нажаль, не тільки серед окремих представників правоохоронних органів трапляється нерозуміння своїх обов'язків, а й навіть серед представників суду. Наприклад, у Запорізькій та Чернівецькій областях були зафіксовані випадки відмови судів щодо видачі постраждалим обмежувальних приписів. При поясненні своєї відмови суд посилався на те, що зараз війна і «як ви це собі уявляєте, де кривдник буде жити?»²⁸².

Як відомо, *національна система запобігання та протидії домашньому насильству* включає в себе чотири ключові елементи, так звані «чотири стовпи», які забезпечують її функціонування та окреслюють основні напрями діяльності із запобігання та протидії домашньому насильству:

- комплексний підхід (Integrated Policies);
- запобігання, профілактика (Prevention);
- захист і підтримка постраждалих осіб (Protection);
- притягнення кривдника до відповідальності та зміна насильницької моделі його поведінки (Prosecution).

Відмовляючи постраждалим особам під приводом несвоєчасності, другорядності по відношенню до реагування з боку відповідних суб'єктів, грубо порушується обов'язок держави щодо захисту та підтримки постраждалих осіб, а також притягнення кривдника до відповідальності.

Враховуючи принцип стійкості, властивий міжвідомчій взаємодії у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, який передбачає важливість реагування на домашнє насильство,

²⁸¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

²⁸² Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству. URL: <https://la-strada.org.ua/novyny/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiyaty-domashnomu-nasylstvu.html>

незважаючи на політичні зміни, плинність або незацікавленість кадрів, війна не повинна слугувати виправданням щодо відсутності належного реагування на випадки домашнього насильства та надання захисту і допомоги постраждалим особам.

Слід зазначити, що законодавство у сфері запобігання та протидії домашньому насильству залишається чинним. Більш того, відповідно до КУпАП та КК України вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень під час війни містять ознаки обтяжуючих обставин. Так, відповідно до п. 5 ч. 1. ст. 35 КУпАП обставинами, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються «вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин»²⁸³. Військові дії відносяться до інших надзвичайних обставин у розумінні п. 5. ч. 1 ст. 35 КУпАП²⁸⁴. Відповідно до ст. 67 КК України (обставини, які обтяжують покарання) при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій»²⁸⁵.

Наступним викликом виступає обмежені можливості застосування всього передбаченого законодавством спектру заходів запобігання та протидії насильству через об'єктивні причини, пов'язані з наслідками війни. Зрозуміло, що мова йде саме про обмеження правозастосування, оскільки жодних законодавчих обмежень не має і не може бути. До речі, в Стамбульській конвенції прямо прописано, що її положення застосовується в мирний час і в ситуаціях збройного конфлікту²⁸⁶. Особливо гостро це питання стоїть в зоні ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. Можливості реалізації відповідного законодавства суттєво обмежені через руйнування спеціалі-

²⁸³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

²⁸⁴ Там само.

²⁸⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

²⁸⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

зованих служб підтримки постраждалих осіб, судів та будівель інших суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, залучення поліцейських до охорони громадського порядку, патрулювання тощо. Зараз частина суб'єктів, які розташовані в окупованих, оточених чи містах та селищах, де ведуться активні бойові дії, не функціонує. Велика кількість спеціалістів відповідних суб'єктів виїхали у більш безпечні території або закордон, частина мобілізована. Проте національна система запобігання та протидії домашньому насильству працює, де тільки це можливо: десь у звичайному режимі, десь дистанційно. На прикладі мапи доступності центрів та бюро правової допомоги можна прослідкувати як зменшилася кількість таких суб'єктів під час війни. Втім, можна зробити висновок, що, не дивлячись на певне зменшення їх кількості, вони все одно продовжують функціонувати²⁸⁷.

Так, в умовах війни система реагування на випадки домашнього насильства в країні змінилася, однак це не означає, що нічого не можна вдіяти. Найчастіше суб'єктом, до якого звертаються постраждалі особи, є підрозділи поліції. Зрозуміло, що в реаліях війни на них покладається більше зобов'язань, працівники поліції несуть службу у надзвичайно складних умовах. Втім, не потрібно забувати, що реагування на факти домашнього насильства є таким самим обов'язком, як і всі інші. Зважаючи на завантаженість, у таких випадках доцільно зосередитись на інформуванні постраждалих про важливість складення власного плану безпеки, з врахуванням реалій війни, та важливості забезпечення фізичної безпеки у разі наростання напруги шляхом зменшення ізоляції та звернення за допомогою до оточуючих. Обов'язковим пунктом плану безпеки для постраждалих осіб має бути зібрана тривожна валіза з документами та речами першої необхідності. У регіонах, де ведуться бойові дії або на тимчасово окупованих територіях, головне – евакуюватися. Також доречним буде пояснити, що, якщо дозволяє ситуація, доцільно написати заяву в поліцію, щоб зафіксувати факт насильства, або ж звернутись із заявою на Урядову «гарячу» лінію 1547, яка відповідно до п. 50 постанови Кабінету Міністрів України має

²⁸⁷ Бюро правової допомоги. URL: <https://bit.ly/3HpydDl>

проінформувати уповноважений підрозділ органів Національної поліції²⁸⁸. Працівникам поліції важливо роз'яснити, що, опинившись на більш безпечній території, слід шукати допомоги у служб підтримки для постраждалих осіб. Поліцейським важливо інформувати постраждалих осіб про «гарячі» лінії,

Також важливим є проінформувати постраждалих про сучасні можливості повідомлення про випадки домашнього насильства поліції альтернативними шляхами за допомогою гарячих ліній, різних додатків та програм, за допомогою яких вони зможуть отримати психологічну підтримку та контакти місцевих суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству. Це особливо актуально у тих випадках, коли особа не може напряму повідомити поліцію через страх перед кривдником, є внутрішньо переміщеною особою чи перебуває за кордоном. Наприклад, на вже згадувану Гарячу лінію з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей 1547 можна не лише зателефонувати, а й надіслати звернення онлайн за адресою: <https://1547.ukc.gov.ua/>. До речі, якщо особа поки що не зважується повідомляти поліцію, а поки що хоче отримати консультацію, це можна зробити анонімно²⁸⁹. Особливо це є актуальним для постраждалих осіб на тимчасово окупованих територіях, коли не можливо звернутися за захистом до поліції, а консультації спеціалістів допоможуть особі убезпечити себе.

Також варто повідомити про мобільний застосунок для реагування на випадки домашнього та гендерно зумовленого насильства. Такий застосунок дає можливість постраждалій особі викликати та отримати допомогу без телефонного дзвінка, не привертаючи увагу кривдника. Це додатковий та зручний спосіб для реагування на випадки домашнього та гендерно зумовленого насильства. Також мобільний застосунок – це ресурс

²⁸⁸ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-p#Text>

²⁸⁹ Гаряча лінія з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/>

з корисною інформацією про види насильства, картою з усіма доступними сервісами поряд і, звісно, кнопкою виклику поліції²⁹⁰.

Крім того, важливим питанням під час воєнного стану є фіксація, збір, збереження та передача до компетентних правоохоронних органів доказів вчинення домашнього насильства, зокрема негайне повідомлення / інформування про такі випадки з подальшою передачею доказів, у тому числі у разі евакуації з територій, де відбуваються бойові дії. Важливо інформувати населення, що для збереження інформації потрібно: встановити свідків обставин події, записати їх контакти, максимально зібрати докази (фото, відео, скріншоти листування) і передати працівникам поліції чи представникам інших правоохоронних органів, намагатися виписати деталі, щоб під час стресових чи тривожних ситуацій цінна для правоохоронців та досудового розслідування інформація не забулася чи загубилася.

У деяких регіонах для реагування на виклики, пов'язані з домашнім насильством, залучалися не уповноважені на таку діяльність суб'єкти, наприклад члени територіальної оборони, поліція діалогу, тощо. Така практика не є позитивною, оскільки такі особи не мають спеціальної підготовки з питань запобігання та протидії домашньому насильству, не розуміють сутність комплексного підходу, орієнтованого на потреби постраждалих осіб. Недотримання ними правил спілкування з постраждалою особою та кривдником може посилити конфлікт, нашкодити інтересам постраждалої особи тощо. Крім того, в контексті домашнього насильства важливою є фіксація кожного випадку домашнього насильства в поліції, оскільки в подальшому це впливає на кваліфікацію правопорушення та можливість притягнення кривдника до кримінальної відповідальності за систематичне вчинення домашнього насильства.

Також варто зауважити, що під час реагування на факти домашнього насильства працівникам поліції надзвичайно важливо уважно підходити до питань документування

²⁹⁰ У МВС презентували мобільний застосунок для реагування на випадки домашнього та гендерно зумовленого насильства. URL: <https://mvs.gov.ua/news/u-mvs-prezentuvali-mobilnii-zastosunok-dlya-reaguvannya-na-vipadki-domasnyogo-ta-genderno-zumovlenogo-nasilstva>

правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Це є важливим для забезпечення невідворотності притягання винних осіб до відповідальності, оскільки допущені недоліки під час оформлення матеріалів справ можуть стати підставою для уникнення кривдником юридичної відповідальності.

Війна збільшила кількість переміщень населення всередині країни, наразі відбуваються масові переміщення сімей із населених пунктів, де ведуться активні бойові дії. Слід враховувати, що внутрішньо переміщені особи є однією із уразливих категорій осіб щодо домашнього насильства.

Уразливість даної категорії осіб щодо домашнього насильства пояснюється багатьма факторами. Так, внутрішньо переміщені особи, які знаходяться в стані стресу, можуть зловживати алкогольними напоями, що підвищує ризики агресивної поведінки. Крім того, внутрішньо переміщені особи, як правило, не обізнані щодо місцевої системи запобігання та протидії домашньому насильству в новому для себе населеному пункті. Зазвичай, такі особи звертаються за допомогою виключно до поліції. Тому поліцейські з міст та громад з великою кількістю внутрішньо переміщених осіб мають посилити роботу з організації інформування таких осіб про «гарячі» лінії, доступні місцеві служби підтримки постраждалих осіб, інші заклади та установи, в яких постраждалі особи можуть отримати допомогу. Для поліцейських важливо пам'ятати, що, відповідно до ч. 4 ст. 20 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству допомога постраждалим особам надається за місцем звернення»²⁹¹. Отже, незаконною є відмова в наданні допомоги постраждалим особам у зв'язку з відсутністю місцевої реєстрації.

Ще однією уразливою категорією стали особи, які внаслідок війни виїхали за кордон. При чому варто зауважити, що домашнє насильство має місце і тоді, коли кривдник залишився в Україні. Як правило, в такому випадку мова йде про осіб, які перебувають у шлюбі або фактично проживають однією сім'єю, а під час війни дружина виїхала за кордон, а чоловік залишився в Україні.

²⁹¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

Це проявляється у постійному психологічному тиску на ґрунті ревностів та контролю поведінки особи. Кривдник навіть може встановлювати різноманітні шпигунські програми на телефон або іншим чином контролювати особу, де вона перебуває та чим займається, вимагати звіту щодо дій. У такому випадку більш дієвим буде звернення на гарячі лінії, де постраждалі можуть отримати психологічну консультацію.

Слід підкреслити, що в Україні в умовах воєнного стану за підтримки UNFPA у координації із Офісом Віце-прем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Мінсоцполітики в кінці липня 2022 року 60 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги почали надавати допомогу постраждалим від ґендерно зумовленого насильства в Україні. Бригади надають безоплатну соціально-психологічну допомогу постраждалим від насильства у місцевих громадах та внутрішньо переміщеним особам, які залишили домівки через бойові дії. Доступ до підтримки та допомоги від фахівців є критично важливим у випадках, коли люди не мають можливості знайти контакти потрібної служби на новому місці, чи не мають засобів дістатись наявних сервісів допомоги. Унікальність послуг полягає в мобільності їх надання – спеціалістики/-ти бригад мають можливість виїжджати на виклики до найбільш важкодоступних місць, надавати послуги особам, які не мають доступу до закладів чи обмежені у пересуванні з різних причин. Соціально-психологічна допомога надається як мешканкам/-цям місцевих громад, так і внутрішньо переміщеним особам, що перебувають на їх території. Наразі українці можуть скористатись послугами 101 мобільної бригади у 56 містах та громадах України²⁹².

Також слід врахувати, що переміщуватись в умовах війни можуть не лише постраждалі особи, а й кривдники. При цьому слід врахувати, що наказ МВС України «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України» від 25.02. 2019 р. № 124 передбачає, що у разі зміни кривдником

²⁹² USAID та UNFPA посилюють надання соціально-психологічної підтримки для постраждалих від ґендерно зумовленого насильства в Україні.
URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/166395638>

місця проживання/перебування уповноважений підрозділ поліції, на території обслуговування якого перебуває на профілактичному обліку особа, яка вчинила домашнє насильство, інформує уповноважений підрозділ поліції, на території обслуговування якого проживатиме кривдник, із зазначенням його місця проживання/перебування. Уповноважений підрозділ поліції, на території обслуговування якого вирішив проживати кривдник, після підтвердження факту прибуття особи, яка вчинила домашнє насильство, за цією адресою протягом трьох діб інформує про це уповноважений підрозділ поліції, на території обслуговування якого перебуває на профілактичному обліку кривдник, та вносить відповідні корективи до системи ІПНП. При цьому забороняється зняття з профілактичного обліку кривдника, який змінив місце проживання/перебування, без отримання підтвердження з відповідного уповноваженого підрозділу поліції про узяття кривдника на такий облік за новим місцем проживання/перебування²⁹³.

Також доцільно звернути увагу, що ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає, що законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання²⁹⁴. Це може бути актуальним в контексті тривалого вимушеного проживання внутрішньо переміщених осіб із сторонніми людьми, під час якого можуть виникати ситуації насильства.

Також все частіше виникає проблема домашнього насильства в родинях. Однією із уразливих категорій населення в умовах воєнного стану щодо вчинення стосовно них домашнього насильства є також діти. В умовах воєнного стану вкрай важливим є налагодження оперативної взаємодії між суб'єктами, уповноваженими виявляти дітей, життя чи здоров'ю яких загрожує небезпека, зокрема це:

²⁹³ Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України : Наказ МВС України від 25.02.2019 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19>

²⁹⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

- органи Національної поліції;
- територіальні органи ДСНС та підпорядковані їм підрозділи;
- фахівці із соціальної роботи / надавачі соціальних послуг;
- заклади охорони здоров'я;
- заклади соціального захисту населення;
- спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства (передусім мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, спеціальні гарячі лінії та телефони довіри);
- неурядові та благодійні організації тощо.

У зв'язку з вищезазначеним експерти вважають доцільним *створити та забезпечити функціонування координаційних центрів/штабів із забезпечення соціального захисту дітей, на різних рівнях військових адміністрацій та за участі представників зазначених вище суб'єктів.*

Особливо важливими складовими взаємодії цих суб'єктів є:

- невідкладне інформування протягом доби про випадки жорстокого поводження з дітьми, виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування;
- спільні невідкладні виїзди з метою перевірки звернень та повідомлень про жорстоке поводження з дітьми, перебування дітей у ситуації небезпеки, загрози життю та здоров'ю;
- проведення оцінки рівня безпеки дитини з метою екстреного реагування у разі загрози життю та здоров'ю дитини.

Важливим є *інформування дітей про можливість особисто звернутися до відповідних суб'єктів та органів у разі порушення прав дитини, жорстокого поводження з нею, зокрема, домашнього насильства.* Таке інформування може бути забезпечено шляхом надання відповідної інформації та контактів таких суб'єктів педагогами закладів освіти під час навчального процесу (у тому числі дистанційного навчання), в учнівських групах і спільнотах, розміщення інформації в соціальних мережах, на веб-сайтах державних органів, громадських організацій тощо²⁹⁵.

²⁹⁵ Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/18746/file/recommendations-for-detecting-and-responding-to-cases-of-child-abuse-in-martial-law.pdf>

Слід підкреслити, що за ініціативи Офісу Президента України, спільно з Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Міністерством соціальної політики України *створено чат-бот у мережі Telegram «Дитина не сама» (@dytyna_ne_sama_bot), який допомагає дітям у складних ситуаціях під час воєнного стану*²⁹⁶.

В результаті зазнання домашнього насильства дитина може втікати з дому, та як наслідок в умовах війни залишитись без батьківського піклування. П. 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою КМУ від 24.09.2008 № 866, передбачено, що дитина, в якій є родичі або інші особи, з якими в неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі) та які бажають залишити її на виховання у своїй сім'ї, може перебувати в їх сім'ї до прийняття рішення про влаштування дитини. Підставою для тимчасового перебування дитини в сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки, є наказ служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини.

4.4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні в Україні спостерігається відчутний прогрес у ставленні до дітей, посиленні їхнього соціального та правового захисту, адже «територія дитинства» охоплює не лише благополуччя дитини у сім'ї чи школі, а також й у випадках контактів чи конфліктів із законом – потребі захисту порушених прав чи покладення відповідальності за вчинений проступок²⁹⁷.

На забезпечення та захист прав дітей у контакті та в конфлікті із законом спрямовані ряд нормативно-правових

²⁹⁶ Програма «Дитина не сама»: понад 1000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians>

²⁹⁷ Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2020 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2021. С. 4.

документів, в тому числі стратегічних. Так, розпорядженням КМУ від 18 грудня 2018 року № 1027 схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Основною метою вказаної Стратегії є запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих на посилення відповідальності держави та суспільства за розвиток дітей, підвищення рівня соціального та правового захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом, зниження рівня злочинності, а також виправлення та соціальну реабілітацію неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. Для реалізації зазначеної Стратегії Міністерством юстиції України розроблено проєкт Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, який затверджено розпорядженням КМУ від 27.11.2019 р. № 1335-р.²⁹⁸

Під час воєнного стану забезпечення та захист прав дітей потребує особливої уваги. В умовах масової евакуації та переміщення дітей, сімей з дітьми з населених пунктів, де ведуться активні бойові дії, значно зростає загроза життю та здоров'ю дітей, а також ризик вчинення різних форм жорстокого поводження з ними, адміністративних чи кримінальних правопорушень по відношенню до дітей. Також існують ризики посилення конфліктів у сім'ях, зокрема через емоційне напруження, економічні негаразди, що може спричинити залишення дітьми домівок та дитячу бездоглядність.

Національне законодавство України в сфері забезпечення та захисту прав дітей є достатньо прогресивним та передбачає сучасні механізми, однак практика його реалізації різниться. Багато в чому це залежить від фаховості представників суб'єктів забезпечення та захисту прав дітей. Одним із ключових суб'єктів є уповноважені підрозділи органів Національної поліції. Від своєчасності, якості та ефективності їх дій залежить безпечність майбутнього дітей та суспільства в цілому. Зважаючи на те,

²⁹⁸ План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затверджений розпорядженням КМУ від 27 листопада 2019 р. № 1335-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r>

що поліцейські в рамках виконання своїх повноважень переважно мають справу з дітьми у контакті із законом, в рамках цього монографічного дослідження зосередимо науковий пошук саме на такій категорії дітей.

Слід зазначити, що термін діти у контакті із законом поки що не має нормативно-правового закріплення на національному рівні. Однак, в проєкті закону Про юстицію, дружню до дитини № 5617 від 04.06.2021 р. під дитиною у контакті із законом пропонується розуміти дитину, яка перебуває у сфері юстиції щодо дітей, зокрема дитина у конфлікті із законом, або дитина, яка є потерпілою чи свідком у кримінальному правопорушенні або у справі про адміністративне правопорушення. У свою чергу дитиною у конфлікті із законом пропонується визнавати дитину, яка підозрюється, обвинувачується або визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або щодо якої складено протокол про адміністративне правопорушення чи визнана такою, яка вчинила адміністративне правопорушення, або дитина яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України²⁹⁹.

Роль поліцейських у системі забезпечення та захисту прав дитини в контакті із законом

Діти в контакті із законом – це всі діти, які потрапили у контакт з судовими та правоохоронними органами. Найчастіше це діти-свідки та діти, які постраждали від правопорушень, зокрема від жорстокого поводження.

Під жорстоким поводженням з дитиною розуміються будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою її експлуатації з використанням

²⁹⁹ Про юстицію, дружню до дитини : проєкт Закону України.
URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/755450>

обману, шантажу чи уразливого стану дитини. Жорстоке поводження з дитиною може проявлятися у тому числі будь-якою формою рабства, продажем дитини та торгівлею дітьми, борговою залежністю, примусовою працею, вербуванням дітей для використання їх у збройних конфліктах, вчиненням сексуального насильства стосовно дитини. Механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження, розгляду повідомлень про таких дітей, забезпечення їхньої безпеки та надання необхідної допомоги визначено Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженим постановою КМУ від 01.06.2020 № 585³⁰⁰.

Також Порядок № 585 визначає термін «загроза життю або здоров'ю дитини» – обставини, що можуть призвести чи призвели до тяжких наслідків для життя, стану здоров'я та розвитку дитини, зокрема тяжкої, у тому числі невиліковної хвороби, тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди нормальному фізичному, психічному розвитку дитини, у зв'язку з чим вона потребує допомоги. Обставини, що можуть становити загрозу життю або здоров'ю дитини, встановлюються за результатами проведення оцінки рівня її безпеки, про що складається відповідний акт згідно з додатком 10 до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою КМУ від 24.09.2008 № 866³⁰¹. В умовах воєнного стану у разі надходження повідомлення про дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах внаслідок жорстокого поводження з нею або наявності загрози її життю чи здоров'ю оцінка рівня безпеки дитини проводиться обов'язково. Служба у справах дітей разом з підрозділом органу Національної поліції,

³⁰⁰ Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження : постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>

³⁰¹ Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова КМУ від 24.09.2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text/>

фахівцем із соціальної роботи або іншим надавачем соціальних послуг (у разі наявності можливості залучення), представником закладу охорони здоров'я, які діють у межах своїх повноважень, *протягом однієї доби* проводить **оцінку рівня безпеки дитини**.

У разі виявлення (підтвердження) під час проведення оцінки рівня безпеки дитини фактів загрози її життю чи здоров'ю вона може бути:

- негайно направлена до закладу охорони здоров'я для:
 - проведення та документування результатів медичного обстеження;
 - проведення судово-медичної експертизи (в разі потреби);
 - надання необхідної медичної допомоги, в тому числі лікування в стаціонарних умовах;
- тимчасово влаштована відповідно до п. 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою КМУ від 24.09.2008 р. № 866³⁰², зокрема в сім'ю родичів, знайомих, сім'ю патронатного вихователя.

Виявлення дитини, що перебуває у складних життєвих обставинах, здійснюється шляхом:

- *самозвернення дитини (в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації, зокрема щодо порушення її прав і свобод, жорстокого поводження, домашнього насильства) до будь-якого суб'єкта;*
- *звернення та надсилання повідомлень підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, зокрема з використанням дитячої «гарячої» телефонної лінії, кол-центрів з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, громадських об'єднань та міжнародних неурядових організацій, фізичних осіб – підприємців та фізичних осіб, які надають соціальні послуги, громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, в інтересах*

³⁰² Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова КМУ від 24.09.2008 р. № 866.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text/>

дитини, що перебуває у складних життєвих обставинах (в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації) до будь-якого суб'єкта;

- отримання інформації про дитину, що перебуває у складних життєвих обставинах, під час виконання професійних чи службових обов'язків посадовими особами, працівниками суб'єктів.

Важливим є інформування дітей про можливість особисто звернутися до відповідних суб'єктів та органів у разі порушення прав дитини. Таке інформування може бути забезпечено шляхом надання відповідної інформації та контактів таких суб'єктів педагогами закладів освіти під час навчального процесу (у тому числі дистанційного навчання), в учнівських групах і спільнотах, розміщення інформації в соціальних мережах, на веб-сайтах державних органів, громадських організацій тощо.

В умовах війни найчастіше відносно дітей можуть вчинятися адміністративні правопорушення, пов'язані з:

- домашнім насильством (ст. 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП);
- вчинення булінгу (цькування) учасника освітнього процесу, зокрема щодо внутрішньо переміщених осіб, які зараховані до закладу освіти (ст. 173⁴ КУпАП);
- вживанням тютюнових та алкогольних виробів дітьми (ст.ст. 156, 175¹, 178, 180, 180¹ КУпАП);
- невиконанням батьками або особами, котрі їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП);
- порушенням порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків (ст. 184² КУпАП).

Щодо кримінальних правопорушень відносно дітей слід зазначити, що у воєнний час найбільшими ризиками є:

- вчинення злочинів проти життя та здоров'я дитини (ст.ст. 115, 122, 125, 126, 127 КК України);
- вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності (ст.ст. 152, 153, 155, 156, 156¹ КК України);
- залишення у небезпеці та ненаданням допомоги дитині (ст.ст. 135, 136 КК України);

- незаконне позбавлення волі або викрадення дитини (ст. 146 КК України);
- насильницького зникнення дитини (ст. 146¹);
- торгівля дітьми (ст. 149 КК України);
- експлуатація дітей (ст. 150 КК України);
- втягнення дітей у протиправну діяльність (ст. 304 КК України)³⁰³.

Слід зазначити, що відповідно до КУпАП та КК України вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень під час війни містять ознаки обтяжуючих обставин. Зокрема, відповідно до п. 5. ч. 1. ст. 35 КУпАП обставинами, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються «вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин». Відповідно до ст. 67 КК України (обставини, які обтяжують покарання) при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій».

В умовах воєнного стану вкрай важливим є налагодження оперативної взаємодії між суб'єктами, уповноваженими виявляти дітей, життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека, зокрема це:

- органи Національної поліції;
- територіальні органи ДСНС та підпорядковані їм підрозділи;
- фахівці із соціальної роботи / надавачі соціальних послуг;
- заклади охорони здоров'я;
- заклади соціального захисту населення;
- спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства (передусім мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, спеціальні гарячі лінії та телефони довіри);
- неурядові та благодійні організації тощо (далі – суб'єкти).

На сьогодні в Україні створено декілька «гарячих» ліній, на які можна звернутись з приводу жорстокого поводження з дитиною. Так, слід зазначити про «гарячі» лінії, які функціонують при

³⁰³ Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/18746/file/recommendations-for-detecting-and-responding-to-cases-of-child-abuse-in-martial-law.pdf>

громадській організації «Ла Страда-Україна». Громадську організацію «Ла Страда – Україна» зареєстровано Міністерством юстиції України 31 березня 1998 року (до лютого 2016 р. – Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна»). З 1997 року організація працює в напрямі протидії торгівлі людьми, ліквідації всіх форм дискримінації, запобігання домашньому насильству та порушенню прав дитини, забезпечення гендерної рівності та дотримання прав людини. На базі громадської організації «Ла Страда – Україна» працюють дві національні «гарячі» лінії:

- *Національна дитяча «гаряча» лінія – 0 800 500 225 (з мобільного або стаціонарного) або 116 111 (з мобільного);*
- *Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації – 0 800 500 335 (з мобільного або стаціонарного) або 116 123 (з мобільного).*

При цьому важливо, що номери є безкоштовними з усіх телефонів в Україні – з мобільних і стаціонарних.

Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації працює з 1997 року. З 2003 року – отримала статус Національної, а з 2017 року функціонує за єдиним гармонізованим загальноєвропейським номером з надання психологічної допомоги 116 123. Це єдина в Україні національна і безкоштовна гаряча лінія з питань попередження гендерно зумовленого насильства та торгівлі людьми³⁰⁴. Дана Національна «гаряча» лінія функціонує щодо запобігання та протидії домашньому насильству з 2004 року, з 2016 року – в цілодобовому режимі. Такий формат роботи відповідає міжнародним стандартам щодо захисту та підтримки постраждалих від домашнього насильства, а саме положенням Конвенції РЄ про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція, ст. 24)³⁰⁵. Урядом України

³⁰⁴ Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. URL: <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi>

³⁰⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

визнано необхідність функціонування Національної «гарячої лінії» як одного з механізмів захисту прав людини, що відображено в розпорядженні КМУ від 23.11.2015 р. № 1393-р щодо затвердження Плану заходів на виконання Національної стратегії у сфері прав людини³⁰⁶. Національна «гаряча лінія» при ГО «Ла Страда-Україна» надає 3 типи консультацій з питань запобігання та протидії домашньому насильству: інформаційні, психологічні, правові.

Працівники даної «гарячої» лінії були залучені до навчання операторів Урядової «гарячої» лінії з питань запобігання та протидії домашньому насильству 1547, яка начала своє функціонування в 2019 році.

Національна гаряча лінія для дітей та молоді. З 2013 року громадська організація «Ла Страда-Україна» забезпечує роботу єдиної в Україні Національної гарячої лінії для дітей та молоді. Діти, підлітки та студентська молодь мають можливість анонімно і конфіденційно отримати підтримку в будь-яких складних життєвих ситуаціях, а дорослі – проконсультуватися з психологами, юристами, соціальними працівниками та соціальними педагогами щодо ситуацій, які стосуються дітей та порушення їхніх прав.

Важливо, що Національна дитяча «гаряча» лінія має сторінки в соціальних мережах *Facebook*, *Instagram*, а також у месенджері *Telegram*, за допомогою яких також можна отримати консультації. Як свідчить досвід операторів Національної дитячої «гарячої лінії», діти та молодь віддають перевагу зверненням саме через соціальні мережі та месенджери.

Основними принципами роботи Національної дитячої «гарячої лінії» є анонімність і конфіденційність. Це означає, що ніхто не дізнається про дзвінок і про те, що дитина розповіла консультантові (звичайно, якщо дитина сама цього не захоче). Ця розмова залишиться тільки між дитиною та консультантом, з яким вона розмовляла. Визначити номер телефону також ніхто не зможе і не буде цього робити. Це «гаряча» лінія для дітей

³⁰⁶ Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-p#Text>

і про дітей, тобто сюди можуть телефонувати і діти, й дорослі. Консультують на Національній «гарячій» дитячій лінії консультанти та консультантки різного віку. Це психологи, які мають відповідну освіту і поважають права дітей.

Національна дитяча «гаряча лінія» працює з понеділка по п'ятницю з 12:00 до 20:00, у суботу – з 12:00 до 16:00 (години можуть змінюватися).

На дитячу «гарячу лінію» діти звертаються з абсолютно різними питаннями. Коли дитину хтось може образити чи принизити, або навіть і вдарити. Часто це роблять близькі нам люди: друзі, однокласники, рідні. Тоді дитина опиняється неначе в зачарованому колі, тобто не знає, як вирішити ситуацію і як зупинити конфлікт. Коли діти можуть сваритися зі своїми братами або сестрами, зі своїми друзями чи однокласниками. Буває, що старші ображають молодших. На «гарячій лінії» консультанти можуть розповісти дітям, як можна себе захистити. Коли діти мають конфлікти з вчителями та вихователями. У таких ситуаціях консультанти також допоможуть розібратися. Коли дитина почувається самотньою і їй ні з ким поговорити, поділитися своєю радістю або сумом. На дитячу «гарячу лінію» телефонують діти, які закохалися вперше і хочуть дізнатися, як про це сказати тій людині, яку вони кохають; або діти, які закохалися і не отримують взаємності, можуть дізнатися, як полегшити свої переживання; або діти, які посварилися зі своєю коханою людиною і шукають можливості помиритися. Коли порушуються права дітей, коли б'ють і принижують, консультанти дитячої «гарячої лінії» розкажуть, у яку організацію необхідно звернутися по допомогу. На «гарячу лінію» телефонують діти, які хочуть поділитися своїм позитивом з приводу отримання гарної оцінки в школі, з приводу того, що вони закохалися, або з приводу того, як вони бачать своє майбутнє і які плани на нього мають. Загалом можна сказати, що Національна дитяча «гаряча лінія» є наставником і порадиником для тих дітей, які на неї звертаються. Стандартні операційні процедури роботи «гарячих» ліній, які функціонують при громадській організації «Ла Страда-Україна» передбачають, що у випадку, коли існує безпосередня загроза життю та здоров'ю дитини, оператор «гарячої» лінії здійснює дзвінок

з повідомленням на лінію «102» для невідкладного реагування органів Національної поліції³⁰⁷.

Урядова «гаряча» лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. Відповідно до п. 12-1 Постанови КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» до початку функціонування кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей звернення та повідомлення про осіб, які постраждали від домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей, звернення та повідомлення від зазначених осіб, а також повідомлення про загрозу вчинення такого насильства приймаються державною установою «Урядовий контактний центр» за номером телефону 15-47³⁰⁸. З 11.02.2020 р. офіційно розпочала роботу «гаряча лінія», з коротким номером 15-47. Зазначена лінія опрацьовує та реєструє звернення про/або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей або про загрозу вчинення такого насильства. На «гарячій» лінії надаються інформаційні, психологічні та юридичні консультації. Дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними. Крім того, є можливість надіслати електронне звернення: <https://1547.ukc.gov.ua/>³⁰⁹. Відповідно до п. 50 Постанови КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії

³⁰⁷ Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення : методичні рекомендації. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2017. С. 34–39.

³⁰⁸ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-p#Text>

³⁰⁹ Офіційний сайт гарячої лінії з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/>

домашньому насильству і насильству за ознакою статі» працівники Урядового контактного центру, що забезпечують роботу «гарячої лінії» з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей за номером телефону 15-47, з моменту отримання звернення або повідомлення про осіб, які постраждали від домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей або звернення та повідомлення від зазначених осіб:

- протягом доби інформують (за згодою постраждалої особи, крім випадків, коли такою особою є дитина, недієздатна особа або особа, цивільна дієздатність якої обмежена) про таку особу/осіб уповноважений підрозділ органу Національної поліції за допомогою засобів телефонного зв'язку, електронної пошти, а також:

- невідкладно *службу у справах дітей* – якщо постраждалою особою або кривдником є дитина чи якщо постраждала особа звернулася з дитиною;

- *уповноважену особу* – якщо постраждалою особою є недієздатна особа чи особа, цивільна дієздатність якої обмежена;

- *орган опіки та піклування* – якщо постраждалою особою або кривдником є повнолітня недієздатна особа або особа, цивільна дієздатність якої обмежена;

- реєструють звернення або повідомлення про вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі та насильства стосовно дітей в Єдиній системі опрацювання звернень, опрацьовують звернення та надсилають державним органам за належністю;

- надають першу невідкладну психологічну допомогу або консультацію, а також подають контактні дані загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб або інших надавачів соціальних послуг обласного, районного рівня та рівня територіальної громади для надання належної психологічної допомоги та реєструють факт надання консультації в Єдиній системі опрацювання звернень;

- подають постраждалій особі або її законному представнику (якщо він не є кривдником) вичерпну інформацію про права постраждалої особи, соціальну, медичну, психологічну, безоплатну

правову допомогу, а також послуги, якими вона може скористатися, про право вимагати відшкодування кривдником завданих матеріальних збитків і шкоди, заподіяної фізичному та психічному здоров'ю, та про вжиті до кривдника заходи³¹⁰.

Відповідно до п. 50-1 Постанови КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству й насильству за ознакою статі» у разі звернення особи, стосовно якої є підстави вважати, що вона перебуває в небезпеці або її життя та здоров'ю загрожує небезпека у зв'язку з вчиненням стосовно неї домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей, або повідомлення про таку ситуацію стосовно іншої особи, до початку функціонування кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей працівники Урядового контактного центру, що забезпечують роботу «гарячої лінії» з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей за номером телефону 15-47:

- невідкладно за допомогою засобів телефонного зв'язку (а також смс-повідомлення, електронної пошти, мобільних додатків, інших спеціалізованих програмно-технічних і технічних засобів за наявності технічної можливості) викликають територіальний орган Національної поліції;
- у разі потреби викликають бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- надають першу невідкладну психологічну допомогу або консультацію;
- реєструють звернення або повідомлення про вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі та насильства стосовно дітей в Єдиній системі опрацювання звернень, опрацьовують звернення та надсилають державним органам за належністю.

³¹⁰ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text>

У разі повторного звернення за номером телефону 15-47 про вчинення насильства або повідомлення за цим номером про відсутність реагування відповідних органів виконавчої влади щодо одного і того ж випадку домашнього насильства, насильства за ознакою статі та насильства стосовно дітей працівники Урядового контактного центру, що забезпечують роботу «гарячої лінії» з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інформують про таке звернення або повідомлення Нацсоцслужбу для вжиття заходів реагування відповідно до законодавства, реєструють таке звернення або повідомлення та надсилають до Нацсоцслужби³¹¹.

Урядова консультаційна лінія з питань безпеки дітей в Інтернеті. 15.09.2020 р. в Україні почала діяти *Урядова консультаційна лінія з питань безпеки дітей в Інтернеті – 1545*. Лінія створена Урядовим контактним центром в партнерстві з освітнім проєктом #stop_sexтинг та за підтримки телеком-оператора «Датагруп» спільно з Патронатною службою Віце-прем'єр-міністра України – Міністра цифрової трансформації України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ України, Уповноваженим Президента України з прав дитини та *World Childhood Foundation*. Отримати додаткову інформацію про онлайн-ризики, шкідливий контент через Урядову консультаційну лінію з питань безпеки дітей в Інтернеті – 1545 далі вибрати 3 – анонімно, цілодобово, безкоштовно. Лінія створена із метою підвищення рівня обізнаності дітей, батьків та осіб, що їх замінюють, а також спеціалістів, які працюють у контакті із дітьми щодо попередження та реагування на ризики, із якими діти можуть зіткнутися в Інтернеті. Також дорослі можуть отримати кваліфіковані консультації щодо особливостей технічних налаштувань додатків, якими діти користуються в цифровому середовищі. Лінія є важливим та актуальним інструментом захисту дітей в Україні. Задля її ефективної діяльності

³¹¹ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-p#Text>

відділом кіберполіції була надана консультація з питань про залученість поліції в розслідуваннях кіберзлочинів та пояснення механізмів покрокового реагування за випадків, коли вчиняються кіберзлочини. Адже згідно з даними дослідження SWGfL, в період карантину підлітки почали проводити на 80 % більше часу онлайн, а сексуальна експлуатація дітей в інтернеті збільшилась вдвічі. Разом з тим, у дослідженні ITU зазначається, що понад 85 % дорослих українців не знають, куди звертатись у випадках проблем у цифровому середовищі. Консультаційна лінія, в першу чергу, орієнтована на дітей, які зіштовхнулись із проблемами онлайн, та на дорослих, чиї діти мають проблеми в мережі Інтернет. Проте зателефонувати та отримати консультацію може кожен, хто цікавиться питаннями захищеності дитини в Інтернеті. Спеціалісти лінії 1545*3 працюють цілодобово та надають інформацію щодо безпечної поведінки в цифровому середовищі для попередження насильства, порушення прав та інших зловживань в Інтернеті, а також щодо шляхів реагування на негативний онлайн-досвід³¹².

Також за ініціативою Офісу Президента України, спільно з Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Міністерством соціальної політики України створено чатбот у мережі *Telegram* «Дитина не сама» (@dytyna_ne_sama_bot), який допомагає дітям у складних ситуаціях під час воєнного стану³¹³.

Особливо важливими складовими взаємодії суб'єктів забезпечення та захисту прав дитини є:

- невідкладне інформування протягом доби про випадки жорстокого поводження з дітьми, виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування;
- спільні невідкладні виїзди з метою перевірки звернень та повідомлень про жорстоке поводження з дітьми, перебування дітей у ситуації небезпеки, загрози життю та здоров'ю;

³¹² В Україні запустили Урядову консультаційну лінію з питань безпеки дітей в Інтернеті. URL: <https://stop-sexting.in.ua/v-ukrayini-zapustily-uryadovu-konsultaczijnu-liniyu-z-pytan-bezpeky-ditej-v-interneti/>

³¹³ Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/18746/file/recommendations-for-detecting-and-responding-to-cases-of-child-abuse-in-martial-law.pdf>

- проведення оцінки рівня безпеки дитини з метою екстреного реагування у разі загрози життю та здоров'ю дитини.

Суб'єкти, юридичні та фізичні особи, яким стало відомо про дитину, яка перебуває в складних життєвих обставинах внаслідок жорстокого поводження з нею або наявності загрози її життю чи здоров'ю, зобов'язані:

- у разі потреби надати дитині домедичну допомогу, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання дитині екстреної медичної допомоги;

- невідкладно повідомити про таку дитину (телефоном або засобами електронної комунікації) органам Національної поліції (для вжиття заходів щодо припинення протиправних дій стосовно дитини) та службі у справах дітей за місцем виявлення та перебування дитини;

- за наявності загрози життю чи здоров'ю у зв'язку з техногенними аваріями та іншими надзвичайними ситуаціями або загрозою їх виникнення (пожежа, пошкодження / руйнування будівлі тощо), – невідкладно повідомити підрозділ територіального органу ДСНС³¹⁴.

В п. 25 Постанови КМУ від 01.06.2020 р. № 585 закріплені особливості допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах органами Національної поліції, які полягають у:

- проникненні до житла чи іншого володіння особи без її згоди або вмотивованого рішення суду у невідкладних випадках, пов'язаних з виникненням безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини, або за наявності підстав вважати, що така загроза існує;

- внесенні за наявності ознак кримінального правопорушення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та подальшому здійсненні досудового розслідування відповідно до норм кримінального процесуального законодавства у межах повноважень;

- організації взяття на профілактичний облік дітей, які вчиняють жорстоке поводження (у тому числі дітей-кривдників,

³¹⁴ Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/18746/file/recommendations-for-detecting-and-responding-to-cases-of-child-abuse-in-martial-law.pdf>

булерів), проведенні з ними профілактичної роботи в органах Національної поліції, що здійснюються відповідно до порядку, визначеного МВС.

Координацію діяльності щодо виявлення та захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також безпосереднє ведення їх справ здійснюють служби у справах дітей районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення), сільських, селищних рад. При цьому служба у справах дітей у разі надходження повідомлення про виявлення дитини, яка постраждала від домашнього або сексуального насильства, – невідкладно повідомляє про неї органу Національної поліції, а також структурному підрозділу райдержадміністрації, виконавчому органу міської, районної в місті (у разі утворення), сільської, селищної ради, до повноважень якого належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, для проведення відповідних заходів згідно із законодавством. Інші суб'єкти, юридичні та фізичні особи, яким стало відомо про дитину, яка перебуває в складних життєвих обставинах внаслідок жорстокого поводження з нею зобов'язані невідкладно, *у строк, що не перевищує однієї доби, звернутися/повідомити (в усній та (або) в письмовій формі, у тому числі із застосуванням засобів електронної комунікації) органам Національної поліції та службі у справах дітей за місцем виявлення та (або) проживання (перебування) такої дитини*³¹⁵.

Для організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці із числа суб'єктів утворюється **міждисциплінарна команда**, до складу якої, як правило, входить представник ювенальної превенції. **Основними завданнями міждисциплінарної команди є:**

- прийняття узгоджених дій та рішень в інтересах дитини;

³¹⁵ Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>

- аналіз інформації про дитину, її сім'ю, складні життєві обставини, в яких вона перебуває, результатів оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах, здатності батьків здійснювати догляд та виховання дитини, рівня виконання ними батьківських обов'язків;

- розроблення, виконання, систематичний (щоквартальний) перегляд і коригування індивідуального плану із забезпеченням відповідності запланованих заходів інтересам дитини, а також індивідуального плану надання соціальних послуг, у тому числі плану соціального супроводу сім'ї дитини;

- ініціювання розгляду питання щодо соціального захисту дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, на засіданні комісії з питань захисту прав дитини, зокрема щодо обов'язковості надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) особам у разі невиконання ними батьківських обов'язків, вчинення домашнього насильства чи жорстокого поводження з дитиною.

Протягом *семи робочих днів* з дати взяття дитини на облік розробляється *індивідуальний план*. Під час розроблення індивідуального плану дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, її батьки, інші законні представники, якщо вони не є кривдниками дитини, інформуються про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися. Індивідуальний план може погоджуватися батьками, іншими законними представниками дитини або одним із батьків (якщо вони не є кривдниками дитини, не ухиляються від захисту прав та інтересів дитини) з метою забезпечення їх активної участі у здійсненні заходів, зазначених у плані. Копії індивідуального плану, результати його перегляду невідкладно, протягом однієї доби, надсилаються службою у справах дітей *кожному члену міждисциплінарної команди для виконання*, батькам або іншим законним представникам дитини, якщо вони не є кривдниками. Суб'єкти, які є виконавцями індивідуального плану, зобов'язані *щокварталу (або на вимогу) надавати службі у справах дітей звіт про стан його виконання в межах своїх повноважень*.

Міждисциплінарна команда може в разі потреби ініціювати розгляд на засіданні комісії з питань захисту прав дитини

питання щодо обов'язковості надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) батькам дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, у разі невиконання ними батьківських обов'язків, особам, які вчинили домашнє насильство чи жорстоке поводження з дитиною.

У разі виявлення (підтвердження) фактів загрози життю чи здоров'ю дитини вона може бути негайно направлена до закладу охорони здоров'я для проведення та документування результатів медичного обстеження дитини у порядку, затвердженому МОЗ, проведення судово-медичної експертизи (у разі потреби), надання необхідної медичної допомоги, у тому числі лікування в стаціонарних умовах, або тимчасово влаштована відповідно до пунктів 31, 78 Порядку № 866, зокрема в сім'ю родичів, знайомих, сім'ю патронатного вихователя. Якщо внаслідок вчинення домашнього насильства дитина постраждала разом з одним із батьків, іншим її законним представником, вона може бути влаштована разом з ним до притулку для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, центру соціально-психологічної допомоги або іншого закладу, який надає соціальну послугу притулку³¹⁶. Питання реагування на факт домашнього насильства стосовно дитини або у присутності дитини є актуальними в контексті забезпечення та захисту прав дітей під час воєнного стану. Органи Національної поліції України є одним із суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в тому числі у зв'язку з вчиненням стосовно них домашнього насильства. Розуміння особливостей внутрішньої та зовнішньої взаємодії поліцейських різних уповноважених підрозділів органів Національної поліції при реагуванні на випадки домашнього насильства стосовно дитини або в присутності дитини сприятиме своєчасному виявленню та припиненню фактів такого насильства, забезпеченню прав постраждалих дітей на захист, запобіганню подальших випадків насильства щодо

³¹⁶ Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>

дитини, що є одними із завдань органів Національної поліції у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Діти є уразливою категорією населення щодо домашнього насильства в будь-який час, однак під час воєнного часу їх уразливість посилюється в рази. Своєчасність виявлення випадків домашнього насильства стосовно дитини або у присутності дитини залежить від небайдужості поліцейських та розуміння механізму залучення інших суб'єктів для надання допомоги постраждалим дітям. Важливим питанням постає організація опитування дитини, яка постраждала від домашнього насильства, в тому числі дитини-свідка (очевидця) домашнього насильства.

Заходи, які мають бути забезпечені під час опитування дитини, закріплені в ст. 35 Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства:

- проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше;
- забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування постраждалої дитини або, де це доцільно, дитини-свідка та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами національного законодавства³¹⁷.

У жовтні 2021 року відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року

³¹⁷ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

за участі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх розроблені та затверджені Головою Національної поліції України «Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою **“Зелена кімната”**» для ювенальних поліцейських та слідчих. Методичні рекомендації складаються із наступних розділів:

- 1) нормативно-правове забезпечення допиту/опитування дітей;
- 2) сутність методики «Зелена кімната», організація та проведення допиту, дружнього до дитини;
- 3) характеристика психологічних особливостей дітей різного віку, що необхідно враховувати під час допиту/опитування;
- 4) роль залучених осіб під час допиту дитини та завдання, які вони можуть виконувати;
- 5) рекомендації щодо облаштування місця проведення допиту/опитування дитини;
- 6) особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських;
- 7) особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для слідчих³¹⁸.

Методичні рекомендації покликані сприяти розумінню організації та побудови дружнього допиту/опитування дитини слідчими та ювенальними поліцейськими, що базується на основних принципах правосуддя, дружнього до дитини: участі, забезпечення найкращого інтересу, гідності, недопущення дискримінації, верховенства права. Метою методики «Зелена кімната» є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторної травматизації її психіки.

Ключовими завданнями використання методики «Зелена кімната» поліцейськими є:

- встановлення взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, сприяння відкритому спілкуванню з нею;

³¹⁸ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських та слідчих. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20Officers.pdf>

- отримання достовірних показань дитини в умовах, дружніх до дитини, та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини;
- мінімізація та недопущення повторної травматизації дитини, блокування гострих стресових реакцій, що можуть виникнути під час її допиту;
- сприяння у отриманні доказу у справі та прийняття справедливого рішення, що відповідатиме найкращим інтересам дитини.

Робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу, у тому числі під час опитування дитини ювенальним поліцейським, допиті дитини слідчим чи слідчим суддею.

Важливими умовами ефективності методики «Зелена кімната» є:

- проведення допиту/опитування дитини із дотриманням «формули ефективної взаємодії з дитиною»: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці»;
- проведення допиту/опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів проведення допиту/опитування).

Важливо, щоб допит/опитування дитини відбувався у дружньому до дитини спеціалізованому приміщенні. В Україні таке приміщення прийнято називати «Зеленою кімнатою», проте слід усвідомлювати, що це не означає, що кімната має мати зелений колір стін, меблів, тощо. За останні роки кількість таких спеціалізованих приміщень (кімнат) істотно збільшилася, однак допоки залишається недостатньою. Як правило, саме поліцейські ювенальної превенції володіють безпосереднім доступом до кімнат, дружніх до опитування дітей, тому іншим поліцейським, зокрема слідчим, у разі необхідності проведення допиту дитини з використанням методики «Зеленої кімнати», доцільно скомунікуватись із поліцейськими ювенальної превенції³¹⁹.

Вимога щодо проведення бесіди з постраждалою дитиною у безпечному місці та/або у спеціально створених безпечних

³¹⁹ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських та слідчих.
URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20officers.pdf>

умовах, у тому числі із застосуванням методики «Зелена кімната», закріплена також у п. 14 Постанови КМУ «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 01.06.2020 р. № 585.

Постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585 передбачає, що в інтересах дитини для мінімізації негативного впливу на її емоційний стан та психічне здоров'я, а також з метою недопущення її повторної психологічної травматизації бесіда з дитиною проводиться один раз. При цьому бесіда може проводитися за участю представника служби у справах дітей, органу Національної поліції, педагога або психолога, у разі потреби – лікаря, інших осіб, які мають відповідну кваліфікацію або пройшли відповідне навчання щодо особливостей проведення такої бесіди з дітьми різних категорій та в присутності та/або за згодою батьків, іншого законного представника (якщо вони не є кривдниками дитини)³²⁰. Тому поліцейським інших, ніж ювенальна превенція, уповноважених підрозділів органів Національної поліції, які виявили дитину, стосовно якої або у присутності якої вчинено домашнє насильство, не варто самостійно здійснювати детальне опитування дитини, якщо в подальшому на реагування будуть залучені ювенальні поліцейські, а також інші уповноважені суб'єкти.

Якщо відсутня можливість провести допит/опитування у «зеленій кімнаті», це можна зробити в приміщенні, де водночас не будуть проводитися жодні інші дії, та забезпечити в ньому умови, максимально наближені до вимог, яким має відповідати «зелена кімната»:

- вимкнені мобільні телефони;
- наявність зручних меблів з урахуванням віку дитини;
- відсутність зайвих предметів, які можуть відволікати її увагу;
- забезпечення непотрапляння сторонніх осіб до кімнати кабінету слідчого/ювенального поліцейського, де відбувається допит/опитування (попередити колег, замкнути

³²⁰ Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>

двері, розмістити табличку *«Увага! Допит/опитування дитини. Не заходити!»*);

- той, хто запитує, – перед дитиною, інші присутні – за спиною дитини, щоб не відволікати її та не заважати встановленню контакту з нею особи, яка безпосередньо проводить допит/опитування;
- наявність іграшок, олівців, альбому чи окремих аркушів буде доречною для проведення допиту/опитування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Не слід проводити допит/опитування дитини в місці, де вона могла зазнати травматичного досвіду. Це може викликати в неї негативні емоційні реакції (сильна тривога, страх), що відіб'ється на пізнавальних процесах під час допиту/опитування (зосередження уваги, мобілізація пам'яті, логічне мислення, вербалізація пережитого досвіду). Також не рекомендується проводити допит/опитування дитини там, де вона проживає. Асоціація місця помешкання з пережитою травмою може призвести до втрати почуття безпеки дитини в оточенні, яке сприймається як дружнє і пов'язане з позитивними подіями. Допит/опитування у школі може також мати негативні наслідки для дитини, оскільки є ризик поширення інформації про ситуацію, в якій вона опинилася.

Надзвичайно важливе врахування методики «Зелена кімната» при першому контакті дитини з поліцією, оскільки це формує її ставлення до поліцейських в цілому. Працівники підрозділів ювенальної превенції, як правило, першими спілкуються з дитиною, яка опинилася в контакті із системою правосуддя, опитуючи її з метою отримання загальної інформації про подію, яка відбулась за її участю. Ювенальні поліцейські беруть участь у здійсненні дій, спрямованих на підготовку до майбутнього допиту дитини у порядку, визначеному КПК України, що може включати: збирання інформації про неї, її інтереси, вподобання, оточення, що є важливим для вступної фази проведення допиту. Слід забезпечити своєчасну передачу зібраної інформації слідчому, який буде організовувати безпосереднє проведення допиту дитини³²¹.

³²¹ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських та слідчих.
URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20officers.pdf>.

Роль поліцейських у системі забезпечення та захисту прав дитини в конфлікті із законом

Дитина залишається дитиною навіть тоді, коли чинить погано. Інколи через відсутність життєвого досвіду, перебування у складних життєвих обставинах, позбавлення батьківського піклування, неспроможність правильно й об'єктивно оцінити ситуацію, в який опинився підліток, він вступає в конфлікт із законом.

Діти у конфлікті з законом мають право на спеціальні підходи, відповідно до їхнього віку. Якщо таких дітей підтримувати індивідуально, їхня реінтеграція у суспільство і попередження повторних порушень будуть більш успішними. Вчинення правопорушень дітьми, звісно, не є винятково проблемою для України. Дослідженням даної проблеми займаються наукові та практичні працівники багатьох європейських держав світу.

Однак, залишається актуальним та потребує свого дослідження проблематика причин вчинення правопорушень дітьми, механізм здійснення ефективної профілактичної роботи з ними, вивчення психологічних та вікових періодів розвитку дитини, що у подальшому надасть змогу ефективно з найменшим травмуванням проводити опитування дитини.

Українське суспільство почало усвідомлювати, наскільки поширеним явищем є вчинення правопорушень дітьми та відносно дітей. Незалежно від того чи дитина правопорушник, чи дитина жертва це травмує їх, шкода завдається, як дитині так і суспільству. Органи НПУ займають провідну роль в напрямку захисту прав та інтересів неповнолітніх.

Вищезазначене зумовлює той факт, що однією з основних, специфічних та найскладніших видів діяльності органів Національної поліції є повне й швидке виявлення, попередження і документування правопорушень, що вчиняються відносно дітей та дітьми; постійний розвиток комунікативних навиків, які потрібні під час опитування/допиту з урахуванням віку та психофізичного розвитку дитини для ефективної взаємодії з нею; систематичне підвищення знань спрямовані на удосконалення профілактичної поліцейської діяльності, що сприяє запобіганню вчинення правопорушень дітьми.

Юридичне визначення «дитина у конфлікті із законом» відсутнє. Погоджуємось з думкою, що дитина, яка перебуває у конфлікті із законом, – це неповнолітня особа, яка скоїла правопорушення і/або перебуває на профілактичному обліку у відділі/секторі ювенальної превенції, або відбуває покарання за вироком суду (пов'язане з позбавленням волі чи ж альтернативне покарання)³²². Дитина у конфлікті з законом – дитина, що підозрюється або обвинувачується у вчиненні дій, за які передбачена кримінальна або адміністративна відповідальність для дітей відповідного віку або дорослих³²³. Отже, дитина, яка перебуває у конфлікті із законом, – це особа, яка скоїла правопорушення і/або перебуває на профілактичному обліку у відділі/секторі ювенальної превенції, або відбуває покарання за вироком суду (пов'язане з позбавленням волі чи ж альтернативне покарання).

Основними суб'єктами котрі працюють з дітьми, які є в конфлікті з законом дітей є представники органів державної влади, серед них: служба у справах дітей, заклади соцзахисту, освіти, охорони здоров'я, молоді та спорту, уповноважені підрозділи органів поліції тощо. На сьогодні, також поруч з державними фахівцями ефективну профілактичну роботу здійснюють волонтери. Серед представників органів державної влади важливу роль у цьому напрямку відіграє Національна поліція України, які здійснюють заходи як загальної, так і індивідуальної профілактики. У системі Національної поліції основним суб'єктом, який виконує повноваження з профілактики правопорушень у дитячому середовищі є підрозділи ювенальної превенції.

Нормативно-правове забезпечення діяльності поліцейських під час роботи з дітьми складається із міжнародних, європейських стандартів та національних нормативно-правових актів.

³²² Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч. Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. С. 313.

³²³ Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: част. 1 : навчально-методичний посібник. Київ, 2019. С. 27. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1655/1/Ковал_ова_42.pdf

Міжнародні стандарти щодо забезпечення та захисту прав дітей, закріплені в наступних документах:

- Конвенція про права дитини³²⁴ 1989 р. та факультативні протоколи до неї (щодо участі дітей у збройних конфліктах; щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії);
- Конвенція про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах³²⁵ 1946 р.;
- Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182³²⁶ 1999 р.

Європейські стандарти щодо забезпечення та захисту прав дітей, закріплені в наступних документах:

- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення³²⁷ 2007 р.;
- Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу із насильством стосовно жінок та домашнім насильством (Стамбульська конвенція)³²⁸ 2011 р.;
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини³²⁹ 2010 р.

Національні нормативно-правові акти, які регламентують діяльність поліцейських під час роботи з дітьми:

- Конституція України³³⁰;
- Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР³³¹;

³²⁴ Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

³²⁵ Конвенція про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_126#Text

³²⁶ Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text

³²⁷ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

³²⁸ Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу із насильством стосовно жінок та домашнім насильством. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

³²⁹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>

³³⁰ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/54к/96-вр#Text>

³³¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text>

- Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III³³²;
- Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII³³³;
- Постанова КМУ «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 01.06.2020 р. № 585³³⁴;
- Постанова КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 р. № 866³³⁵;
- Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, МВС України «Про взаємодію місцевих органів виконавчої влади з питань здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» від 01.06.2012 р. № 329/409/652/502³³⁶;

³³² Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

³³³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³³⁴ Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>

³³⁵ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова КМУ від 24.09.2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text>

³³⁶ Про взаємодію місцевих органів виконавчої влади з питань здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, МВС України від 01.06.2012 р. № 329/409/652/502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1007-12#Text>

- Наказ МВС України «Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України» 03.07.2017 р. № 560³³⁷;

- Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 р. № 1044³³⁸.

На шлях порушення закону найчастіше стають сироти, безпритульні, діти, позбавлені батьківського піклування, жертви злочинів тощо. Причини правопорушень – це соціальні явища різного рівня, що призводять до їх вчинення на масовому, груповому та індивідуальному рівнях у будь-якій відносно самостійній сфері суспільства. Сьогодні надто актуальною виступає проблема зростання правопорушень серед молоді. Формування людини, як відомо, починається з дитинства. В молоді роки закладається основа не тільки відповідних знань, але й норм поведінки, звичок, потреб особи. Необхідно здійснювати послідовний, систематичний процес виховання підлітка у сім'ї, школі тощо. Так як неповноліття – це період, коли молода людина формується фізично та психологічно, а тому легше підпадає під вплив зовнішнього середовища.

Серед ключових чинників ризику щодо можливості скоєння правопорушень неповнолітніми можна назвати й наступні:

1. Негативний вплив у сім'ї:

- тривала бездоглядність;
- діти систематично самовільно залишають місце постійного проживання;
- зайва опіка і строгість;
- конфліктні сімейні стосунки, ослаблення сімейних зв'язків, неналежне виховання в сім'ї, що посилює несприятливі умови життя;
- розлучення батьків, асоціальна поведінка батьків, ухилення або відсторонення батьків від виконання своїх обов'язків з виховання дітей, жорстокість і насильство в сім'ях;

³³⁷ Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : Наказ МВС України від 03.07.2017 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#Text>

³³⁸ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

- бідність, безробіття;
- низький рівень правових знань батьків, недостатня увага, безпосередня зневага з боку батьків до виховання та проблем дітей;
- підбурювання з боку дорослих до вчинення злочинів;
- наявність криміногенного досвіду у батьків або інших членів сім'ї.

Шляхи подолання:

- вивчення житлово-побутових умов неповнолітнього (працівник поліції разом з класним керівником здійснює вихід до місця проживання дитини);
- вивчення оточення учнів за місцем проживання (працівник поліції разом з класним керівником, соціальним педагогом здійснює вихід до місця проживання дитини);
- діагностика психологічного клімату сім'ї (може здійснювати психолог);
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з працівниками поліції повинні сприяти налагодженню зв'язків з родиною та з найближчим оточенням дитини;
- виявити причини негативного впливу сім'ї, встановлення умов (складних життєвих обставин), в яких перебуває дитина та негативно впливають на її життя, поведінку, розвиток;

2. Негативне проведення дозвілля:

- беззмистовне, бездіяльне проведення вільного часу в групі однолітків або старших товаришів разом з алкоголем та цигарками, такий спосіб життя стає звичкою, потім формує відповідні потреби;
- немедичне вживання наркотичних засобів та інших психотропних речовин;
- необмежений доступ неповнолітніх до ігрового бізнесу;
- недоліки у системи організації дозвілля дітей;
- відсутність особистих інтересів.

Шляхи подолання:

- сприяти розробці та впровадженню програм, які організують дозвілля підлітків;
- залучення працівників поліції, волонтерів до спільних заходів щодо проведення дозвілля з дітьми (спортивних змагань, конкурсів);

- пропаганда здорового способу життя, комплексне й систематичне викладання всіх знань має стати частиною обов'язкового навчання у школі, розпочинаючи з молодших класів, профілактика інфекцій, які передаються статевим шляхом, та ВІЛ/СНІДу (із залученням медичних працівників, соціальних педагогів, психологів, працівник поліції повинен систематично проводити профілактичні бесіди, демонструвати відео та мультимедійні презентації щодо впливу шкідливих звичок на здоров'я дитини);

- роз'яснювальна робота серед вчителів, батьків, громадськості про недопустимість паління і вживання наркотичних речовин у присутності дітей;

- проведення масових і групових культурних заходів, заняття фізичної культурою і спортом;

- соціально-психологічне та психологічне індивідуальне консультування неповнолітніх, які вживають наркотичні засоби, психотропні речовини та алкогольні вироби.

3. Вплив засобів масової інформації (ЗМІ):

- поширення в ЗМІ ідей і поглядів, що призводять до зростання нетерпимості, насильства, обману, наркоманії, алкоголізму, проституції, безтурботного легкого життя;

- неконтрольований перегляд інтернет-сайтів, що містять ігри та сюжети з елементами насильства, жорстокості, розпусти;

- вчинення правопорушень з використанням Інтернету або під впливом негативного контенту (інформація про виготовлення і розповсюдження наркотичних речовин, способи крадіжки грошей, виготовлення вибухових речовин, залучення до проституції тощо).

Шляхи подолання:

- підвищення рівня просвітницької роботи з батьками щодо ризиків, які приховує глобальна мережа;

- залучення кіберполіції для проведення превентивних заходів з метою надання допомоги батькам з питань захисту дітей від впливу шкідливої інформації (під час батьківських зборів, проведення онлайн лекцій тощо);

- надання батькам та педагогам допомоги стосовно питань захисту дітей від ризиків Інтернету, надання переліку

рекомендованих онлайн-ресурсів, що допоможуть дізнатися який сайт відвідує дитина, як встановити контроль за діяльністю дитини в мережі Інтернет, які програми встановити на комп'ютер, щоб надати захист дитині в Інтернет просторі.

4. Фактори шкільного середовища:

- низький рівень безпеки школи; доступ на територію школи сторонніх;
- продаж на території школи психотропних речовин тощо;
- надмірно жорсткі вимоги до успішності навчання;
- булінг – цькування дитини однолітками або іншими учасниками освітнього процесу;
- конфлікти між шкільними підлітковими угрупованнями;
- протиправна поведінка у найближчих шкільних друзів.

Шляхи подолання:

- залучення учнів до соціально корисної діяльності та позашкільних чи позашкільних заходів;
- проведення профілактичних лекцій працівником поліції у шкільних закладах з учнями та педагогами щодо налагодження стосунків між учнями та педагогами, низького рівня успішності у навчанні, конкуренції між учнями, ставлення до навчання;
- розроблення та розповсюдження працівниками поліції друкованих інформаційних матеріалів, які містять інформацію щодо настання наслідків за вчинення булінгу, пропуск занять без поважних причин, вживання психотропних та алкогольних речовин тощо.

5. Соціальні чинники:

- загострення соціальної нерівності;
- утрата моральних принципів суспільного життя, антигромадський спосіб життя;
- недостатній рівень правосвідомості та правових знань;
- недостатня мережа об'єктів культурно-побутового призначення, спортивних установ, обмежені ресурси для відпочинку;
- погіршення умов життя окремих соціальних груп;
- міграційні процеси (батьки їдуть на заробітки, з метою забезпечення освітою дітей, тим самим залишають їх без належного виховання);

- бездоглядність і відсутність належного контролю з боку відповідних служб за поведінкою, зв'язками і характером того, як підліток проводить час;
- недоліки у системі працевлаштування неповнолітніх;
- високий рівень злочинності у районі проживання дитини;
- відсутність державної чи громадської соціальної допомоги, родина залишається наодинці зі своїми проблемами.

Шляхи подолання:

- організувати цикл лекцій і бесід із правових тем та проведення заходів з правової освіти (працівник поліції може залучати науково-педагогічний склад вищих навчальних закладів);
- залучення ЗМІ до пропаганди здорового способу життя, поваги загальнолюдських цінностей, підвищення рівня правової культури (працівник поліції може приймати участь у теле- та радіопередачах з цих проблем, висвітлення цих питань у пресі, залучати наукову спільноту для розробки методичних рекомендацій, наочних посібників з цієї проблематики);
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з працівниками поліції повинні надавати допомогу в оформленні правових документів, сприяти попередньому вирішенню питань, пов'язаних з реєстрацією, працевлаштуванням або навчанням дитини; надання соціально-педагогічних, соціально-медичних, психологічних, юридичних, інформаційних послуг³³⁹.

Окремої уваги в контексті розгляду питання забезпечення та захисту прав дітей у конфлікті із законом потребує провадження у справах про адміністративні правопорушення, вчинені дітьми. В цілому до особливостей проваджень у справах про адміністративні правопорушення за участю дітей відноситься те, що *адміністративна відповідальність неповнолітніх носить лише судовий характер*, тобто справи про правопорушення, вчинені особами віком від 16 до 18 років розглядаються виключно судами (ч. 1. ст. 221 КУпАП і ч. 2. ст. 522 Митного кодексу України). Вказана особливість притягнення неповнолітніх

³³⁹ Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навчально-методичний посібник, ч. 1. Київ. 2019. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1655/1/Ковал_ова_42.pdf

до адміністративної відповідальності передбачена ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Порядок оформлення адміністративних протоколів поліцейськими визначений Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення³⁴⁰ та Інструкцією з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі³⁴¹. Уповноваженими особами на складання адміністративних протоколів у справах про адміністративні правопорушення, вчиненні дітьми, є ювенальні поліцейські³⁴². Разом з тим трапляються поодинокі випадки, коли має місце неправомірне винесення у позасудовому порядку щодо неповнолітніх постанов про притягнення до адміністративної відповідальності. Такі постанови підлягають скасуванню у судовому порядку. Так, згідно з рішенням Варвинського районного суду Чернігівської області від 30.10.2020 р. у справі № 746/329/20³⁴³ визнано протиправною та скасовано постанову, складену поліцейським про притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності та застосування до нього адміністративного стягнення у вигляді штрафу за порушення ч. 5. ст. 121 КУпАП. Судом визнано, що *«поліцейський <...> вийшов за межі наданих йому законом повноважень, оскільки розглянув справу про адміністративне правопорушення відносно неповнолітньої особи з порушенням порядку такого розгляду, а тому оскаржувана постанова підлягає скасуванню»*. Іншим прикладом визнання судом неправомірним винесення поліцейським щодо неповнолітнього постанови про накладення

³⁴⁰ Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення; наказ МВС України від 27.07.2016 р. № 725. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>

³⁴¹ Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text>

³⁴² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

³⁴³ Рішення Варвинського районного суду Чернігівської області від 30.10.2020 р. у справі № 746/329/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92551942>

адміністративного стягнення та скасування відповідної постанови є рішення Куликівського районного суду Чернігівської області від 18.08.2020 р. у справі № 737/458/20.

Наступною важливою особливістю проваджень у справах про адміністративні правопорушення за участю дітей є те, що відповідно до вимог ст. 270 КУпАП інтереси неповнолітньої особи, яка притягається до адміністративної відповідальності та неповнолітнього потерпілого мають право представляти їх *законні представники* (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники). Водночас КУпАП у цілому не містить прямого положення, що передбачає обов'язкове залучення законного представника неповнолітнього у таких провадженнях.

Відсутність у КУпАП імперативної вимоги щодо залучення законного представника неповнолітньої особи частково компенсується судовою практикою. Так, *залучення законного представника у випадках притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності розглядається обов'язковим незалежно від наявності про це клопотання неповнолітнього*. Також суди повертають на доопрацювання справи про притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх, якщо протокол про адміністративне правопорушення та додані до нього матеріали не містять інформації про законного представника неповнолітнього, оскільки це унеможливує подальший виклик такого представника в судові засідання (постанова Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 31.12.2020 р. у справі № 383/836/20³⁴⁴, постанова Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 26.11.2020 р. у справі № 227/4062/20³⁴⁵).

При цьому, якщо належно повідомлений про дату час і місце розгляду справи законний представник не з'явився до суду і не клопотав про відкладення судового засідання або зловживає своїми процесуальними правами, намагаючись затягнути розгляд

³⁴⁴ Постанова Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 31.12.2020 р. у справі № 383/836/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93968889#>

³⁴⁵ Постанова Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 26.11.2020 р. у справі № 227/4062/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93132689>

справи, то суд може розглянути її за відсутності такого представника (постанова Буринського районного суду Сумської області від 06.07.2020 р. у справі № 574/474/20³⁴⁶; постанова Сумського апеляційного суду від 12.08.2020 р. у справі № 574/474/20³⁴⁷). У рішеннях суду також зазначається, що законний представник *має бути й на стадії складання протоколу* про адміністративне правопорушення вчинене неповнолітнім. Водночас така судово-практика не є сталою, цьому сприяє неоднозначність положень ст. 270 КУпАП і можливість їх подвійного тлумачення.

Також у рішеннях суду, зокрема, зазначається, що не є порушенням випадки, коли опитування (отримання пояснень) дитини у зв'язку із вчиненням нею адміністративного правопорушення здійснюється із залученням не її законного представника, а педагога (ч. 2 ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію»). Необхідно підкреслити, що не затверджено спеціальної форми протоколу, у випадку його складання працівником поліції щодо неповнолітнього. Водночас загальна форма протоколу відповідно до Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції³⁴⁸ не повною мірою розрахована на неповнолітніх правопорушників. Зокрема у рядку про права, які мають бути роз'яснені особі, щодо якої складається протокол, відсутня ст. 270 (Законні представники та представники) КУпАП, яка стосується права неповнолітнього на захист, зокрема права клопотати про присутність під час складання протоколу його законного представника.

Нижче наведемо витяги з низки дотичних до вказаного судових рішень.

Постанова Київського апеляційного суду від 15.06.2020 р. у справі № 382/522/20³⁴⁹:

³⁴⁶ Постанова Буринського районного суду Сумської області від 06.07.2020 р. у справі № 574/474/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90373182>

³⁴⁷ Постанова Сумського апеляційного суду від 12.08.2020 р. у справі № 574/474/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90958904>

³⁴⁸ Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : наказ МВС України від 06.11.2015 р. № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>

³⁴⁹ Постанова Київського апеляційного суду від 15.06.2020 р. у справі № 382/522/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90355399>

«Відповідно до ч. 2 ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію» проведення опитування неповнолітніх допускається тільки за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога.

Опитування неповнолітньої ОСОБА_2 було проведено в присутності педагогічного працівника – заступника директора Яготинського НВК № 3 ОСОБА_4.

А отже, доводи апеляційної скарги про те, що даний доказ є недопустимим, оскільки пояснення у неповнолітньої ОСОБА_2 було відібрано без присутності матері, є такими, що суперечать чинному законодавству».

Протилежну останній позицію викладено у постанові Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 31.12.2020 р. у справі № 233/5739/20³⁵⁰:

«<...> заступник директора з НВхР КПБЛ № 39 ОСОБА_2 не має повноважень бути законним представником неповнолітнього ОСОБА_1 при складанні протоколу про адміністративне правопорушення і при відібранні пояснень від останнього.

Складання протоколів про адміністративне правопорушення відносно неповнолітньої особи, враховуючи вимоги ст. 270 КУпАП повинно відбуватися виключно в присутності законних представників (батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників) <...> Крім того, відібрання письмових пояснень від неповнолітнього також повинно відбуватися у присутності законного представника».

Крім законних представників та адвокатів, в інтересах неповнолітніх на підставі ч. 5. ст. 7 і ч. 1 ст. 250 КУпАП може діяти й прокурор. Для прикладу, постановою Львівського апеляційного суду (від 11.03.2020 р. у справі № 463/10553/19³⁵¹) було задоволену апеляційну скаргу прокурора, яка стосувалася того, що в порушення ч. 2 ст. 13 КУпАП до неповнолітнього за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 цього Кодексу було застосовано стягнення у вигляді громадських робіт

³⁵⁰ Постанова Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 31.12.2020 р. у справі № 233/5739/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93974325#>

³⁵¹ Постанова Львівського апеляційного суду від 11.03.2020 р. у справі № 463/10553/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88157842>

строком 40 годин замість вжиття заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП.

Підбиваючи підсумки щодо забезпечення найкращих інтересів дітей у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення варто зауважити, що КУпАП недостатньою мірою врегулює особливості здійснення вказаних проваджень за участю дітей, що створює умови для різної досудової і судової практики. Законодавчого врегулювання, передусім, потребують положення щодо забезпечення права дітей на захист від моменту складення протоколу про адміністративне правопорушення до остаточного рішення суду у справі та їх права на недоторканність приватного життя (тобто передбачення випадків обмеження принципу гласності судового розгляду справ за участю дітей).

З метою забезпечення єдиної правозастосовної практики з цього питання і посилення забезпечення прав та інтересів дітей, важливим є проведення навчання щодо особливостей проваджень у справах про адміністративні правопорушення за участю дітей як суддів, так і працівників поліції; підготовка для них відповідних роз'яснювальних матеріалів, узагальнень практики тощо.

Позитивна динаміка зменшення кількості кримінальних правопорушень, учинених дітьми, та кількості дітей, причетних до вчинення правопорушень, відбувається завдяки посиленню превентивної складової та впровадження інноваційних форм і методів комунікації поліції з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, проживають у сім'ях, що опинились у складних життєвих обставинах; з батьківською громадою; своєчасне реагування на сучасні виклики в підлітковому середовищі. Так, підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України продовжується впровадження програм, спрямованих на профілактику правопорушень серед дітей, зокрема: «Зміна прокримінального мислення» для дітей, які перебувають на профілактичних обліках в поліції та органах пробації; «Життєві навички», що включає індивідуальні заняття з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом; «Будуємо майбутнє разом» для фахівців, які працюють із дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, розроблених у партнерстві з Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Всеукраїнським громадським

центром «Волонтер». Превентивна робота з дітьми здійснюється з урахуванням небезпечних тенденцій та викликів сьогодення (небезпечні соціальні групи, зачепінг, булінг (цькування), небезпечні селфі).

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» до основних повноважень поліції належить здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень³⁵². Ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначено, що уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей³⁵³. Варто звернути увагу, що поняття «профілактика» не обмежується тільки впливом на поведінку дитини, а й передбачає виявлення та усунення причин/чинників та умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, що включає більш комплексний підхід до вжиття заходів реагування та надання допомоги дитині. Краще попередити правопорушення, аніж потім мати справу з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом.

Відповідно до класифікації, підтриманої ВООЗ у 1990 році, профілактичні втручання поділяються на первинні, вторинні та третинні.

1. Первинна профілактика – здійснення комплексу заходів, що мають інформаційно-роз'яснювальний, просвітницький характер та спрямовані на підвищення обізнаності з певних питань, формування цінності здоров'я та відповідних якостей особистості, а також навичок, що допоможуть їй відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок³⁵⁴. З ура-

³⁵² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³⁵³ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text>

³⁵⁴ Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навчально-методичний посібник. Ч. 1. Київ, 2019. С. 369–370. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1655/1/Ковал_ова_42.pdf

хуванням особливостей діяльності структурних підрозділів Національної поліції, *на первинному рівні профілактики має здійснюватися робота, спрямована на:*

- формування в дитячому середовищі поваги до суспільних цінностей, що сприятиме формуванню соціально прийнятної, законослухняної поведінки;
- формування позитивного ставлення громадськості до діяльності підрозділів Національної поліції, що, у свою чергу, підвищить довіру та вірогідність звернення за допомогою у випадках ризику;
- активізацію та залучення громадськості (неурядові організації, ЗМІ тощо) до створення безпечного та мирного середовища для дітей;
- аналіз стану скоєння правопорушень дітьми та розробка комплексних програм профілактики.

Заходи первинної профілактики можуть проводитись на базі закладів освіти, громадських організацій, які працюють з дітьми, соціальних служб, під час групових та масових заходів, які відбуваються в громаді. Так, наприклад, на формування «нульової толерантності» до насильства спрямовується організація і проведення серед дітей та молоді, інформаційних кампаній, серед яких **«Стоп насильству!», «16 днів проти насильства», «Залишайся людиною», «Скажімо НІ домашньому насильству», «СтопБулінг»** тощо.

Зміст профілактичної роботи в закладах освіти полягає в наступному:

- роз'яснення правових норм поведінки, безпечної поведінки в дома, в школі, в громаді;
- формування свідомого ставлення до власного здоров'я і життя та здоров'я і життя інших;
- надання інформації про можливі наслідки асоціальних дій, нехтування здоровим способом життя, відмови від культурного проведення дозвілля;
- формування відповідальності за можливі наслідки протиправних дій тощо.

Формами загальної профілактики можуть бути:

- розповсюдження серед населення інформаційно-просвітницьких матеріалів;

- розміщення інформаційних матеріалів у громадському транспорті, магазинах та інших місцях частого відвідування населенням;
- проведення інформаційно-просвітницьких заходів у закладах освіти;
- виступи на телебаченні та публікації тематичного контенту в медіа;
- створення інформаційних ресурсів, зокрема спеціалізованого чат-боту, та розповсюдження інформації про нього тощо.

Під час проведення заходів загальної профілактики серед дітей доцільно використовувати інтерактивні методики, ігри тощо. Так, наприклад, ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Сполучених Штатів Америки розробив настільну гру «Коло безпеки», яка активно використовується багатьма фахівцями, зокрема й поліцейськими, для інформаційно-просвітницьких заходів у закладах освіти, спрямованих на формування безпечної поведінки дітей. Ознайомитися з цією грою можна за посиланням: <https://volunteer.kiev.ua/publikaciyi#gallery-8>³⁵⁵. Поліцейські під час здійснення загальної профілактичної роботи з дітьми можуть використовувати інші ресурси даної ГО за посиланням: <https://volunteer.kiev.ua/publikaciyi>, зокрема навчально-методичний посібник для фахівців «Будуємо майбутнє разом», в якому міститься програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді³⁵⁶. Також під час проведення заходів загальної профілактики в закладах освіти можна використовувати «Методичні рекомендації щодо впровадження програми просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів “Школа і поліція”», які схвалені Міністерством освіти і науки України³⁵⁷.

³⁵⁵ Коло безпеки. URL: <https://volunteer.kiev.ua/publikaciyi#gallery-8>

³⁵⁶ Будуємо майбутнє разом: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді : навчально-методичний посібник. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16977/1/Zhuravel_Liakh_Snitko_BMR_KSPSR_IL.pdf

³⁵⁷ Методичні рекомендації щодо впровадження програми просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів «Школа і поліція». URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17735/1/T_Zhuravel_K_Sergeieva_SPGRM_SPSR_IL.pdf

Під час проведення загальної профілактики важливо враховувати індивідуальні характеристики цільових груп населення. Важливо, щоб інформація була донесена доступним способом для всіх категорій населення.

2. Вторинна профілактика передбачає обмеження поширення певних негативних явищ, що вже трапилися в суспільстві чи соціальній групі, чи на рівні особистості, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива девіантна поведінка.

Заходи з вторинної профілактики мають бути забезпечені тоді, коли вже відбуваються прояви протиправної поведінки або реєструється адміністративне правопорушення. На вторинному рівні профілактичні заходи мають бути спрямовані не лише на зміну поведінки, а й на обставини, що таку поведінку спричиняють.

За наявності підстав, визначених в Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19.12.2017 р. № 1044, зокрема, такі діти підлягають взяттю на профілактичний облік³⁵⁸.

Вторинна профілактика передбачає:

- виявлення та усунення причин і умов, що сприяють формуванню девіантної поведінки;
- мотивування дитини до зміни способу життя та відмови від небезпечних та/або неправомірних поведінкових практик;
- формування знань, умінь та навичок, необхідних для подолання проблеми, негативного явища, складних життєвих обставин;
- забезпечення надання своєчасної підтримки дитині, її сім'ї, для усунення факторів ризику, подолання складних життєвих обставин;
- відпрацювання у дитини умінь та навичок, які дозволять відмовитись від руйнівної моделі поведінки на користь усвідомленій, безпечній поведінці;
- розвиток підтримуючих соціальних контактів дитини.

Заходи вторинної профілактики проводяться на індивідуальному рівні або на рівні групи дітей, які мають спільну проблему

³⁵⁸ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

або яким властива певна асоціальна чи ризикована поведінка. Враховуючи цільову групу дітей, які залучаються до заходів вторинної профілактики, під час роботи з дитиною важливо залучати її батьків або законних представників, обговорювати з ними наявні ризики та стратегії подальшої роботи, спрямованої на зміну поведінки дитини³⁵⁹. Також до профілактичної діяльності необхідно залучати заклад освіти, в якому навчається дитина (психолог, соціальний педагог, тощо), центр соціальних служб, службу у справах дітей, громадські організації, які проводять профілактичну роботу з підлітками, надають допомогу та підтримку. Якщо дитина перебуває у закладі соціального захисту дітей, тоді заходи профілактики мають бути узгоджені з керівництвом закладу.

До заходів індивідуальної профілактики відносять:

- ознайомлювальні, попереджувальні та виховні *бесіди з дитиною* за місцем проживання, навчання, роботи;
- ознайомлювальні, попереджувальні *бесіди з батьками* дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;
- *складання плану заходів* з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- відповідно до компетенції *організація надання допомоги* дитині у вирішенні питань, що пов'язані з працевлаштуванням, організацією дозвілля, установленням соціально корисних контактів, вибором життєвих цілей, а також залучення дитини до соціально корисних занять трудового, спортивного, творчого, самодіяльного характеру;
- *відвідання за місцем проживання дитину* для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

³⁵⁹ Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навчально-методичний посібник. Ч. 1. Київ, 2019. С. 370–371. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1655/1/Ковал_ова_42.pdf

- *сприяння у вирішенні соціальних проблем дитини*, у тому числі конфліктних ситуацій у сім'ї, зокрема щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють стосовно них домашнє насильство, застосування заходів впливу згідно із законодавством, ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування питання щодо направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.

Рівень профілактичного втручання, зокрема періодичність заходів профілактики, має бути обґрунтований. Так, чим вищий рівень ризику вчинення повторного правопорушення дитиною, тим більш інтенсивним має бути втручання поліцейських та інших залучених до профілактичної роботи осіб, зокрема громадських організацій.

Під час планування заходів індивідуальної профілактики поліцейським слід пам'ятати, що профілактика правопорушень серед дітей є комплексним завданням як поліції, так і громадськості. Тільки за умови об'єднання ресурсів можливо досягти відчутних результатів у будь-якій сфері життєдіяльності, зокрема і у сфері профілактики. Заслуговує на увагу та поширення досвід ВГЦ «Волонтер», який у м. Києві у співпраці із ювенальною превенцією та службою у справах дітей реалізує профілактичні програми для дітей, які перебувають на профілактичному обліку поліції. Заняття з дітьми проходять у тренінговому форматі та спрямовані на формування у них лідерських якостей, мотивації до відмови від шкідливих звичок, правосвідомості та правомірної поведінки.

В окремих відділах поліції наразі створені так звані «Зелені кімнати», які в тому числі можуть використовуватись для проведення заходів індивідуальної профілактики.

3. Третинна профілактика застосовується щодо дітей, які скоїли правопорушення та перебувають у конфлікті із законом. Тож мета профілактики цього рівня – реабілітація правопорушника та повернення в громаду.

Третинний рівень профілактики передбачає роботу з дітьми в конфлікті із законом, зокрема яким оголошено повідомлення

про підозру в учиненні кримінального правопорушення, засудженими судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, тощо. Робота має бути спрямована на допомогу дитині у відновленні психологічного та соціального статусу, покращення якості життя, попередження рецидивів.

Заходи під час третинної профілактики:

- відновлення психологічного та соціального статусу дитини в конфлікті із законом, повернення до нормальної життєдіяльності в громаду;
- попередження особи про можливі наслідки протиправної поведінки, про правову відповідальність;
- усунення факторів, які негативно впливають на особу і можуть призвести до формування в неї антисоціальної спрямованості та протиправної поведінки, попередження рецидивів;
- роз'яснення суспільної небезпечності поведінки особи, яка скоїла правопорушення, та усне її попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій.

Профілактична робота має проводитися у взаємодії з уповноваженими органами з питань пробації, закладами освіти, у якому навчається дитина (психолог, соціальний педагог, тощо), центром соціальних служб, службою у справах дітей, громадськими організаціями, які проводять профілактичну роботу з дітьми, надають допомогу та підтримку. Слід врахувати, що дитина, яка вчинила правопорушення (дитина у конфлікті із законом), одночасно з перебуванням на обліку в поліції, може перебувати на обліках служби у справах дітей та/або органів пробації, у рамках яких фахівці даних установ також планують профілактичні заходи за участі підоблікової дитини³⁶⁰. У таких випадках з метою усунення дублювання профілактичних заходів, а також надмірного навантаження на дитину, доцільно узгодити з ними форм та часу проведення профілактичних заходів, до яких залучається дитина. Це сприятиме об'єднанню наявних ресурсів та забезпеченню більш комплексного цілеспрямованого підходу.

³⁶⁰ Капуляк В. П., Ковальова О. В. Профілактична робота з дітьми, які перебувають на обліку поліції. *Journal ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 2 (20). С. 43–49.

4.5. МЕДІАЦІЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

З урахуванням реалій сучасного світу в останнє десятиліття значно підвищилася увага громадянського суспільства та державної влади до проблем формування сприятливого, гуманного, безпечного середовища для розвитку та соціалізації неповнолітніх. Значною мірою цьому сприяє прийняття нових нормативно-правових актів та внесення суттєвих змін до чинного вітчизняного законодавства. Таким чином, виникає необхідність удосконалення існуючих та пошук нових методів і технологій роботи з неповнолітніми, спрямованих на розвиток особистості та її соціалізацію на основі соціокультурних, духовно-моральних цінностей та прийнятих у суспільстві правил і норм поведінки на користь людини, сім'ї, суспільства та держави. До такої технології можна віднести застосування відновного підходу попередження конфліктів для неповнолітніх.

Однією з перших країн у Європі, яка почала застосовувати відновний підхід до проблем злочинності та її наслідків, є Великобританія. Протягом вісімдесятих-дев'яностих років XX ст. програми відновного правосуддя застосовувалися на рівні місцевих громад і не регулювалися жодними нормативно-правовими актами. Головною метою таких програм було поширення інформації про альтернативи кримінальному правосуддю у справах неповнолітніх. Першими законами, що закріпили відновне правосуддя на національному рівні, стали Акт «Про злочини і безпорядки» та Акт «Про правосуддя у справах неповнолітніх та свідчення у карних справах»³⁶¹.

Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві», прийняте 2001 року, зобов'язує всі держави ЄС поширювати медіацію в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-які угоди між жертвою та правопорушником, досягнуті в процесі медіації; Резолюція Ради з соціальних та економічних питань ООН,

³⁶¹ Боброва О. М. Горова А. О., Землянська В. В., Прокопенко Н. М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. К. : Наш час, 2006. С. 142–143.

прийнята 2002 року, рекомендує всім державам розробляти та впроваджувати програми відновного правосуддя в національне кримінальне судочинство³⁶².

Відповідно до спільного наказу Міністерства юстиції України та Офісу Генерального прокурора «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10» від 17 квітня 2020 р. № 1473/5/194³⁶³, пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» поширений на всю територію України³⁶⁴. Застосування пілотного проекту ґрунтується на наступних міжнародних документах.

Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах. У документі відзначається, що завдяки своїй гнучкості та залученості сторін медіація передбачає можливість комплексного вирішення проблем, які виникли через злочини. Визначено, що медіація в кримінальних справах може існувати і як альтернатива традиційному кримінальному судочинству, і як доповнення до такого судочинства та застосування покарання, медіація здатна також зменшити кількість вироків до позбавлення волі, а, в підсумку, – скоротити витрати на тюремну систему³⁶⁵.

Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах. Щодо участі

³⁶² Про основні засади програм відновного правосуддя в кримінальних справах : Резолюція ООН від 24 липня 2002 р. Економічна та Соціальна Рада ООН. URL: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2.content_ukr.html

³⁶³ Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10 : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 06.08.2020 № 2655/5/362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0768-20#Text>

³⁶⁴ Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

³⁶⁵ Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах : прийнято Комітетом міністрів на 679-й зустрічі представників Комітету від 15 вересня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text

неповнолітніх у медіації та захисту їхніх прав у документі закріплено необхідність державам-членам усвідомити важливість підтримки і захисту неповнолітніх під час їхньої участі в процесі медіації шляхом запровадження адекватних правових і процесуальних гарантій. Тому державам належить спільно досліджувати, оцінювати та визначати передовий досвід задля розробки конкретних керівних настанов щодо участі неповнолітніх у медіації в кримінальних справах.

Сприяють такому процесу Рада Європи разом із Європейським Союзом. Ці керівні принципи мають охопити такі аспекти, як: врахування віку дитини, її розумової зрілості та можливих наслідків при прийнятті рішення щодо залучення неповнолітнього до процедури медіації; роль батьків, особливо за обставин, коли батьки чинять супротив участі дитини в медіації; залучення соціальних працівників, психологів і/або опікунів за законом у випадках присутності неповнолітніх під час медіації³⁶⁶.

Рекомендація СМ/РЕС (208) 11 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам щодо європейських правил стосовно неповнолітніх, які підлягають призначенню санкцій чи заходів від 05.11.2008 р. У рекомендації зафіксовано, що базові принципи правил передбачають, що до неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів, необхідно ставитися з повагою до їхніх прав. Санкції чи заходи по відношенню до неповнолітніх правопорушників, а також спосіб їх застосування, повинні визначатися законом і базуватися на принципах соціальної інтеграції та освіти і профілактики рецидиву скоєння правопорушень. Мінімальний вік для застосування санкцій чи заходів у наслідок скоєння злочину не повинен бути надто низьким і має бути визначений у законі. Визначення та застосування санкцій чи заходів має ґрунтуватися кращих інтересах неповнолітніх правопорушників, залежно від тяжкості скоєного злочину і враховувати їхній вік, фізичний та психічний

³⁶⁶ Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах : Ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/Керівні%20принципи%20№%2013.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/Керівні%20принципи%20№%2013.pdf)

стан, рівень розвитку, можливості та особисті обставини. Санкції та заходи не повинні принижувати чи ображати неповнолітніх правопорушників. Позбавлення волі неповнолітнього має розглядатися як крайня міра і застосовуватися на як найкоротший можливий період часу³⁶⁷.

Пілотний проект ґрунтується на концепції відновного підходу у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків та нетяжких злочинів, вчинених неповнолітніми, і передбачає організацію комунікації між такими неповнолітніми й потерпілими від вчинених ними правопорушень, з метою виправлення заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх із кримінального процесу з обов'язковим вжиттям заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням.

Участь неповнолітнього у відновному правосудді – це можливість виправити ситуацію з нанесеною шкодою для потерпілої сторони, зробити висновки та більше не вчиняти кримінальних проступків і правопорушень. Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, застосовується за наступних умов:

- наявності потерпілої сторони – фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди;
- вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину;
- визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення;
- згоди неповнолітнього і потерпілого на участь у Програмі³⁶⁸.

До регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з прокуратури надходять заяви про участь

³⁶⁷ Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації / О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016. С. 54.

³⁶⁸ Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

у програмі. На цій підставі видаються відповідні доручення адвокатам, які виступають у ролі посередників. У приміщеннях регіональних центрів відбуваються зустрічі між посередником та сторонами – підозрюваними, їх законними представниками та потерпілими.

Для забезпечення реалізації пілотного проекту можуть утворюватися робочі групи за участю прокурора, соціального працівника, психолога, представників регіонального центру та органу пробації. Посередниками у цьому процесі виступають адвокати, які співпрацюють із системою безоплатної правової допомоги та успішно пройшли навчання з теми «Базові навички медіації у кримінальному процесі». Вони сприяють сторонам у примиренні та допомагають з'ясувати, якого саме відшкодування потребують сторони.

Відновне правосуддя – це можливість для дитини, яка вперше вчинила злочин легкої або середньої тяжкості, уникнути кримінального процесу. Важливу роль у відновному правосудді як альтернативи вирішення кримінально-правових конфліктів відіграють правоохоронні органи. Так, прокурор інформує неповнолітнього, його законного представника та потерпілого, його законного представника про можливість реалізації Програми шляхом залучення регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги посередника та укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення за відповідною формою. Також прокурор роз'яснює, що результати участі у Програмі враховуватимуться під час прийняття рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності (у разі вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину), або закриття кримінального провадження.

При отриманні згоди сторін прокурор пропонує їм заповнити заяву про участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, та згоду на обробку персональних даних. Протягом одного робочого дня після заповнення заяви прокурор передає її та інформацію щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення,

у вчиненні якого підозрюється неповнолітня особа, із зазначенням статті Кримінального кодексу України, дати закінчення строку досудового розслідування у кримінальному провадженні до регіонального центру³⁶⁹.

Регіональний центр протягом одного робочого дня після отримання заяви та відповідної інформації від прокурора: приймає рішення про застосування Програми та видає відповідне доручення для проведення медіації посереднику і передає йому копію заяви та інформацію, отриману від прокурора; організовує проведення зустрічі між сторонами та посередником.

Посередник на зустрічі зі сторонами роз'яснює їм процедуру Програми, її наслідки, надає можливість сторонам дійти згоди щодо умов угоди і в разі згоди сторін на її проходження надає їм примірну форму угоди для ознайомлення і визначення дати наступної зустрічі для її укладення. У разі неможливості чи відмови сторін від укладення угоди інформує про це регіональний центр. Для визначення заходів, що можуть бути передбачені в угоді, а також отримання консультативної підтримки з питань їх обрання стосовно конкретного неповнолітнього регіональний центр укладає меморандуми про взаємодію з Державною установою «Центр пробації», установами, організаціями, діяльність яких спрямована, зокрема, на розвиток особистості неповнолітніх, їх ресоціалізацію.

Програма відновлення включає певні етапи, кожен з яких має свої завдання:

- **на першому етапі** здійснюється оцінка можливості застосування програми відновлення і отримання згоди сторін на участь у Програмі відновлення, що включає: інформування прокурором потерпілого та неповнолітнього про можливість участі у пілотному проєкті; отримання згоди сторін; призначення медіатора;

- **другий етап** – це підготовка до проведення медіації, що включає контакт і зустріч медіатора з потерпілим; контакт і зустріч медіатора з неповнолітнім; узгодження дати і місця

³⁶⁹ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

проведення спільної зустрічі сторін кримінального правопорушення. Медіатор має зважати на строки проведення досудового розслідування, тому налагодження зв'язку з неповнолітнім та потерпілим має здійснюватися у найкоротший строк.

Підготовка до проведення здійснюється для того, щоб: встановити контакт з учасниками кримінального правопорушення, викликати довіру учасників; зібрати інформацію та визначити доцільність проведення медіації; поінформувати учасників кримінального правопорушення про зміст, етапи, ризики та переваги медіації; дати учасникам кримінального правопорушення можливість висловити свої почуття та розповісти свою версію того, що сталося; допомогти сформулювати свої пропозиції до іншого учасника кримінального правопорушення та отримати згоду на спільну зустріч;

– **третій етап** – це проведення процедури медіації, яка включає: підготовку до зустрічі; вступне слово медіатора; розповідь учасників кримінального провадження їхнього бачення ситуації; обговорення завданої шкоди та шляхів її виправлення, укладання угоди про застосування Програми відновлення.

По суті, медіація являє собою зустріч між жертвою і злочинцем, яку проводить кваліфікований посередник – медіатор, який не є суддею і діє неупереджено. Його головна мета – допомогти сторонам прийти до взаєморозуміння. Посередник встановлює правила проведення зустрічі, дотримання яких дозволяє зберегти доброзичливу атмосферу під час процедури примирення, допомагає сторонам висловити свої почуття і одночасно сприяє зниженню агресивності і пробудженню людяності учасників зустрічі.

Медіація починається з того, що сторони мають можливість почути одне одного. Це потрібно для того, щоб підліток усвідомив, що, наприклад, вкрадений телефон – це не лише засіб зв'язку, а й важливі для людини контакти, фотографії, відео. А потерпілий може й не здогадуватися, що вкрадені 200 гривень дитина витратила на їжу. Медіатор допомагає налагодити діалог та укласти угоду, яка б задовольнила обидві сторони³⁷⁰.

³⁷⁰ Відновне правосуддя для дітей: перші успішні кейси. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-ditey-pershi-uspishni-keysi>

Ключовим моментом є готовність неповнолітнього взяти на себе відповідальність щодо вчинених ним дій та їх наслідків і досягнення принципової згоди сторін щодо шляхів вирішення ситуації. На даному етапі відбувається обговорення завданих моральних, матеріальних збитків, шляхів їх компенсації та підписання угоди про застосування Програми відновлення. Ідеальним результатом медіації має стати медіативна угода, що містить всі умови, про які домовились сторони. При цьому обов'язковими умовами є письмова форма угоди і наявність підписів обох сторін.

Важливо, щоб учасники уклали угоду про відшкодування завданої шкоди за мінімального втручання медіатора. Медіатор після укладання угоди про застосування Програми відновлення або прийняття рішення щодо неможливості її укладання передає регіональному центру інформацію про результаті медіації, до якої в разі укладання угоди про застосування Програми відновлення долучає її примірник;

– **четвертий етап** включає моніторинг виконання угоди про застосування Програми відновлення: аналіз та перевірку виконання неповнолітнім угоди про застосування Програми відновлення; підготовку звітності щодо участі неповнолітнього у пілотному проєкті; застосування юридичних наслідків участі у пілотному проєкті.

Виконання зобов'язань неповнолітнього на користь потерпілого, зазначених в угоді про застосування Програми відновлення, є необхідною умовою для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності чи відбування покарання, тому моніторинг виконання зобов'язань і передача інформації прокурору має бути проведено до розгляду справи в суді.

Регіональний центр може залучати медіатора до проведення контрольної зустрічі, завданням якої є дотримання процесу виконання угоди про застосування Програми відновлення, обговорення питань пов'язаних зі стосунками між сторонами кримінального провадження і процесом виконання домовленостей, фіксація виконання угоди.

Після встановлення факту виконання угоди про застосування Програми відновлення регіональний центр готує інформацію щодо результатів участі неповнолітнього у Програмі відновлення

за встановленою формою та надсилає її прокурору разом із примірником угоди, якщо вона була укладена.

Прокурор, у разі надходження від регіонального центру інформації щодо результатів участі неповнолітнього у Програмі до закінчення досудового розслідування долучає її до кримінального провадження, а після закінчення досудового розслідування роз'яснює неповнолітньому, який брав участь у Програмі, та його представнику право надавати її самостійно у відповідному судовому засіданні. Протягом 10 робочих днів з моменту набрання законної сили судовим рішенням у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, який брав участь у Програмі, надає його копію і ґрунтовну інформацію про перебіг досудового розслідування та судового розгляду до Департаменту захисту інтересів дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора³⁷¹.

Прикладом успішного кейсу можна назвати кримінальне провадження відносно студента медичного коледжу (м. Миколаєва). Неповнолітній студент викрав із приміщення коледжу бормашину, вартістю 2400 грн. Упродовж місяця між підозрюваним неповнолітнім та представником потерпілого укладено угоду про застосування Програми відновлення та протягом трьох місяців на підставі ухвали суду неповнолітнього звільнено від кримінальної відповідальності за ч. 1. ст. 185 КК України та кримінальне провадження за його обвинуваченням закрито³⁷².

Іншим прикладом успішного кейсу є справа неповнолітнього з прифронтового Курахового, що на Донеччині, який вкрав вугілля зі складу місцевої ТЕС для вирішення проблеми опалення будинку. Відносно нього була порушена кримінальна справа. Неповнолітні не завжди розуміють, що своїми діями перетинають межу дозволеного, а в деяких випадках вчиняють протиправні дії через скрутні життєві обставини. Програма по «Відновному правосуддю» діє для випадків, коли можливо

³⁷¹ Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

³⁷² У радіоефірі ювенальний прокурор розповіла про відновне правосуддя щодо неповнолітніх. URL: https://myk.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=265399

змінити стереотипи у поведінці неповнолітніх, допомогти стати на шлях виправлення, створити умови, де неповнолітній визнає провину за скоєння злочину, щиро покається перед потерпілою стороною і примириться з нею. У грудні 2020 року підліток пройшов відповідну програму, відшкодував заподіяну шкоду, примирився з представником потерпілої юридичної особи, що дало можливість звільнити неповнолітнього від кримінальної відповідальності³⁷³.

Успішне проходження програми відновного правосуддя для неповнолітніх є реальною підставою для звільнення їх від відповідальності. На кінець 2020 року прийнято рішення суду щодо звільнення 84 неповнолітніх від кримінальної відповідальності. З 2019 року і станом на 1 квітня 2021 року взяти участь у проєкті запропоновано 656 неповнолітнім, у 210 випадках отримано згоди обох сторін (неповнолітнього та потерпілого). Укладено 162 угоди про застосування Програми відновлення. Пройдено успішно 141 Програму. У 105 випадках суд уже ухвалив рішення про звільнення учасників програми від кримінальної відповідальності. Окремі учасники програми ще очікують рішення суду або не завершили проєкт успішно, зокрема сторони відмовилися від укладання угоди про примирення або неповнолітні не пройшли програму ресоціалізації³⁷⁴.

Як свідчить практика, саме успішне проходження програми відновного правосуддя для неповнолітніх є реальною підставою для звільнення їх від відповідальності. Саме Програма дає можливість підліткам не розлучатися зі своїми батьками, рідними та близькими, не потрапляти під негативний вплив осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, продовжувати навчання у школах та інших навчальних закладах усіх рівнів, займатися спортом, працювати та прагнути стати свідомими і відповідальними громадянами України.

³⁷³ Відновне правосуддя: результати та виклики 2020 року.
URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/vidnovne-pravosuddya-rezultaty-ta-vykyky-2020-roku/>

³⁷⁴ Відновне правосуддя для неповнолітніх: як це працює.
URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-yak-tse-pratsyue>

Результатом участі у Програмі відновлення має стати відчуття завершеності конфлікту та відновлення справедливості в конкретних випадках. Програма відновлення сприяє:

- створенню можливостей для отримання сторонами відповідей на важливі для них питання, обміну інформацією, яка дозволяє спростувати упередження й стереотипи й досягти взаєморозуміння;
- звільненню від емоційної напруги, яку переживає потерпіла особа, що сприяє зціленню через визнання неповнолітнім вчиненої ним несправедливості та усунення шкоди, нанесеної правопорушенням;
- створенню умов для прийняття неповнолітнім відповідальності за свої дії, щирого каяття, усунення нанесеної шкоди і повернення неповнолітнього до суспільства.

Разом з тим, про те, що в Україні реалізується пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», знають лише 18,2 % підлітків, які взяли участь в опитуванні, проведеному в травні 2021 року молодіжним проєктом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні U-Report у співпраці з Координаційним центром з надання правової допомоги. Усього було опитано понад 700 респондентів з різних регіонів України віком від 12 до 19 років. На запитання «Чи підтримуєте Ви основну ідею програми?» 19,4 % опитаних підлітків відповіли: «Так, за будь-яких обставин». Понад 38 % респондентів зазначили: «Так, але за умови щирого каяття та виховних заходів». А ось близько 40 % підлітків, які взяли участь в опитуванні, підтримують ідею відновного правосуддя «у разі, якщо до правопорушення підштовхнули складні життєві обставини або воно вчинене з необережності чи без умислу». І лише 2 % опитаних висловилися категорично: «За жодних обставин не підтримують»³⁷⁵. Таким чином, для ефективного впровадження відновного правосуддя у роботі

³⁷⁵ Кожен п'ятий опитаний підліток знає про програму відновного правосуддя.
URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/kozhen-p-yatuj-opytanyj-pidlito>;
Відновне правосуддя: результати та виклики 2020 року.
URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/vidnovne-pravosuddya-rezultaty-ta-vyklyky-2020-roku/k-znaye-pro-programu-vidnovnogo-pravosuddya/>

з неповнолітніми правопорушниками важливою є правовиховна та правоосвітня робота з усіма суб'єктами щодо правових підстав та правових наслідків застосування до дітей, які вчинили правопорушення, альтернативних покаранню заходів впливу.

Усвідомлюючи складність і тривалість процесів, пов'язаних з соціальним визнанням відновних практик, необхідно здійснювати діяльність, яка спрямована на:

- вдосконалення системи показників, форм моніторингу та оцінки ефективності відновних практик;
- аналіз світового досвіду в області відновних практик та розробки власних концепцій і технологій проведення відновних програм;
- підтримку створення шкільних служб примирення і відновно-орієнтованих практик в системі освіти;
- розробку правових та організаційних основ використання відновних процедур;
- формування спеціальної фахової компетентності шляхом розробки та введення навчальних курсів у закладах вищої освіти, що готують юристів, педагогів, психологів, соціальних працівників для залучення сучасних професіоналів в сферу відновного правосуддя. Так, суддя, прокурор, адвокат, психолог, педагог, представник служби у справах дітей, працівник уповноваженого органу з питань пробації мають бути здатними та фахово підготовленими до використання позасудових процедур за участю дитини у справах, де дитина стикається із системою правосуддя.

Таким чином, головний результат реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх» полягає в тому, що поступово відновний підхід до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх має замінити собою каральний підхід до здійснення правосуддя. Відновний підхід є одним із перспективних напрямків вдосконалення ювенальної юстиції, він базується на ідеях примирення потерпілого з обвинуваченим, припинення самого конфлікту шляхом взаємного вибачення, визнання своєї провини у вчиненому, усвідомлення юридичної відповідальності за скоєне кримінальне правопорушення і обов'язку відшкодування нанесеної потерпілому фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

РОЗДІЛ 5. БЕЗПЕКА ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

5.1. СТРЕС У РОБОТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Поліцейські традиційно відносяться до категорії осіб із професійно високим рівнем стресових навантажень, оскільки на них впливає велика кількість факторів, пов'язаних із специфікою службової діяльності.

Професійна діяльність поліцейського складна та багатогранна, вона протікає в умовах виникнення ситуацій з непередбачуваним результатом, пов'язаних з високою відповідальністю за свої дії, недостатньою визначеністю рольових функцій, необхідністю спілкуватися з різними категоріями громадян, постійними інтелектуальними, фізичними та психічними навантаженнями, можливості вдаватися до ризику, що вказує на високий рівень її стресогенності.

Робота українського поліцейського, як вважають Р. Валеев, Ю. Герасимчук, повинна перебувати в подвійному фокусі уваги: внаслідок вищезазначених особливостей ситуації в Україні та у зв'язку з тим, що дана професія входить в ряд потенційно небезпечних (типу професій «людина – людина») і в ряд перших реагуючих на надзвичайні події³⁷⁶.

Оперативна обстановка, яка склалася в країні, характеризується особливими умовами, які наражають на загрозу життя й здоров'я людей, що впливає на умови несення служби поліцейського. Такі умови провокують стресові стани у більшості працівників поліції, що значно ускладнює успіх професійної діяльності та нерідко призводять до сумних наслідків.

³⁷⁶ Валеев Р. Г., Герасимчук Ю. В. Стресори в роботі поліцейського: підходи західних науковців. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*, 2019. 3 (87). С. 222.

Професійна діяльність поліцейських в умовах воєнного стану є серйозним випробуванням їх фізичного та психічного здоров'я, критичною перевіркою ступеня їх професійної надійності.

Несення служби поліцейського в сучасних умовах характеризується тривалим впливом значної кількості стресогенних психотравмуючих факторів. Вираженим стресогенним впливом для них є участь у бойових діях, що супроводжується переживанням бойового стресу. Виконання службово-бойових завдань негативно впливає на їх психіку та призводить до наростання депресивної симптоматики, агресивної поведінки, збільшення кількості суїцидів; погіршуються міжособистісні та сімейні відносини.

Для розуміння стресу в житті та професійній діяльності поліцейського, важливо розкрити поняття стресу, його місце у внутрішній структурі життєдіяльності та професійній сфері. У сучасній науковій літературі термін «стрес» використовується у різних значеннях:

по-перше, під стресом розуміється сильний несприятливий вплив, що негативно впливає на організм;

по-друге, під категорію стресу потрапляють суб'єктивні реакції, що відображають внутрішній психічний стан напруги та збудження. Даний стан інтерпретується як емоції, оборонні реакції та процеси подолання (копінг), що розгортаються у внутрішньо-особистісному плані;

по-третє, стрес розуміється як неспецифічні риси фізіологічних і психологічних реакцій організму при сильних, екстремальних йому впливах, які викликають інтенсивні прояви адаптаційної активності. Ці реакції спрямовані на підтримку поведінкових дій та психічних процесів щодо подолання цих стресових ефектів.

У виникненні та перебігу стресу виявляються три взаємодіючі ланки:

1) оцінка стресогенної події, в якій нерідко стикаються емоції та свідомість;

2) фізіологічні та біохімічні реакції на саму подію та на її оцінку;

3) дію, поведінкові реакції, створені задля усунення причин і наслідків стресу і мають на меті уникнути їх у майбутньому.

Деякі дослідники вирізняють стрес індивідуальний та груповий. *Індивідуальний стрес* переживає кожна людина окремо у відповідь на певний подразник, який інші можуть зовсім не сприймати. *Груповий стрес* одночасно переживає певна кількість людей у відповідь на загальну для всіх дію шкідливого чинника, а саме зараз, під час воєнних дій. Дія групового стресу може посилюватися через емоційне зараження, коли руйнівні переживання тих, хто постраждав більше, стають спільними для багатьох.

Тривалий стрес, стан фізичного, психічного та емоційного виснаження, що викликається тривалою включеністю в ситуації, що містять високі емоційні вимоги, стають причиною зниження адаптаційних механізмів працівників поліції і, як наслідок, призводять не лише до зниження показників у професійній діяльності, підвищеної захворюваності особового складу підрозділу, а й до професійної деформації, що тягне за собою девіантну поведінку поліцейських, що виражається у скоєнні працівниками грубих порушень дисципліни, адміністративних та кримінальних правопорушень тощо.

Сьогодні, в умовах воєнного стану, діяльність поліцейських, особливо спрямована на досягнення високого рівня правопорядку в країні, майнової та фізичної безпеки громадян, активізацію боротьби зі злочинністю. Під час вирішення службових завдань поліцейським доводиться перебувати з навантаженням, яке характеризується великою стресогенністю, а саме значною кількістю стрес-факторів, які мають як внутрішню, так і зовнішню природу³⁷⁷.

Сучасна професійна діяльність поліцейського ускладнена впливом стресорів, не характерних для несення служби в звичайних умовах. Використовуючи досвід роботи з сучасними поліцейськими на курсах підвищення кваліфікації та аналіз відповідної наукової літератури вітчизняних та закордонних науковців, дозволяють нам виявити та узагальнити ***стресори, які обумовлюють особливість професійної діяльності поліцейських в умовах воєнного стану.*** До них можна віднести:

³⁷⁷ Макарова О. Стресостійкість працівників поліції в залежності від типу темпераменту. *Norwegian journal of development of the international science*. 2021. № 55. С. 67.

- труднощі виконуваної діяльності за умов бойових дій; негативний вплив засобів масової інформації на психіку внаслідок нестачі чи надлишку інформації; невизначеність ситуації, що виникла;
- підвищені вимоги до безпомилковості та швидкості дії; стурбованість наслідками можливих хибних дій, страх зробити помилку;
- страх втратити контроль над ситуацією, що раптово виникла; тривала депривація основних біологічних і соціальних потреб;
- незадовільне забезпечення процесу комунікації в організації; більшість складних умов або ще більше їх ускладнення відбувається різко, радикально змінюючи ситуацію, що вимагає від працівника готовності до таких ускладнень, пильності, уміння не поставити себе у складне становище, не розгубитися;
- необхідність підтримувати постійну бойову готовність до дій у надзвичайних умовах; постійні багатогодинні обстріли;
- дії диверсійних груп;
- постійний страх за власне життя та життя близьких;
- участь у невідкладних заходах щодо рятування, евакуації людей та надання їм першої долікарської медичної допомоги;
- загибель мирних громадян, велика кількість трупів, страждання, горе людей, їх потреби, тяготи, матеріальні збитки; заклики про допомогу;
- загальна дезорганізація життя на території, у місті, на дорозі та ін.;
- незвичайна поведінка громадян (паніка, істерія, прояви агресії);
- різка активізація кримінального елемента – зростання мародерства, крадіжок, грабежів, розбоїв, бандитизму тощо; брак контактів із близькими, неможливість змінити умови свого існування;
- небезпека для здоров'я та життя громадян, які перебувають у зоні екстремальних подій, а також – своїх колег і себе особисто;
- потрапляння та перебування в полоні;
- поранення, контузії, каліцтва, інші наслідки застосування бойової зброї та ін.

Щоб правильно організувати систему заходів щодо діагностики та профілактики стресових реакцій, потрібно знати його механізми. І тут нейробіологічні та медичні дослідження показують, що в різних стресових ситуаціях організм реагує стереотипно – набором однакових нейрофізіологічних та біохімічних реакцій, призначення яких – впоратися зі збільшеними вимогами до людського організму.

Дослідження фізіології стресу показало, що він завжди розвивається за однією і тією ж виробленою в ході еволюції схемою. Насамперед, сигнали від загрозливих подразників надходять у мозок. У відповідь мозок «кричить» про небезпеку, посилюючи гормональну активність та активність вегетативної нервової системи. З їхньою допомогою перерозподіляється енергетичний потенціал організму. Сенс цього перерозподілу полягає в тому, щоб збільшити приплив енергії до мозку та м'язів, за рахунок ослаблення статевої, харчової та імунної систем.

Для розвитку стресу необхідне включення головної фізіологічної та біохімічної ланки стресу – «реакції боротьби чи втечі». При такій реакції відбувається рефлекторна активація кори надниркових залоз та «вторинний» потужний викид у кров адреналіну та норадреналіну. Стан, що виникає при підвищенні рівня вмісту цих речовин у крові подібно до стану збудження під впливом зовнішніх емоційних подразників: підвищується артеріальний тиск, звужуються судини, частішає пульс і дихання, підвищується рівень холестерину. Часте повторення цих реакцій може призвести до розвитку гіпертонії, виразки шлунка та іншим ураженням внутрішніх органів.

При досить сильних і частих стресах в реакцію додатково залучаються ендокринні системи, дія яких є ще тривалішим і може негативно впливати на внутрішні органи. Посилений викид адреналіну та норадреналіну в кров і був необхідний для швидкого розвитку м'язової активності.

У наші дні стрес найчастіше зовсім не вимагає від людини енергійних фізичних дій – вимагає скоріше придушення активності, ніж її прояв, і внаслідок цього уражаються органи. Шкідлива дія стресу, однак, цим не обмежується. Початковий викид виснажує запас гормонів у корі надниркового залози:

починається їх поспішна «заготівля», а через деякий час після стресу досить навіть слабого впливу, щоб почалося їхнє поспішне виділення. Цей біохімічний механізм і обумовлює ті всім добре відомі ситуації, коли після важкого дня після неприємності на роботі виникають зриви по дрібницях на близьких.

Саме механізми реакції на стрес, які закладені в нашому організмі, і допомагають нам знаходити вихід зі складних ситуацій, придумувати вирішення проблем, пристосуватися до нових змін.

Разом з тим, негативні реакції, що вони викликають, зношують захисні механізми організму, роблячи його більш уразливим для впливу стрес-факторів.

Проблема стрес-реагування є однією із найбільш значимих для екстремальної психології та поведінки людини в екстремальних ситуаціях. Вкрай актуальна ця проблема щодо працівників поліції.

Як екстремальні розуміють такі ситуації, що виходять за межі звичайного, «нормального» людського досвіду. Ступінь екстремальності ситуації визначається силою, тривалістю, новизною, незвичністю проявів екстремальних чинників³⁷⁸.

Так, О. Когут вважає, що служба у правоохоронних органах включена до списку професій, що передбачають особливо напружені та надзвичайно важкі умови діяльності. Нещодавні дослідження показали, що високий рівень стресу у працівників поліції безпосередньо пов'язаний із вищим рівнем фізіологічних та психологічних наслідків для здоров'я, професійного вигорання, соматизації³⁷⁹.

Багаторічні дослідження Г. Сельє, його колег та послідовників у всьому світі підтверджують, що стрес є неспецифічною основою багатьох захворювань. Від стресу страждає імунна система. У стресовому стані люди частіше виявляються жертвами інфекції, оскільки продукування імунних клітин помітно знижується у період фізичного чи психічного стресу.

Негативний вплив стрес-факторів на ефективність діяльності й стан здоров'я працівників поліції виявляється в досить

³⁷⁸ Ковальчук О., Мороз Р. Психологічний механізм виникнення стресових ситуацій у військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. 3 (53). С. 85.

³⁷⁹ Когут О.О. Структурний аналіз психологічних складових стресостійкості патрульних поліцейських. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. Вип. 2. С. 160.

широкому спектрі психологічних наслідків професійного стресу, серед яких можна вирізнити первинні, вторинні й третинні.

До первинних наслідків відносяться різні негативні психічні стани, що виникають у процесі й у зв'язку з умовами професійної діяльності. Серед них – стани втоми й перевтоми, емоційний стрес, психоневротичні реакції, гострі стресові розлади, інші гострі форми порушення психічної адаптації. Їх особливістю є те, що вони виникають безпосередньо у відповідь на конкретний, добре ідентифікований (визначений, відомий) стрес-фактор (або групу стрес-факторів), безпосередньо зумовлюються ним. При цьому певну роль відіграє індивідуальна підвищена вразливість, пов'язана з наявністю низки специфічних особистісних особливостей, таких, як висока тривожність, емоційна лабільність та ін.

Вторинні наслідки виникають у результаті неуспішних (або неадекватних) спроб подолання дезадаптивного стану, а також несвоечасності (а то й просто відсутності) необхідних реабілітаційно-відновних і психокорекційних заходів, недостатньої психологічної підтримки з боку значущого соціального оточення (сім'я, колеги, керівники). До них можна віднести стан «професійного вигорання», зниження працездатності, посттравматичні стресові розлади, зловживання алкоголем, сильнодіючими лікарськими засобами, підвищену агресивність, депресивні стани, явища професійної деформації особистості, ауто- і гетероагресивну поведінку.

Третинні наслідки включають у себе цілу гаму соціально-психологічних (у тому числі, сімейних) і організаційних феноменів, що відбивають загальне зниження якості й ефективності соціального функціонування як окремого працівника, так і групи. Це передчасне звільнення зі служби, плинність кадрів, погіршення соціально-психологічної атмосфери у колективі, дисциплінарні порушення, сімейні проблеми, соціальна апатія та песимізм, зниження задоволеності службою, підвищена конфліктність, а також суїциди. Таким чином, без своєчасної психологічної підтримки та психотерапевтичної допомоги стресові розлади набувають хронічного характеру і виходять на рівень субклінічних і клінічних розладів, що становить небезпеку не тільки для

самого працівника, але й для його оточення, його сім'ї зокрема, й суспільства в цілому.

При розгляді наслідків професійного стресу стратегія подолання стресу (копінг) стає патогенетично значущою змінною та потенційною мішенню для психопрофілактичних та психокорекційних втручань. Концепція копінгу сьогодні стає одним із центральних аспектів сучасної теорії стресу, а копінг-поведінка розглядається як стабілізуючий фактор, що сприяє адаптації особистості до впливу різних стресових ситуацій.

Копінг-стратегії – це дії, які дозволяють людині подолати складну життєву ситуацію на основі актуалізації особистісних ресурсів і з урахуванням умови та середовище, у яких це відбувається. Крім того, можна стверджувати, що така поведінка виражається в готовності особистості вирішувати будь-які життєві проблеми, складні ситуації, складні завдання тощо³⁸⁰.

Ідея копінгу переважно пов'язана з ім'ям Р. Лазаруса (1970), який визначає механізми подолання як стратегію дій у ситуаціях психологічної загрози. Загроза розглядається як стан очікування суб'єктом шкідливого, небажаного впливу зовнішніх умов і стимулів. «Шкідливі» властивості стимулу (умов) оцінюються за характеристиками інтенсивності впливу, ступеню невизначеності значення стимулу і часу впливу, а також ресурсів індивіда щодо подолання такого впливу. Система цінностей і поглядів на світ визначає те, що для конкретної людини буде загрозою, а що ні. Віра в себе і свої ресурси дає людині підставу для оцінки того, наскільки вона успішно зможе впоратися з цією проблемою³⁸¹.

Тому Р. Лазарус неодноразово наголошував, що здатність долати стрес у більшості випадків більш важлива, ніж природа, величина та частота стресового впливу. Також, він визначав подолання стресу як динамічний процес, який безпосередньо має залежність як від специфіки ситуації, так і від когнітивної

³⁸⁰ Yevdokimova O., Okhrimenko I. Coping Strategies for Overcoming Stress in Atypical Situations. *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. 11 (2 Sup1.). С. 57.

³⁸¹ Lazarus R. S. Psychological stress in the workplace. *Journal of Social Behavior and Personality*. 1991. Vol. 6. № 7. P. 7.

оцінки самою людиною стресової ситуації. Ключовими положеннями когнітивної теорії стресу Р. Лазаруса є те, що одна і та сама подія може зумовити високий рівень стресу у одного індивіда і водночас виявитися практично нейтральною для іншого; одна й та сама людина може в одному випадку поставитися до того, що відбувається, як до стресової події, в іншому ж випадку відреагувати на неї нейтрально, що безпосередньо залежить від контексту ситуації, фізичного і психологічного стану людини³⁸².

Невміння справлятися зі стресом, керувати своєю поведінкою у складних та напружених ситуаціях сприяє виникненню в поліцейських негативних психологічних станів, які негативно позначаються на регуляції діяльності та знижують її ефективність, що потребує підвищеної уваги до рівня їхньої психологічної підготовки, у тому числі її психофізіологічних аспектів.

Колектив авторів З. Кісіль та Р. Кісіль вважають, що відсутність належної психологічної підготовки працівників Національної поліції України призводить до неефективного виконання оперативно-службових завдань, травм, а іноді навіть може стати причиною загибелі працівників³⁸³.

Для профілактики та подолання стресових станів, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків, використовуються різні методи та техніки. На наш погляд, найбільш ефективними з них у плані подолання стресу та підвищення стресостійкості у працівників поліції є релаксація, аутогенне тренування, дихальні вправи та ін.

Для самодопомоги у стресових ситуаціях й визначення емоційного стану та психологічної саморегуляції негативних психічних станів поліцейських нами був розроблений «Довідник: саморегуляція психічного стану поліцейського під час стресу в умовах воєнного стану», в якому висвітлено два блоки: теоретична основа стресу та його взаємозв'язок із фізіологічним станом людини та узагальнення практичних психологічних рекомендацій допомоги під час стресу в умовах воєнних дій.

³⁸² Lazarus R. S. Psychological stress in the workplace. *Journal of Social Behavior and Personality*. 1991. Vol. 6. № 7. P. 10.

³⁸³ Kisil Z., Kisil R. Professional stress of the national police of Ukraine: psychological dimension. *Social & Legal Studies*. 2021. Issue 4 (14). P. 191.

Для апробації «Довідника: саморегуляція психічного стану поліцейського під час стресу в умовах воєнного стану» та перевірки ефективності психологічних вправ й можливості визначити найбільш якісні способи самодопомоги під час стресу ми провели дослідження у період з квітня по вересень 2022 року.

Вибірку дослідження склали 380 осіб (із них чоловічої статі – 308 осіб, жіночої – 72 особи):

- здобувачі вищої освіти Одеського державного університету внутрішніх справ, з них: 95 (із них чоловічої статі – 73 особи, жіночої – 22 особи) курсантів факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, 121 (із них чоловічої статі – 116 осіб, жіночої – 6 осіб) курсантів факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, 85 курсантів (із них ч. – 75 осіб, ж. – 10 осіб) курсантів факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності;

- 79 слухачів курсів підвищення кваліфікації слідчих та дізнавачів Національної поліції України (із них чоловічої статі – 45 осіб, жіночої – 34 осіб).

Усі наші результати проведеного дослідження надалі ми будемо зазначати у відсотках для розуміння динаміки та чіткості показників.

Дослідження проводилось під час викладання навчальної дисципліни «Стресостійкість» відповідно до навчальних планів факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ, а також робочого навчально-тематичного плану підвищення кваліфікації слідчих та дізнавачів відділу післядипломної освіти Одеського державного університету внутрішніх справ.

З навчальної дисципліни «Стресостійкість» передбачено лекційні та практичні заняття, під час яких проведено дослідження саморегуляції та самодопомоги під час стресу.

Отже, метою даного дослідження було – визначення найбільш ефективних та дієвих психологічних вправ, які сприяють швидкому відновленню психологічної саморегуляції та протидії

негативним психічним станам, що є пріоритетним та важливим особливо в умовах воєнного стану.

Дослідження проводилось у два етапи:

Перший етап. Визначався теоретичний блок поняття «стресу»: вплив стресу на професійну діяльність поліцейського; попередня психологічна підготовка до адекватного реагування поліцейського; біологічна, психологічна та соціальна характеристика стресу; характеристика стадій стресу та важливість адаптаційного синдрому; типологія різних форм прояву стресу: поведінкова, інтелектуальна, емоційна і фізіологічна; взаємозв'язок нервової системи і стресових ситуацій із реакцією на тіло та ін.

Другий етап. Проводився практичний блок, оскільки виходячи із теоретичного пояснення впливу автономної нервової системи на діяльність органів людини, взаємозв'язку парасимпатичного та симпатичного відділу мозку. Тобто у разі, коли в людини виникає небезпечна ситуація, яка може призвести до загрози здоров'я та життя, то тіло реагує на стресори відповідно до трьох фізіологічних стратегій, кожна з яких пов'язана з окремими нейронними ланцюгами автономної нервової системи.

Для описання нашого дослідження ми більш детальну увагу зосередимо саме на другому етапі – практичному блоці, який пройшли наші респонденти та опишемо реакцію та відчуття респондентів на кожен запропоновану психологічну вправу.

Під час проведення практичних занять з навчальної дисципліни «Стресостійкість» респондентам запропоновані **вправи першої допомоги в гострій стресовій ситуації**. Опишемо їх результати більш детально.

1. Дихальні вправи.

Респондентам запропонували «Дихальну вправу» (глибокий вдих – повільний і тривалий видих). Усі показники виконання даної вправи зображено у графіку (див. рис. 5.1 (с. 398)).

Відповідно до рис. 5.1, більше половини респондентів змогли виконати вправу (курсанти: ч. – 52 %, ж. – 55 %; слідчі та дізнавачі: ч. – 60 %, ж. – 54 %). Проте, більше ніж у третини респондентів виникли труднощі під час виконання вправи (курсанти: ч. – 30 %, ж. – 40 %). Проблеми виникали саме у процесі повільного та тривалого видиху, який не зміг бути таким тривалим, і вони

більше вдихали, ніж видихали. Оскільки дихання безпосередньо впливає на нашу нервову систему, то ми запропонували провести дану вправу ще раз для того, щоб нормалізувати стан дихання та сфокусувати увагу саме на видиханні, яке є пріоритетним у цій вправі.

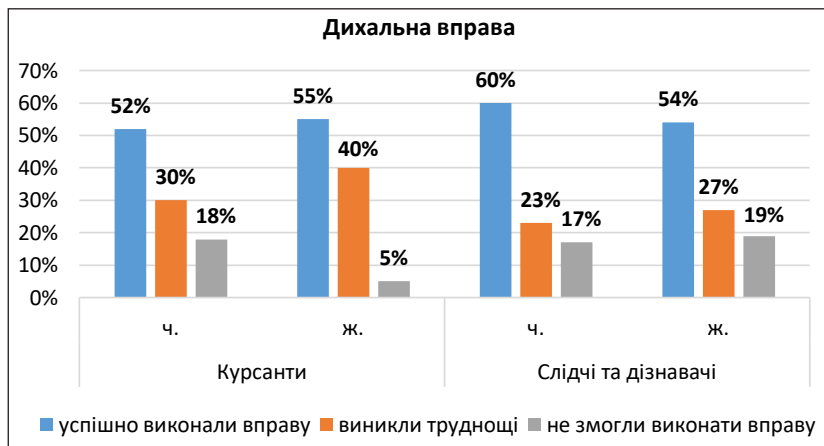

Рис. 5.1. Графік результатів «Дихальна вправа»

Після повторного проведення вправи та додаткового фокусу на видиханні більшість респондентів серед тих, у кого виникли труднощі із виконанням вправи та тими, хто не зміг її виконати – змогли вправу виконати успішно.

2. Вживання холодної води.

Респондентам запропоновано випити стакан води (приблизно 200 грамів) та поступово маленькими ковтками її ковтати та відчувати, як вона тече по гортані та опускається у живіт. Усі показники виконання даної вправи зображено у графіку (див. рис. 5.2 (с. 399)).

Відповідно до рис. 5.2 більшість респондентів впорались із запропонованою вправою та змогли зрозуміти важливість великої кількості ковтків під час вживання води, оскільки саме за допомогою ковтання активується заспокійливий блукаючий нерв.

Проте, якщо у сумі розглянути тих, хто не зміг виконати вправу та тих, у кого виникли труднощі, то цей показник більше

третини респондентів (курсанти: ч. – 40 %, ж. – 16 %; слідчі та дізнавачі: ч. – 39 %, ж. – 37 %). Тому запропоновано даним респондентам тренувати кожного дня свій режим вживання води із рахунком ковтання, оскільки, коли людина починає пити воду, вона переключається на процес ковтання, і у деякій мірі це її відволікає від тієї події, яка призвела до нервового збудження.

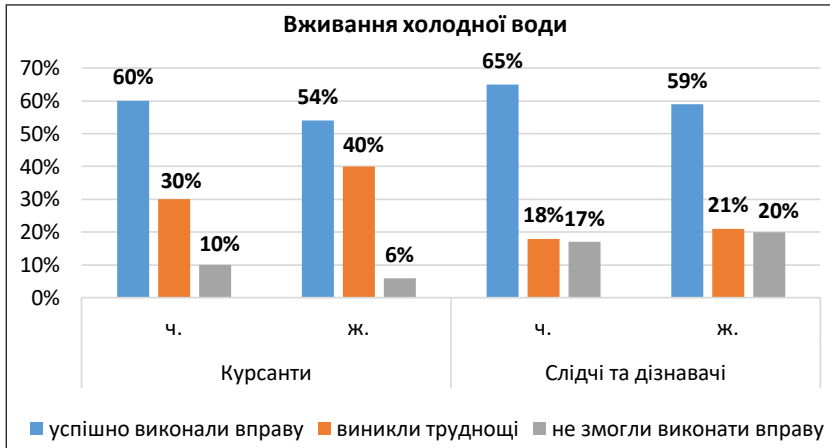

Рис. 5.2. Графік результатів «Вживання холодної води»

3. Фізичні вправи.

Респондентам зазначена важливість впливу заняття спортом і відновлення нервової системи. Для перевірки взаємозв'язку тренування м'язів і відновлення саморегуляції були запропоновані вправи:

3.1. Вправа «Замок».

Респондентам запропоновано взяти у замок на потилиці обидві руки і нахилити тіло трішки назад. Або інший варіант цієї вправи: взятись однією рукою за потилицю. Усі показники виконання цієї вправи зображено на графіку (див. рис. 5.3 (с. 400)).

Відповідно до рис. 5.3 більшість респондентів впорались із запропонованою вправою та змогли відчувати відновлення та зміну циркуляції кровообігу в організмі, що дозволило відчувати прилив сил. Але, серед респондентів достатньо вагомим є показники тих, у кого виникли труднощі із виконанням вправи

(курсанти: ч. – 40 %, ж. – 49 %; слідчі та дізнавачі: ч. – 48 %, ж. – 31 %). Труднощі були пов'язані із фізіологічними затисками у плечових суглобах, тому вправа викликала дискомфорт і не сприяла відновленню саморегуляції. Що є підтвердженням того, що кожную вправу індивідуально слід перевіряти на собі і розуміти, чи підходить вона чи ні.

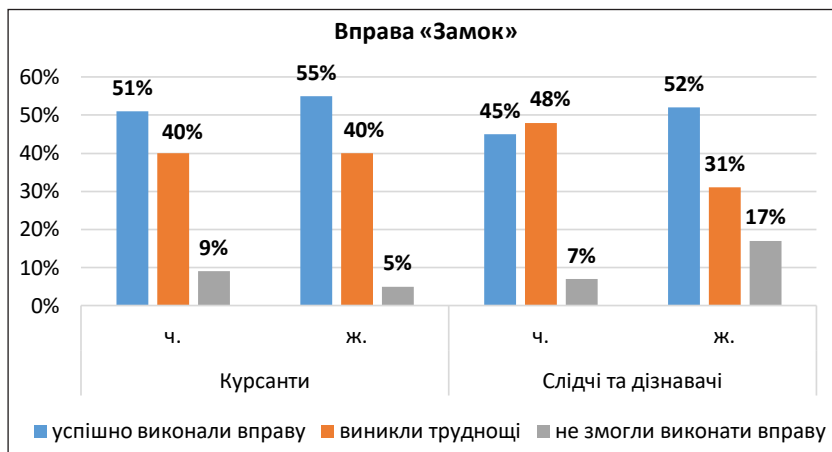

Рис. 5.3 Графік результатів вправи «Замок»

3.2. Вправа «Стілець».

Респондентам запропоновано присісти, притиснувшись спиною до стіни, ніби сідаючи на стілець. Після кількох хвилин у цьому положенні відчуття напруження і вібрацію в м'язах. Усі показники виконання цієї вправи зображено на графіку (див. рис. 5.4 (с. 401)).

Відповідно до рис. 5.4 домінуюча більшість респондентів вправи із запропонованою вправою (курсанти: ч. – 70 %, ж. – 65 %; слідчі та дізнавачі: ч. – 55 %, ж. – 52 %) та змогли відчуття відновлення. Унікальні вправи цієї вправи відносяться до вправ Trauma Releasing Exercises (надалі – TRE), їх детально описав Девід Берселі, метою яких є відновлення природних процесів підтримки психофізіологічного балансу. TRE були розроблені для активізації передбаченого природою механізму звільнення від травми, стимулюючи природне тремтіння простим і безболісним

чином, звільняючись від глибинного хронічного напруження в тілі, породженого шоком або травмою.

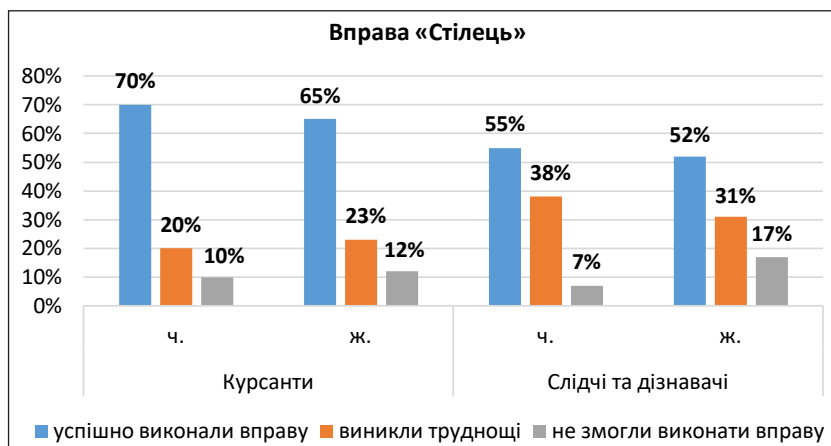

Рис. 5.4. Графік результатів вправи «Стілець»

Специфіка цієї вправи полягає в тому, що під час її виконання респонденти відчували вібрацію ніг і саме така реакція тремтіння, допомагає зняти хронічне напруження і природним шляхом звільняє від нього.

Такі високі показники у проведенні вправи «Стілець» надали можливості пояснити взаємозв'язок тіла у вигляді нейрогенного тремтіння та відновлення нервової системи від розпадів адреналіну.

3.3. Вправа «Кучер».

Респондентам запропоновано сісти у зручну позу і здійснити зміну тону м'язів від розслаблення до напруження. Усі показники виконання даної вправи зображено у графіку (див. рис. 5.5 (с. 402)).

Відповідно до рис. 5.5 домінуюча більшість респондентів впопались із запропонованою вправою (курсанти: ч. – 80 %, ж. – 85 %; слідчі та дізнавачі: ч. – 65 %, ж. – 62 %) та змогли відчуті відновлення та прилив сил, після того як здійснили зміну тону м'язів. Труднощі під час виконання даної вправи пов'язані з тимчасовими фізіологічними затисками у плечових суглобах, серед

слідчих та дізнавачів, проте показники у цілому позитивні. І більшість респондентів виявила бажання в подальшому використовувати вправу «Кучер» для відновлення та саморегуляції.

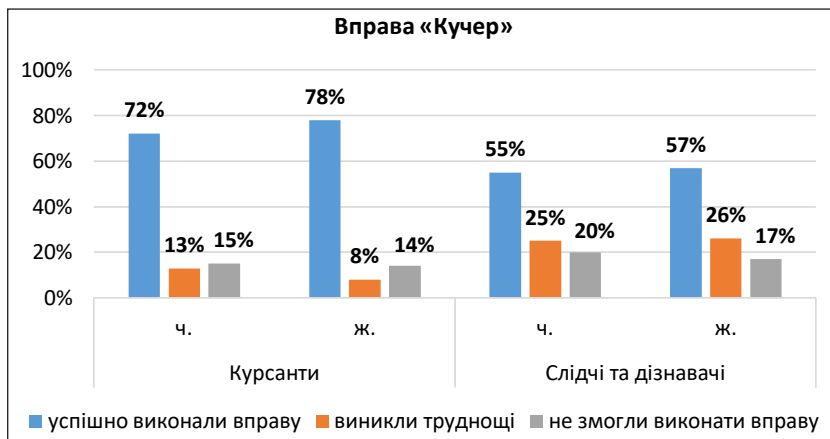

Рис. 5.5. Графік результатів вправи «Кучер»

3.4. Вправа «Лимон».

Респондентам запропоновано уявити у руці лимон. Під час вправи потрібно уявити респондентам як вони потягнуться до дерева і зірвали по лимону кожною рукою. Міцно стиснули лимони, щоб вичавити з них увесь сік. Кинути лимони на підлогу і розслабити руки. Повторити знову, поки респонденти не отримають достатньо соку на стакан лимонаду. Після потрясти руками, щоб розслабитися. Усі показники виконання даної вправи зображено у графіку (див. рис. 5.6 (с. 403)).

Відповідно до рис. 5.6 домінуюча більшість респондентів вপরались із запропонованою вправою (курсанти: ч. – 72 %, ж. – 78 %; слідчі та дізнавачі: ч. – 55 %, ж. – 57 %) та змогли відчути відновлення та прилив сил. Серед тих, у кого виникли труднощі під час виконання вправи та тих, хто не зміг виконати вправу, в більшості випадків виникли проблеми саме з уявленням, і тому вправа не видалась їм ефективною. Проте, більшість респондентів виявили бажання у подальшому застосовувати елементи вправи «Лимон» під час нервового напруження або стресу.

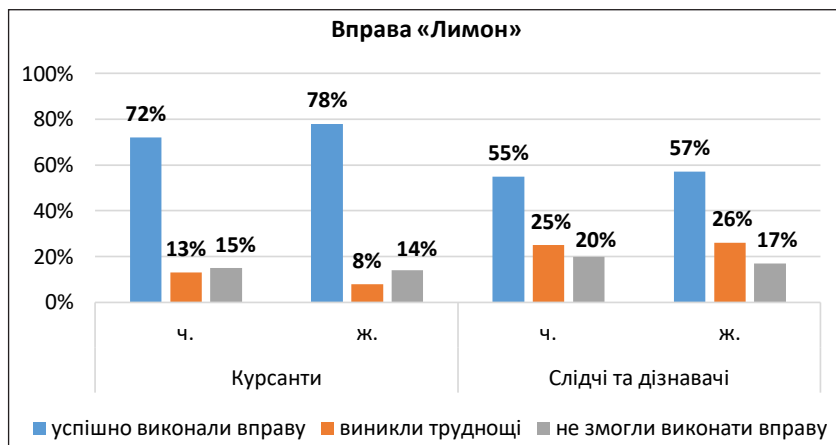

Рис. 5.6. Графік результатів вправи «Лимон»

3.5. Вправа «Метелик».

Респондентам запропоновано схрестити долоні, зачепившись великими пальцями – на кшталт метелика. Прикласти долоні до грудей та по черзі легенько й ритмічно пристукувати по ключиці. Продовжувати цю вправу, поки респонденти не відчують, що їх дихання вирівнялося. Усі показники виконання цієї вправи зображено у графіку (див. рис. 5.7 (с. 404)).

Відповідно до рис. 5.7 домінуюча більшість респондентів впорались із запропонованою вправою (курсанти: ч. – 80 %, ж. – 78 %; слідчі та дізнавачі: ч. – 65 %, ж. – 69 %). Ефективність та користь цієї вправи підтверджується високими показниками респондентів, оскільки саме через внутрішні вібрації відбувається заспокоєння. Оскільки під час виконання вправи «Метелик» відбувається білатеральне стимулювання мозку і дані скоординовані білатеральні рухи рук залучають різні сенсорні й моторні області обох півкуль головного мозку, мозолисте тіло і мозочок. Спільна робота всіх цих відділів дозволяє здійснювати складні двосторонні рухи. Вважається, що вправи на координацію допомагають стимулювати частини мозку, відповідальні за мислення й увагу.

Отже, нами були проведено дослідження ефективності та доцільності використання психологічних вправ, які слід

використовувати та застосовувати під час першої допомоги в гострій стресовій ситуації. Кожна із запропонованих вправ мала мету встановлення взаємозв'язку тіла та нервової системи і визначала напрямок допомоги саморегуляції із використанням фізіологічних особливостей.

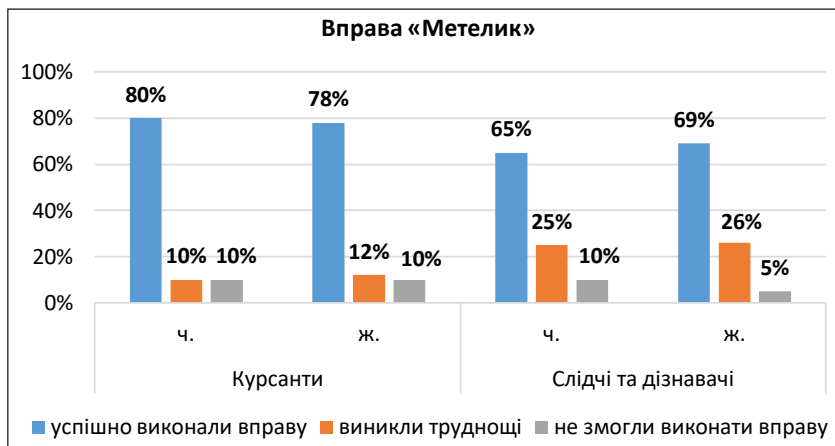

Рис. 5.7. Графік результатів вправи «Метелик»

Відповідно кожна із психологічних вправ у респондентів викликала певні позитивні емоції, що вже частково відповідала меті її проведення та забезпеченню відновленню та нормалізації нервової системи.

Деякі вправи з вище описаних у рис. 5.1, 5.2, 5.3 викликали серед респондентів певні труднощі, але це обумовлено також індивідуально-психологічними особливостями особистості та фізіологічними можливостями безпосередньо в час проведення дослідження. І відповідно, суттєво не впливають на загальні результати дослідження.

Таким чином, запропоновані вправи у більшості поліцейських на різних етапах професіогенезу виявили свою ефективність та необхідність для збереження психічного здоров'я та здійснення не лише психологічної самопомоги, а також, випробувавши всі ці вправи на собі, поліцейські спроможні будуть надавати психологічну допомогу іншим особам, що є досить

важливим під час їх професійної діяльності, особливо в умовах воєнного стану.

Сучасний етап державотворення обумовлюється сукупністю змін у різних сферах життєдіяльності українців, на які суттєво вплинув воєнний стан та необхідність збереження психічного та фізичного здоров'я, з метою протидії агресору. Особливої уваги потребує питання стресостійкості та відновленню нервової системи.

Тому питання адаптації поліцейського до стресової ситуації в умовах воєнного стану є пріоритетним, оскільки українці повинні залишатися фізично та психічно здоровими та стійкими до таких умов сьогодення.

Захисна реакція організму на зовнішні подразники, це і є стрес. Нами визначений взаємозв'язок фізіології і психіки, тіла й нервової системи. Оскільки стресові ситуації, негативні емоції та почуття позначаються на тілі людини. Це пов'язано із тим, що будь який стресовий фактор проявляється у тілесній реакції на підсвідомому рівні, тобто інстинктивно.

Ми звернули увагу на важливість врахування впливу гормонів на емоційний та психічний стан поліцейського під час стресової ситуації. Висока емоційність, екстремальність праці поліцейського призводить до зростання адреналіну та кортизолу під час переживання травматичних подій і тому після багаторазового знаходження у небезпечних ситуацій тіло зникає до продукування високого рівня даних гормонів, навіть якщо обставини змінилися і цього більше не вимагають.

Таким чином, з метою покращення психічної саморегуляції поліцейського в умовах воєнного стану нами було проведено дослідження, в якому ми пропонували респондентам ряд вправ, які впливають як на тіло, так і нервову систему. За результатами нашого дослідження визначено ефективність та доцільність використання психологічних вправ, які слід використовувати та застосовувати під час першої допомоги в гострій стресовій ситуації. Кожна із запропонованих вправ мала мету встановлення взаємозв'язку тіла та нервової системи і визначала напрямки допомоги саморегуляції із використанням фізіологічних особливостей.

Невміння справлятися зі стресом, керувати своєю поведінкою у складних та напружених ситуаціях сприяє виникненню в поліцейських негативних психологічних станів, які негативно позначаються на регуляції діяльності та знижують її ефективність, що потребує підвищеної уваги до рівня їхньої психологічної підготовки, у тому числі її психофізіологічних аспектів.

Відсутність належної психологічної підготовки працівників Національної поліції України призводить до неефективного виконання оперативно-службових завдань, травм, а іноді навіть може стати причиною загибелі працівників.

Доведена доцільність подальшого дослідження професійного стресу працівників поліції й розроблення комплексної програми високопрофесійної психологічної підготовки поліцейських до діяльності в умовах воєнного стану.

5.2. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави. Сьогодні безпека роботи з інформацією, як ніколи, є актуальною. Ми живемо в час, коли медіа-простір стрімко змінюється. Сьогодні під словом «медіа» мають на увазі все – від друкованих видань до цифрової інформації. Медіа охоплюють телерадіомовлення, пресу та онлайн-контент (соціальні мережі, подкасти, блоги та онлайн-статті), тобто всі види масової комунікації. Змінилася й наша роль у медіа – зі слухачів і читачів ми перетворилися на авторів та поширювачів інформації. Інформація стала такою доступною, а її об'єми – такими великими, що не дивно, що іноді ми можемо загубитися в ній. Ще більше ускладнює ситуацію те, що деяка інформація може бути викривлена, маніпулятивна або й зовсім неправдива. Великі об'єми інформації можуть перетворити наш вибір на виснажливе завдання «у що та кому вірити».

Підвищення рівня медіаграмотності суспільства та протидія дезінформації є одними із стратегічних цілей України. Одним із завдань, спрямованих на досягнення зазначеної цілі

є підготовка та проведення просвітницької кампанії з медіаграмотності, що включатиме такі компоненти, як розвиток критичного мислення, навички перевірки фактів і визначення маніпуляційних технік, ознайомлення з найпоширенішими порушеннями прав людини із застосуванням інтернет-технологій тощо. Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану. Слід усвідомити, що маніпуляції з інформацією – це зброя, а інформаційний простір – це один із фронтів ведення війни. Деструктивна пропаганда, поширення дезінформації як ззовні, так і всередині України застосовуються державою-агресором з метою підриву стійкості суспільства та інформаційної дестабілізації держави. Українське суспільство повинне бути захищене від деструктивного впливу маніпулятивної інформації.

Інформаційна безпека та кібербезпека, – складові частини національної безпеки України. В Україні створені спеціальні органи влади, до функцій яких відноситься їх забезпечення. Однак дотримання правил інформаційної та кібербезпеки на сьогодні актуальні для кожної людини. Медіаосвіта не розвивається так швидко, як технології, які ми використовуємо щодня. На жаль, поки що система освіти не може дати нам знань, які б допомогли орієнтуватись у сучасній складній інформації. Замислитесь, як часто ви перевіряєте свою стрічку у Facebook та обговорюєте новини з друзями? Ми отримуємо регулярні оновлення та сповіщення звідусіль – месенджери, електронна пошта, медіа. «Бути в курсі» – модно, тож ми намагаємось охопити якомога більше інформації. Однак інформація може бути оманливою та перевантажувати наш мозок. Як ранкова кава бадьорить нас, так критичне мислення допомагає нам бути зосередженими та пильними. Кава стала щоденним ритуалом для багатьох із нас. Таким самим ритуалом повинна стати й медіаграмотність. Нам потрібні навички аналізу, оцінки та створення інформації, адже саме вони є основою медіаграмотності³⁸⁴.

Тому останнім часом прийнято вести мову про кібергігієну як окрему сферу знань та навиків людини, у тому числі спрямованих на розвиток медіаграмотності суспільства, зокрема

³⁸⁴ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

убезпечення від неправдивих повідомлень. У світі існує достатньо велика кількість тлумачень слова «кібергігієна». Вони, як правило, відображають найбільш значущі аспекти цього терміна, важливі для конкретної галузі знань. Більш спрощена інтерпретація цього терміну дозволяє представити кібергігієну як дотримання правил безпечної поведінки у кіберсфері. Навики кібергігієни можна віднести до сучасних soft-skills («м'яких навиків»), важливих для кожної людини, незалежно від її сфери зайнятості.

Такий підхід дає змогу значно посилити систему колективної безпеки суспільства та держави в цілому. Кібергігієна повинна дотримуватись так само, як особиста гігієна. Порушення правил кібергігієни може призвести для згубних наслідків не лише для окремої людини. Досить часто від дій зловмисників страждає і роботодавець. Навіть великі держави можуть зазнати величезної шкоди від необачного ставлення до вимог безпеки однієї людини. Часто порушники використовують окрему особу як лаз для проникнення на об'єкти критичної інфраструктури, викрадення чутливих державних даних, створення умов для скоординованих повномасштабних атак. Розповсюдженим видом інформаційних атак є маніпуляції з інформацією в медіа. Для того, щоб мінімізувати ризик успішної реалізації таких атак, як раз і потрібна кібергігієна. Уміння фільтрувати та критично оцінювати інформацію – життєво необхідна навичка у сучасному світі. Недотримання вимог кібергігієни здатне завдати значної матеріальної та моральної шкоди. А крім того, суттєво вплинути на Вашу особисту репутацію. По суті, кібергігієна – це рутинний процес. Найкращий варіант, якщо Ви зробите кібергігієну своєю повсякденною звичкою. При цьому вона не потребує суттєвих витрат коштів і часу. Згодом ви звикнете до виконання відповідних процедур і відчуєте їх корисність як в особистих, так і в службових справах. Дотримуватися правил кібергігієни та інформаційної безпеки – це не тільки корисно, але й розумно, комфортно і відповідально³⁸⁵.

Кібергігієна межує як з інформаційною, так і з кібербезпекою. Вона є інструментом забезпечення виконання завдань

³⁸⁵ Дія. Освіта. Основи кібергігієни : онлайн серіал з основ кібергігієни для держслужбовців. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cyber-hygiene>

та елементом кожної з них. Проте ці поняття не є тотожними. Якщо кібербезпека пов'язана з об'єктивним оцінюванням дій, спрямованих на підтримку безпеки та дотримання захисту від кібератак, то кібергігієна асоціюється зі знаннями про безпеку в Інтернеті та правилами покращення кібербезпеки. Також кібергігієна передбачає дотримання правил поведінки, що стосуються інформаційної безпеки³⁸⁶.

Однак, кібергігієна не має нормативно-правової регламентації та її поняття не закріплене в сучасних нормативно-правових актах. Тому ми будемо вести мову саме про інформаційну безпеку.

Сутність інформаційної безпеки як складової національної безпеки

У національних нормативно-правових актах на сьогодні відсутнє безпосереднє згадування такої категорії як кібергігієна. Водночас найбільш дотичними термінами у досліджуваному контексті є «інформаційна безпека» та «кібербезпека». Інформаційна безпека та кібербезпека держави є складовою частиною її національної безпеки. В Україні питанню забезпечення національної безпеки традиційно приділяють велику увагу. Здійснивши еккурс в історію, можна побачити, що від самого початку становлення України як незалежної держави методично ухвалювалися нормативно-правові акти, які містили безпосередні вказівки для того чи іншого напрямку забезпечення національної безпеки.

У зв'язку з появою нових системних загроз національній безпеці 21 червня 2018 р. було ухвалено новий Закон України «Про національну безпеку України», який відобразив сучасні безпекові реалії та стратегічні напрямки розвитку сектору безпеки України. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 цього Закону **національна безпека** – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз³⁸⁷.

³⁸⁶ Убезпечення від неправдивих повідомлень: інформаційна безпека як складова національної безпеки : метод. рекомендації. / О. В. Ковальова, А. Г. Пишна. Одеса : ОДУВС, 2022. 74 с.

³⁸⁷ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

За вказаними напрямками безпеки здійснюється планування. Документи, що містять довгострокові плани, отримали назву стратегії. Відповідно в законі описуються в загальному вигляді стратегії національної безпеки, воєнної безпеки, громадської безпеки та цивільного захисту України тощо.

Згідно зі статтею 17 Конституції України забезпечення інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, справою всього українського народу. Комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері потребує визначення інноваційних підходів до формування системи захисту і розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації³⁸⁸.

В 2021 році Указами Президента України були введені в дію рішення РНБО України про затвердження Стратегії кібербезпеки України (Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021)³⁸⁹ та Стратегії інформаційної безпеки України (Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 447/2021)³⁹⁰.

Відповідно до Стратегії кібербезпеки України цифрові навички, кіберобізнаність щодо сучасних кіберзагроз та протидії ним мають стати невід'ємними елементами освіти кожного громадянина України.

Відповідно до Стратегії інформаційної безпеки **інформаційна безпека України** – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі

³⁸⁸ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

³⁸⁹ Стратегія кібербезпеки України : введено в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

³⁹⁰ Стратегія інформаційної безпеки : введено в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом.

Суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України є:

- громадяни України та їх об'єднання;
- Верховна Рада України, яка, серед іншого, ухвалює закони у сфері інформаційної безпеки, визначаючи тим самим державну політику в цій сфері;
- Президент України, який забезпечує послідовне проведення державної інформаційної політики, інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України;
- Кабінет Міністрів України, який забезпечує формування та реалізацію інформаційної політики держави, забезпечує інформаційний суверенітет, фінансування програм, пов'язаних з інформаційною безпекою, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади у цій сфері;
- Рада національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України, координує діяльність органів виконавчої влади щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, зокрема з використанням спроможностей Центру протидії дезінформації;
- інші органи виконавчої влади, які у взаємодії з органами місцевого самоврядування, Центром протидії дезінформації та інститутами громадянського суспільства забезпечують реалізацію Стратегії згідно з планом заходів, який затверджується КМУ;
- засоби масової інформації та інші суб'єкти, які здійснюють інформаційну діяльність;
- наукові установи та навчальні заклади, які забезпечують науково-аналітичне та експертне супроводження процесу формування та реалізації державної інформаційної політики та, серед іншого, проводять наукові дослідження та здійснюють підготовку фахівців з інформаційної безпеки³⁹¹.

³⁹¹ Стратегія інформаційної безпеки : введено в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

У Стратегії інформаційної безпеки виокремлені глобальні та національні виклики та загрози. *До глобальних викликів та загроз віднесені:*

- збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній;
- інформаційна політика Російської Федерації – загроза не лише для України, але й для інших демократичних держав;
- соціальні мережі як суб'єкти впливу в інформаційному просторі;
- недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури) в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

До національних викликів та загроз віднесені:

- інформаційний вплив РФ як держави-агресора на населення України;
- інформаційне домінування РФ як держави-агресора на тимчасово окупованих територіях України;
- обмежені можливості реагувати на дезінформаційні кампанії;
- несформованість системи стратегічних комунікацій;
- недосконалість регулювання відносин у сфері інформаційної діяльності та захисту професійної діяльності журналістів;
- спроби маніпуляції свідомістю громадян України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України;
- доступ до інформації на місцевому рівні;
- недостатній рівень інформаційної культури та медіаграмотності в суспільстві для протидії маніпулятивним та інформаційним впливам³⁹².

Отже, недостатній рівень інформаційної культури та медіаграмотності в суспільстві для протидії маніпулятивним та інформаційним впливам визначається одним із національних викликів. Відсутність належного рівня інформаційної культури та медіаграмотності в суспільстві в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій створює підґрунтя для маніпулювання громадською думкою, проведення стрімких деструктивних інформаційних

³⁹² Стратегія інформаційної безпеки : введено в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>

операцій, що зумовлює існування потенційних та реальних загроз інформаційній безпеці України.

При цьому **однією із стратегічних цілей визнано підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства**. Щодня ми споживаємо величезні обсяги інформації. Телебачення, соціальні мережі, газети, реклама – інформаційні повідомлення ми отримуємо звідусіль. Не слід недооцінювати їх вплив на нашу життєдіяльність, зокрема на пізнання, впевненість, ставлення, настрої, поведінку, фізіологічний вплив тощо.

Вплив на пізнання включає в себе вплив на збір, обробку та зберігання інформації. Медіа надають нам дані, які наш мозок перетворює у знання. Повідомлення з різних медіа можуть групуватися, об'єднуватися, видозмінюватися й набувати цілком іншого змісту. Уявіть, що на якомусь телеканалі повідомили, що поліцейським відтепер потрібно щомісяця проходити медогляд. Ви почули цю інформацію один раз. Можливо, запам'ятали, а може – ні. Згодом те саме ви почули по радіо в автобусі та прочитали в газеті – і ця інформація перетворилася у вашій голові в знання. Тобто ви тепер знаєте, що вам потрібно проходити медогляд щомісяця. І не важливо, правда це чи ні³⁹³.

У 1977 році група вчених з університетів Темпл та Вілланова виявили, що люди схильні ідентифікувати інформацію як правдиву, якщо вже чули її кілька разів. Це явище назвали ефектом ілюзії правди або ефектом повторення³⁹⁴. А саме дослідження класифікують як одне з перших, що вивчає поширення фейкових новин з точки зору психології. Можемо зробити невтішний, але досить очевидний висновок. *Чим більше інформаційного шуму ви створюєте, тим вища ймовірність, що люди в це повірять.*

Вплив на впевненість/віру включає в себе вплив на формування стереотипів і уявлень про щось чи когось. Медіа дають нам змогу побачити й дізнатися значно більше, ніж ми можемо самі. Вони формують наші уявлення про речі, яких ми ніколи не бачили, але точно знаємо, що вони є, бо про них повідомили

³⁹³ Тут і далі в цьому розділі адаптовано приклади, наведені в онлайн курсі «Години медіаграмотності». URL: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/824>

³⁹⁴ Lynn Hasher, Thomas Toppino. Frequency and the conference of referential validity. Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. Volume 16. Issue 1. 1977. P. 107–112.

ЗМІ. Чи знали ви, що чим менша навчальна група – тим кращі результати навчання? Про це говорять на форумах у Facebook та в національних телеефірах. Це очевидно, і це знають всі. Але насправді така впевненість, підкріплена медіа, – міф. Навпаки: менші класи часто забирають фінансування, яке було б доцільніше витратити на інші потреби. Наприклад, на вищу заробітну плату для викладачів. Згідно з дослідженням PISA, найуспішніші освітні системи зазвичай надають пріоритет якості викладання, а не розміру класів. Але почувши цей міф по телевізору, ми починаємо йому вірити.

Вплив на ставлення, в тому числі вплив на стандарти оцінювання чогось або когось. Медіа змушують нас підсвідомо наділяти історії та інформацію суб'єктивною оцінкою. І забарвленням цієї оцінки можна маніпулювати. Уявіть: ви чуєте історію 45-річної викладачки з Одещини, яка 20 років працює в закладі освіти майже безкоштовно – їй регулярно затримує зарплату керівник. Які почуття у вас виникли? Вам шкода викладачку, а непорядність керівника викликає осуд та злість? А якщо трохи змінити цю новину, приміром, так: «Викладачка 20 років працює в закладі освіти. Нерідко там затримують зарплату, бо керівник спрямовує кошти із зарплатного фонду на оплату таксі для студентів з інвалідністю. Завдяки цьому вони можуть комфортно доїжджати до закладу освіти». Як змінилися ваші емоції? Усе ще прикро за викладачку, але керівник вже не є винуватцем цієї історії? Чи правильно він вчиняє? Це автори новини залишають на розсуд вам. Отже, уточнення можуть цілком змінити зміст новини. Саме через вплив на ставлення медіа найчастіше нами маніпулюють.

Вплив на настрої дещо перегукується із впливом на ставлення. Але якщо за допомогою ставлення ми наділяємо інформацію певною оцінкою, то вплив на настрої сприяє формуванню емоцій у нас самих. Та медіа не лише провокують нас на емоції, а й можуть допомогти впоратися зі стресом. Уявіть, що ви переглянули сюжет про ремонт якогось закладу освіти коштом державної субвенції. Керівниця каже: «Тепер кожен заклад освіти може так сплатити за ремонт». Надихає, правда ж? Або ви почули, що зарплати викладачам з великих міст скоротять у 1,5 раза.

Погодьтеся, це вже не так весело. Різні новини викликають у нас найрізноманітніші емоції. Почасти ми спеціально шукаємо хороші новини, аби відпочити після роботи чи стресового дня.

Фізіологічний вплив. Медіа та інформація в них можуть впливати на тиск, кровообіг, потовиділення. Тож новини безпосередньо впливають на наше здоров'я. Новини про війну викликати-муть у нас страх, а отже – пришвидшене серцебиття, сильніше потовиділення. А от допис у твіттері про підвищення зарплати поліцейським точно покращить настрій.

Вплив на поведінку та на наші повсякденні дії. Медіа можуть мотивувати до дії або бездіяльності. Згадайте допис Мустафи Найєма у фейсбуці в ніч на 21 листопада 2013 року. Тоді, зокрема і через заклик журналіста, десятки людей вийшли на майдан Незалежності³⁹⁵.

Враховуючи значний вплив медіа на нашу життєдіяльність інформаційна безпека безумовно є складовою національної безпеки. Її забезпечення залежить від кожного та кожної з нас. Саме від нас залежить перемога на інформаційному фронті та перемога України у війні з країною-агресором в цілому.

Взагалі інформація містить факти, мета яких – ознайомити нас з певними темами. Автори інформаційного матеріалу мають використовувати лише факти і не додавати до них власних думок і оцінок. Вони мають давати інформацію об'єктивно. Наприклад, репортаж про президентські вибори, який містить їх офіційні результати – це інформаційний матеріал. Якщо з будь-якого питання виникає дискусія, інформаційний матеріал мусить висвітлювати аргументи всіх сторін. Так споживачі матеріалу зможуть зробити власні висновки.

Мета пропаганди та суджень – вплинути на аудиторію та переконати її в чомусь. Головним чином такий контент спирається на емоції та уяву, а тому його автори зазвичай використовують лише ті факти та посилення, які підтримують їхні точки зору. Тобто стаття про вибори президента, в якій підтримується той чи інший кандидат, створена для того, щоб переконати нас.

³⁹⁵ Години медіаграмотності : онлайн-курс. URL: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/824>

Чому маніпуляції з інформацією переважно спираються на емоції? Справа в тому, що емоції заважають критичному мисленню, яке є запобіжником сприйняття неправдивих повідомлень за «чисту монету». Як не піддатися впливу емоцій? Розвивати свої навички кібергігієни, в тому числі навички медіаграмотності. Коли ми отримуємо ту чи іншу інформацію перш за все слід для себе визначитись, ця інформація є фактом чи судженням.

Як відрізнити факт від судження?

Судження – це чиєсь переконання або чиясь точка зору. Докази можуть підтримувати судження, але ви ніколи не зможете довести правдиве це судження чи хибне. Наприклад, твердження про те, що Україна є найкращою країною для відпочинку, є судженням.

Факт можна підтвердити або спростувати. Можна довести його правдивість або неправдивість за допомогою доказів: певних статистичних показників, результатів досліджень. При цьому важливо, щоб було вказано джерело походження фактів. Слід враховувати, що констатація фактів також може бути хибною. Наприклад, факт, що населення США становить 1 більйон – це неправда. Він містить інформацію, яку ми можемо перевірити і переконатися, що це неправда.

Судження містять факти та власні думки авторів. Однак ці факти використані не для того, щоб проінформувати нас. Автори вживають їх, щоб підтвердити власні судження. Таким чином вони намагаються переконати нас у чомусь. Судження мають бути відокремлені від новин і автори мають вказувати, що це їх власна думка. Інформування не повинно містити власних думок авторів, адже його головна мета – повідомляти. Проте новини можуть містити судження інших людей. Наприклад, журналіст може написати: «Це жахлива політика», – сказав експерт Роман Василенко». Роман Василенко висловлює власну думку, однак те, що він зробив таку заяву – це факт. Тому новина, яка містить власну думку Романа залишається новиною.

Деякі видання не розуміють різницю між фактами та судженнями, тому споживачі новин мають самі розуміти, що саме вони читають чи дивляться, аби мати змогу оцінювати інформацію.

Однак судження – це не завжди погано. Вони можуть допомогти нам сформуванати власну точку зору і подумати про різні підходи до проблеми. Важливо розуміти різницю між судженнями і новинами. Адже якщо ми зможемо розпізнати інформацію, мета якої переконати нас, ми зможемо захиститися від маніпуляцій.

При аналізі правдивості інформації слід також аналізувати джерело її висвітлення. Довкола нас щодня відбувається багато більше подій, ніж медіа можуть висвітлити. Тому інформацію потрібно відфільтровувати, щоб глядачі та читачі отримували лише актуальні новини. Існує багато складних факторів, що впливають на те, які новини ми отримуємо та які з них запам'ятемо. Якщо ми знаємо про них, ми краще розуміємо, що ми бачимо і чому. Одним із них є рішення редакції, на яке впливає багато факторів: чого хочуть читачі або слухачі; що медіа має право висвітлювати; про що вже говорили раніше; про що наразі говорять інші медіа тощо. Головною метою всіх новин у медіа має бути інформування. Підготовка всіх журналістських матеріалів має містити етап фактчекінгу (англ. *fact checking* – *перевірка фактів*), щоб перевірити правдивість інформації³⁹⁶. Згідно з Кодексом етики Спільноти професійних журналістів, один з головних принципів журналістики – перевірка інформації з використанням декількох джерел³⁹⁷. Однак журналісти не завжди дотримуються цього правила. Через необхідність швидко опублікувати матеріал, брак досвіду чи розуміння, автори нехтують ретельною перевіркою. Іноді журналісти створюють і поширюють неправдиву інформацію навмисно, а іноді – через брак професійної компетентності чи незнання Кодексу Етики. *Однак, історії, які ми читаємо, дивимося і слухаємо – це не лише результат вибору редакторів. Ми всі відповідальні за новини, які споживаємо.* Слід враховувати, що вебсайти та соціальні медіа використовують алгоритми. З огляду на нашу попередню історію пошуку, «подобається» та «поділитися», ці алгоритми пропонують нам те, що, на їхню думку, нас цікавить. У такий спосіб ми потрапляємо в інформаційну бульбашку,

³⁹⁶ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

³⁹⁷ Кодекс етики спільноти професійних журналістів. URL: <https://www.spj.org/pdf/spj-code-of-ethics.pdf>

тобто отримуємо лише ту інформацію, яка підтримує наші погляди. *Сьогодні за один день ми отримуємо більше інформації, ніж люди в 15 столітті отримували впродовж життя. Наприклад, лише століття тому людина за все життя могла прочитати лише 50 книг*³⁹⁸. Згідно з дослідженням Мартіна Гілберта у 1986 році людина за день отримувала об'єм інформації, який можна було помістити у 40 газет. У 2007, завдяки Інтернету та легкому доступу до телебачення, кількість інформації значно збільшилася: інформація, яку людина отримувала щодня, помістилася б у 174 газети³⁹⁹. Щодня ми отримуємо сотні повідомлень, споживаємо та часто поширюємо контент, який цікавить нас або привертає нашу увагу. Однак за таку доступність інформації доводиться платити: ми зустрічаємося з маніпуляціями, які можуть бути навмисними чи ненавмисними, чатувати на нас онлайн чи офлайн. Тому важливо навчитися відрізняти якісну інформацію від маніпулятивної чи неправдивої. Неправдива інформація настільки широко розповсюджена, що слово *misinformation* (англ. *неправдива інформація*) стало словом року 2018⁴⁰⁰. Як і будь-яка глобальна система, медіасередовище – забруднене. У нашій інформаційній екосистемі є безліч неякісної, неправдивої інформації, яка погіршує нашу здатність конструктивно спілкуватися одне з одним, дестабілізує та поляризує суспільство. Іноді мета неправдивого контенту – підвищити відвідуваність вебсайту, розпочати дискусію чи спровокувати конфлікт у коментарях. Такі коментарі використовують для формування громадської думки в соціальних мережах, тобто ставлення людей до певної події, особи чи країни. Деяка інформація в медіа може бути створена, щоб зашкодити, ввести в оману або просто задля розваги. Доцільно навчитись розрізняти типи маніпулятивного контенту в своєму медіапросторі. Здатність визначати та аналізувати неправдиву чи неточну інформацію – в важлива навичка у XXI ст. **Існують багато різних видів маніпуляцій з інформацією. Зробимо короткий огляд найбільш розповсюджених із них.**

³⁹⁸ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

³⁹⁹ Hilbert M., & López P. (2011). The World's Technological Capacity to Store, Communicate, and Compute Information. Science, 332 (6025), 60–65.

⁴⁰⁰ Why “Misinformation” Was Dictionary.com’s 2018 Word Of The Year. URL: https://www.dictionary.com/e/word-of-the-year-2018/?itm_source=parsely-api

Дезінформація. Цей тип неправдивої інформації створюють спеціально, щоб завдати шкоди особі, соціальній групі, організації чи країні. Якщо люди поширюють неправдиву інформацію, вони часто вірять у те, що поширюють. Дезінформацію ж створюють і поширюють навмисно, щоб ввести в оману інших. Часто трапляється, що неправдива інформація з наміром зашкодити перетворюється на інформацію без такого наміру. Наприклад, якщо політик стратегічно поширює неправдиву інформацію у формі статей, фото, мемів – це неправдива інформація з наміром зашкодити. Більшість дезінформації ґрунтується на методі напівправди, коли брехню поєднують з правдою, щоб неправдива інформація здавалася більш достовірною. Цей тип неправдивої інформації часто цитує «очевидців» та різні «дослідження», які можуть бути повністю сфабриковані. Іноді дезінформацію ретельно розробляють спеціалісти та політтехнологи, щоб схилити громадську думку на користь чогось чи когось або посіяти сумнів чи суперечки. Деякі люди створюють дезінформацію, щоб певне пояснення чи інформація здавалися сумнівними, коли насправді це не так. Наприклад, згадайте літак компанії Malaysia Airlines на рейсі МН17, який збили у 2014 році. Російські медіа запропонували безліч неправдивих гіпотез, щоб пояснити катастрофу: літак збила українська ракета «Бук» або український винищувач; українці думали, що МН17 – особистий літак путіна і спробували вбити його; це був літак на радіокеруванні, на борту якого були вже мертві пасажери; катастрофу спричинили місцеві сепаратисти, які використовували зенітні ракети. Головна мета – не примусити людей повірити в одну з цих суперечливих гіпотез, а викликати сумніви щодо того, що дійсно могло статися, та відвернути їхню увагу від доказів, що літак збила ракета російських військових. Центр протидії дезінформації Ради національної безпеки і оборони України періодично публікує дайджести з прикладами дезінформації, яка поширюється мережею та з поясненням мети такою дезінформації⁴⁰¹.

Клікбейт. Заголовок – найважливіший елемент будь-якої статті чи відео. Його головна мета – привернути увагу аудиторії

⁴⁰¹ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

та спонукати її прочитати чи проглянути матеріал. Саме тому журналісти та редактори часто використовують у своїх заголовках елементи драми та сенсації, наголошуючи на аспектах новин, які, на їхню думку, зацікавлять цільову аудиторію. Заголовок може також містити зображення, щоб підсилити емоційний вплив. Нашестя, обурення, сенсація дня, терміново – усі ці слова привертають увагу читачів та змушують їх переходити за посиланням. Це називається **клікбейт** (англ. *clickbait*, від *click* «клацання» та *bait* «наживка»)⁴⁰².

Сатиричне онлайн-видання *The Science Post* опублікувало статтю з назвою «Дослідження: 70 % користувачів Facebook читають лише заголовки наукових статей перед тим, як коментувати». Перший абзац статті написаний англійською. Однак другий абзац – це стандартний текст *lorem ipsum* – варіант умовного беззмистового тексту, який використовують графічні дизайнери у своїх макетах. Статтю поширили понад 194 400 користувачів⁴⁰³.

Сатирична стаття привернула увагу багатьох науковців, оскільки вона допомогла дослідити поведінку тих, хто читає новини в соціальних мережах. Науковці з багатьох дослідницьких центрів США проаналізували 2,8 мільйонів ретвітів та з'ясували, що 59 % ставлять «подобається» та поширюють посилання, навіть якщо самі не переходили за ним. Скоріш за все, ви не раз помічали рекламні банери, з заголовками типу:

- «Ти схуднеш на 10 кг за тиждень, якщо перед сном випиватимеш...»
- «Ванга передбачила, що до 2020 року з планети зникнуть всі...»
- «Ви не повірите, але це ...»
- «Те, що відбулося далі, ШОКУЄ вас...»

Такі заголовки спокушають аудиторію клікати на посилання і переходити на сайти, де відповідей на ці запитання точно не знайти. Перейшовши за посиланням, ви потрапите на якийсь сумнівний сайт, а інформація, яка вас зацікавила, виявиться або

⁴⁰² Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

⁴⁰³ SP Team. Study: 70 % of Facebook users only read the headline of science stories before commenting. *The Science Post*. URL: <http://thesciencepost.com/study-70-of-facebook-commenters-only-read-the-headline/>

пустушкою, або цілковитим маренням. При створенні таких ось приманок, зазвичай використовують теми пов'язані з відомими особистостями. Так само добре працюють картинки провокаційного характеру та мають відношення до актуального інформаційного приводу. Часто статті з такими заголовками містять ще й зображення, які суперечать змісту або заголовку. Їхня мета – збентежити читачів ще більше, щоб вони перейшли за посиланням. Але навіщо все це вигадати? Онлайн-медіа отримують значну частину свого прибутку з реклами. Що більше користувачів вони мають на своїх вебсторінках, то більше рекламодавців хочуть розмішувати там свої оголошення. У такий спосіб прибуток власників медіа збільшується⁴⁰⁴.

Фейк. Фейк – це:

- подання фактів у спотвореному вигляді або свідомо неправдивої інформації;
- сфабрикована інформація, що не відповідає дійсності;
- повідомлення про щось, що ніколи не відбувалось.

Зазвичай фейки складаються з частково правдивих фактів або замасковані під реальну новину.

Ознаки, які можуть вказувати на фейк, наведені в таблиці нижче.

Джерела	Експерти
• відсутність джерел інформації; • анонімні джерела; • інформацію взято із неперифікованих акаунтів у соцмережах; • покликання на підозрілі або маловідомі джерела	• представники структур, яких насправді не існує; • експерти без вказування інституцій, які представляють; • анонімні експерти («вчені вважають...»); • політично заангажовані експерти
Емоції	Подання інформації
• думку чи оцінку подано як факт; • заголовок занадто емоційний або не відповідає новині; • журналісти вживають слова, що викликають позитивні / негативні емоції; • навішування ярликів, поширення стереотипів	• соціологічні дані без вказання вибірки, замовника, географії тощо; • однобоке подання фактів, оцінок і коментарів, узагальнення; • викривлене подання новини: реальні факти подають із неправдою; • неправдиві фото чи відео подають як підтвердження інформації

⁴⁰⁴ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

Фейки бувають *невинними*. Їх створюють заради популярності та підписників. Часом таким займаються онлайн-ЗМІ: заради більшої кількості кліків, а отже, грошей від реклами. *Приклади:*

- 1) у соцмережах просять поширити інформацію про перемогу на конкурсі чи змаганнях;
- 2) у маленькому українському містечку побачили нереально багато веселок.

Може виявитися, що сторінка, на яку ви підписалися завдяки фейку, почала просувати якогось політика або товар. Ви завжди можете від неї відписатися. Фейки здатні змінювати життя цілих країн, можуть призвести до справжньої ворожнечі та людських смертей. Фейки поширюються у *шість разів* швидше за правду. Про це йшлося в дослідженні, опублікованому в березні 2018 року в журналі Science. Дослідники взяли масив даних правдивих та фейкових повідомлень у Твіттері за період з 2006 по 2017 рік. А це – більше 100 000 історій, які були поширені 4,5 млн разів. Виявилось, що фейкові історії більше подобаються користувачам та краще поширюються. В результаті виявилось, що фейк може стати віральним і без допомоги ботів. Головний висновок цього дослідження невтішний: *правда не може конкурувати з фейковими новинами*. Люди також схильні активніше поширювати інформацію, що містить емоцію злості. До такого висновку дійшли дослідники китайського аналогу Твіттеру – соцмережі Weibo. Вони виявили, що погане люблять поширювати більше, ніж хороше⁴⁰⁵.

Ще один тип маніпуляції з інформацією – несправжні, або *фейкові, фото*. Існує 3 види маніпуляцій з фото:

- справжнє фото місця чи людини, яке використовують як зображення зовсім іншого місця чи особи, або для маніпуляції з підписом до фото;
- підроблені фото, змінені у графічних редакторах (наприклад, Photoshop), щоб додати або прибрати певні елементи;
- обрізані фотографії, які показують лише частину зображення без контексту.

Під час російсько-української війни у соцмережах поширювалось фото та відео врятованих сиріт. Ці матеріали

⁴⁰⁵ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

супроводжувались закликом «швидко всиновити» та про готовність влади України передавати дітей-сиріт у «добрі руки». Центр протидії дезінформації при РНБО України спростував цей фейк та пояснив, що він розрахований зробити з тих, хто готовий взяти дитину, у кращому разі – жертву шахраїв, у гіршому – порушників українського законодавства⁴⁰⁶. Адже торгівля, передання або одержання дитини підпадають під дію ст. 146 Кримінального кодексу України і караються позбавленням волі на строк від 5 до 12 років⁴⁰⁷.

Намагаючись виправдати свій військовий напад на Україну, країна-агресор вдається до продукування фейків про ніби то наявну інформацію, що Україна готувалась до військового взяття Криму. На підтвердження цього були навіть створені фейкові фото медалі «За взяття Криму» та посвідчення до неї⁴⁰⁸. Однак критичний аналіз представленого на фото посвідчення дозволяє спростувати даний фейк. По-перше, Президент України видає не накази, а укази. По-друге, українською мовою ініціали Президента України не В. А., а В. О. – Володимир Олександрович.

Пропаганда. Пропаганда – це упереджена чи оманлива інформація, спрямована на поширення певної точки зору та зміну моделей поведінки. Пропаганда небезпечна не лише масовим поширенням неправдивої інформації, а й спрямованістю на спонукання її споживачів до певних дій.

Пропаганда є інструментом інформаційного впливу. У його потужності переконались українці, які під час російсько-української війни намагались донести до своїх родичів та знайомих, які проживають в РФ, правду про події в Україні.

Для поширення пропаганди застосовуються державні інструменти: державні органи, державні медіа, спецслужби, «зливні бачки», боти, тролі, групи у соцмережах тощо. Вплив пропаганди особливо посилюється при наявності цензури в країні, оскільки

⁴⁰⁶ ЦПД при РНБО України повідомляє: поширюється фейк про швидке усиновлення дітей-сиріт. URL: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/773>

⁴⁰⁷ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁴⁰⁸ Фейк: Знайдено українські медалі «За взяття Криму». URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-znajdeno-ukrayinski-medali-za-vzyattya-krimu/>

в такому разі відсутні альтернативні джерела інформації.

Характерні риси пропаганди:

- частий повтор;
- створення великої кількості майданчиків, які повторюють тези;
- у деталях ці тези можуть відрізнятися, але суть повідомлень одна й та сама.

Психологиня Елізабет Лофтус з Каліфорнійського університету ще з дев'яностих досліджує формування фальшивої пам'яті⁴⁰⁹. Вона – одна з авторів концепту **«ефекту хибної інформації»**. Цей ефект з'являється, коли людина намагається щось пригадати. Спогади стають менш точними, конкретні епізоди спотворюються, тому що з'являється інформація після події, пост-фактум. Вона змінює наше сприйняття минулого, і, як наслідок, – самі спогади. Це явище вказує на сугестивність та помилку атрибуції пам'яті:

- **сугестія** – це навіювання або піддатливість. Тобто нашу пам'ять можуть трансформувати інші люди та соціальні очікування, коли ми несвідомо підлаштовуємось під вимоги та звички суспільства;

- **помилка атрибуції пам'яті** – це наша здатність пам'ятати саму інформацію, але помилятися щодо джерела її походження.

Мета пропагандистів – отримати від нас потрібну поведінку. При чому людина, яка стала жертвою маніпуляції, вважає, що діє за власним бажанням і за власним вибором.

Експертна думка. Медіа можуть використовувати думки несправжніх експертів, іноді навмисно, а іноді – випадково. Висловлювання, оцінки та прогнози експертів з сумнівною репутацією завжди слід перевіряти в Інтернеті. Пошук експерта чи організації може показати, що про них майже немає інформації онлайн. Так звані «експерти» можуть не бути представниками респектабельних установ чи аналітичних центрів. Навпаки, вони можуть співпрацювати з організаціями,

⁴⁰⁹ Наскільки можна довіряти пам'яті? URL: https://www.ted.com/talks/elizabeth_loftus_how_reliable_is_your_memory?language=uk

які належать політикам або політичним угрупованням. Висловлювання таких експертів потрібно сприймати скептично, оскільки може виявитися, що вони не є експертами взагалі, а їхні прогнози чи оцінки – сфабриковані.

30 вересня 2014 року «Российская Газета» опублікувала інтерв'ю з удаваним латвійським політиком на ім'я Ейнарс Граудіньш. Його відрекомендували як латвійського правозахисника, який разом з групою експертів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) відвідував місця масових поховань в Україні. Він заявив, що 400 тіл знайшли похованими поблизу Донецька. Тим часом RIA Novosti та Vesti.ru представили Ейнарса Граудіньша експертом ОБСЄ. ОБСЄ виступила з заявою, що такого експерта в моніторинговій місії в Україні не було⁴¹⁰.

Тому, якщо маєте можливість, **перевіряйте експертів у Інтернеті**. Ось на що варто звертати увагу:

- *освіта та кар'єра*. Пошукайте його онлайн або просто погугліть, чим займався експерт раніше, скільки працює у сфері. Також варто поцікавитися освітою експерта;
- *місце роботи*. Навіть якщо на Фейсбук-сторінці експерта вказаний дослідницький центр, не факт, що такий заклад дійсно існує. Або що в цьому аналітичному центрі працює ще хтось, крім самого експерта. Погугліть! Досить часто експертами називають тих, хто працює у великих компаніях, а не дослідницьких центрах. Вчитель може виступити експертом з питань освіти. Або лікар може прокоментувати медичну реформу. Потрібно розуміти, що думка лікаря або вчителя у таких випадках може бути досить суб'єктивною. Це варто враховувати;
- *власники дослідницьких організацій*. Прозорість структури власності та фінансування дуже важливі. Більшість дослідницьких центрів в Україні отримують фінансування з чотирьох джерел: грантові кошти, державні замовлення, замовлення аналітики від бізнесу, благодійні внески населення;
- *наукові дослідження або статті*. Справжні експерти досить часто працюють у дослідницьких центрах, мають наукові ступені, вчені звання та пишуть дослідницькі роботи. Якщо експерта

⁴¹⁰ Таинственный эксперт. URL: <https://www.svoboda.org/a/26615443.html>

цитують у західних наукових роботах або його роботи публікують у великих наукових журналах, його роботи можна знайти на сайті Google Scholar;

- *коло експертних тем.* Що кращий експерт, то вужче коло тем він або вона коментують. Експерти, які цінують свою репутацію, завжди відмовляються коментувати тему, яку вони не знають або знають поверхово;

- *крос-чек.* Якщо ви погано знаєте тематику, яку коментує експерт, перевірити буде важко. Але спробуйте знайти в його промовах або колонках те, про що ви знаєте або чули. Або інформацію, яку можете перевірити в гуглі. Така точкова перевірка може показати, наскільки гарно експерт працює з даними та знає фактаж. Іноді корисно перевірити терміни, числа або висновки, які використовує експерт;

- *Риторика та категоричність.* Хороші експерти завжди обережно роблять висновки, намагаються представити всі можливі точки зору та взяти до уваги всі можливі фактори. Експерти працюють зі складними даними. Ймовірніше, вони назвуть багато різних факторів, які впливали на певний показник або явище. Але точно не скажуть щось просте та категоричне. Тому що гарний експерт – обережний у висновках і розуміє, що несе відповідальність за свої слова, адже вони можуть вплинути на життя багатьох людей⁴¹¹.

Маніпуляція фактами / маніпуляція джерелом. Уявіть ситуацію, коли одна людина стверджує, що йде дощ, а інша – заперечує це. Кому б ви повірили? Звісно, ви б просто подивилися у вікно та перевірили, хто має рацію. Це називається перевіркою джерела – ми звертаємося до першоджерела інформації, до первинних документів або до людей, які були присутні під час події.

Першоджерелами можуть бути:

- офіційні пресрелізи урядових та судових органів, місцевих органів влади та міжнародних організацій;
- офіційні листи, звернення та запити на інформацію;
- повідомлення з місця подій (без редагування та коментування);

⁴¹¹ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

- офіційні вебсторінки організацій;
- люди, особисто причетні до події, зокрема свідки.

Якщо ви не можете визначити першоджерело, слід обережно ставитися до запропонованої інформації. Саме журналісти та редактори несуть відповідальність за достовірність інформації в матеріалах, які вони публікують або транслюють. Іноді вони нехтують правилом перевіряти інформацію за допомогою щонайменше двох джерел. Це відбувається з різних причини. Наприклад, через необхідність опублікувати матеріал якомога швидше, недостатню фахову підготовку чи розуміння, або навіть просто через недоступність джерел. Часто журналісти посиляються на інші медіа щодо інформації, яка стосується певної історії. Професійні і чесні медіа для посилання на ці первинні джерела використовують фрази на зразок «як повідомляє Reuters» або «згідно з Укрінформ». Онлайн-медіа зазвичай додають посилання на джерело, щоб читачі мали змогу звернутися до нього.

Зауважте, що іноді необхідно шукати далі, адже джерело інформації, на яке посиляються, могло отримати інформацію з іншого джерела. Продовжуйте пошуки, допоки не знайдете оригінальне першоджерело.

Коли стається щось надзвичайне, ймовірно, що багато медіа повідомлять про це. Журналісти використовують свідчення очевидців та матеріали «з перших рук» (наприклад, відео з телефонів). Якщо ви читаете про подію, яка справді здається дивовижною, але через декілька годин пошуків не можете знайти кадри з місця подій чи інші докази, сприймайте цю інформацію скептично та не поширюйте її⁴¹².

Іноді медіа оприлюднюють інформацію з посиланнями на анонімні джерела. Це може статися через різні, цілком обґрунтовані причини. Найчастіше, через особисту безпеку. Або внаслідок того, що деякі особи не мають права публічно говорити на певні теми. Але навіть якщо ці причини виправдані, інформацію з анонімного джерела неможливо перевірити. У такому разі подумайте, чи має причина замовчування джерела сенс у контексті запропонованої інформації.

⁴¹² Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

На що ще *слід звернути увагу під час перевірки видання*:

- чи є контактні дані видання на вебсторінці або посилання на активні соціальні мережі;
- як довго це видання існує;
- звідки видання отримує фінансування;
- чи є ім'я автора під статтею або відео;
- чи є на вебсторінці інші статті цього автора.

Кожна особа може вжити заходів для боротьби з неправдивими повідомленнями:

- підвищити власну медіаграмотність;
- мислити критично та бути пильними;
- віддавати перевагу авторитетним та офіційним джерелам;
- перевіряти факти, які зустрічаємо в соціальних мережах, перш ніж повірити їм; звертати увагу на дату, автора та справжність фото;
- взяти на себе зобов'язання прочитати весь текст, а не лише заголовки, перш ніж поширювати публікацію;
- вказати іншим на ресурси перевірки фактів, коли бачимо, що неправдива інформація поширюється.

Озброєні обізнаністю особи можуть зробити все можливе, щоб розпізнати неправдиві повідомлення і працювати над тим, щоб зупинити їх поширення. Пам'ятайте, що маніпуляції – всюди. Завжди піддавайте сумніву сенсаційні заголовки і неймовірні фото. Не дозволяйте їм обманути себе. Будьте пильними⁴¹³.

Відповідальна поведінка у соціальних мережах під час війни

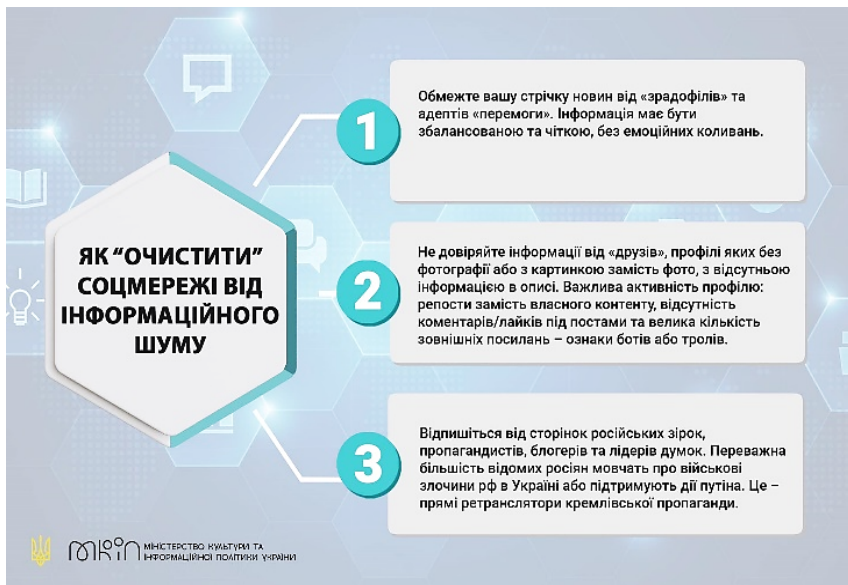
Ми проводимо в соціальних медіа багато часу: ділимося своїми думками та подіями з життя, спілкуємося з друзями, читаємо новини. Соціальні мережі стають «сірим» джерелом інформації, де будь-хто та будь-коли може поширювати будь-який контент. Соціальні мережі та месенджери люди сприймають як дружні канали інформації, до яких є велика довіра. Спілкування відбувається лише «зі своїми», тому ореол довіри поширюється на всю соціальну мережу. Проте чи дійсно всі «свої»? росія вторглася

⁴¹³ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

в Україну задовго до 24 лютого. Скажена пропагандистська машина роками отруювала український інформпростір потужними вкидами, чутками та ретельно спланованими маніпуляціями. Інформаційні диверсанти РФ тисячами додавалися до українців у друзі в соцмережах, дезінформували та сварили нас між собою у коментарях. Сьогодні Facebook, Instagram, Twitter та Telegram генерують основну частину інформації про події в Україні та світі. А під час війни важливо ретельно ставитись до формування об'єктивної картини дня.

Міністерство культури та інформаційної політики підготувало три простих поради щодо поведінки в соціальних мережах, які зменшать кількість неякісної інформації⁴¹⁴.

До порад поведінки в соціальних мережах також можна додати наступні:

⁴¹⁴ Три простих поради щодо поведінки у соціальних мережах.
URL: <https://info.nvrada.gov.ua/najzapovitnishe-svoje-bazhannya-malenki-per-shoklasnyky-liczeyu-No-4-m-novograda-volynskogo-namalyuvaly-na-paperi/>

- не поширюйте неперевірену інформацію;
- не виконуйте нічиїх вказівок та порад, окрім тих, що опубліковані на офіційних сторінках військового керівництва держави чи органів державної влади, або тих, які лунають в ефірі офіційних каналів сповіщення;
- не вступайте у соціальних мережах у жодні конфлікти чи кампанії цькування, ініційовані невідомими вам людьми;
- не вигадуйте і не поширюйте патріотичних фейків «для підтримання бойового духу»;
- не відкривайте сумнівних листів та повідомлень від невідомих вам відправників;
- не залишайте своїх персональних даних на невідомих ресурсах.

Які дописи в соціальних мережах та месенджерах будуть шкідливими під час воєнного стану?

- *Фото/відео та координати чи опис подій, де щойно вибухнув снаряд чи був обстріл.* Таким чином можна скорегувати дії окупанта. Війна гібридна і способи її ведення тяж – не варто поширювати будь-яку інформацію в мережу, якщо в цьому немає термінової необхідності. Слід дочекатися коментарів офіційної влади.
- *Інформацію про рух колон української техніки, яку ви бачите особисто, а також інформацію про це з неперевірених джерел із дописом не фотографувати та не поширювати таке.* Таким чином ви можете дійсно поширити час і локацію руху наших військ або поширити фейк, який піднімає тривогу та паніку серед населення. Як відомо, в нас на сьогодні два ворога – ворожі війська та паніка.
- *Номери рахунків невідомих/неперевірених людей, які буцімто збирають кошти для військових або людей, які постраждали внаслідок війни.* Якщо ви впевнені в повідомленні про збір коштів, знаєте організацію або людину особисто – можна поширювати. Якщо повідомлення скопіювали в малознайомої людини, немає вказаного імені чи конкретних речей, на які проводять збір – це можуть бути шахраї.
- *Інформацію про невідомих людей, яких назвали мародерами або диверсантами.* Це може бути фейком, який налякає мешканців вказаних вами територій. Звертайте увагу на опис таких

повідомлень – зазвичай він виглядає підозріло (дуже багато зброї в машині, одне й те саме авто вказують в багатьох повідомленнях про різних людей, немає чіткого опису ситуації тощо). Довіряти можна тільки повідомленням із офіційних джерел, опублікованих на офіційних сторінках органів влади або особистих сторінках представників органів влади.

- *Гнівні пости про поведінку біженців та внутрішньо переміщених осіб з інших територій.* Центр протидії дезінформації при РНБО України та проєкт «По той бік новин» вже спростував поширену інформацію про негідну поведінку переміщених осіб у місцях переміщення⁴¹⁵. Повідомлення можуть бути зібраними, кожне може стосуватись одиничного випадку в різних локаціях, проте через чутки вони збираються в одне ціле і в цілому шкодять репутації всіх переміщених осіб.

- *Інформацію про зброю та матеріально технічне обладнання, яке ми отримуємо від партнерів.* Це чутлива інформація, яку збирає супротивник.

Основні принципи публікацій під час війни:

- не звинувачувати своїх: зараз ворог відомий, він у всіх спільний, між собою після війни розберемося;
- не сіяти паніку, страх та зневіру;
- не засмічувати стрічку видимістю допомоги, бо люди мають бачити пости про справжню актуальну потребу в допомозі;
- перевіряти інформацію, так як будь-яку неправдиву інформацію може запускати ворог.

Які дописи будуть корисними під час воєнного стану?

- *Поширювати інформацію про полонених/загиблих військових РФ.* Росіяни у інформаційній ізоляції через введену в країні-агресорі цензуру та багаторічну пропаганду – хтось не вірить у війну через цензуровані медіа, хтось не розуміє причини санкцій через ті ж причини. Потрібно показувати їм, де насправді їх солдати, показувати злочини їхньої влади, які стали причиною санкцій.

- *Поширювати інформацію про рух ворожої техніки та військових.* Ми не хочемо, аби постраждали ЗСУ. Тож допомога

⁴¹⁵ По той бік новин. URL: <https://www.facebook.com/profile/100028550547034/search/?q=17%20березня%202022>

українським захисникам для корегування вогню по ворожим локаціям та своєчасного захисту власних позицій буде доречною. СБУ закликала українців повідомляти про ворожі війська і техніку в офіційний **чат-бот @stop_russian_war_bot**⁴¹⁶.

- *Поширювати відеодокази злочинів окупантів на міжнародну аудиторію.* Тиск на Європу та НАТО може допомогти у вирішенні критично важливих питань для України, як от закриття повітряного простору. Нарізки відео палаючих будинків, фото постраждалих серед цивільного населення, неадекватної поведінки російських військових із міжнародними тегами поширювати можна і треба.

- *Поширювати повідомлення від української влади про зафіксовані фейки.* Багато неправдивої інформації вже вдалось нейтралізувати – це теж завдяки активності та сповіщенню відповідних структур. Важливо поширювати інформацію про фейки лише від офіційних джерел.

- *Блокувати роботу пропагандистських сторінок/каналів/ЗМІ – закликати до цього інших.* Якщо ви знайшли ворожий канал, який поширює фейки, інформацію про рух української техніки чи побачили повідомлення із закликом блокувати такі ресурси – надсилайте скарги. Інформаційна війна займає важливе місце у протистоянні України та росії – допомагайте владі.

- *Поширювати повідомлення від офіційних джерел/представників влади із актуальними оновленнями.* Часто люди не можуть знайти офіційні канали або не знають, що вони є – допомагайте своїм співгромадянам перевіреною інформацією⁴¹⁷.

Основні принципи інформаційної гігієни під час війни:

- *Уникайте повторюваної інформації.* Часте повторення інформації записує її у нашу підсвідомість та змушує повірити в неї. Якщо в публікації одна й та сама думка повторюється багато разів різними словами – варто насторожитись. Це ознаки пропаганди.

⁴¹⁶ Служба безпеки України. URL: <https://t.me/SBUkr/3737>

⁴¹⁷ Презентація тренерки Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна» Марини Матвійчук, продемонстрована під час вебінару «Відповідальна поведінка в соціальних мережах та месенджерах під час війни» 30 березня 2022 року.

- *Знижуйте інформаційне навантаження.* Контролюйте кількість та якість інформації, яку ви споживаєте. Старайтеся дізнаватись лише необхідне та корисне для вас, але ретельно та повноцінно. Не читайте все, що репостять у соціальних мережах ваші друзі. Читайте не лише заголовки. Заголовки мають коротко переповідати суть новин, але насправді часто не відповідають змісту публікації. Періодично влаштовуйте собі інтернет-детокс. Так само потрібно мати на увазі, що чим меншою буде кількість інформації, яку ви хочете вберегти, тим менше вам потрібно буде вживати дій для її убезпечення. Тому під час продукування фотознімків, написання повідомлень в мережі, спілкування телефоном з незнайомими та навіть знайомими людьми подумайте, чи дійсно це є необхідним і наскільки шкідливим може бути використання відповідної інформації проти вас.

- *Вивчайте різні точки зору на одну проблему.* Не довіряйте першій новині та першій думці. Краще – знайдіть не менше 3-х (бажано авторитетних та/або офіційних) джерел інформації, написаних різними людьми.

- *Насторожуйтесь, коли починаються емоції.* Звертайте особливу увагу, коли починається загострення уваги на поодиноких випадках замість масового огляду явища. Особливо, коли воно шокує. Насторожуйтесь, коли бачите емоційні висновки та особисті думки авторів новин.

- *Шукайте, кому вигідно, щоб ви дізнались новину та повірили в неї.* Чого хочуть домогтися певними повідомленнями та закликами? Хто виграє, якщо ви будете робити так, як пропонують або натякають? Під час комунікації в соціальних мережах працює такий ефект у мисленні, ніби це відправили лише мені чи якійсь обмеженій групі людей. Тоді людина починає думати, що ця інформація має велику цінність, тому що вона більш унікальна та персоналізована. Відповідно, вірить цьому. Крім того, у месенджерах немає бар'єру публічної стрічки новин, як у соцмережах. Люди впевненіше пересилають будь-які повідомлення знайомим, не боячись осуду коментарями. Слід пам'ятати, що те, що звучить у месенджері як гіпотеза, проходить через сарафанне радіо і сприймається вже як реальна загроза. Тому слід критично

мислити та аналізувати всю інформацію, яка надходить через соціальні мережі та месенджери.

Крім того, слід з пересторогою ставитись до тих джерел інформації, у яких зустрічаються **російські наративи** на кшталт⁴¹⁸:

- **Адаптація наративу росії про «Україну як неспроможну державу».** РФ використовує плітки на кшталт історій «про розпилювання гуманітарки» та корупційні схеми. Сюди ж належать спекуляції на теми мобілізації. Варто не поширювати повідомлення у стилі «сусідка сестри моєї дружини розказала, як її сина схопили посеред вулиці і відправили на війну».

- **«Краще мир на будь-яких умовах, ніж активні бойові дії».** Такий месендж фіксується в групі кремлівських телеграм-каналів із самого початку вторгнення. Проте зі зростанням кількості постраждалих серед цивільного населення дедалі частіше пропагандисти намагаються схилити українців до того, що Україні нібито не потрібні Крим чи Донбас, «якщо стільки людей гине».

- **Розчарування в НАТО, ЄС та міжнародних партнерах України.** Насправді світова спільнота нам дуже допомагає. Кількість грошей, зброї, гуманітарної допомоги тощо, яку передають українцям, безпрецедентно велика, а наші громадяни отримують притулок і допомогу за кордоном.

- **Мовне питання.** Мовне питання штучне й роздмухане російською пропагандою. «Проте це той коник, з якого росія не буде злазити, навіть якщо він здох», – пише «Детектор медіа». Зараз його використання може мати неочікуваний і негативний ефект. До прикладу, мем про «паляницю» в українських російськомовних групах у соцмережах намагаються зробити токсичним. Ботоподібні профілі підбурюють російськомовних почуватися «гіршими українцями».

- **Внутрішньополітичні чвари та негаразди.** Очікувано, що кожна політична сила чи людина з політичними амбіціями буде формувати навколо себе спільноту. Дуже часто таку спільноту формують шляхом відколювання її від загального масиву.

⁴¹⁸ Презентація тренерки Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна» Марини Матвійчук, продемонстрована під час вебінару «Відповідальна поведінка в соціальних мережах та месенджерах під час війни» 30 березня 2022 року.

Країна-агресор дуже вправно вміла підживлювати чвари наших політиків. Свідченням є безперервна робота анонімних телеграм-каналів із їхніми «інсайтами».

Окрему увагу слід звернути на **вид месенджера, який ви використовуєте**. Доцільно поступово відмовлятися від найменш захищеного месенджера *Viber*, хоча у багатьох із нас саме в цьому месенджері є багато батьківських чатів, чатів будинку тощо.

Під час війни особливою популярними серед українців стали канали *Telegram*. Однак слід пам'ятати, що в ***Telegram різниця в імені навіть в одну літеру означає іншу групу***. Одна різна літера або слово в Username означає абсолютно інший чат/бот/людину. Наприклад, ви шукаєте *@stop_russian_war_bot*, і результати пошуку мають різні комбінації: *stop_war*, *stop_warbot*, *stop_russian_war_bot*, *stop_russian_warbot*. Це все абсолютно відмінні канали, ніж той що ви шукаєте "*@stop_russian_war_bot*". Обов'язково звіряйте Username профілю.

Також в *Telegram* немає перевірки групи та організаторів. Зважуйте, хто вам повідомив про чат та які є докази, що цей чат організували справжні українські захисники. Найбезпечніше переходити за прямими посиланнями з перевірених державних сторінок.

Найбільш захищеним на сьогодні в Україні вважається месенджер *Signal*, на спілкування яким українці поступово переходять під час війни. Важливо не забувати про ***захист власних акаунтів у соціальних мережах***:

- *Використовуйте надійний пароль для захисту акаунта*. Причиною більшості атак залишається використання слабких паролів (ще й досі найпопулярніша комбінація серед користувачів 123456) та застосування однакового ключа для входу до різних облікових записів.

- *Використовуйте двофакторну аутентифікацію для додаткового захисту акаунта*. Двофакторна аутентифікація (2FA) – це найпростіший спосіб створення додаткового рівня для захисту акаунтів у соціальних мережах. Як правило, програми двофакторної аутентифікації для підтвердження особистості користувача використовують SMS-коди, повідомлення на електронну пошту та біометричні дані, такі як відбитки пальців або сканування обличчя.

- *Налаштування приватності та безпеки.* Ці налаштування дозволяють блокувати користувачів, сторінки або події; ви можете дозволити певним користувачам бачити вашу сторінку, контактувати з вами або читати інформацію, яку ви розміщуєте на сторінці. Тримайте друзів близько, а ворогів на безпечній дистанції, тобто зробіть обмеження у налаштуваннях профайлу.

Більше про правила безпеки акаунтів та особливості налаштування захисту акаунтів у соціальних мережах можна дізнатись, ознайомившись на платформі Дія.Освіта⁴¹⁹ з *онлайн серіалом з основ кібергігієни для держслужбовців*, створеним в рамках проекту «Посилення спроможностей українських державних органів у сфері кібергігієни та кібербезпеки», що реалізується Координатором проектів ОБСЄ в Україні за підтримки Міністерства закордонних справ і міжнародного розвитку Великобританії та Федерального міністерства закордонних справ Німеччини.

Технології змінюють світ, те, як ми спілкуємось та сприймаємо навколишнє середовище. Контролюйте свої технічні пристрої, щоб вони не контролювали вас.

Наступний приклад фейкового повідомлення отримували мешканці багатьох міст України. Зверніть увагу на погану орфографію та написання міста російською мовою, в той час як саме повідомлення написано українською. Також в повідомленні відсутні контакти станції переливання крові.

! Черкаassy просят помощи

На станції переливання НЕ МАЄ КРОВІ 4мінус .
Просять всіх з цією групою крові прийти і здати для поранених

edited 04:19 PM

Багато людей, прочитавши його, пішли до місцевих станцій переливання крові, тим самим практично паралізувавши їх роботу.

⁴¹⁹ Дія. Освіта. Основи кібергігієни : онлайн серіал з основ кібергігієни для держслужбовців. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cyber-hygiene>

Розглядаючи відповідальну поведінку в соціальних мережах, слід окремо зосередити увагу на **Facebook** та **Instagram**. У 2021 році їх аудиторія в сукупності становила майже 28 мільйонів унікальних користувачів з України. Ці соціальні мережі можуть впливати на «серця та думки» понад 63 % населення України. Але хто вирішує, що ви бачите у своїй стрічці новин у Facebook? Як часто вам трапляються різні погляди? Facebook, якому належить Instagram, та Google, якому належить YouTube, досить добре вміють показувати вам те, що ви хочете, і приховувати ідеї, які вам не подобаються або з якими ви не погоджуєтесь⁴²⁰.

Усе, що суперечить вашим поглядам, відфільтровують, і ви опиняєтесь в «**інформаційній бульбашці**» – явище, яке обмежує доступ людини до повного спектру новин та іншої інформації в Інтернеті шляхом алгоритмічного визначення пріоритетів вмісту, який відповідає демографічному профілю користувача та онлайн-історії, або виключаючи вміст, який йому не відповідає. Термін запропонував інтернет-активіст Елі Парайзер. Він навіть написав книжку про цей феномен «Інформаційна бульбашка: що приховує від вас Інтернет».

Як працює інформаційна бульбашка? Уявімо, що у вас є два друга на Фейсбук. Один підтримує вакцинацію, інший – ні. Якщо ви «за» вакцинацію, то будете більше «лайкати» та коментувати лише одного друга. Тоді повідомлення того, хто не підтримує вакцинацію, автоматично зникнуть з вашої новинної стрічки. Так ви опинитесь у середовищі людей, з думкою яких погоджуєтесь. Це і є **ефект інформаційної бульбашки** [filter bubble] – обмежений інформаційний простір, де світ сприймається однобоко та відповідно до наших уявлень.

Інформаційні бульбашки створюються завдяки феномену «**помилки підтвердження**» (confirmation bias) – це схильність людини знаходити серед всієї інформації саме ту, що буде підтверджувати її думку та позицію.

Інформаційні бульбашки – чудове середовище для поширення неправдивих повідомлень. Якщо фейк потрапив у вашу

⁴²⁰ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

бульбашку, інформаційний простір буде розривати від неправдивої інформації. І, тому, найімовірніше, ви в неї повірите. Бути всередині інформаційної бульбашки означає бути в інтелектуальній ізоляції, що здається дивним, якщо говорити про Інтернет. Вебсторінки можуть застосовувати алгоритми, які відстежують, що ви шукаєте, на що натискаєте, що вам «подобається» або «не подобається», що ви коментуєте і де перебуваєте. Ці алгоритми аналізують усю цю особисту інформацію і за допомогою шаблонів вирішують, що саме ви хочете бачити. Це означає, що пошукові результати, посилення, реклама та дописи у Facebook можуть бути результатом вашої попередньої поведінки онлайн. Наприклад, якщо ви шукали в Google інформацію про зміну клімату, ваша стрічка новин може наповнитися дописами, статтями та відеороликами екологічних організацій.

Без фільтрів ви могли б загубитися в усій інформації, що доступна онлайн. Але, з іншого боку, ви не отримуйте важливу інформацію, яку алгоритми, після аналізу вашої поведінки та інтересів, вважають нецікавою для вас. Соціальні медіа та пошукові системи можуть ізолювати вас від інформації, яка суперечить вашим переконанням. Вони можуть обмежити вас від різноманіття ідей та поглядів на події, тренди та проблеми, які існують у світі. Через інформаційні бульбашки ви можете думати, що весь світ вважає так, як ви. Але це не так. Ви просто ізолювані від інших поглядів, оскільки вони перебувають поза вашою інформаційною бульбашкою. Згодом це може призвести до ще більшої політичної поляризації суспільства, а також до того, що люди поділятимуть ще більш екстремістські погляди⁴²¹.

Що ви можете зробити, аби звільнитися від інформаційної бульбашки?

Пам'ятайте, що інформацію, яку ви бачите, визначають ваші вподобання. Запитуйте себе: чому люди можуть мати інші погляди? Як вони підтримують свої переконання? Цілеспрямовано шукайте альтернативну інформацію з різних джерел.

Перевіряйте джерела інформації. Дуже легко забути про думки інших, якщо ви бачите інформацію, з якою погоджуєтесь.

⁴²¹ Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

Особливо якщо її поширили ваші друзі у Facebook або люди, яких ви поважаєте.

Пам'ятайте, що за безкоштовні додатки та популярні у Facebook тести типу «Ким ти був у минулому житті» користувачі часто розраховуються персональною інформацією. А компанії-розробники можуть навіть продавати її третім особам. Тож перед тим, як дізнатися, який з факультетів Хогвартсу радо прийняв би тебе на навчання, або подивитися на себе з новою зачіскою чи обличчям, рекомендуємо спочатку дізнатися, які дані про тебе отримує додаток, та чи не має він дозволу розміщувати пости чи писати повідомлення від твого імені.

Згадайте, а чи було з вами таке: «Щойно з друзями ви обговорювали, як круто було б поїхати в подорож Європою. І ось вся твоя стрічка у Facebook вже заповнена туристичною рекламою – авіаперельоти, бронювання готелів та статті про місця, які потрібно відвідати». За тобою стежать? Наразі не існує ані доказів, ані спростувань того, що Facebook може нас підслуховувати. Однак існують чіткі алгоритми роботи соцмереж. Алгоритми соцмереж щодня обробляють тонни користувацької інформації та поведінкові шаблони – що та коли ти лайкаєш, де буваєш, чим цікавишся та на кого підписаний/-на. Крім того, соцмережі розпізнають текстовий і графічний контент, наприклад, фотографії, якими ти ділишся з друзями. Ця інформація допомагає не лише аналізувати користувача, а й прогнозувати його поведінку в мережі.

Facebook також аналізує пошукові запити та активність на інших сайтах, пов'язаних з соцмережею, як от Booking.com чи AirBnB, де ви, можливо, вже шукали інформацію та авторизувалися через FB. З одного боку, алгоритми можуть здатися корисними і здебільшого нешкідливими для звичайного користувача. Але не слід забувати, що завдяки алгоритмам до твоєї стрічки може потрапити не лише корисна та цікава інформація, а й пропаганда та фейки.

Алгоритми соцмереж відслідковують, з ким ти спілкуєшся найчастіше та показують тобі оновлення від цих людей. Це – своєрідна інформаційна бульбашка. Алгоритми соцмереж аналізують не тільки твою поведінку та інтереси, а й твоїх друзів,

аналізують ваші спільні фото та геотеги. Це дозволяє дуже чітко категоризувати інформацію та групувати користувачів, щоб показувати їм ту інформацію, яка буде для них найбільш цікавою. Цю інформацію соцмережі можуть продавати для різних, в тому числі ворожих цілей.

Насправді, ми відіграємо важливу роль у медіапросторі, адже саме ми поширюємо інформацію в соціальних мережах та усно. *Щоразу коли ми пасивно сприймаємо і поширюємо контент без належної перевірки, ми примножуємо шум та збентеження, які вже існують у перенасиченому інформаційному середовищі. Тож ми несемо таку саму відповідальність за перевірку інформації, яку поширюємо, як і її автори*⁴²².

Як розпізнати бота або троля

Сьогодні соціальні медіа схожі на криве дзеркало. Завдяки ілюзіям, які вони створюють, ми можемо вважати когось популярним або навіть лідером думки. «Лайки» та «репости», на які полюють користувачі, стали інструментом для поширення маніпулятивних новин, нападів на людей чи організації. Зазвичай у цьому задіяні боти і тролі.

Боти, скорочено від «роботи» – анонімні, штучно створені користувачі, які прикидаються справжніми людьми. Насправді ж, ними керують ті, хто не хочуть розголошувати свої справжні імена та наміри. Однак не всі боти обов'язково погані. Наприклад, деякі з них поширюють поезію чи мотивуючі цитати. Але зазвичай ботів використовують, щоб поширювати певні повідомлення та дописи.

Окрім ботів, також існують тролі. На відміну від запрограмованих ботів, тролі – це справжні люди. Їхня головна мета – викликати певні емоції, розпочинати та підтримувати дискусії онлайн.

Тролями можуть бути:

- люди, які отримують плату за розпалювання та підтримку дискусій;
- прихильники ідеології, які роблять це безкоштовно та керуються власними мотивами;

⁴²² Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

- звичайні люди, адже ми всі іноді беремо участь в обговореннях у коментарях, захищаємо власну думку та навмисно провокуємо наших опонентів.

Як правило, боти здатні лише до примітивних діалогів, а тролі можуть використовувати складні аргументи та докази. Якщо ви бачите, як хтось розпалює дискусію в коментарях, краще лишайтесь осторонь. Адже ви можете мати справу з ботом або з професійним тролем.

Слід пам'ятати, що особиста кібергігієна як щоденна звичка сприяє посиленню системи колективної безпеки суспільства та держави в цілому. Від кожного з нас безпосередньо залежить рівень національної безпеки.

5.3. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ В ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ПРАКТИЦІ: ПРАВОВИЙ КОМЕНТАР

Законодавством України обов'язок по охороні громадського (публічного) порядку та безпеки покладено, в тому числі, і на Національну поліцію і при цьому зазначено, що для захисту громадського (публічного) порядку та безпеки Національна поліція має право застосовувати поліцейські заходи примусу.

В органах та підрозділах Національної поліції на озброєнні є досить багато спеціальних засобів та вогнепальної зброї, які поряд із застосуванням фізичної сили поліцейські можуть використовувати та застосовувати для виконання своїх функціональних обов'язків і поліцейських повноважень, у попередженні та припиненні правопорушень, боротьби зі злочинністю, але жодні повноваження не можуть бути свавільно використані та застосовані. Тому при застосуванні заходів примусу в цій галузі правоохоронної діяльності існує певний правовий регулятор – Закон України про Національну поліцію.

Для правового і ефективного їх застосування, а також дотримання принципів гуманізму, поваги до честі та гідності особи, додержання вимог ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейському необхідно знати та розуміти правові підстави

та застосування поліцейських засобів примусу, розуміти наслідки застосування того чи іншого поліцейського заходу примусового характеру, механізми спричинення шкоди організму людини, вміти своєчасно та в повному обсязі надати домедичну допомогу після їх застосування.

Враховуючи необхідність підвищення рівня дотримання публічного (громадського) порядку, підтримання стабільності у суспільних відносинах, що складаються під час перебування людей у публічних (громадських) місцях, поліцейському необхідно постійно вдосконалювати свої навички при застосуванні тих чи інших спеціальних засобів.

У цьому параграфі розглянуто питання, які розкривають правові підстави застосування поліцейських заходів примусу. Викладена в ньому інформація дозволить одержати роз'яснення деяких питань застосування того чи іншого поліцейського засобу примусу, особливостей застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї залежно від обстановки, що склалася. Також завдяки цьому виданню поліцейські матимуть змогу більш детально зрозуміти правові підстави та особливості застосування поліцейських заходів примусу у тому числі під дії воєнного стану в Україні.

I. ПОЛІЦЕЙСЬКІ ЗАХОДИ ПРИМУСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.

Стаття 42. Поліцейські заходи примусу

1. Поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати такі заходи примусу:

- 1) фізичний вплив (сила);
- 2) застосування спеціальних засобів;
- 3) застосування вогнепальної зброї.

2. Фізичним впливом є застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників.

3. Спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу – це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі

від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.

4. Для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби:

- 1) гумові та пластикові кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактнo-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- 7) службові собаки та службові коні;
- 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;
- 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- 10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;
- 11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;
- 12) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами;
- 13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби.

5. Під час дії воєнного стану, у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати підручні засоби.

6. Не є заходом примусу використання поліцейським засобів індивідуального захисту (шоломів, бронежилетів та іншого спеціального екіпірування).

7. Поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату.

8. Норми забезпечення підрозділів поліції спеціальними засобами та вогнепальною зброєю встановлюються Міністерством внутрішніх справ України.

9. Під час дії воєнного стану поліцейський має право застосовувати заходи примусу, передбачені цією статтею стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без врахування вимог та заборон, передбачених статтею 43, частинами четвертою та п'ятою статті 45, а також частиною дев'ятою статті 46 цього Закону.

10. Під час дії воєнного стану у разі застосування поліцейським заходу примусу передбаченого статтею 42 цього Закону стосовно осіб, які здійснюють агресію проти України, та завдання зазначеним особам тілесних ушкоджень, каліцтва, застосування вогнепальної зброї, за наявності можливості, з урахуванням подій на відповідній території, поліцейський усно або за допомогою засобів комунікаційного зв'язку повідомляє свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності за можливості повідомляє центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА **про внесення змін до статті 42 Закону України** **«Про Національну поліцію»**

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану», який набрав чинності 01 травня 2022 року внесено зміни до статті 42 (Поліцейські заходи примусу) Закону України «Про Національну поліцію» (далі – Закон).

Зокрема, відповідно до частини п'ятої указаної статті Закону поліцейський у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю його або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському,

поліцейський має право використати підручні засоби, а не лише ті, які передбачені зазначеним Законом.

Крім того, згідно частини дев'ятої указаної статті Закону під час дії режиму воєнного стану поліцейський має право застосовувати заходи примусу передбачені цією статтею відносно осіб, які приймають участь у збройній агресії проти України (диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника)), не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями тощо) **без урахування вимог та заборон, передбачених статтею 43** (порядок застосування поліцейських заходів примусу), а саме:

- поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження;

- є невиправданим або неможливим;
- попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку;

- заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо), **частини четвертої (поліції (поліцейському) заборонено:**

- наносити удари гумовими (пластиковими) кийками по голові, шиї, ключичній ділянці, статевих органах, попереку (куприку) і в живіт;

- під час застосування засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії, здійснювати прицільну стрільбу по людях, розкидання і відстрілювання гранат у натовп, повторне застосування їх у межах зони ураження в період дії цих речовин;

- відстрілювати патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, з порушенням визначених технічними характеристиками вимог щодо відстані від особи та стрільби в окремі частини голови і тіла людини;

- застосовувати водомети при температурі повітря нижче +10 °С; застосовувати засоби примусової зупинки транспорту для примусової зупинки мотоциклів, мотоколясок, моторолерів, мопедів, транспортного засобу, що здійснює пасажирські перевезення, а також застосовувати такі засоби на гірських шляхах або ділянках шляхів з обмеженою видимістю, залізничних переїздах, мостах, шляхопроводах, естакадах, у тунелях;

та частини п'ятої статті 45 (застосування малогабаритного підривного пристрою для відкриття приміщень є виправданим, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам та інтересам, є меншою, ніж шкода, яку вдалося відвернути),

а також частини дев'ятої статті 46 Закону (поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності).

За правилами частини десятої указаної статті Закону, під час дії режиму воєнного стану в разі застосування поліцейським заходу примусу, передбаченого статтею 42 Закону, відносно осіб, які здійснюють агресію проти України, та завдання вказаним особам тілесних ушкоджень, каліцтва, застосування вогнепальної зброї, за наявності можливості, з урахуванням подій на відповідній території, поліцейський усно або за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку повідомляє свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності за можливості повідомляє центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

Керівні принципи застосування поліцією заходів примусу визначено в таких документах:

1. Резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку»;

2. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Декларація про поліцію».

Метою застосування поліцейськими примусових заходів є забезпечення подолання спротиву проведенню превентивного поліцейського заходу, відновлення публічного порядку та безпеки, локалізація негативних наслідків, у тому числі збереження місця події у первинному, незміненому стані, забезпечення фіксації та збирання речових доказів на місці події у передбачений у законі спосіб, а також затримання особи правопорушника, його доставляння до органу поліції.

Якщо поліцейський вважає, що мети застосування примусового заходу ним досягнуто, а порушений порядок проведення превентивного поліцейського заходу відновлено, він повинен припинити застосування цього примусового заходу та повернутися до виконання превентивного поліцейського заходу.

У межах заходів реагування на правопорушення, визначених Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, заходи примусу застосовуються поліцією з метою забезпечення особистої безпеки поліцейського, безпеки оточуючих, порушника.

Наслідком застосування примусу може бути затримання правопорушника у встановлений законом спосіб, припинення правопорушення, встановлення особи правопорушника, забезпечення складання протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості складення його на місці правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим тощо.

Для аргументації адміністративного затримання встановлюються стандарти, прийняті Європейським судом з прав людини щодо затримання осіб, які застосовуються в межах кримінального провадження. Зокрема, відповідно до прецедентів, установлених Європейським судом з прав людини, під час адміністративного затримання людина має права, передбачені ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод:

1) затриманий має право на розгляд його справи судом протягом розумного строку, з дотриманням принципу відкритості та справедливості;

2) затриманий не вважається правопорушником доки суд не встановить факт вчинення ним правопорушення;

3) затриманому повинні негайно і детально повідомити суть і підстави затримання;

4) у нього має бути достатньо часу і можливостей для підготовки захисту;

5) затриманий має право захищати себе особисто або за допомогою захисника;

6) надавати пояснення, заявляти клопотання чи вимагати допиту свідків;

7) може безоплатно користуватися послугами перекладача, якщо він не володіє мовою, на якій ведеться провадження у справі;

8) право не визнавати себе винним у вчиненні правопорушення.

Перелік заходів примусу, до яких може/повинен вдаватися поліцейський, наведений у ч. 1 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію», є вичерпним, при цьому застосування одного із заходів примусу унеможливорює застосування інших заходів примусу одночасно.

Застосування фізичної сили не може вважатися найменш небезпечним із заходів примусу та таким, що має передувати застосуванню спеціальних засобів чи вогнепальної зброї.

Обрання примусового заходу здійснюється на розсуд поліцейського пропорційно рівню небезпеки реагування, а також залежно від ситуації, яка складається. *Поліцейський може:*

- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до застосування спеціальних засобів;
- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до використання вогнепальної зброї;
- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до застосування вогнепальної зброї;
- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до активного застосування вогнепальної зброї;
- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до застосування фізичної сили;
- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до використання вогнепальної зброї;
- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до застосування вогнепальної зброї;

- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до активного застосування вогнепальної зброї;
- припинити використання вогнепальної зброї та перейти до застосування фізичної сили;
- припинити використання вогнепальної зброї та перейти до застосування спеціальних засобів;
- припинити використання вогнепальної зброї та перейти до активного застосування вогнепальної зброї;
- припинити застосування вогнепальної зброї та здійснити перехід до застосування фізичної сили;
- припинити застосування вогнепальної зброї та здійснити перехід до застосування спеціальних засобів;
- припинити застосування вогнепальної зброї та здійснити перехід до використання фізичної сили;
- здійснити перехід до активного застосування вогнепальної зброї.

Поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

Про застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї та наслідки цього поліцейський має письмово (рапортом) повідомити свого керівника. У разі нанесення особі тілесних ушкоджень, а також активного застосування вогнепальної зброї поліцейський зобов'язаний здійснити таке повідомлення негайно, а керівник, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

Перелік спеціальних засобів, які може/повинен застосувати поліцейський, наведений у ч. 4 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію», є вичерпним та може бути розділений на групи:

- засоби, придатні для захисту людини від ураження різними предметами (у тому числі зброєю);
- засоби тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника);
- засоби пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують.

До переліку спеціальних засобів не включено елементи однострою поліцейського, засоби індивідуального захисту, а також прилади (пристрої), які мають однакові із спеціальними засобами властивості (призначення), але не включені до норм забезпечення підрозділів поліції спеціальними засобами та вогнепальною зброєю, що мають бути визначені наказом Міністра внутрішніх справ України (Закон України «Про Національну поліцію», ст. 16, ч. 1, п. 2, 7).

II. ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ.

Стаття 43. Порядок застосування поліцейських заходів примусу

1. Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є не виправданим або неможливим.

2. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку.

3. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

4. Поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

5. Заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо.

Коментар:

Жінки з явними ознаками вагітності: до цієї категорії слід віднести осіб жіночої статі, які за суб'єктивними ознаками (збільшений живіт) сприймаються працівником поліції як вагітні.

Малолітні особи. Визначення малолітньої особи надається в Цивільному кодексі України. Враховуючи процеси, що прискорюють розвиток молоді, особами, що через малолітній вік не можуть створювати небезпеку для життя і здоров'я, вважаються ті, які не досягли 14-річного віку. Таким чином, до цієї категорії слід віднести тих осіб, які за суб'єктивними ознаками сприймаються працівником поліції як такі, які не досягли 14-річного віку.

Особи з явними ознаками обмежених можливостей. Особами з явними ознаками обмежених можливостей є такі, які внаслідок відсутності або ушкодження будь-якого органу, втрати його функції, а також вродженої вади чи хвороби не можуть створювати небезпеку для життя та здоров'я громадян і працівників поліції.

Особи з явними ознаками старості. Нормативні акти не визнають юридичної норми, переступивши яку, громадяни України вважаються старими. При цьому слід врахувати демографічні та соціальні фактори. Виходячи з цього, до осіб з ознаками старості належать особи, які сприймаються працівником поліції такими, що внаслідок вікових змін неспроможні створювати небезпеку для життя та здоров'я громадян і працівників поліції.

Принципи застосування поліцією заходів примусу, процедурні аспекти та обмеження щодо інтенсивності застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї поліцейськими визначено у таких документах:

1. Резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку»;

2. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Декларація про поліцію».

Застосування поліцейських заходів примусу здійснюється з єдиною метою та за єдиним порядком незалежно від виду примусового заходу.

Застосуванню примусового заходу передують прибуття на місце події поліцейського та визначення ним превентивного

поліцейського заходу, який має забезпечити публічний порядок та безпеку, й підстави для його проведення. Завдяки позитивній аргументації та впевненій позиції мета заходу може бути досягнутою без спротиву з боку правопорушника та інших осіб, що перебувають на місці події. Якщо перебування поліцейського на місці події не забезпечує проведення поліцейського заходу, правопорушник не виконує команд поліцейського, але не вдається до активної протидії законним вимогам поліцейського, не становить загрози та не опирається контролюючим діям поліцейського (пасивний опір), поліцейський має попередити правопорушника про відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків (ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а також про можливість застосування до нього фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї у разі продовження протиправної поведінки.

Поліцейський має надати правопорушнику достатньо часу для сприйняття та виконання законної вимоги поліцейського, а також для припинення пасивного опору та демонстрації відсутності спротиву з його боку. З метою перевірки виконання правопорушником законних вимог поліцейського, забезпечення особистої безпеки поліцейського та оточуючих, а також за відсутності опору, поліцейський повинен/може запропонувати порушнику проведення превентивного поліцейського заходу «Поверхнева перевірка» згідно з вимогами ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію».

Поверхнева перевірка правопорушника у разі демонстрації ним пасивного опору, а також з метою забезпечення особистої безпеки поліцейського та оточуючих, може проводитися з дотриманням методів фізичного контролю (методів досягнення поступливості або виключення можливості завдання шкоди особою за допомогою технік больового контролю) без застосування до правопорушника фізичної сили.

Якщо перебування поліцейського на місці події не забезпечує проведення поліцейського заходу, правопорушник намагається втекти, опирається затриманню, намагається уникати фізичного контролю з боку поліцейського, демонструючи при цьому

невербальні сигнали (рухи, дії), що вказують на схильність або готовність посилювати опір затриманню (активний опір), поліцейський має ще раз попередити правопорушника про відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків (ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а також про можливість застосування до нього фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї у разі продовження протиправної поведінки.

З метою надання правопорушнику часу для виконання законної вимоги поліцейського, а також для демонстрації припинення ним активного опору й відсутності подальшого спротиву з боку правопорушника чи оточуючих, поліцейський може/повинен привести у готовність спеціальні засоби тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника) або спеціальні засоби пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї.

До способу подолання активного опору з боку правопорушника слід також віднести застосування поліцейським вогнепальної зброї – оголення вогнепальної зброї, приведення її до бойової готовності та спрямування у бік правопорушника (демонстрація вогнепальної зброї) як попередження особи про можливість її активного застосування. Спроба особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї є підставою для активного застосування вогнепальної зброї поліцейським.

Поліцейський уповноважений активно застосовувати вогнепальну зброю у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу не можна досягти іншими засобами. Поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогненебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності (Закон України «Про Національну поліцію», ст. 46, ч. 8-9).

Якщо перебування поліцейського на місці події, демонстрація ним приведення у готовність спеціальних засобів

чи демонстрація вогнепальної зброї не забезпечує проведення поліцейського заходу, правопорушник вдається до фізичних атак на поліцейського, демонструючи при цьому небажання їх припинити чи здійснити напад на інших людей (оточуючих, у тому числі інших поліцейських чи представників ЗМІ) або фізичні спроби завдати їм тілесних ушкоджень чи заподіяти смерть (агресивний опір), поліцейський з метою відбиття нападу має право застосувати фізичну силу, спеціальні засоби тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника) та спеціальні засоби пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї або вогнепальну зброю без надання правопорушникові часу на припинення своїх протиправних дій.

Після досягнення мети застосування заходів примусу поліцейські зобов'язані оцінити отримані порушником ушкодження та надати йому невідкладну медичну допомогу.

ІІІ. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ.

Стаття 46. Застосування вогнепальної зброї

1. Застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу.

2. Поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку.

3. Порядок зберігання і носіння вогнепальної зброї, що знаходиться в розпорядженні поліцейського, перелік вогнепальної зброї та боеприпасів, що використовуються в діяльності поліції, та норми їх належності встановлюються Міністром внутрішніх справ України.

4. Поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю:

1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю.

Коментар:

Критерії, які визначають наявність небезпеки для життя і здоров'я громадян, поширюються на поліцейських без винятків.

Мотиви нападу на поліцейського (хуліганські спонукання, уникнення затримання, заволодіння зброєю та ін.) не впливають на право застосовувати зброю.

Зброя може бути застосована тільки для припинення нападу на поліцейського, а не інших правопорушень проти поліцейського (злісної непокори законному розпорядженню або вимогам, ненасильницького опору тощо).

Не буде правомірним застосування вогнепальної зброї у випадках, коли можливе спричинення шкоди явно нерозмірне небезпеці нападу або обставинам захисту (наприклад застосування зброї у випадках нападу на поліцейського з боку старої тяжкохворої людини або особи, яка перебуває у стані сильного сп'яніння, що робить нереальним здійснення загрози). У таких випадках слід вирішувати службові завдання ненасильницьким шляхом або використовуючи фізичну силу і спеціальні засоби;

2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю.

Коментар:

Таким чином, озброєному захисту поліцейського від нападу, небезпечного для життя або здоров'я громадян, підлягає будь-яка особа, незалежно від моральних якостей, політичних поглядів, громадянства та будь-яких інших критеріїв;

3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі.

Коментар:

Згідно зі ст. 147 КК України захоплення заручників – це захоплення або утримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого, державної чи іншої установи, підприємства, організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Заручник може фізично утримуватися особою, яка здійснила захоплення (правопорушник ховається із заручником, висуває свої вимоги, а в разі їх невиконання погрожує застосуванням проти заручника зброї чи інших насильницьких дій), в будь-якому приміщенні, транспортному засобі, контейнері, на ділянці землі до виконання висунутих злочинцем вимог.

Застосування вогнепальної зброї допускається тільки проти тих осіб, які безпосередньо беруть участь у захопленні заручників або своїми діями будь-яким чином негативно впливають на стан здоров'я заручників;

4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення.

Коментар:

Особи, що вчиняють напад на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, своїми діями ставлять під загрозу нормальний ритм роботи установ, підприємств, організацій, іноді цілих галузей народного господарства, населених пунктів, регіонів, завдають шкоди майну, загрожують життю та здоров'ю громадян.

Під нападом слід розуміти насильницькі дії, які виражаються у вторгненні, тобто відкритому проникненні до приміщення всупереч встановленому режиму роботи об'єкта, діючим правилам пропускнуго режиму, вимогам посадових осіб або волі осіб, які в цих приміщеннях мешкають.

Нападом також слід вважати насильницькі дії, не пов'язанні з вторгненням у приміщення, але спрямовані на його пошкодження або знищення.

При вирішенні питання про застосування вогнепальної зброї за умов, вказаних у пп. 4 п. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», не має значення мета, з якою було здійснено напад, та інші кваліфікуючі обставини (озброєність нападників, їх кількість тощо). Зі змісту статті виходить, що напад може поєднаний із заволодінням майном, так і без нього.

Застосування вогнепальної зброї правомірне лише під час наявного нападу, тобто такого, якій відбувається в межах якогось часу. Він починається з безпосередньої реальної загрози його виконання і закінчується у момент припинення його захистом або тим, хто посягає.

Поліцейський, який застосовує зброю для відбиття нападу, має не лише передбачити його неминучість, а й усвідомлювати необхідність вжиття захисних дій.

Суб'єктивне уявлення поліцейським про початок нападу має ґрунтуватися на врахуванні фактичних обставин конкретного випадку. При оцінці небезпечного стану особи, яка відбиває напад, слід урахувати реальність негайного переходу загрози в напад.

Право на відбиття нападу виникає не лише в момент суспільно небезпечного посягання, а й за наявності реальної загрози нападу.

Напад не перестає бути наявним, якщо він лише зупинений і в кожному мить може розпочатися знову. Напад вважається закінченим, якщо він перерваний захистом або припинений тим, хто його спричинив;

5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти.

Коментар:

Закон обумовлює можливість застосування вогнепальної зброї поліцейським проти особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину, наявністю таких обставин:

1. Поліцейський особисто застав особу при вчиненні злочину. Застосування вогнепальної зброї поліцейським на підставі свідчень потерпілих і свідків (навіть у тому разі, коли вони прямо вказали на особу як на ту, що вчинила злочин) не може бути визнано правомірним.

2. Особа, яка вчинила або вчиняла тяжкий злочин на очах поліцейського намагається втекти, тобто залишити місце події, в тому числі за допомогою транспортного засобу, або ще до затримання поліцейським, або будучи затриманою, здійснити спробу втекти під час доставляння в територіальні органи поліції чи перебування там у період, необхідний для прийняття рішення в установленому порядку про її затримання.

3. Обставини події дають поліцейському підстави вважати, що ця особа тільки що вчинила, вчиняє або робить замах на тяжкий злочин.

Поняття тяжкого злочину міститься в пункті 4 ст. 12 КК України.

- тяжким є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 10 років.

- особливо тяжким є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне ув'язнення.

Закон не вимагає від поліцейського, якій застав особу при вчиненні тяжкого злочину, вичерпної юридичної кваліфікації цього злочину, але в усіх випадках необхідно, щоб поліцейський, приймаючи рішення про застосування зброї проти особи, яку він застав при вчиненні злочину, був впевнений, що в діях особи, яка затримується, містяться ознаки будь-якого тяжкого злочину;

б) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського.

Коментар:

Збройний опір поліцейському є самостійною підставою для застосування ним зброї.

Збройний опір – це активна протидія будь-якої особи здійсненню поліцейським своїх службових повноважень, поєднана із застосуванням чи загрозою застосування вогнепальної, холодної зброї, а також інших речей і предметів в якості зброї.

Зброя – це предмети та пристрої, призначені для влучання в живу ціль, що не мають іншого призначення.

Вогнепальна зброя – це будь-яка зброя, вражаючи якості якої обумовлюються дією снаряда, що отримує прискорення силою порохових газів.

До предметів, які використовують правопорушники при здійсненні опору в якості зброї, можна віднести ті, якими можна нанести тілесні ушкодження, небезпечні для життя та здоров'я людини. Як свідчить практика, ними можуть бути: камінь, палиця, пляшка, кухонний ніж, вила, лом, сокира, лопата, молоток, шило, велосипедний ланцюг, лезо, газовий пістолет, сильнодіючі шкідливі хімічні речовини, інші предмети та механізми.

Водночас не можуть розглядатися як предмети, застосовані в якості зброї: відро, сумка, взуття, книга тощо, навіть у тому разі, коли ними були нанесені удари поліцейському.

Збройним слід вважати і такий опір, який здійснюється із застосуванням завідомо непридатної зброї або її імітаторами,

якщо в обстановці, що склалася, поліцейський не міг і не повинен був сприймати їх як непридатну або імітаційну зброю.

Втеча з-під варти є злочином, який передбачає ст. 393 КК України (Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти).

За змістом ст. 393 КК України не має значення вид злочину, у зв'язку з яким особа перебуває під вартою.

Під особою, яка намагається втекти з-під варти, слід розуміти особу, яка була засуджена до позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні. Установами для утримання осіб, щодо яких запобіжним заходом обрано взяття під варту, є слідчі ізолятори Державної пенітенціарної служби, СБУ. В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового утримання або на гауптвахті Військової служби правопорядку у ЗСУ (ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення»).

Під втечею розуміється самовільне залишення особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або перебуває під вартою як підозрювана, обвинувачена чи підсудна, місця, де вона знаходиться, з метою постійного чи тимчасового ухилення від подальшого перебування в ньому.

Втечею з-під варти вважаються дії, коли:

а) засуджений до позбавлення волі, який перебуває за місцем позбавлення волі (під час відправлення етапом, виконання робіт поза зоною колонії тощо), втікає з-під конвою, а у випадках, коли згідно зі ст. 78 ВТК, має дозвіл на пересування за межами колонії без конвою, залишає маршрут пересування і не повертається до колонії;

б) особа, яка затримується при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні, згідно зі ст. 207, 209, 210 КПК України або якій під час кримінального провадження обрано запобіжні заходи, передбачені ст. 508 КПК України залишає ізолятор тимчасового утримання, слідчий ізолятор Державної пенітенціарної служби чи звільняється у зв'язку з затриманням у Військовій службі правопорядку у ЗСУ, втікає з під-конвою, з кабінету слідчого, при проведенні слідчих дій на місцевості, залишає зал суду тощо;

в) суб'єкт залишає установу, де відповідно до закону перебувають засуджені до цього виду покарання: виховно-трудові колонії, виправно-трудові колонії, тюрми, лікарні для ув'язнення, транзитно-пересильні підрозділи.

Під залишенням місця тримання або перебування під охороною слід розуміти навмисне самовільне перетинання (подолання) лінії охорони з метою втечі з-під варти.

Згідно із рекомендаціями МВС України щодо застосування вогнепальної зброї поліцейськими при припиненні втеч, осіб взятих під варту, відбиття групових нападів злочинців і звільненні заручників лінією охорони вважається:

- *в ізоляторі тимчасового тримання* – стеля, вікна, двері камер і приміщень, огорожа двору для прогулянок і контрольно-пропускного пункту;
- *у залі судового засідання* – стіни, підлога, стеля, двері та вікна зали і кімнати судового засідання;
- *у камері для тримання підсудних (засуджених)* – стіни, стеля, підлога, вікна та двері камери;
- *у кабінеті працівника слідчого, слідчого-судді, прокурора або іншому приміщенні* – стіни, стеля, підлога, вікна, двері;
- *під час конвоювання у легковому автомобілі* – салон автомобіля;
- *під час конвоювання у вантажному автомобілі* – борти і підлога кузова;
- *під час конвоювання у спеціальному автомобілі* – стіни, стела, підлога, двері камери;
- *під час конвоювання у залізничному пасажирському вагоні* – стіни, стеля, підлога, вікно, двері купе;
- *під час конвоювання літаком (гелікоптером)* – салон, двері (люки);
- *під час конвоювання на гужовому транспорті або пішки* – умовна лінія розміщення найближчих до колони конвоїрів.

Якщо втеча супроводжується нападом на поліцейського, що загрожує життю чи здоров'ю, він застосовує вогнепальну зброю згідно із пп. 1 п. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію».

Вогнепальна зброя для припинення втечі з-під варти може бути застосована лише у тому випадку, коли особі, що здійснює

втечу, відомо про взяття її під варту в передбаченому законом порядку.

Вогнепальна зброя не може бути застосована проти особи, якщо їй не оголошена постанова, протокол або інші документи, в яких зафіксовано рішення уповноважених на те органів або посадових осіб про її затримання чи взяття під варту, якщо для цього не має інших підстав.

Закон надає поліцейському право застосовувати зброю для припинення тільки такої втечі, яка відбувається в них на очах. Зброя може застосовуватися з початку втечі до того моменту, коли особа буде затримана або, навпаки буде втрачена з поля зору поліцейського (на це прямо вказано в нормі Закону: «для затримання особи, яка намагається втекти з-під варти», а не «втекла з-під варти»).

Вогнепальна зброя може бути застосована для затримання особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського. Загроза життю та здоров'ю поліцейському не може бути не розцінена як напад на нього. Особливості застосування зброї при нападі на поліцейського розглянуті в коментарі до пп. 1 п. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»;

7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського.

Коментар:

Транспортний засіб – це пристрій, призначений для перевезення людей або вантажу, а також такий, на якому встановлено спеціальне обладнання або механізм (п. 1.10 Правил дорожнього руху). Поняттям «транспортний засіб» охоплюються як механічні, так і будь-які інші транспортні засоби.

Закон України «Про Національну поліцію» дозволяє поліцейському застосовувати вогнепальну зброю для зупинки будь-яких транспортних засобів, незалежно від їх відомчої належності, перебування в момент застосування зброї, інших обставин.

Однак слід врахувати, що пп. 5 п. 4 ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» забороняє застосовувати засоби примусової зупинки транспорту для примусової зупинки мотоциклів,

мотоколясок, моторолерів, мопедів, транспортного засобу, що здійснює пасажирські перевезення, а також застосовувати такі засоби на гірських шляхах або ділянках шляхів з обмеженою видимістю, залізничних переїздах, мостах, шляхопроводах, естакадах, у тунелях.

При застосуванні спеціальних засобів і зброї за умов, викладених у цій нормі, є дуже високий ризик тяжких наслідків, і тому поліцейський, виходячи з принципу спричинення найменшої шкоди, слід дотримуватися викладених обмежень.

Застосовуючи вогнепальну зброю відповідно до пп. 7 п. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський зобов'язаний вжити всі можливі заходи, щоб не влучити у водія та пасажирів, а також в оточуючих. Стрільбу в цьому випадку слід вести, як правило, з близької відстані по колесах транспортного засобу чи його двигуну, що переслідується, так, щоб умови застосування вогнепальної зброї гарантували особисту безпеку водіям і пасажирам. Найбільш оптимальними умовами застосування зброї в даному випадку є:

- рівна, пряма ділянка дороги;
- відсутність зустрічного транспорту та пішоходів;
- можливість безпечного з'їзду на узбіччя.

У законі прямо вказано, що вогнепальна зброя для зупинки транспортного засобу може бути застосована тільки шляхом його пошкодження, тобто поліцейський не повинен застосовувати зброю, якщо не впевнений, що не зможе це зробити без ризику нанесення вогнепального поранення людям, які перебувають у транспортному засобі, що переслідується, та оточуючим.

Разом з тим поліцейський, якій правомірно застосував зброю для зупинки транспортного засобу, не повинен, на наш погляд, нести відповідальність за смерть і тілесні ушкодження водія, майнову шкоду, що настала внаслідок перевертання, наїзду транспортного засобу, який вийшов з-під контролю цього водія.

Поліцейський, що зупиняє за допомогою вогнепальної зброї транспортний засіб і влучив при цьому у водія, нестиме відповідальність за необережний злочин, за винятком випадків, коли він не повинен був і не міг передбачити таких наслідків. Наприклад, коли куля рикошетом від колеса автомобіля влучає у водія,

коли постріл відбувся в момент різкого маневру транспортного засобу, якій переслідується, або в момент наїзду транспортного засобу поліцейського на перешкоду, внаслідок чого поліцейський не може передбачити зміну напрямку кулі.

Якщо водій транспортного засобу маневруванням останнього притискує на швидкості автомобіль поліцейського до кювета або перешкоди, останній має право застосувати зброю відповідно до пп. 1 п. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію».

5. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки після попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання заходу примусу, визначеного цією статтею.

Коментар:

У п. 5 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» прописано, що поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки після попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання заходу примусу, визначеного цією статтею, а тому в даному випадку ми фактично керуємося нормою передбаченою п. 1 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію».

6. Застосування вогнепальної зброї без попередження допускається:

1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;

2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;

3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;

4) якщо особа чинить збройний опір;

5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

Коментар:

В п. 6 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» прописано більші повноваження поліцейського при застосуванні зброї без попередження враховуючи ті обставини, що внаслідок

невчасного застосування або незастосування сили можуть настати тяжкі наслідки (загибель людей, вибух, пожежа, катастрофа на залізничному транспорті). У таких випадках злочинець не може не усвідомлювати, що його злочинні дії можуть бути припиненні з нанесенням йому шкоди, аж до заподіяння смерті.

7. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу.

8. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю в разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами.

Коментар:

Таким чином виконання покладених на поліцію обов'язків із застосуванням вогнепальної зброї допускається тільки в тих випадках, коли ненасильницькі заходи вичерпані й не принесли позитивного результату або коли обставини свідчать про те, що ненасильницькі методи не дадуть позитивного результату.

Спричинення особі шкоди, тілесних ушкоджень і заподіяння смерті, не є метою застосування вогнепальної зброї. Метою її застосування має бути припинення злочинного посягання, затримання особи, яка його вчинила, або попередження шкідливих наслідків, що загрожують життю та здоров'ю громадян чи поліцейському.

У випадках, коли ситуація все ж таки примушує поліцейського застосовувати вогнепальну зброю, коли поліцейський змушений стріляти в людину, він повинен прагнути зберегти їй життя.

Водночас за наявності підстав застосування сили допускається спричинення особі, яка затримується, будь-якої шкоди, аж до позбавлення її життя.

Тому поліцейський, який застосував, вогнепальну зброю (з дотриманням усіх інших вимог закону) і прагнучи, але не зміг уникнути смерті особи (наприклад, стріляв по ногах, але влучив у життєво важливий орган), не несе за це жодної юридичної відповідальності.

Мінімум можливості спричинення шкоди – це така мінімальна шкода, без нанесення якої виконання покладених на поліцію

завдань є неможливим. У деяких випадках спричинення смерті й буде тією мінімальною шкодою, яка може запобігти більш серйозним наслідкам. Так, поліцейський не нестиме відповідальності за вбивство злочинця з вогнепальної зброї, який погрожує розпорою заложнику або вибухом гранати, що знаходиться в його руці.

9. Поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності.

Коментар:

Під іншими особами слід розуміти всіх осіб, за винятком тих, проти кого є підстави до застосування зброї.

Під вогнебезпечними та вибухонебезпечними місцями слід розуміти такі місця в яких внаслідок застосування зброї можуть статися пожежі чи вибухи. До таких місць слід віднести: заправні станції, трансформаторні, підприємства хімічної промисловості та ін.

При цьому слід наголосити, що поліцейський, як і всі громадяни, має право на необхідну оборону, незалежно від того, в якому місці він перебуває, а також чи знаходяться навколо нього інші (сторонні, не причетні до скоєння злочину) особи. Поліцейський, що застосував зброю для припинення загрози життю та здоров'я навіть у багатолюдному місці, не може нести кримінальну відповідальність за умови, якщо вжив заходів для того, аби шкода, спричинена внаслідок його дій, не була надмірною та не була нанесена стороннім особам.

10. Поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомляти свого керівника про застосування вогнепальної зброї, а також негайно повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

Коментар:

У п. 10 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», як і в п. 2 ст. 44, п. 6 ст. 45 передбачено, що поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомити свого керівника про застосування до особи вогнепальної зброї засобу.

Якщо поліцейський заподіяв особі поранення або каліцтво внаслідок застосування до неї вогнепальної зброї, керівник такого поліцейського зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного прокурора про завдання особі тілесних ушкоджень унаслідок застосування вогнепальної зброї.

У законі не вказано, протягом якого часу поліцейський повинен повідомити свого керівника, зрозуміло, що він подає рапорт після закінчення служби, якщо це не було зроблено під час служби.

У рапорті мають бути відображені:

- підстави застосування вогнепальної зброї;
- обставини їх застосування (місце, час, наявність людей на місці події, кількість співробітників поліції, що застосовували силу);
- правопорушення, які вчинила особа;
- відомості про осіб, проти яких було застосовано силу, наслідки її застосування;
- дані про можливих свідків, допомога, надана потерпілим.

Поліцейський своїм рапортом, спираючись на конкретні обставини справи, по суті, має довести, що обставини давали йому право застосовувати вогнепальну зброю.

При смертельному наслідку необхідно забезпечити охорону тіла вбитого й обстановки події до прибуття інших поліцейських (СОГ) чи прокуратури. З прибуттям в територіальний орган поліції слід доповісти рапортом своєму керівникові про застосування вогнепальної зброї, вказавши, коли, де, які та за яких обставин використовувалася вогнепальна зброя, до яких наслідків це призвело, надання потерпілому медичної допомоги.

Якщо неможливо безпосередньо повідомити прокурора через свого керівника, це має бути зроблено через чергового. Такі дії обумовлені тим, що представники прокуратури, яким підслідні справи про злочини, скоєні поліцейськими, повинні мати можливість своєчасно прибути на місце події для його огляду. Повідомляють прокурора, як правило, телефоном.

Поліцейський, який застосував вогнепальну зброю, не несе за свої дії відповідальність навіть при заподіяні громадянам шкоди, якщо він діяв відповідно до закону.

Кримінальна відповідальність поліцейського настає у випадках, коли він:

- застосував вогнепальну зброю для скоєння злочину (за відповідними статтями КК України);
- порушив вимоги закону про необхідну оборону та крайню необхідність.

Перевищенням меж необхідної оборони вважається перевищенням повноважень із застосування сили.

Якщо дії поліцейського не підпадають під жодну статтю КК України, але при застосуванні вогнепальної зброї, ним було порушено вимоги ст.ст. 43, 46 Закону України «Про Національну поліцію», він має бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

Перевищення повноважень щодо застосування сили встановлюється під час службового розслідування.

11. Поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування.

Коментар:

У п. 11 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейському дозволено вчасно підготуватися до припинення злочинних дій у випадках, коли обставини, що склалися, свідчать про те, що може виникнути потреба до застосування вогнепальної зброї.

Приведення вогнепальної зброї у готовність – це послідовне виконання комплексу дій, після яких можна вести вогонь без перешкод (діставання зброї з кобури, зняття її з запобіжника та досилання патрону в патронник).

12. Під час затримання осіб, щодо яких у поліцейського виникла підозра у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також під час перевірки документів у таких осіб поліцейський може привести в готовність вогнепальну зброю та попередити особу про можливість її застосування.

Спроба особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї є підставою для застосування вогнепальної зброї поліцейським.

Коментар:

У 1 частині п. 12 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліцейський під час затримання осіб, щодо яких у нього виникла підозра у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також під час перевірки документів у таких осіб поліцейський може привести в готовність вогнепальну зброю та попередити особу про можливість її застосування.

Оголення зброї – це таке положення зброї, коли вона знаходиться в руці поліцейського та її бачать оточуючі.

Злочинець – це особа, яка визнана судом винною у скоєнні злочину.

Правопорушник – особа, яка скоїла правопорушення.

Особа може бути запідозрена у скоєнні злочину на підставі достовірних обставин. Такими визнаються обставини, коли:

- цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;
- коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його помешканні виявленні явні сліди злочину.

За наявності інших даних про винність особи у скоєнні злочину допустимо оголосити вогнепальну зброю та привести її в готовність, коли особа, яку затримують, намагається втекти.

Затримання правопорушників, злочинців, осіб, що запідозрені у скоєнні злочину, може перерости у відкрите протистояння, до якого поліцейський повинен бути готовим (наприклад, у випадках перевірки документів). Після того як поліцейський оголосить вогнепальну зброю, він повинен контролювати ситуацію, не допускати спроб заволодіти зброєю.

Ч. 2 п. 12 ст. 46 надає право поліцейському встановлювати так звану «зону безпеки», тобто утримувати особу, щодо якої можуть виникнути підстави застосування вогнепальної зброї, на певній відстані на період її затримання, перевірки документів та доставляння особи, яка затримана, в територіальний підрозділ поліції. Це обумовлене тим, що перебування поліцейського на малій відстані не може гарантувати йому особистої безпеки в разі нападу правопорушника.

У законі не вказано, на якій відстані поліцейський має утримувати правопорушника. Аналіз ситуацій затримання правопорушників дозволяє зробити висновок про те, що треба утримувати особу, яка затримується, на відстані 5–7 метрів (дистанція повинна бути більша за ту, з якої можна провести атаку), в умовах обмеженого простору поліцейський повинен контролювати ситуацію за допомогою фізичного контролю або спеціальних засобів, тому що оголена вогнепальна зброя на малій відстані може бути відібрана правопорушником за допомогою прийомів.

Спроба особи, що затримується поліцейським з оголеною вогнепальною зброєю, наблизитись до нього, скоротивши при цьому вказану ним відстань або доторкнутись до зброї, дає працівнику поліції право застосовувати вогнепальну зброю.

Для того щоб у таких випадках застосування зброї було законним, особа, яка затримується, повинна бачити або знати (з попередження поліцейським або інших джерел), що затримується поліцейським під загрозою застосування вогнепальної зброї. Вимоги поліцейського про те, щоб особа, яка затримується, залишалася на місці і не наближалась, скоротивши при цьому зазначену поліцейським відстань, мають бути чіткими, ясними, зрозумілими особі, яка затримується. Ця особа попереджається про те, що в разі невиконання цих вимог проти неї буде застосовано вогнепальну зброю.

Наближення особи, яка затримується, до поліцейського після попередження не може не розцінюватись як напад, небезпечний для життя і здоров'я поліцейського. Це не може бути незрозумілим для особи, що затримується. Тому закон переносить весь ризик непоправних наслідків на таку особу.

13. Поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб.

Коментар:

У п. 13 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» закон надає право поліцейським використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для

знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб.

Закон не називає випадків, в яких допомога може викликатися пострілами зі зброї. Виклик допомоги може бути здійснений на законних підставах у випадках, коли кому-небудь загрожує небезпека, при припиненні злочинних дій і затримання злочинців.

Використовуючи зброю для виклику допомоги, поліцейський, зрозуміло, розраховує не лише на допомогу громадян та інших поліцейських, а й на те, що злочинці чи правопорушники припинять свої дії.

Постріли з вогнепальної зброї для подання сигналу тривоги проводяться в безпечному для оточуючих напрямку, як правило такі постріли здійснюються вгору під кутом 45–60° чи в поверхню, яка може прийняти кулю – стовбур дерева, земля.

Закон дає право використовувати вогнепальну зброю для ураження небезпечних тварин, які спричиняють громадянам і поліцейським тілесні ушкодження або є загроза заподіяння таких ушкоджень. Не має значення, де виникли підстави використання вогнепальної зброї, є тварина чиеюсь власністю чи ні, занесена вона до Червоної книги чи ні.

Правові підстави використання вогнепальної зброї виникають уже тоді, коли тварина (найчастіше без повідця та намордника) кидається на людей, незалежно від того, знаходиться хазяїн тварини поруч чи ні. У випадках коли хазяїн дає команду тварині, після якої вона атакує поліцейського та людей, жодних сумнівів у правомірності використання зброї бути не може.

Керівні принципи застосування поліцією вогнепальної зброї, процедурні аспекти та обмеження щодо інтенсивності використання та застосування вогнепальної зброї поліцейськими визначено в таких документах:

Резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку»;

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Декларація про поліцію».

5.4. НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОBOB'ЯЗКІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ

Надзвичайна ситуація – це обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, що означає порушення нормальних умов життєдіяльності населення, спричиненим катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, та яка призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, значної кількості загиблих і постраждалих, та в якій певна категорія осіб, відповідно до чинного законодавства України та функціональних обов'язків, має надавати першу домедичну допомогу.

Надання домедичної допомоги під час надзвичайної ситуації є основною запорукою врятування життя пораненому. Аналіз причин загибелі під час надзвичайних ситуацій вказує на те, що значну їх частину можна було б врятувати при своєчасному та якісному наданні домедичної допомоги.

Розглядаючи питання надання домедичної допомоги особливу увагу необхідно приділити особам які опиняються першими на місці події.

Перший на місці події – це особа/особи, що прибули на місце події як індивідуально, так і в складі груп до появи професійних медичних працівників. Перший на місці події – це людина, що виконує базові маніпуляції для порятунку життя постраждалого з використанням мінімального набору обладнання або за його повної відсутності. Саме до такої категорії «Перший на місці події» відноситься і поліцейські, які відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» та за своїми обов'язками повинні надавати домедичну допомогу постраждалим.

Велике значення при цьому, має підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації правоохоронців, військовослужбовців та працівників оперативно-рятувальних служб, метою якої є надання їм теоретичних знань і освоєння ними практичних навичок з основ підтримки життя (базова допомога), що відповідає окремим положенням міжнародних програм BLS (basic

life support) – базові реанімаційні заходи, PBLS (pediatric basic life support) базові реанімаційні заходи у дітей, Bcon (bleeding control) – надання домедичної допомоги при масивній кровотечі, ITLS (international trauma life support) / PHTLS (prehospital trauma life support) – надання допомоги травмованим на догоспітальному етапі, а також TCCC (Tactical Combat Casualty Care) – тактика надання допомоги постраждалим в бою.

Також зазначена категорія працівників має знати базові поняття про будову тіла людини і роботу органів та систем, а також основні принципи і навички, необхідні для оцінки стану постраждалого і надання домедичної допомоги в екстремальних умовах.

Терміни, визначення та статистичні дані

Домедична допомога – це невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи.

Особи, які в силу своїх службових обов'язків надають домедичну допомогу потерпілим і пораненим:

Парамедик – немедичний працівник, який пройшов спеціальну підготовку з питань надання невідкладної допомоги за 160-годинною навчально-тренувальною програмою при спеціальному навчально-тренувальному центрі і відповідно до чинного законодавства проходить відповідну перепідготовку.

Рятувальник – немедичний працівник, який пройшов спеціальну підготовку з питань надання невідкладної допомоги за 40-годинною навчально-тренувальною програмою при спеціальному навчально-тренувальному центрі і відповідно до чинного законодавства проходить відповідну перепідготовку.

Поліцейський – немедичний працівник, який пройшов спеціальну підготовку з питань надання невідкладної допомоги

за 40-годинною навчально-тренувальною програмою при спеціальному навчально-тренувальному центрі і відповідно до чинного законодавства проходить відповідну перепідготовку.

Екстрений медичний технік – немедичний працівник який може працювати в складі бригади ЕМД, та пройшов спеціальну підготовку з питань надання невідкладної допомоги за 160-годинною навчально-тренувальною програмою при спеціальному навчально-тренувальному центрі і відповідно до чинного законодавства проходить відповідну перепідготовку.

Екстрена медична допомога – медична допомога, яка здійснюється працівниками системи екстреної медичної допомоги у невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходах, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я.

Невідкладний стан людини – Раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин.

Зони, які умовно виділяють на полі бою (або у районі надзвичайної ситуації):

- **червона зона – «гаряча»** – допомога в умовах дії прямої загрози, що відповідає зоні надання допомоги постраждалим в умовах дії безпосередньої небезпеки (обстріл, ДТП, задимлення автомобіля, вибух тощо);

- **жовта зона – «тепла»** – допомога в умовах дії непрямой загрози, котра відповідає зоні надання допомоги за межами дії безпосередньої загрози, але з ризиком її виникнення (укриття, узбіччя проїжджої частини, територія неподалік зони ведення вогню чи надзвичайної ситуації);

- **зелена зона – «холодна»** – допомога за умови відсутності загрози та проведення евакуації або госпіталізації, що відповідає зоні безпечного місця, яке потенційно не може стати загрозливим (де можуть працювати медики).

Аптечка АМЗІ (ІФАК) – аптечка медична загальновійськова індивідуальна.

Алгоритм надання допомоги – порядок дій який застосовується під час надання домедичної допомоги (як правило рекомендований на рівні підзаконного нормативного акту або наказу).

Протокол ТССС (Tactical Combat Casualty Care) – загальний протокол надання допомоги постраждалим в бою. Стандарти ТССС розроблені комітетом ТССС. На даний час збройні сили, де впроваджено систему навчання відповідно до рекомендацій ТССС (країни НАТО, їх союзники, інші), згідно останніх аналітичних даних мають найкращу за їх історію систему надання домедичної допомоги та евакуації під час бойових дій. Дотримання рекомендацій дають можливість залишитись живими максимальній кількості поранених військових. Цілями ТССС є:

- завершити місію;
- надати допомогу пораненому;
- запобігти додаткових травм у військовослужбовців.

Алгоритм MARCH – застосовується для оцінки стану потерпілого як при первинному, так і при вторинному огляді:

М – Massive Bleeding, масивна кровотеча – здійснюється пошук джерел критичної кровотечі з наступним накладанням турнікету або джгута. Як правило, критична кровотеча виникає при пошкодженні артерій середнього і великого діаметру. Кровотеча при травматичній ампутації кінцівок завжди є критичною. Ознаки критичної кровотечі: витікання крові з рани струменем, пляма крові на літньому одязі діаметром 20 см і більше, на зимовому одязі пляма будь-якого діаметру є ознакою критичної кровотечі;

А – Airway, дихальні шляхи – визначають наявність дихання у пораненого за правилом «чую, бачу, відчуваю», прохідність дихальних шляхів, виконують прийом Сафара для відкриття дихальних шляхів, переводять пораненого у бокове положення, встановлюють назофарінгеальну трубку;

R – Respiration, дихання – визначення частоти дихання, наявність проникаючих поранень грудної клітки, симптоми напруженого пневмотораксу (задишка більше 30 за хв, наповнення шийних вен, зміщення трахеї у здоровий бік, випинання міжреберних проміжків, та ін.) При необхідності проводиться голкова декомпресія, накладання оклюзійних пов'язок на грудну клітку;

C – Circulation, кровообіг – визначення пульсу на магістральних судинах (сонна артерія) і встановлюється його частота. Проводиться тест наповнення капілярів: при натисканні на нігтьову пластинку її рожевий колір повинен відновитися не менш, ніж за 2 с, визначається колір шкіри та видимих слизових.;

H – Head injury / Hypothermia, черепно-мозкова травма / гіпотермія. Наявність чи відсутність.

Оцінка свідомості за шкалою AVPU

A – ALERT – повністю у свідомості, може самостійно ходити.

V – VOICE – реагує на голос.

P – PAIN – реагує на біль.

U – UNRESPONSIVE – не реагує, тобто повністю без свідомості.

Результати заносять у карту пораненого.

Загальна статистика смертності під час бойових дій та надзвичайних ситуацій.

1.1. Структура смертності в умовах бойових дій та надзвичайних ситуацій.

31 % – проникаюче поранення голови;

25 % – тяжке поранення чи травма тулубу, що не підлягає лікуванню за допомогою хірургічного втручання;

10 % – травма, що потенційно підлягає лікуванню за допомогою хірургічного втручання;

9 % – крововтрата із ран після відриву кінцівок;

7 % – тяжка політравма, отримана внаслідок вибуху;

5 % – напружений пневмоторакс;

1 % – проблеми з прохідністю дихальних шляхів;

12 % – інші ускладнення і тяжкі травми.

5 % – смертей трапляються під час евакуації з поля бою до медичних закладів і пов'язані переважно з рановими інфекціями та ускладненнями від шоку.

Причини смерті на полі бою, яким можна запобігти – це превентивні смерті, яким можна було запобігти, надавши першу домедичну або медичну допомогу. Вони складають **7–15 %** від усіх причин смерті на полі бою.

Головними причинами превентивних смертей на полі бою є:

- 1) критична кровотеча – 60 %;
- 2) напружений пневмоторакс – 33 %;
- 3) порушення прохідності дихальних шляхів – 6 %.

I. ОБСЯГИ ТА ПРАВИЛА НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ.

1.1. Обсяги домедичної допомоги.

1.1.1. Надання домедичної допомоги в зоні прямої загрози (обстрілу).

В зоні прямої загрози (обстрілу) здійснюється самодопомога (за можливості потрібно самостійно надати собі допомогу, залишити червону зону та знайти тимчасове укриття). У цей час рятувальник ліквідує безпосередню загрозу.

У зоні прямої загрози здійснюють мінімальні рятувальні маніпуляції, оскільки ризик отримання додаткових травм постраждалим чи безпосереднє травмування співробітника поліції є надзвичайно високим (наприклад, унаслідок активності озброєних осіб, руху автотранспорту або чинників зовнішнього середовища – конструкцій будівель, що палають, дії токсичних речовин тощо).

У зоні прямої загрози працювати мають виключно працівники оперативно-рятувальних служб, таких як Державна служба надзвичайних ситуацій, Національна гвардія та Національна поліція України, військовослужбовці Збройних сил України, яких прирівнюють до рятувальників та які безпосередньо надають домедичну допомогу.

За умови прямої загрози пріоритетним є не надання допомоги постраждалому, а усунення та мінімізація наявної загрози для запобігання отримання ушкоджень іншими особами чи додаткового травмування постраждалого. Ключовим завданням під час надання допомоги в цій зоні є зупинка великої кровотечі та переміщення постраждалого в безпечну зону (зону укриття чи евакуації) для надання більш ґрунтовної домедичної допомоги.

У разі, якщо поліцейські прибули на місце події з одним постраждалим, який потребує домедичної допомоги, – її завжди надає один поліцейський, а інший відповідає за безпеку напарника, адже для правоохоронця тактична ситуація є важливішою, ніж медична. Якщо постраждалих декілька – можливим є варіант надання допомоги двома поліцейськими (йдеться про швидку евакуацію з місця події, а не виконання домедичних маніпуляцій, адже останні можуть призвести до втрати контролю над ситуацією та нових невинуватених ушкоджень).

Часто інформацію про подію чи характер травми можуть повідомити свідки події та перехожі, а отже, їх варто оперативно опитати (обставини, характер травми, час, додаткові деталі, що є значущими для надання допомоги);

1.1.2. Надання домедичної допомоги в зоні непрямой загрози (укриття).

В зоні непрямой загрози (укриття) під час обстеження та визначення обсягу надання допомоги важливе значення має контроль за тимчасовим припиненням кровотечі, забезпеченням прохідності дихальних шляхів, нормальною роботою дихальної системи та системи кровообігу, наданням допомоги в разі дорожньо-транспортної пригоди, черепно-мозкової травми, гіпотермії тощо. У цій зоні немає прямої загрози та передбачено захист місця надання допомоги. Водночас поліцейський має пам'ятати, що ситуація досить швидко може змінитися – слід постійно оцінювати ризики, притаманні так званій жовтій зоні, а також загрози життю та здоров'ю постраждалого з огляду на можливість виникнення затримки евакуації.

1.1.3. Надання домедичної допомоги в зоні евакуації.

У зоні евакуації дії поліцейських спрямовані на продовження надання допомоги, яку було розпочато раніше, а також транспортування постраждалого до медичного закладу. Оскільки прямої загрози в зеленій зоні вже не існує, це уможливорює розширення обсягу домедичної допомоги та залучення до цього процесу цивільних осіб.

Слід звернути увагу на те, що на цьому етапі надання допомоги (під час очікування транспортування до лікувального закладу) доцільним є здійснення повторного сортування

постраждалих. Звісно, у цивільних умовах час транспортування буде мінімальним (з огляду на наявність відповідних ресурсів). Проте слід передбачити можливість тривалої затримки щодо госпіталізації (особливо в умовах масових випадків і руйнування певної інфраструктури медичних закладів). Тому поліцейські мають бути готовими до надання максимального обсягу допомоги, передбаченої в цій зоні. Поліцейським також слід планувати й урахувати можливі шляхи евакуації та залучення до цього процесу не лише автомобілів поліції та екстреної медичної допомоги, а й транспортних засобів, наявних у службі порятунку.

Слід враховувати важливість здійснення постійної повторної переоцінки та обстеження постраждалого на етапі евакуації, оскільки його стан може досить швидко погіршитися, що потребуватиме збільшення обсягу надання допомоги.

1.2. Загальні правила надання домедичної допомоги.

Опинившись в ситуації, коли необхідно надавати домедичну допомогу, намагайтесь зберігати спокій. Перш за все, обміркуйте послідовність виконання своїх дій.

Запам'ятайте чотири принципи дій з надання домедичної допомоги:

- 1) огляд місця події;
- 2) проведення первинного огляду постраждалого та усунення проблем, що загрожують його життю;
- 3) виклик швидкої медичної допомоги;
- 4) проведення вторинного огляду постраждалого.

Цих правил слід дотримуватись крок за кроком у будь-якій невідкладній ситуації. Така послідовність забезпечить безпеку вам, постраждалому та оточуючим, а також буде сприяти ефективності вашої роботи, цим самим збільшить шанси постраждалого на виживання.

Огляд місця події

Як тільки ви опинились на місці пригоди, перевірте, чи не становить воно небезпеку для вас та оточуючих. Уважно огляньте та спробуйте визначити наступне:

1. Чи існують небезпечні фактори?
2. Що трапилось?
3. Скільки постраждалих?

4. Чи в змозі оточуючі вам допомогти?

Якщо під час огляду місця події виявлено, що вам загрожує будь – яка небезпека (оголені електричні дроти, уламки, що падають, пожежа, вибухонебезпечні предмети та інше), не наближайтесь до постраждалого, щоб не стати жертвою. У ситуації підвищеного ризику допомога повинна надаватися фахівцями служб, що мають відповідну підготовку та забезпечені засобами захисту.

Намагайтесь визначити, що трапилось, виясніть особливо важливі деталі у постраждалого (якщо він у свідомості) або у свідків події.

Як тільки ви наблизились до постраждалого, намагайтесь заспокоїти його. Розмовляйте спокійно, скажіть хто ви такий та те, що ви можете йому допомогти. Якщо постраждалий згоден на надання допомоги, поясніть, які дії ви готуетесь виконати, як він при цьому повинен себе вести. Пам'ятайте, що постраждалий має право відмовитись від ваших послуг.

Первинний огляд

Визначення наявності свідомості: якщо місце події безпечне, наближаємося до постраждалого з боку голови, стискаємо трапецієподібний м'яз, за наявності свідомості звертаємося до постраждалого: «З вами все гаразд? Як ви себе почуваете?» Якщо постраждалий відреагував і йому нічого не загрожує, залишаємо його в попередньому положенні, викликаємо «Швидку допомогу».

Якщо постраждалий без свідомості, приступіть до надання йому домедичної допомоги, починаючи з проведення первинного огляду.

Порядок надання домедичної допомоги постраждалим без свідомості:

1. Цей порядок визначає механізм надання домедичної допомоги постраждалим без свідомості немедичними працівниками.

2. У цьому порядку термін «втрата свідомості» вживається у такому значенні – це невідкладний стан, що виникає внаслідок короткотривалої недостатності кровообігу головного мозку.

3. Послідовність дій при наданні домедичної допомоги постраждалим без свідомості немедичними працівниками:

- 1) переконатися у відсутності небезпеки;

- 2) раптова втрата свідомості у присутності свідків:
 - визначити наявність дихання;
 - викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
 - за відсутності дихання розпочати серцево-легеневу реанімацію;
 - за наявності дихання перемістити постраждалого у стабільне положення;
- 3) постраждалий без свідомості, свідків немає:
 - визначити наявність дихання. Якщо постраждалий лежить на животі, перевернути його на спину, фіксує шийний відділ хребта;
 - викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги;
 - за відсутності дихання розпочати серцево-легеневу реанімацію;
 - за наявності дихання провести огляд з метою виявлення наявних травм, за їх відсутності перемістити постраждалого у стабільне положення. За необхідності надати домедичну допомогу відповідно до наявних травм;
- 4) залучати до надання домедичної допомоги свідків;
- 5) при можливості з'ясувати причину виникнення невідкладного стану;
- 6) забезпечити постійний нагляд за постраждалим до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- 7) при погіршенні стану постраждалого до приїзду бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги повторно зателефонувати диспетчеру екстреної медичної допомоги.

1.3. Порядок проведення повного огляду пораненого «З ГОЛОВИ ДО НІГ».

Голова – шия – тулуб – підпахвові ділянки – верхні кінцівки – пахова ділянка – нижні кінцівки – підколінні ділянки – стопи і п'ятки.

1.3.1. Огляд голови.

Поліцейський (рятувальник) знімає каску у пораненого, вирівнює голову. При цьому поранений лежить на спині. Визначає наявність на голові ран та місцевих крововиливів, та виявляє приховані ушкодження: одночасно проводить руками

обмацування цілісності кісток черепа та огляд обличчя розчепіреними пальцями, заводячи пальці під потилицю, постійно поглядом контролюючи чистоту рукавичок (кров, рідина). Потім оглядає кістки лоба, очних ямок, основи носа, верхньої щелепи, нижньої щелепи на наявність ушкоджень, синці за вухами та навколо очей (очі єнота) свідчать про перелом основи черепа. Заглядає у вуха з метою виявлення крові, жовтуватої або рожевої рідини (ліквор). Це ознака перелому основи черепа. Розкриваючи пальцями повіки, оглядає цілісність очей та наявність крововиливів, оглядає зіниці – їх симетрію. Асиметрія зіниць свідчить про важку ЧМТ.

1.3.2. Огляд шиї.

Поліцейський (рятувальник) оглядає цілісність шиї та поверхневих вен шиї. При цьому визначає наявність ран та місцевих крововиливів, виявляє приховані ушкодження: обмацує шию, завівши розчепірені пальці за шию, в комірну зону, починаючи від сьомого хребця (який виступає), поступово піднімаючись до основи черепа. При цьому, не повинно бути несиметричних випинань, напруги або провисання м'язів на одній із сторін шиї. Заводячи пальці під шию, він повинен постійно поглядом контролювати чистоту рукавичок (кров, рідина), у разі напруження (роздуття) поверхневих вен шиї можна запідозрити поранення грудної клітини та напружений пневмоторакс. Якщо під час огляду виявлено синюшність або блідість шкіри шиї, а під шкірою з однією із сторін може бути здуття (емфізема), при натиску на яку можна чути звук, схожий на скрип снігу. Це є ознаки поранення грудної клітини та напруженого пневмотораксу. Якщо щитоподібний хрящ і трахея, що пролягає нижче, зміщені убік від осі шиї, треба запідозрити поранення грудної клітини та напруженого пневмотораксу.

1.3.3. Огляд грудної клітки.

Перед оглядом необхідно зняти бронежилет і повністю звільнити грудну клітку від одягу. Проводиться ретельний огляд на наявність проникаючих поранень, особливу увагу звертають на підпахвинні ділянки. Одяг ретельно слід оглянути на наявність плям від крові та отвори від куль. Надавити на плечі. Якщо немає ушкодження плечового поясу, продовжити дії.

Послідовно, симетрично з двох боків від пахових областей вниз, долонями щільно обмацати грудну клітку та оглянути спереду, ребром однієї долоні, натиснувши на грудину. При наявності переломів під руками поліцейський (рятувальник) відчує неприродне продавлювання кісток, хрускіт, больові відчуття у потерпілого, який у свідомості. Під шкірою з сторони перелому (рани) також може бути здуття (емфізема). Підшкірна емфізема, випинання міжреберних проміжків свідчить про напружений пневмоторакс.

1.3.4. Огляд живота.

Поліцейський (рятувальник) має розстібнути ремінь на штанах, відкрити живіт. Умовно поділити живіт на чотири симетричні ділянки. Послідовно, поклавши одну руку на пальці другої руки промацати кожний квадрат. Живіт, при цьому, повинен бути симетрично м'який. Якщо є напруження м'язів живота, це є ознакою поранення органів живота.

1.3.5. Огляд ділянки тазу.

Через одяг повинен надавати з боків на клубові кістки. Якщо немає неприродного продавлювання кісток, хрускоту, больового відчуття у пораненого, який у свідомості, продовжити дії: Через одяг надавати на крила тазових кісток зверху, намагаючись їх розвести. При переломі кісток тазу ускладненням є кровотеча від 2-х до 4-х літрів крові.

1.3.6. Огляд промежини і пахових складок.

Завівши руки під натільну білизну, розчепіреними пальцями, послідовно, симетрично з двох боків до пахових областей вниз, щільно повинен обмацати тіло, виявляючи ранові отвори, кров, рідину. Оглянути промежину. Перевернувши пораненого в положення на бік та завівши руки під натільну білизну, розчепіреними пальцями, послідовно поліцейський (рятувальник) має оглянути спину, попереk, сідниці, промежину на ранові отвори, переломи, цілісність хребта, кров, рідину.

1.3.7. Огляд кінцівок.

Поліцейський (рятувальник) повинен перевірити ефективність раніш накладених джгутів. Не знімаючи одягу (можна розрізати), завівши руки під кінцівку, розчепіреними пальцями, послідовно, симетрично з двох боків, обхвативши кінцівку, оглядає кінцівку, з метою виявлення неприродної рухливості суглобів

або рухливості кінцівки поза суглобом, та ранові отвори, або неприродні зміщення. Відповідно від пахових областей до стопи пальцями та долонями щільно слід обмацати ближчу до санітарного інструктора ногу. Зняти взуття та оглянути стопи. У зимовий час знімати взуття не бажано через переохолодження. Якщо немає підозри на поранення у стопу, необхідно ретельно оглянути взуття. Потім другу ногу. Заводячи пальці під кінцівку, постійно поглядом потрібно контролювати чистоту рукавичок (кров, рідина). Таким же чином поліцейський (рятувальник) оглядає руки потерпілого. Спочатку дальню від себе, потім – ближню.

1.3.8. По закінченні здійснює іммобілізацію переломів та шийного відділу хребта, підготовку до транспортування потерпілого в безпечну зону. Робить запис на джгуті (одязі або обличчі пораненого) щодо часу накладення джгута. Усіх непритомних поранених, в яких присутнє дихання, після надання домедичної допомоги у безпечному місці, переводить в так зване стабільне положення – на боці або на животі, з метою зменшення ризику непрохідності дихальних шляхів через западання язика чи блювання. Потерпілий перебуває в стабільному положенні до моменту транспортування до лікувального закладу. По завершенні огляду, поліцейський (рятувальник) записує висновки огляду, вказує об'єм наданої допомоги та зміни у стані пораненого у інформаційну медичну карту і передає з пораненим на наступний рівень допомоги.

Критичні зони, які підлягають особливо ретельному огляду:

1. Підпахвові ділянки.
2. Підколінні ямки.
3. Пахвинна ділянка.
4. Ділянка п'яток (обов'язково знімати взуття).

II. АЛГОРИТМИ НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛОМУ ТА СОРТУВАННЯ.

2.1. Типовий алгоритм надання домедичної допомоги.

Огляд місця події. Виявлення небезпечних факторів, що загрожують постраждалим, рятувальнику та оточуючим. Наявність оголених дротів, залишків будівель тощо.

Первинний огляд постраждалого.

Не забуваймо про особисту безпеку. Визначення наявності свідомості: якщо місце події безпечне, наближаємося до постраждалого з боку голови, стискаємо трапецієподібний м'яз, за наявності свідомості звертаємося до постраждалого: «*З вами все гаразд? Як ви себе почуваете?*». Якщо постраждалий відреагував і йому нічого не загрожує, залишаємо його в попередньому положенні, викликаємо «Швидку допомогу». Якщо постраждалий не відреагував і поліцейському (рятувальнику) нічого не загрожує, підходимо до постраждалого з боку голови, виявляємо ознаки життя:

- наявність дихання за принципом: чути, бачити, відчувати протягом 10 с;
- наявність пульсу на сонній артерії протягом 5 с;
- реакція зіниць на світло.

За відсутності ознак життя – розпочинаємо серцево-легеневу реанімацію.

У дорослого – співвідношення: 2 вдихи – 30 натискань на грудну клітку обома руками (долоня над долонею або долоні «в замок»).

У дітей від року та підлітків – співвідношення: 5 вдихань – 30 натискань, а потім 2 вдихи – 30 натискань основою долоні однієї руки.

У дітей від народження до 1 року – співвідношення: 5 вдихань – 15 натискань, а потім 2 вдихи – 15 натискань двома пальцями.

Заміна рятувальників проводиться кожні дві хвилини. Місце натискання на грудну клітку – посередині грудної клітки на лінії між сосками. Проводимо до появи ознак життя або до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги. За наявності ознак життя:

- проводимо вторинний огляд постраждалого;
- виявляємо масивні кровотечі з магістральних судин;
- проводимо іммобілізації пошкоджених кінцівок за допомогою підручних засобів або медичного обладнання. Викликаючи «Швидку допомогу», вказуємо:

- точну адресу місця, де відбулася пригода (з назвою найближчих вулиць, що перетинаються, орієнтири, назва будівлі), та як до нього під'їхати;

- номер телефону, з якого робиться виклик, прізвище того, хто викликає;
- прізвище та ім'я постраждалого за можливості;
- характер пригоди (нешасний випадок чи гостре захворювання);
- кількість постраждалих;
- стан постраждалого (біль у грудях, утруднене дихання, кровотеча та ін.);
- характер наданої допомоги.

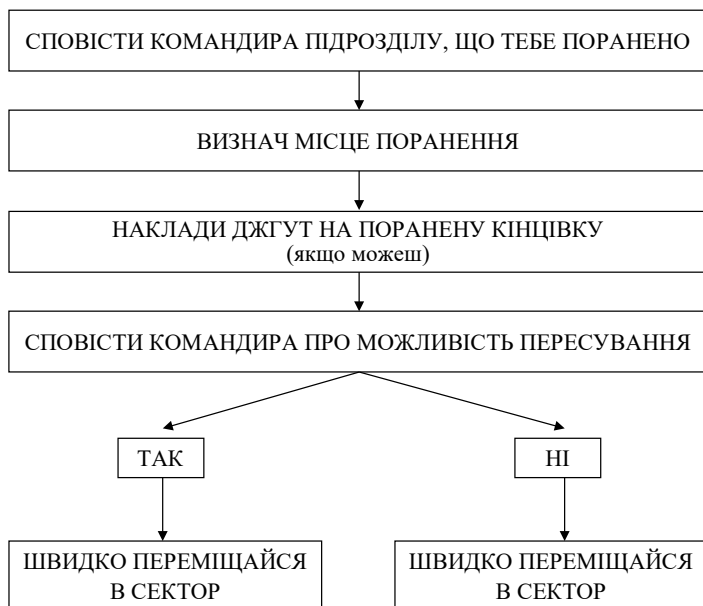
Не кладіть трубку, якщо не впевнені, що диспетчер зрозумів вас правильно!!!

2.2. Заходи підтримки постраждалого (див. табл., с. 485–486).

ПОТРІБНО робити і говорити	НЕ ДОЦІЛЬНО робити і говорити
Знайти для розмови тихе місце, де ніщо не буде відволікати.	Змушувати людину розповідати, що з нею відбулося й відбувається.
Поважати конфіденційність і по можливості не розголошувати повідомлені особисті відомості про людину.	Перебивати, квапити співрозмовника (приміром, не треба дивитися на годинник чи говорити занадто швидко).
Бути поруч з людиною, але дотримуватися необхідної дистанції з урахуванням її віку, статі та культури.	Торкатися людини, якщо немає впевненості, чи заведено це в її культурному середовищі.
Показувати своїм виглядом, що уважно слухаєте співрозмовника, наприклад, киваючи головою або вимовляючи короткі підтверджуючі репліки.	Давати оцінку тому, що людина зробила.
Бути терплячим і спокійним.	Казати: «Ви не повинні себе так відчувати» або «Ви повинні радіти, що вижили».
Надавати фактичну інформацію, якщо вона існує. Чесно казати, про що знаєте, а чого не знаєте: «Я не знаю, але спробую для вас дізнатися».	Вигадувати того, чого не знаєте.
Надавати інформацію так, щоб її легко було зрозуміти, простими словами.	Використовувати спеціальні терміни.

Висловлювати співчуття, коли люди говорять про свої почуття, пережиту втрату або важливі події (втрату будинку, смерть близької людини): «Яке нещастя! Я розумію, як вам важко».	Давати помилкові обіцянки чи запевнення.
Відзначити виявлені людиною зусилля, спрямовані на самостійний вихід із важкої ситуації.	Переказувати співрозмовнику особисті розповіді, почуті від інших.
Дати людині можливість помовчати в разі потреби.	Казати про власні труднощі. Думати й діяти так, немов зобов'язані розв'язувати за іншого всі його проблеми.
	Позбавляти людину віри у власні сили та здатність самостійно подбати про себе.
	Казати про людей, використовуючи негативні епітети (наприклад, називати їх «божевільними»).

2.3. Алгоритм надання домедичної допомоги в секторі обстрілу (самодопомога).

Інструкція з надання домедичної допомоги в секторі обстрілу (самодопомога)

1. Сповісти командира підрозділу, що тебе поранено.
2. Визнач місце поранення.
3. Якщо тебе поранено в кінцівку і ти побачив кров – наклади джгут.
4. Сповісти командира підрозділу про можливість пересування.
5. Отримай дозвіл та перемістись у сектор укриття, якщо можеш пересуватися.
6. Якщо не можеш пересуватися, то сповісти командира і не ворухись.

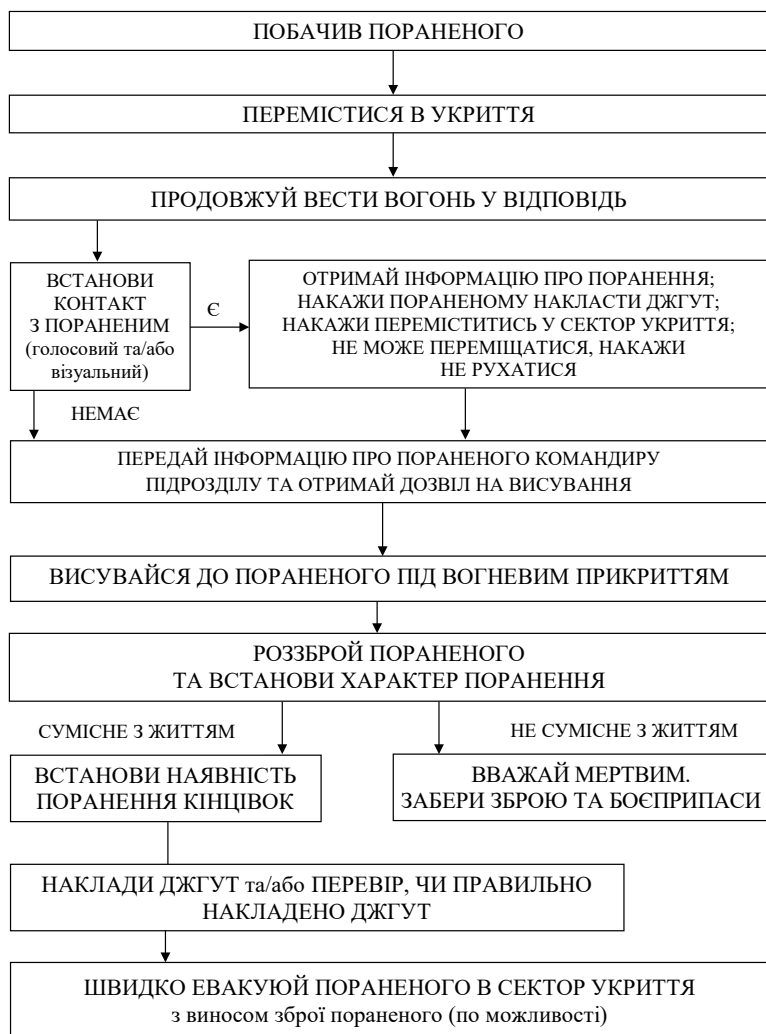
2.4. Алгоритм надання домедичної допомоги в секторі обстрілу (взаємодопомога).

Інструкція з надання домедичної допомоги в секторі обстрілу (взаємодопомога) (див. с. 488).

1. Виконай бойове завдання.
2. Побачив поранення бійця – встанови голосовий контакт з пораненим, дізнайся про місце поранення та можливість пересування.
3. Якщо поранений не відповідає – перейди до п. 7.
4. Накажи пораненому накласти самостійно джгут (при потребі).
5. Якщо він може самостійно переміщуватися, накажи йому переміщатися за твоєю командою і забезпеч йому вогневе прикриття.
6. Якщо він не може самостійно переміщатись, накажи йому не рухатися.
7. Передай інформацію командирі підрозділу про неможливість пораненого пересуватися.
8. Отримай дозвіл на висування за пораненим.
9. Висувайся за пораненим під вогневим прикриттям.
10. Роззброй пораненого.
11. Встанови, чи є в пораненого травми, несумісні з життям. Якщо є, вважай пораненого мертвим і повертайся в укриття сам.
12. Якщо несумісних із життям травм немає, встанови наявність кровотечі з кінцівки (кінцівок).

13. Якщо є кровотеча з кінцівки, наклади джгут. У першу чергу використовуй його джгут, за відсутності – власний.

14. Перемісти пораненого в сектор укриття по команді та під вогневим прикриттям з виносом зброї пораненого (по можливості).

2.5. Медичне сортування.

Основним методом, спроможним забезпечити надання допомоги максимальній кількості постраждалих у стислий строк, є медичне сортування, що ґрунтується на розподілі хворих на групи залежно від потреби в однорідних лікувально-евакуаційних заходах.

Медичне сортування може бути внутрішньопунктове та евакуаційно-транспортне.

Внутрішньопунктове сортування має на меті:

- визначити кількість постраждалих, які потребують медичної допомоги;
- з'ясувати черговість надання медичної допомоги;
- визначити функціональний підрозділ, де будуть надавати медичну допомогу.

Завдання евакуаційно-транспортного сортування полягають у тому, щоб визначити:

- осіб, які потребують медичної евакуації на наступному етапі;
- вид транспортних засобів, що мають бути використані для медичної евакуації постраждалих;
- положення постраждалих під час евакуації;
- пункт прибуття транспорту з постраждалими (евакуаційне призначення).

Варто заздалегідь скласти план дій на випадок масового травмування (відповідальні, функції та взаємодія, правила евакуації та надання допомоги, схеми зв'язку тощо). Надання домедичної допомоги слід здійснювати за чітким алгоритмом та якомога швидше.

Випадки, за яких кількість постраждалих становить більш як два, передбачають чіткий порядок дій і визначення пріоритетності надання допомоги. Існують основні правила, яких варто дотримуватися в разі масового травмування. Первинне сортування та загальне оцінювання стану постраждалого здійснюють з огляду на притомність постраждалого, наявність чи відсутність кровотечі й ефективність його дихання. Міжнародна медична спільнота визначила, що оптимальний термін роботи з одним постражданим не має перевищувати 30 с.

Обов'язково слід зважати на те, що не можна повторно оглядати жодного постраждалого, доки не буде здійснено сортування всіх травмованих осіб.

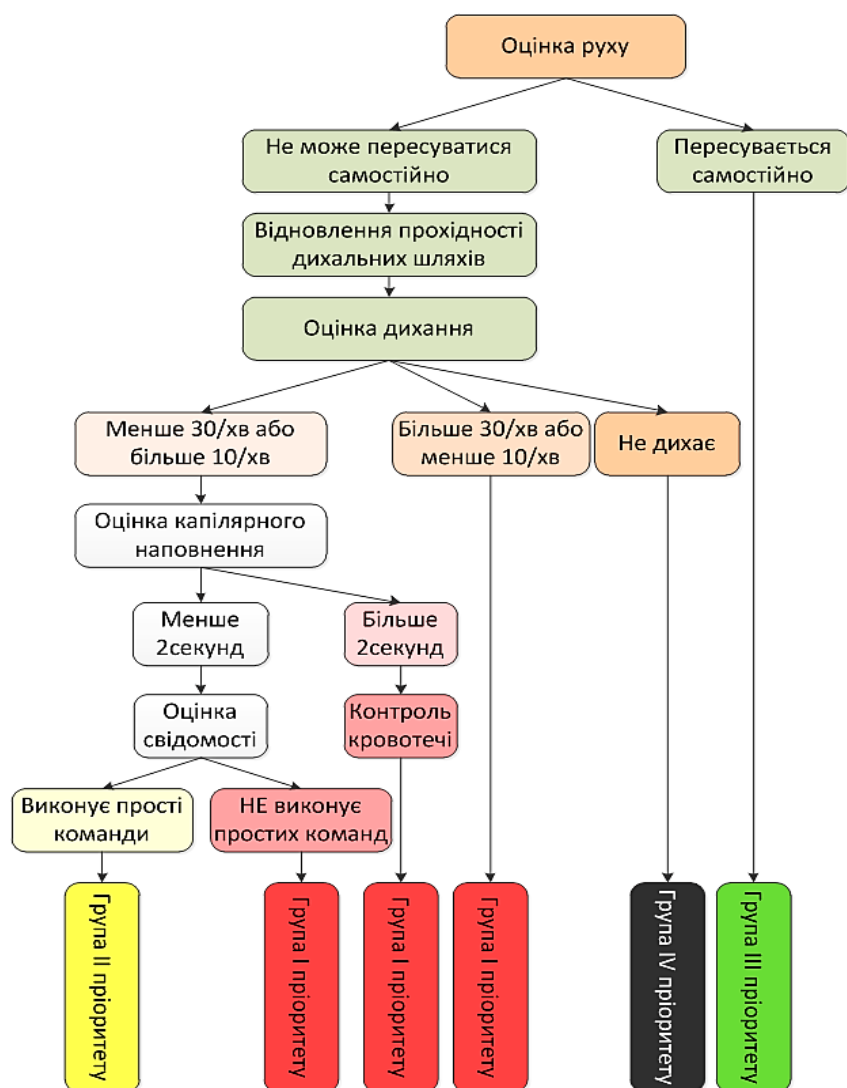
Згідно з міжнародними протоколами MCI (*масове травмування*, за якого кількість постраждалих становить 15 та більше осіб), надання допомоги в таких випадках передбачає первинне сортування постраждалих із використанням стрічки певного кольору, якою позначають такі категорії осіб:

- отримані травми загрожують життю та потребують негайного медичного втручання – червоний колір («негайно»);
- травми потенційно серйозні, але досить стабільні, а отже, можуть дещо зачекати до медичного втручання – жовтий колір («зачекає»);
- незначні травми, які можуть довше чекати на втручання, – зелений колір («незначні»);
- особа померла або ще має ознаки життя, але з травмами, несумісними з життям, – чорний колір («померлий»);
- постраждалі зазнали впливу хімічних речовин, радіації тощо – синій колір («заражений»).

Алгоритм сортування постраждалих (див. с. 491)

Надання домедичної допомоги передбачає визначення поліцейськими секторів (розмежованих відповідними стрічками) для тих, кого марковано «негайно», «зачекає» і «незначні».

Сортування постраждалих за умов впливу хімічних речовин здійснюють таким чином:

- постраждалий може рухатися (зелений колір);
- особа на прохання може помахати рукою (жовтий колір);
- постраждалий не реагує (червоний колір).

Після первинного сортування слід негайно повідомити про кількість жертв і їх стан, наприклад: *«У нас є 17 постраждалих, шість – «негайно», сім – «відкладено», три – «незначні» та один померлий»*. Під час доповіді слід повідомити, куди доставлено всіх негайних постраждалих.

Важливою складовою евакуаційних робіт є *передача постраждалого медичним працівникам*, під час чого слід дотримуватися таких правил:

- постраждалих можна передавати на евакуаційний транспорт лише в безпечній зоні;
- місце передачі має охоронятися (за можливості);
- на ношах постраждалого потрібно переносити ногами вперед з відкритим обличчям, а в машину вантажити вперед головою;
- постраждалого слід зігріти (загорнути) та зафіксувати на ношах;
- медикам обов'язково потрібно передати супровідну документацію (карту постраждалого).

На сьогодні, на нашу думку, доцільним є створення єдиної системи, яка могла б координувати діяльність поліції, медичних закладів та інших аварійно-рятувальних служб. Це дасть змогу зменшити рівень смертності, пов'язаної з невчасним або неправильним наданням домедичної допомоги постраждалим в умовах виникнення масових травм.

Піднімання та переміщення постраждалого. Під час вирішення питань, пов'язаних із переміщенням постраждалих, слід зважати на те, що існують два види евакуаційних робіт:

- евакуація з небезпечної зони в безпечну для надання домедичної допомоги;
- евакуація з безпечної зони до медичного закладу.

Попри незначні відмінності, ці дії ґрунтуються на спільних принципах.

Найважливіше правило, яким керуються під час переміщення постраждалих, полягає в тому, що процес евакуації не має спричиняти додаткових ушкоджень, погіршення стану та збільшення кількості постраждалих унаслідок неправильної тактики й техніки дій рятівника.

Існує багато способів переміщення постраждалого. Застосовуючи кожен із них, слід урахувати: місцезнаходження, травму, зріст і вагу постраждалого, необхідну відстань, кількість осіб, які будуть здійснювати переміщення постраждалого, наявне обладнання та час для надання допомоги. Загальними принципами визначення необхідності та способу переміщення постраждалого є: стабільність його стану; здійснення транспортування лише за нагальної потреби; переміщення всього тіла одночасно; вибір безпечного методу іммобілізації, який відповідає цій ситуації; за наявності декількох рятівників – здійснення евакуаційних дій за командою одного (того, хто знаходиться біля голови постраждалого).

Правила дій під час евакуації:

- планувати всі рятувальні дії так, щоб унеможливити травмування рятувальника (наприклад, не діставати постраждалого з-під завалу, не виключивши можливість повторного руйнування конструкції);
- обов'язково використовувати захисне спорядження (рукавички, окуляри тощо);
- заспокоювати постраждалого та його близьких;
- встановити вербальний контакт із постраждалим, постійно коментувати власні дії, озвучуючи це так, щоб інформацію чули оточуючі;
- зважати на те, що евакуація доречна лише тоді, коли місце події є небезпечним (наприклад, у разі дорожньо-транспортної пригоди);
- реально оцінювати власні фізичні можливості;
- рятувальнику постійно зберігати рівновагу;
- піднімати або опускати постраждалого за допомогою м'язів ніг;
- тримати спину прямо, а руки – ближче до тіла;
- переміщувати постраждалого лише в разі потреби.

III. ЗАСОБИ НАДАННЯ ПЕРШОЇ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ.

3.1. Індивідуальні засоби надання першої домедичної допомоги (див. табл., с. 494–496).

Аптечка медична загальновійськова індивідуальна АМЗІ військовослужбовця (аптечка IFAK стандарт НАТО)

Назва засобу	Кіл-сть	Примітка
1	2	3
1. Лікарські засоби		
Знеболюючі засоби*		
<i>Німесил, німесулід, доларен тощо</i>		
Парацетамол, таблетки**	1 блістер	500 мг, № 10
Мелоксикам, таблетки**	1 блістер	7,5 мг, № 10
Ципрофлоксацин, таблетки**	1 блістер	500 мг, № 10
Пантенол (пантесин)**	1 шт.	
2. Засоби зупинки кровотечі та перев'язувальний матеріал		
Пакет перев'язувальний індивідуальний, стерильний	2 шт.	
Пакет перев'язувальний індивідуальний, стерильний з компресійним компонентом	1 шт.	
Бинт марлевий стерильний	2 шт.	
Бинт еластичний	1 шт.	
Засіб для зупинки кровотечі хімічний (бинт кровоспинний для тампонування ран)	1 шт.	
Лейкопластир рулон	1 шт.	

Продовження таблиці (п. 3.1)

1	2	3
Лейкопластир бактерицидний	1 компл.	
Оклюзійна торакальна пов'язка (наклейка) з клапаном (або без клапана)	1 шт.	
Плівка с одностороннім клапаном для проведення штучної вентиляції легеневої	1 шт.	
Механічний засіб для зупинки кровотечі типу САТ (ТУРНИКЕТ)	2 шт.	
Джгут ЕСМАРХА (тільки в поліетиленовій щільній упаковці)	1 шт.	
3. Інші засоби		
Назофарінгіальний повітровід (трубка)	1 шт.	
Ножиці атравматичні зігнуті (для розрізання одягу, взуття)	1 шт.	
Голка декомпресійна для пневмоторакса	1 шт.	
Рукавички медичні стерильні та/або нітрилові	2 пари	

Закінчення таблиці (п. 3.1)

1	2	3
Термоковдра	1 шт.	
4. Тара та інші засоби		
Маркер водостійкий	1 шт.	
Підсумок з системою розміщення на спорядженні	1 шт.	
Картка постраждалого	1 шт.	

3.2. Аптечка медична автомобільна для підрозділів патрульної поліції (див. табл., с. 496–497).

Найменування	Кіл-ть
1	2
Лікарські засоби*	
Розчин антисептичний для зовнішнього застосування на спиртовій основі (спрей для антисептичної обробки рук), 50–100 мл**	1 фл.
Хлоргексидину біглюконату розчин водний 0,05 %, 100 мл (у флаконах полімерних)**	2 фл.
Налоксон (спрей назальний)**	1 фл.
Пантенол (пантесин)**	1 шт.
Перев'язувальні засоби, лейкопластирі	
Бинт марлевий стерильний завдовжки 7 м, завширшки 14 см	2 шт.
Бинт марлевий стерильний завдовжки 5 м, завширшки 10 см	2 шт.
Бинт еластичний завдовжки 5 м, завширшки 10 см	2 шт.
Бинт еластичний завдовжки 3 м, завширшки 8 см	2 шт.
Серветки стерильні марлеві з антисептиком для очищення непошкодженої шкіри (не менше ніж 20×10 см)	10 шт.
Серветки стерильні марлеві (не менше ніж 60×40 см)	2 шт.

Закінчення таблиці (п. 3.2)

1	2
Лейкопластир катушковий медичний завдовжки 5 м, завширшки не менше 3 см	1 шт.
Лейкопластир бактерицидний медичний 10×6 см	1 шт.
Лейкопластир бактерицидний медичний 7,2×2,5 см	10 шт.
Плівка з одностороннім клапаном для проведення штучної вентиляції легень (на поліетиленовій основі)	1 шт.
Косинка медична перев'язувальна для іммобілізації кінцівок розміром 155×110×110 см	1 шт.
Інші медичні вироби	
Жорсткий шийний комірць з регулюванням розміру (не менше 3-х розмірів)	1 к-т
Засіб для зупинки кровотечі механічний типу «Турнікет»	2 шт.
Назофарингіальні (№ 26, 28, 30) та орофарингіальні (№ 2, 3, 4) повітроводи (повітропроводи, трубки) з лубрикантом (на водній основі)	1 к-т
Ножиці для розрізання одягу і взуття тупоконечні горизонтально зігнуті (атравматичні)	1 шт.
Портативний апарат для штучної вентиляції легень типу «Амбу»	1 шт.
Рукавички медичні оглядові нітрилові нестерильні	5 пар
Термоковдра на поліетиленовій основі завдовжки 210 см, завширшки 160 см	2 шт.
Шина іммобілізаційна гнучка завдовжки від 90 см, завширшки 10–11 см (на алюмінієвій основі, покрита полімерним шаром)	2 шт.
Тара та інше майно	
Армований скотч завдовжки від 5 м, завширшки 5 см	1 шт.
Маркер водостійкий для нанесення інформації (синього кольору)	1 шт.
Футляр аптечки	1 шт.
Супровідна документація	
Перелік вкладень	1 шт.
Рекомендації щодо застосування вкладень	1 шт.
Картка постраждалого встановленого зразка (ламінована)	3 шт.

3.3. Аптечка медична групова для підрозділів поліції особливого призначення (див. табл., с. 498–499).

Найменування	Кіл-ть
1	2
Лікарські засоби*	
Налбуфіну гідрохлорид розчин для ін'єкцій, 10 мг/мл по 1 мл у попередньо заповнених шприц-тубиках або шприцах з голкою (влаштованою в шприц) № 1, вкладених в тубус (із захисним ковпачком з контролем розкриття)*	1 шт.
Парацетамол**, 500 мг	1 шт.
Мелоксикам**, 7,5 мг	1 шт.
Ципрофлоксацин** (таблетки, вкриті оболонкою, по 500 мг)	1 шт.
Розчин антисептичний для зовнішнього застосування на спиртовій основі (спрей для антисептичної обробки рук), 50–100 мл**	1 фл.
Хлоргексидину біглюконату розчин водний 0,05 %, 100 мл (у флаконах полімерних)**	2 фл.
Налоксон (спрей назальний)**	1 фл.
Перев'язувальні засоби, лейкопластирі	
Пакет перев'язувальний індивідуальний стерильний з еластичним компресійним компонентом першої допомоги із захисною вологостійкою оболонкою	2 шт.
Бинт марлевий стерильний завдовжки 7 м, завширшки 14 см	2 шт.
Засіб для зупинки кровотечі хімічний (бинт кровоспинний тампонувальний з гемостатичним засобом)	2 шт.
Бинт еластичний завдовжки 5 м, завширшки 10 см	2 шт.
Бинт еластичний завдовжки 3 м, завширшки 8 см	2 шт.
Серветки стерильні марлеві з антисептиком для очищення непошкодженої шкіри (не менше ніж 20×10 см)	10 шт.
Серветки стерильні марлеві (не менше ніж 60×40 см)	2 шт.
Лейкопластир котушковий медичний завдовжки 5 м, завширшки не менше 3 см	1 шт.
Лейкопластир бактерицидний медичний 10×6 см	1 шт.
Лейкопластир бактерицидний медичний 7,2×2,5 см	10 шт.
Оклюзійна торакальна пов'язка (наліпка) з клапаном (або без клапана) (на гелевій основі)	2 шт.
Плівка з одностороннім клапаном для проведення штучної вентиляції легень (на поліетиленовій основі)	1 шт.
Косинка медична перев'язувальна для іммобілізації кінцівок розміром 155×110×110 см	1 шт.

Закінчення таблиці (п. 3.3)

1	2
Інші медичні вироби	
Жорсткий шийний комірць з регулюванням розміру (не менше 3-х розмірів)	1 к-т
Засіб для зупинки кровотечі механічний типу «Турнікет»	2 шт.
Назофарингіальні (№ 26, 28, 30) та орофарингіальні (№ 2, 3, 4) повітропроводи (повітропроводи, трубки) з лубрикантом (на водній основі)	1 к-т
Ножиці для розрізання одягу і взуття тупоконечні горизонтально зігнуті (атравматичні)	1 шт.
Портативний апарат для штучної вентиляції легень типу «Амбу»	1 шт.
Рукавички медичні оглядові нітрилові нестерильні	5 пар
Термоковдра на поліетиленовій основі завдовжки 210 см, завширшки 160 см	2 шт.
Шина іммобілізаційна гнучка завдовжки від 90 см, завширшки 10–11 см (на алюмінієвій основі, покрита полімерним шаром)	2 шт.
Тара та інше майно	
Армований скотч завдовжки від 5 м, завширшки 5 см	1 шт.
Маркер водостійкий для нанесення інформації (синього кольору)	1 шт.
Футляр аптечки	1 шт.
Супровідна документація	
Перелік вкладень	1 шт.
Рекомендації щодо застосування вкладень	1 шт.
Картка постраждалого встановленого зразка (ламінована)	3 шт.

* Комплектується для поліцейського з розширеною медичною підготовкою в особливий період.

** Лікарські засоби укомплектовуються у тих мінімальних формах випуску, які зареєстровані в Україні.

3.4. Картка пораненого (див. с. 500–502).

ТИП ЕВАКУАЦІЇ: _____ ВІЙСЬКОВИЙ №: _____

КАРТКА ДОГЛЯДУ ЗА ПОРАНЕНИМ В БОЮ

ПРИЗВИЩЕ ТА ІМ'Я: _____ ІНД.№: _____

ДАТА (Д-М-Р): _____ ЧАС: _____

ПІДРОЗДІЛ: _____ АЛЕРГІЇ: _____

Механізм: (відмітьте X всі, що мали місце)

☐ Артилерія ☐ Опік ☐ Впав ☐ Граната ☐ Вогнепальне ☐ СВП

☐ Міна ☐ Аварія ☐ РПГ ☐ Інша: _____

Інформація травми: (відмітьте всі місця X)

Джгут Пр. рука

ТИП: _____

ЧАС: _____

Джгут Лв. рука

ТИП: _____

ЧАС: _____

Джгут Пр. нога

ТИП: _____

ЧАС: _____

Джгут Лв. нога

ТИП: _____

ЧАС: _____

Статус: (заповніть клітинки)

Час				
Пульс (частота, місце)				
Кров'яний тиск				
Частота дихання				
Пульс Oх%O2 насич.				
Притомність (AVPU)				
Шкала болю (0–10)				

Зворотня сторінка картки пораненого

ТИП ЕВАКУАЦІЇ: _____ ВІЙСЬКОВИЙ №: _____

Терапія: (відмітьте X всі дії та заповніть поля)

С: ☐ Джгут (кінцівка) ☐ Джгут (тазовий) ☐ Тиснуча пов'язка
☐ Гемостатична пов'язка Тип: _____

А: ☐ Неушкод. ☐ НФТ ☐ Конікотом. ☐ ЕТТ ☐ Інше Тип: _____

В: ☐ О2 ☐ Деком. голк. ☐ Леген. труб. ☐ Оклюз. плів. Тип: _____

С:	Назва	Об'єм	Шлях	Час
Рідина				
Кров				

Ліки:	Назва	Доза	Шлях	Час
Анальгетики (Кетанов, Морфій, т.п.)				
Антибіотики (Моксифлоксацин, т.п.)				
Інші				

ІНШЕ: ☐ Комбат-Піп-Пак ☐ Пов'язк. око ☐ Пр. ☐ Лев.) ☐ Шина
☐ Запобіг. гіпотермії Тип: _____

НОТАТКИ: _____

ПЕРШИЙ РЯТІВНИК
 ПРИЗВИЩЕ, ІМ'Я: _____ ІНД. №: _____

Картка пораненого містить наступні дані:

1. Механізм поранення, час (кульове, осколкове).
2. Локалізація поранення (час накладання джгутів).
3. Дихальні шляхи (відкриті чи закриті).
4. Дихання за хвилину.
5. Пульс за хвилину.
6. Оцінка притомності за шкалою APVU.
7. Дані про проведену терапію (засіб, час).

3.5. Картка медичного сортування (див. с. 503–505).

Міністерство охорони здоров'я України
Найменування закладу: _____

Код форми за ЗКЗ Д _____
Код форми за ЗКПО _____

МЕДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ
Форма N 109-2-о (один раз)
Затверджено наказом МОЗ України
N _____

КАРТКА МЕДИЧНОГО СОРТУВАННЯ

Серія _____ N _____

Дата: _____ час: _____

Дані огляду

Стать: чоловіча ☐ жіноча ☐ Вік _____

Дитина (до 8 років) ☐

Радіаційний агент ☐
Біологічний агент ☐
Хімічний агент ☐
Невідомо ☐

Рана

Проникаюче поранення

Туша травма

Опік

Перелом: закритий/відкритий

Ампутація

Забій

Інше _____

☐ Може ходити самостійно, незначні поранення

☐ Дихання відсутнє після відновлення прохідності дихальних шляхів

☐ Частота дихання більше 30/хв. чи менше 10/хв.

☐ Капілярний пульс більше 2 сек.

☐ Стан свідомості - не в змозі виконувати прості команди

☐ Не реагує на слова, неадекватно реагує на біль

☐ Інше _____

Сортувальна категорія III

Сортувальна категорія IV

Сортувальна категорія I

Сортувальна категорія I

Сортувальна категорія I

Сортувальна категорія II

Сортувальна категорія IV	Сортувальна категорія IV
Серія _____ № _____	Серія _____ № _____
Сортувальна категорія I	Сортувальна категорія I
Серія _____ № _____	Серія _____ № _____
Сортувальна категорія II	Сортувальна категорія II
Серія _____ № _____	Серія _____ № _____
Сортувальна категорія III	Сортувальна категорія III
Серія _____ № _____	Серія _____ № _____

Зворотня сторінка картки медичного сортування

Параметри			життєдіяльності		
Час	Свідомість (шкала ГЛАЗГО)	Частота дихання за хв.	Пul'с за хв.	Артеріальний тиск	Капілярний п'ял.с. сек.

Шкала ком ГЛАЗГО

1. Відкривання очей

Спонтанно - 4

На голос - 3

На біль - 2

Відсутнє - 1

2. Вербальна відповідь

Орієнтований - 5

Дезорієнтований - 4

Незрозумілі слова - 3

Незрозумілі звуки - 2

Немає відповіді - 1

3. Моторна відповідь

Виконує команди - 6

Цілеспрямовано на біль - 5

Нецілеспрямовано на біль - 4

Тонічні згинання на біль - 3

Тонічні розгинання на біль - 2

Відсутня реакція - 1

15 балів - норма

8 - 4 балів - кома

14 - 13 балів - оглушення

3 бали - смерть мозку

12 - 9 балів - сопор

№	Час	Препарат/маніпуляція	Доза	Місце введення
1				
2				
3				
4				
5				

Зміна сортувальної категорії

СК I

СК II

СК III

СК IV

Бригада ШМД

Особисті дані постраждалого/хворого

П. І. Б.

Адреса:

Телефон:

Час смерті	год.	хв.	Час смерті	год.	хв.
СК I			СК I		
СК II			СК II		
СК III			СК III		

Картка медичного сортування має наступні дані:

- 1. Стать.
- 2. Сортувальна категорія.
- 3. Дані огляду.
- 5. Дата та час.

ПІСЛЯМОВА

Запропонована читачеві монографія може бути визначена як така, що відповідає вимогам часу, відбиває загальний напрям оголошеної теми, а також наукові інтереси та погляди авторів.

Успішність та ефективність функціонування держави значною мірою визначається успішністю та ефективністю функціонування її правоохоронної системи. Проблеми, що виникають у реалізації правоохоронних функцій, миттєво стають проблемами всього суспільства. Будь-які реформації, що відбуваються в державі, перш за все транслюються на правоохоронну систему, тому питання трансформаційних процесів у правоохоронній галузі є достатньо популярними в роботах дослідників права. У Законі України «Про Національну поліцію» зазначено, що поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави, що відповідає стандартам правоохоронної діяльності всіх провідних європейських країн.

Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, закріплене в Конституції України положення про найвищу соціальну цінність людини, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку вимагають формування нових підходів до захисту прав людини в час воєнної агресії Російської Федерації проти нашої держави, та, відповідно, в умовах воєнного стану.

Реалії сьогодення свідчать про необхідність удосконалення готовності державних органів, зокрема органів та підрозділів Національної поліції України, для служби в умовах введення воєнного стану. Процес становлення правових засад, які формують модель несення служби поліцейськими в умовах війни, триває дотепер, проте загальний каркас сформований і потребує свого вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів і з урахуванням набутого досвіду.

Реалії сьогодення вимагають координаційної перебудови національно-патріотичного виховання населення, особливо правоохоронців. Формування єдиної нації, усвідомлення національної ідентичності та формування нової моделі громадянського суспільства актуалізують національно-патріотичне виховання майбутніх захисників правопорядку, як і загалом усієї молоді

в Україні. Адже мета національно-патріотичного виховання полягає у формуванні в сучасній молоді активної життєвої позиції, громадянських переконань та ідеалів. Тому підготовка висококваліфікованого персоналу є надзвичайно важливим завданням усіх вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Виклики воєнного часу змушують працівників силових структур постійно перебувати в ситуації швидкої адаптації до ризико-небезпечних умов професії, вимагають постійного професійного й особистісного розвитку. Забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості – стратегічні та далекоглядні цілі виховання майбутнього поліцейського. Результатом має стати створення стійкої структури правоохоронних органів, завдяки компетентним, добре підготовленим фахівцям із почуттям патріотизму та національної свідомості.

В умовах воєнного стану зростає, як ніколи, значення реалізації основного принципу цивільного захисту – гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також виконання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права. Тому надважливими є заходи, спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки. А, отже, завданням є вдосконалення єдиної державної системи цивільного захисту, спрямованої на забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту.

В умовах воєнного часу потребують подальшого наукового опрацювання і практичного втілення організаційно-тактичні аспекти несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України. Заслужовують на увагу розроблені науковцями університету методичні рекомендації щодо організації й тактики несення служби на блокпостах підрозділами НПУ, використані в монографії.

Зростання злочинності в умовах воєнного часу змушує державу та її правоохоронні органи вживати посилені заходи, спрямованих на належну організацію протидії кримінальним правопорушенням. Підрозділи Національної поліції, реалізуючи призначення правової держави, покликані створювати умови для захисту суспільства від злочинних посягань, сприяти реалізації прав і свобод громадян. Працівники кримінальної поліції в силу специфіки їх функціональних обов'язків, здійснюють оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, у тому числі перебуваючи на місці вчинення кримінального правопорушення. Саме від якості здійснення працівниками кримінальної поліції першочергових заходів, повноти документального закріплення та оформлення їх результатів багато в чому залежить весь процес подальшого документування та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Вважаємо, що запропонований алгоритм дій працівника кримінальної поліції на місці вчинення кримінального правопорушення, а також зразки окремих документів, які оформлюються під час отримання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, сприятимуть подальшому вдосконаленню діяльності підрозділів кримінальної поліції.

Досвід усіх держав, де відбулися всеохоплюючі збройні конфлікти, свідчить, що по завершенні збройного конфлікту державі для утримання криміногенної ситуації в межах допустимості буде потрібна підвищена кількість висококваліфікованих поліцейських сил. А їх не вистачатиме, оскільки протягом конфлікту значна частка довоєнних сил поліції загине на передньому краї бойових дій, ще частка зі своїми родинами з різних причин опиниться за межами держави. Це ще одна важлива проблема, що постане перед нашою державою.

Зростання правового нігілізму, знецінення морально-етичних цінностей у результаті участі в бойових діях та спостереження їхніх результатів призведе до значного зменшення відсотка законослухняного населення. Через руйнацію провідних продуктивних сил трапиться помітний спад економіки, що призведе до значного зростання кількості родин, що залишаться без засобів до існування. Це, у свою чергу, призведе їхніх представників до нелегальних способів добування цих засобів існування.

Усе зазначене та інші чинники призведе до поширення організованих злочинних угруповань та зміцнення відомих напрямів організованої злочинності, таких, як нелегальний обіг наркотичних речовин, торгівля людьми, торгівля людськими органами. Потрапляння протягом війни величезної кількості одиниць стрілецької зброї до приватних рук посилить зазначені обставини. Одночасно сьогодні організована злочинність підсилюється новітніми досягненнями у сфері інформаційних технологій.

Для утримання колишніх комбатантів від потрапляння до лав організованої злочинності буде необхідна розробка та втілення державної програми за алгоритмом: демобілізація – роззброєння – реінтеграція до суспільства (на кшталт аналогічних програм, що здійснюються службами ООН протягом операцій ООН для підтримання миру). У здійсненні таких програм величезну роль відіграють кваліфіковані поліцейські.

До того ж, негативні фактори обумовлені воєнними діями, а саме: велика кількість безвісти зниклих осіб, втрата житла, робочих місць, широкий обіг зброї, ризики загострення соціальної та політичної обстановки в Україні проросійськими силами та ін., впродовж значного часу впливатимуть на стан криміналізації суспільства. Таким чином, Національна поліція та інші правоохоронні органи України мають бути й надалі готовими до ефективного виконання покладених на її співробітників завдань. Цьому багато в чому сприятиме забезпечення достатньою чисельністю кваліфікованих фахівців, які мають бути морально, психологічно та якісно підготовленими до патрулювань, охорони адміністративних будівель, забезпечення громадського порядку, застосування та використання вогнепальної зброї, спецзасобів, фізичної сили та ін.

Представлені результати можуть бути покладені в основу профілактики кримінальних правопорушень з метою зниження ступеню впливу криміногенних факторів та посилення результативності й дії на інтенсивність вчинення кримінальних правопорушень антикриміногенних факторів.

Негативними наслідками війни в сучасній Україні на наступні декілька років із великим ступенем вірогідності можна прогнозувати наступні: багаторазове збільшення тероризму, колабораціонізму, умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, згвалтувань, розбоїв та грабежів, мародерства, формування організованих

незаконних озброєних об'єднань, зростання рецидивізму, злочинності неповнолітніх, незаконний обіг наркотиків та зброї, політичної злочинності тощо. Перелічені різновиди асоціальної поведінки можуть набувати рис широкомасштабного асоціального лиха. За відсутності або зниженні належного контролю з боку правоохоронних органів вони здійснюватимуть надзвичайно вагомий негативний вплив на практично всі суспільні відносини, сприятимуть унеможливленню ефективного післявоєнного відновлення соціально-економічного життя в країні.

Важливо вдосконалити кадрову політику в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, яка передбачала б усебічну підготовку офіцерського складу, підвищення вимог до його ділових і моральних якостей. Найважливіше – це відновлення (з урахуванням нових умов) військово-патріотичного виховання призовників, здійснення заходів, спрямованих на недопущення призову на військову службу антисоціальних осіб.

Запобігання злочинам (а особливо в умовах війни) має являти собою цілеспрямований комплексний процес, який здійснюється не тільки правоохоронними органами, а й усіма державними органами, господарськими та громадськими організаціями, а також громадськими формуваннями й окремими громадянами.

В умовах війни особливої уваги заслуговує висловлена в монографії ідея про необхідність вдосконалення всієї системи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням на платформі передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з використанням програм «Безпечне місто», «Безпечне селище» та сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності на основі кримінологічного картографування та кримінального аналізу. За прикладом роботи поліції Німеччини та інших європейських країн, є доцільним оснащення патрульних машин поліції системою доступу до бази даних Інтерполу, Європолу, а також до різних вітчизняних інформаційних баз даних із метою надання можливості правоохоронним органам оперативно перевіряти осіб на предмет місця проживання, наявності судимостей тощо.

В умовах війни стратегічно важливим є збереження відомчої системи підготовки фахівців для роботи в правоохоронних органах. За 30 років незалежності в Україні побудовано ефективну

систему підготовки та перепідготовки кадрів для служби в органах внутрішніх справ та Національної поліції. Відомча система підготовки кадрів розбудовувалася з урахуванням регіональних потреб країни, з пристосуванням для забезпечення правопорядку в умовах локальних та геополітичних змін, криміногенних змін, викликів та ризиків. Підготовка та перепідготовка кадрів у ЗВО системи МВС відбувається за новітніми стандартами правоохоронної діяльності, з урахуванням кращих зарубіжних та вітчизняних практик. А їх програми передбачають надбання майбутніми поліцейськими унікальних компетентностей, навичок та вмінь із використанням вітчизняного законодавства, правосвідомості та менталітету місцевого населення, особливостей конкретних криміногенних викликів та загроз. Це сприятиме зміцненню правопорядку в країні у поствійськовий період, недопущенню неконтрольованих сценаріїв розвитку криміногенної обстановки, забезпеченню законності та відновленню правопорядку на всій території нашої країни.

Із початку війни величезну роль у запобіганні та протидії злочинності, зокрема спрямованої на викрадання майна в період воєнного стану, а особливо в передокупаційних регіонах, які були залишеними підрозділами Національної поліції України без відповідного правового реагування, відіграли добровольчі формування територіальних громад. Як показала позитивна практика роботи ДФТГ у напрямку протидії та запобігання такого роду злочинності, правопорушників хоч і не було притягнуто до відповідальності в установленому законом порядку, проте останні, принаймні, отримали відповідне покарання, супроводжене публічним осудом, шляхом прив'язування до вуличного стовпа тощо.

Деякі учені-політологи справедливо зауважують, що в майбутньому розширення влади та домінування над іншими народами відбуватиметься не в результаті військових битв у звичному їх розумінні, а в ході боротьби за контроль над інформацією, завоювання інформаційного панування. Інформаційна зброя стає важливим елементом воєнного потенціалу держав. Тому стає очевидним, що у вирішенні глобальних завдань з організації ефективного управління інформаційним простором в інтересах забезпечення національної безпеки держави повинні брати активну

участь усі сили та засоби, діяльність яких тією чи іншою мірою пов'язана з вирішенням перелічених вище проблем.

У мережевому інформаційному протистоянні України та РФ інформаційно-психологічний вплив на українську інтернет-спільноту почався задовго до початку відкритої агресії 24 лютого 2022 року. У повідомленнях російських онлайн-ЗМІ Україна була представлена як недружня Росії держава, що замишляє погане. Антиукраїнські заголовки статей, а також не менш антиукраїнські за змістом тексти та коментарі до них були цілеспрямованим інформаційно-психологічним впливом на широкі маси населення за допомогою Інтернет-мережі, наслідком якої стала різка трансформація суспільної свідомості за порівняно невеликий проміжок часу. Фактично йшла підготовка громадської думки та пристрілка інформаційним полем. З боку України такої підготовки не було. Сьогодні такий вид діяльності як аналітична розвідка стає першим установчим етапом інформаційно-аналітичної роботи. Сучасний стан розвитку соціальних мережевих технологій потребує постійного вдосконалення методів моніторингу та оцінки ефективності соціальних комунікацій.

Правила війни вперше були прописані в Гаазьких і Женевських конвенціях. Конвенції є основою Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, у якому зазначено перелік воєнних злочинів. Інакше кажучи, категорія «воєнні злочини» є суто міжнародно-правовим явищем. Слід зазначити, що Кримінальний кодекс України не дає визначення поняття «воєнний злочин», а, отже, не використовує цей термін. Зазначений перелік кримінальних правопорушень у Кримінальному кодексі України лише порівняно з воєнними злочинами міжнародного законодавства дає можливість їх такими назвати. У зв'язку з цим запропоновано визначити поняття «воєнний злочин» у Кримінальному кодексі України та відповідальність за вчинення воєнних злочинів у статтях, що знаходилися б в одному розділі Особливої частини кримінального закону.

Забезпечення публічної безпеки й порядку є одним із пріоритетних завдань національної безпеки України. Державні органи забезпечують публічний порядок та безпеку в умовах воєнного стану, у тому числі й під час масових зібрань громадян.

Забезпечення публічного порядку під час масових зібрань громадян покладаються на місцеві органи влади, організаторів мирних зібрань та на органи Національної поліції. У зв'язку з цим поліцейські підрозділи зобов'язані підготуватися та вжити заходів, які сприятимуть забезпеченню правопорядку в умовах проведення масових заходів не тільки під час їх проведення, а й заздалегідь.

Головним завданням поліцейських офіцерів громад є орієнтування на потреби територіальних громад, особливо в умовах сьогодення – воєнного стану. Тому потрібно підтримувати постійний контакт із населенням, щоденно забезпечувати громадський порядок на території обслуговування, оперативно виявляти потреби територіальних громад і своєчасно, а головне ефективно реагувати на вирішення таких потреб.

Основна роль поліцейського офіцера громади, у першу чергу, повинна полягати у виявленні, попередженні та запобіганні правопорушень в інтересах громади, реалізації спільно з громадою проєктів для покращення публічної безпеки. Із цією метою ПОГ потрібно надавати більшої самостійності у своїй діяльності й можливості використовувати різні форми співпраці, партнерства та взаємодії з територіальними громадами й населенням.

У період воєнного стану поліцейські офіцери громад виконують багато й інших завдань, функцій, які не мають чіткого нормативно-правового визначення, але вирішення цих завдань і функцій є життєво необхідними для нормального забезпечення потреб населення й територіальних громад.

Українська держава сьогодні функціонує у складних умовах воєнного часу. Проте це ще більше загострює наявні проблеми в суспільстві, зокрема проблеми домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Ці негативні явища не тільки нікуди не зникають, а стають навіть більш небезпечними, ніж у мирний час.

Найчастіше суб'єктом, до якого звертаються постраждалі особи, є підрозділи поліції. Зрозуміло, що в реаліях війни на них покладається більше зобов'язань, працівники поліції несуть службу в надзвичайно складних умовах. Утім, не потрібно забувати, що реагування на факти домашнього насильства є таким самим обов'язком, як і всі інші.

Сьогодні в Україні спостерігається відчутний прогрес у ставленні до дітей, посиленні їхнього соціального та правового захисту, адже «територія дитинства» охоплює не лише благополуччя дитини в сім'ї чи школі, а також і у випадках контактів чи конфліктів із законом – потреби захисту порушених прав чи покладення відповідальності за вчинений проступок.

Під час воєнного стану забезпечення та захист прав дітей потребує особливої уваги. В умовах масової евакуації та переміщення дітей, сімей із дітьми з населених пунктів, де ведуться активні бойові дії, значно зростає загроза життю та здоров'ю дітей, а також ризик вчинення різних форм жорстокого поводження з ними, адміністративних чи кримінальних правопорушень по відношенню до дітей. Також існують ризики посилення конфліктів у сім'ях, зокрема через емоційне напруження, економічні негаразди, що може спричинити залишення дітьми домівок та дитячу бездоглядність.

З урахуванням реалій сучасного світу в останнє десятиліття значно підвищилася увага громадянського суспільства та державної влади до проблем формування сприятливого, гуманного, безпечного середовища для розвитку та соціалізації неповнолітніх. У значній мірі цьому сприяє прийняття нових нормативно-правових актів та внесення суттєвих змін до чинного вітчизняного законодавства. Таким чином, виникає необхідність удосконалення існуючих та пошук нових методів і технологій роботи з неповнолітніми, спрямованих на розвиток особистості та її соціалізацію на основі соціокультурних, духовно-моральних цінностей та прийнятих у суспільстві правил і норм поведінки на користь людини, сім'ї, суспільства та держави. До такої технології можна віднести застосування відновного підходу попередження конфліктів для неповнолітніх, що й пропонується в монографії. Як свідчить практика, саме успішне проходження програми відновного правосуддя для неповнолітніх є реальною підставою для звільнення їх від відповідальності. Саме ця програма дає можливість підліткам не розлучатися зі своїми батьками, рідними та близькими, не потрапляти під негативний вплив осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, продовжувати навчання у школах та інших навчальних закладах усіх рівнів, займатися спортом, працювати та прагнути стати свідомими й відповідальними громадянами України.

Відновний підхід є одним із перспективних напрямків вдосконалення ювенальної юстиції, він базується на ідеях примирення потерпілого з обвинуваченим, припинення самого конфлікту шляхом взаємного вибачення, визнання своєї провини у вчиненому, усвідомлення юридичної відповідальності за скоєне кримінальне правопорушення й обов'язку відшкодування нанесеної потерпілому фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

Професійна діяльність поліцейських в умовах воєнного стану є серйозним випробуванням їх фізичного та психічного здоров'я, критичною перевіркою ступеня їх професійної надійності. Служба в правоохоронних органах включена до списку професій, що передбачають особливо напружені та надзвичайно важкі умови діяльності.

Відсутність належної психологічної підготовки працівників Національної поліції України призводить до неефективного виконання оперативно-службових завдань, травм, а іноді навіть може стати причиною загибелі працівників.

Із метою покращення психічної саморегуляції поліцейського в умовах воєнного стану серед курсантів було проведено дослідження, у якому респондентам було запропоновано ряд вправ, які впливають як на тіло, так і нервову систему. За результатами дослідження визначено ефективність та доцільність психологічних вправ, які слід використовувати та застосовувати під час першої допомоги в гострій стресовій ситуації. Кожна із запропонованих вправ мала мету встановлення взаємозв'язку тіла та нервової системи й визначала напрямок допомоги саморегуляції з використанням фізіологічних особливостей.

У монографії доведена доцільність подальшого дослідження професійного стресу працівників поліції й розроблення комплексної програми високопрофесійної психологічної підготовки поліцейських до діяльності в умовах воєнного стану.

Отже, усе висвітлене свідчить, що будь-яка держава, яка вимушено стала стороною у воєнних діях, повинна протягом і по завершенні конфлікту, незважаючи на всі труднощі, дбайливо та системно підходити до розвитку своєї поліції, щоб та була в змозі гідно зустріти виклики, що насуваються на країну у зв'язку зі збройним конфліктом.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Албул С. В. Методичні рекомендації з оформлення окремих документів за заявою про кримінальне правопорушення : практичний посібник. Одеса : ОДУВС, 2021. 24 с.
2. Албул С. В. Оперативно-розшукова тактика: поняття та структура. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 13-th International Scientific and Practical Conference (August 17-19, 2022)*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2022. Pp. 292-295.
3. Албул С. В. Організаційні аспекти несення служби на блокпостах в умовах антитерористичної операції. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності ОВС в сучасних умовах* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 29 жовтня 2015 р.). Одеса : ОДУВС, 2015. С. 4-8.
4. Албул С. В., Кузніченко С. О., Юлдашев В. В. Організація і тактика несення служби на блокпостах підрозділами Національної поліції України : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2022. 48 с.
5. Ананьїн В., Пучков О. Інформаційна безпека у контексті сучасних подій в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2017. № 14-15. С. 28-29.
6. Андреєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 360 с.
7. Артьомов О. Ю. Сучасна українська культура, її вплив на соціальне і політичне життя. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 2 (4). С. 8-13.
8. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
9. Бабенко А. М. Кримінологічна оцінка ризиків і загроз у контексті захисту критичної інфраструктури в Україні (регіональний аспект). *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2018. № 7. С. 25-33.
10. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.
11. Бабіч О. Особливості маніпуляції масовою свідомістю в друкованих ЗМІ під час висвітлення воєнних подій. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: військово-спеціальні науки*. 2017. Вип. 14-15. С. 89-92.

12. Батиргареева В. С., Бабенко А. М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. № 1. 2020. С. 39–54.
13. Батичко Г.І. Архітектоніка європейського культурного простору. НБУ. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_42/Gileya42/F21_doc.pdf
14. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рілейшнз : монографія. Київ : МАУП, 2016. 440 с.
15. Безпека життєдіяльності та медицина надзвичайних ситуацій : навчально-практичний та навчально-методичний посібник / Дулгер В. В., Удренас Г. І., Прядко В. М., Домброван О. І., Дьорова О. М. Одеса : ОДУВС, 2019. 243 с.
16. Бенда Р. Публичные отношения и их необходимость для полиции XXI века. *Закон и право*. 2001. № 7. С. 45–48.
17. Березовец Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ : Брайт Стар Паблішінг, 2015. 392 с.
18. Берлінська декларація про відкритий доступ до наукового та гуманітарного знання // Інформаційне законодавство : збірник законодавчих актів: у 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. Т. 5. Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. С. 286–290.
19. Біленчук П. Д., Кочетков В. М., Міщенко В. Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907. *Енциклопедія сучасної України*: електронна версія: під ред. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
20. Бінько І. Інформаційний простір України: стан та тенденції розвитку. *Бібліотечний вісник*. К., 2010. № 2. С. 15–18.
21. Боброва О. М., Горова А. О., Землянська В. В., Прокопенко Н. М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. К. : Наш час, 2006. С. 142–143.
22. Бондар Ю. Поле битви – інформаційний простір (закінчення). *Персонал*. 2006. № 3. URL: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=247>

23. Бортніков В.І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинь. Держ. ун-т ім. Л.Українки, 2017. 524 с.
24. Будуємо майбутнє разом»: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді : навчально-методичний посібник. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16977/1/Zhuravel_Liakh_Snitko_BMR_KSPSR_IL.pdf
25. Бюро правової допомоги. URL: <https://bit.ly/3HpydDI>
26. В Україні запустили Урядову консультаційну лінію з питань безпеки дітей в Інтернеті. URL: <https://stop-sexting.in.ua/v-ukrayini-zapustily-uryadovu-konsultacijnu-liniyu-z-pytan-bezpeky-ditej-v-interneti/>
27. Валеев Р.Г., Герасимчук Ю.В. Стресори в роботі поліцейського: підходи західних науковців. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*, 2019. 3 (87). С. 220–234. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.220-234>
28. Веденєєв Д. В. «Міжнародний тероризм»: цілісне явище модерної військової історії чи пропагандистський штамп. *Труди Національного університету оборони України*. 2019. № 2. С. 186–192.
29. Вишнеvский А. А. Засада. Антизасада. К. : ГО «Патриот»; Благотворительный Фонд «Поддержки Армию Украины», 2014. 72 с.
30. Відновне правосуддя для дітей: перші успішні кейси. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-ditey-pershi-uspishni-keysy>
31. Відновне правосуддя для неповнолітніх: як це працює. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-yak-tse-pratsyue>
32. Відновне правосуддя: результати та виклики 2020 р. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/vidnovne-pravosuddya-rezultaty-ta-vyklyky-2020-roku/>
33. Відповідальна поведінка в соціальних мережах та месенджерах під час війни : презентація тренерки Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна» Марини Матвійчук, продемонстрована під час вебінару 30 березня 2022 року.
34. Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству. URL: <https://la-strada.org.ua/novyny/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiyaty-domashnomu-nasyilstvu.html>

35. Війна Росії проти України: спростовуємо 30 фейків окупантів. URL: https://24tv.ua/viy-na-rosiyi-proti-ukrayini-sprostvuyemo-feyki-okupantiv-onovlyuyetsya_n1889316
36. Військовий викрив гучний фотофейк: я повертався з АТО додому. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29412450.html>
37. Вогнева підготовка працівника Національної поліції України : навчальний посібник / С. М. Банах, І. С. Винярчук, Ю. Р. Йосипів, М. Д. Курляк, К. О. Маліновська та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 408 с.
38. Вогнева підготовка : навчально-методичний посібник / В. Тимофєєв, А. Наточій, Ю. Волков, О. Ніколаєв, О. Кузнецов. Дніпро : ДДУВС, 2020. 220 с.
39. Вогнева підготовка : посібник. 2-е вид., перероб. і доп. / кол. авт. ; за заг. ред. канд. наук, доц. В. Я. Покайчука. Дніпро : ДДУВС, 2021. 264 с.
40. Волченко Л. П. До питання соціально-психологічних впливів і патріотичного виховання молоді. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 квіт. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 19–21.
41. Гаврилюк Т. Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 236 с.
42. Галака О., Ільяшов О., Павлюк Ю. Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн та збройних конфліктів майбутнього. *Наука і оборона*. 2017. № 4. С. 10–15.
43. Ганова Г. О. Окремі особливості досудового розслідування в умовах надзвичайної ситуації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 241–250.
44. Гаряча лінія з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/>
45. Глосарій балістичних, вибухотехнічних та тактико-технічних термінів (для використання при виявленні, фіксації та вилучення криміналістично значимої інформації в умовах антитерористичної операції) : спеціалізований словник / С. В. Албул, Д. С. Афонін. Одеса : ОДУВС, 2017. 84 с.

46. Години медіаграмотності : онлайн-курс. URL: <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/824>
47. Голина В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: загальна та особлива частини : навчальний посібник. Харків : Право, 2014. 513 с.
48. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник НАДУ*. 2015. № 1. С. 136–141.
49. Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2019. 164 с.
50. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
51. Деза дня. У Росії переможцем виборів в Україні оголосили Яроша. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25399262.html>
52. Дії населення в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/abetka-bezpeki/diyi-naselennya-v-umovax-nadzvicainix-situacii-vojenno-go-harakteru>
53. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
54. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
55. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
56. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 08.12.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text
57. Домарев В. В. Інформаційна зброя: принципи дії та основні види. *Секьюрیتی*. URL: <http://www.security.ukrnet.net/modules/sections/index.php?op=viewarticle&artid=729>
58. Домедична допомога в умовах бойових дій : методичний посібник / В. Д. Юрченко, В. О. Крилюк, А. А. Гудима та ін. К. : Середняк Т. К., 2014. 80 с. ISBN 978-617-7029-72-3.

59. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 9 місяців 2022 року / *Генеральна прокуратура України*. 2022. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
60. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 р. 2021. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
61. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р. 2022. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
62. Жарков Я. М., Бесєдіна Л. М. Цілі, напрями проведення інформаційно-психологічних операцій. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2008. Вип. 16. С. 124–130.
63. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / ред. кол. Шемшученко Ю. С. та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.
64. З початку 2022 року поліцейськими офіцерами громад припинено більше 1500 адміністративних правопорушень. *Надійшло джерело*: сайт міста Кременчука. URL: <https://www.05366.com.ua/news/3422105/z-pocatku-2022-roku-policejskimi-oficerami-gromad-pripineno-bilse-1500-administrativnih-pravoporushen>
65. Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2020 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2021. 180 с.
66. Загуменна Ю. О. Національно-патріотичне виховання поліцейських як невід'ємна складова забезпечення внутрішньої безпеки України. *Міжнародний научний журнал «Верховенство права»*. 2017. № 3. С. 173–177. URL: http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3686/Natsionalno%20patriotychne%20vykhovannia%20politseiskikh_Zahumenna_2017.pdf?sequence=3&isAllowed=y
67. Задорожний О. В. Нюрнберзький процес 1945–46. Українська дипломатична енциклопедія у 2-х т. / Редкол. Л. В. Губерський та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

68. Захаров В. П., Рудешко В. І. Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних структур : навчально-практичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2007. 372 с.
69. Заява про кримінальне правопорушення: алгоритм дій працівника кримінальної поліції : методичні рекомендації / С. В. Албул, С. О. Єгоров, Є. В. Поляков, Т. Г. Щурат. Одеса : ОДУВС, 2022. 28 с.
70. Збитки України від війни наразі становлять понад \$340 мільярдів – Шмигаль. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3568776-zbitki-ukraini-vid-vijni-narazi-stanovlat-ponad-340-milardiv-smigal.html>
71. Зяблюк Т. В. Мотивація до військово-професійної діяльності у військовослужбовців військової служби за контрактом. *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів* / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ, 2015. С. 26.
72. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
73. Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : наказ МВС України від 01.02.2016 р. № 70.
74. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 (в редакції від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/print>
75. Інтернет – становить загрозу для інформаційної безпеки України // *Телекритика: звіт за підсумками круглого столу «Інформаційна безпека України. Медійний аспект»*, 30.09.2008 р. URL: <http://www.telekritika.ua/bezpeka/2008-10-24/41481>
76. Інформаційна гігієна для держслужбовців. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9Qoets8dLRo&t=64s>
77. Кадр из кинофильма «Брестская крепость» представляется как фото с Донбасса. URL: <https://www.stopfake.org/ru/kadr-iz-kinofilma-bresterskaya-krepost-predstavlyaetsya-kak-foto-s-donbassa/>
78. Казначеев Д., Лопатова О. Здійснення національно-патріотичного виховання курсантської та студентської молоді як важливий чинник підготовки кадрів для Національної поліції України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного*

- університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 303–307. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/8271>
79. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. 17 с.
80. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Держ. фіск. служба України; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2020. 39 с.
81. Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах : Ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/Керівні%20принципи%20№%2013.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/Керівні%20принципи%20№%2013.pdf)
82. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>
83. Ковальчук О., Мороз Р. Психологічний механізм виникнення стресових ситуацій у військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. 3 (53). DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2019-53-3-84-93>
84. Когут О. О. Структурний аналіз психологічних складових стресостійкості патрульних поліцейських. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. Вип. 2. С. 158–164. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-158-164>
85. Кодекс етики спільноти професійних журналістів. URL: <https://www.spj.org/pdf/spj-code-of-ethics.pdf>
86. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
87. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
88. Кожен п'ятий опитаний підліток знає про програму відновного правосуддя. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/>

- kozhen-p-yatyj-opytanyj-pidlito; Відновне правосуддя: результати та виклики 2020 року. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/vidnovne-pravosuddya-rezultaty-ta-vyklyky-2020-roku/k-znaye-pro-programu-vidnovnogo-pravosuddya/>
89. Коло безпеки. URL: <https://volunteer.kiev.ua/publikaciyi#gallery-8>
 90. Колосок С. В. Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ упр.: 25.00.01. Київ, 2003. 20 с.
 91. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text
 92. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
 93. Конвенція про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_126#Text
 94. Конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
 95. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
 96. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
 97. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
 98. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
 99. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
 100. Конституція Угорської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/hungary.pdf>
 101. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

102. Концепція національної безпеки України // Міністерство інформаційної політики України. URL: <http://mip.gov.ua/files/banners/Final%20Проект%20Концепції%20%28Текст%29%20-%2030.09.15.pdf>
103. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року : наказ МОН № 527 від 06.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22/sp:max50:nav7:font2#Text> (дата звернення: 16.10.22).
104. Костроміна О. Г. Проблеми взаємопорозуміння правоохоронних органів з населенням під час розкриття та розслідування економічних злочинів. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 2. Ч. 1. С. 93–96.
105. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198–204.
106. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України. URL: <http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo>
107. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. За заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса : ОДУВС, 2021. 452 с.
108. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. С. 788–789.
109. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
110. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Видавництво «Юстиніан». 2012. С. 582.
111. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х. : Одиссей, 2013. 1104 с.
112. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
113. Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. В. Лисодєд, А. А. Бабенко та ін. ; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.

114. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслакова, 2020. 612 с.
115. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. Харків : Право, 2018. 416 с.
116. Кузніченко С. О. Концептуальні засади протидії тероризму: адміністративно-правовий аспект. *Зб. наук. праць Харків. регіон. ін-ту Укр. Ак. держ. управління при През. України «Актуальні проблеми державного управління»*. 2002. № 3 (14). С. 106–113.
117. Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія. Вид. 2-ге. Одеса : ОДУВС, 2011. 324 с.
118. Кузніченко С. О. Підстави введення, продовження та скасування надзвичайних адміністративно-правових режимів в закордонних країнах. *Наше право*. 2008. № 4 (Ч. 1). С. 65–70.
119. Кузніченко С. О. Процедура введення, продовження та скасування надзвичайних адміністративно-правових режимів у закордонних країнах. *Кримськ. юрид. вісн.* 2009. № 1 (5). С. 21–33.
120. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бава А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.) : монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.
121. Кундрик В. Взаємодія поліції та населення на засадах партнерства у сільській місцевості. 2-ге вид. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/733/Community_Policing_Handbook_web_1304.pdf
122. Курбан О. В. PR у маркетингових комунікаціях : навчальний посібник. Київ : Кондор-Видавництво, 2014. 246 с.
123. Курбан О. В. Соціальні мережі як інструмент у галузі PR. *Вісник книжкової палати*. 2014. № 10. С. 45–47.
124. Курбан О. В. Технології та методи оцінки ефективності роботи в соціальних мережах (за матеріалами комплексного SMM-аудиту Київського міського центра зайнятості). *Інформаційне суспільство*. 2014. Вип. 20. С. 52–56.
125. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення

- антитерористичної операції : монографія. Харків : Право, 2018. 280 с.
126. Леонтьєва Л. Інформаційна війна: Україна-Росія – може, вистачить поразок? Ї – наша позиція. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/position/2000/leontjeva-iv.htm>
 127. Литвиненко О. Проблеми захисту від масованих інформаційних операцій. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Litv/009_1.htm#a1
 128. Литвиненко О. Система захисту інформаційного простору від спеціальних інформаційних операцій. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Litv/010_1.htm#a1
 129. Макарова О. Стресостійкість працівників поліції в залежності від типу темпераменту. *Norwegian journal of development of the international science*. 2021. № 55. С. 65–69. DOI: 10.24412/3453-9875-2021-55-2-65-69
 130. Мархевка О. В. Участь перекладача під час провадження досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2015. 19 с.
 131. Методичний посібник для тренерів з питань кібергігієни у рамках спеціальної професійної (сертифікатної) програми підвищення кваліфікації: Практикум. Київ : ВАІТЕ, 2021. 106 с.
 132. Методичні рекомендації щодо впровадження програми просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів «Школа і поліція». URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17735/1/T_Zhuravel_K_Sergeieva_SPGRM_SPSR_IL.pdf
 133. Методичні рекомендації щодо організації проведення першочергових слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення антитерористичної операції: схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України 22 лютого 2017 р. Київ, 2017. С. 286.
 134. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських та слідчих. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20Officers.pdf>
 135. Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи.

- URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provazhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>
136. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. редактори В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. VI. *Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції)*. К. : Атіка, 2010. 1128 с.
 137. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації / О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016.
 138. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про колабораційну діяльність: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 липня 2022 р., м. Одеса, ОДУВС. С. 70–73.
 139. На Миколаївщині поліцейські офіцери громад продовжують нести службу у посиленому режимі. *Суспільне новини* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/227793-na-mikolajivsini-policejski-oficeri-gromad-prodovzuut-nesti-sluzbu-u-posilenomu-rezimi/> (дата звернення: 09.09.2022).
 140. Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом / Сост. Старшим полицейским советником при Генеральном секретаре ОБСЕ. Вена : Отдел стратегических вопросов полицейской деятельности ОБСЕ, 2008. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/c/32548.pdf>
 141. Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. URL: <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi>
 142. Національна поліція України : офіційний веб-портал. URL: <https://www.npu.gov.ua>
 143. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення: методичні рекомендації. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 76 с. С. 34–39.
 144. Никифорчук Д. Й., Бусол О. Ю. Проведення аналізу оперативно-розшукової інформації : монографія. К., 2010. 165 с.
 145. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Т. 1 / В. Яременко, О. Сліпушко. К. : «Аконіт», 2001. 928 с.

146. Окінавська Хартія Глобального інформаційного суспільства // Верховна Рада України: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_163
147. Олійник І. Л. Організаційно-правові засади взаємодії міліції (поліції) країн-учасниць СНД у боротьбі з правопорушеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 20 с.
148. Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.
149. Онлайн-курс «Фактчек: довіряй-перевіряй». URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:VOXU-EdEra+FactCheck101+2018/courseware/e8d96cead34b47229890e1ef67b0080e/5b5f423f425d4aba8528403747c073e7/>
150. Організація і тактика несення служби на блокпостах в умовах антитерористичної операції : методичні рекомендації / С. В. Албул, О. Т. Ніколаєв, А. О. Шелехов. Одеса : ОДУВС, 2014. 34 с.
151. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: <http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/LAW/BRD.HTM>
152. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар Розділу IX-1 КПК України / Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Вид. 2. *Електронне видання*. Дніпр, Львів, Одеса, Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022. 80 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4783/1/2022%20NEW%20КОМЕНТАР%20Розділ%20IX%20%281%29.---ВЕРСТКА.pdf>
153. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар Розділу IX-1 КПК України / Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Вид. 3. *Електронне видання*. Дніпро, Львів, Одеса, Харків, 2022. Станом на 25 серпня 2022. 78 с. URL: <file:///C:/Users/Home/Downloads/2022ED3IXAcEDU.pdf>
154. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України : науково-практичний коментар Розділу IX-1 КПК України /

- Гловюк І. В. Тетерятник Г. К., Рогальська В. В., Завтур В. А. *Електронне видання*. Львів, Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. URL: <https://zib.com.ua/files/2022-komentar-rozdil-IX.pdf>
155. Остроглядів О. І. Запобігання корисливим злочинам проти власності у великих містах Причорноморського регіону материкової України : дис. ... докт. філософії: 081 Право. Одеса, 2021. 240 с.
156. Офіційний сайт гарячої лінії з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/>
157. Оцінка діяльності Національної поліції України за допомогою опитування громадської думки (резюме національного звіту). *Харківська правозахисна група* : веб-сайт. URL: <https://khpg.org/1550061985>
158. Парфіло О. А. Питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування інцидентів із саморобними вибуховими пристроями, виявленими в районі проведення АТО. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали кругл. столу (26 лип. 2016 р.). Київ, 2016. С. 91–94.
159. Перша домедична допомога : навчально-методичний посібник / Дулгер В. В., Удренас Г. І., Прядко В. М. Домброван О. І., Дьорова О. М. Одеса : ОДУВС, 2019. 157 с.
160. Пильгун Н. В. Правовий нігілізм у сучасній Україні: поняття, причини та шляхи подолання. *Юридичний вісник*, 2020. № 3 (56). С. 67–73. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/alexi,+11.pdf>
161. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text>
162. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: частина 1 : навчально-методичний посібник. Київ. 2019. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1655/1/Ковал_ова_42.pdf
163. План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 листопада

- 2019 р. № 1335-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r>
164. Положення про добровольчі формування територіальних громад : постанова КМУ від 29.12.2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-п#Text>
165. Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877 (в редакції від 09.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п/print>
166. Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України 26.01.2016 р. № 50.
167. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 08.02.2019 р. № 100 (в редакції від 15.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19/print>
168. Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я, що входять до системи екстреної медичної допомоги, з аварійно-рятувальними службами та підрозділами центральних та інших органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування під час виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків: затверджено постановою КМУ від 21.11.2012. р. № 1121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1121-2012-п#Text>
169. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: від 01.06.2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>
170. Порядок підготовки та підвищення кваліфікації осіб, які зобов'язані надавати домедичну допомогу : затверджено Постановою КМУ від 25.10.2012 р. № 1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-2012-п#Text>
171. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова КМУ від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text/>
172. Постанова Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 31.12.2020 р. у справі № 383/836/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93968889#>

173. Постанова Буринського районного суду Сумської області від 06.07.2020 р. у справі № 574/474/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90373182>
174. Постанова Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 26.11.2020 р. у справі № 227/4062/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93132689>
175. Постанова Київського апеляційного суду від 15.06.2020 р. у справі № 382/522/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90355399>
176. Постанова Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 31.12.2020 р. у справі № 233/5739/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93974325#>
177. Постанова Львівського апеляційного суду від 11.03.2020 р. у справі № 463/10553/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88157842>
178. Постанова Сумського апеляційного суду від 12.08.2020 р. у справі № 574/474/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90958904>
179. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220
180. Прийнято закон про розширення повноважень Нацполіції (законопроект № 7147). *Протокол UA* : юридичний інтернет-ресурс. URL: [https://protocol.ua/ru/priynyato_zakon_pro_rozshirennya_povnovagen_natspolitsii_\(zakonoproekt_7147\)/](https://protocol.ua/ru/priynyato_zakon_pro_rozshirennya_povnovagen_natspolitsii_(zakonoproekt_7147)/)
181. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
182. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затверджений Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
183. Про взаємодію місцевих органів виконавчої влади з питань здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту

- України, МВС України від 01.06.2012 р. № 329/409/652/502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1007-12#Text>
184. Про видавничу справу : Закон України від 05.06.1997 р. № 318/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-вр#Text>
185. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21.04.2022 р. № 2217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>
186. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
187. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України № 2110-IX від 3.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>
188. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text>
189. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 р. № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>
190. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>
191. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 р. № 2111-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#n5>

192. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України від 15.03.2022 р. № 2125-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>
193. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5>
194. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n18>
195. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 р. № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>
196. Про внесення змін до наказу МВС України від 28.07.2017 р. № 650: наказ МВС України від 18.05.2022 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#Text>
197. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10 : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 06.08.2020 № 2655/5/362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0768-20#Text>
198. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

199. Про державну службу спеціального зв'язку та захисту Інформації України : Закон України від 23.02.2006 р. № 3475-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3475-15>
200. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
201. Про добровольчі формування територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 29.12.2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-п#Text>
202. Про доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 8.07.2009 р. № 514/2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009> (втратив чинність)
203. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
204. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5081-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>
205. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
206. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
207. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова КМУ від 01.06.2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>
208. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
209. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3.07.2012 р. № 5029-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
210. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

211. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27.07.2016 р. № 725.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>
212. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : наказ МВС України від 06.11.2015 р. № 1376.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>
213. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text>
214. Про затвердження Інструкції з пошуку та транспортування тіл (останків) загиблих, померлих (зниклих безвісти) під час проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей: наказ М-ва оборони України, МВС України, МОЗ України, СБУ від 10.04.2017 р. № 208/302/381/204. Офіційний вісник України. 2017. № 45. Ст. 1414.
215. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події : Наказ МВС України від 22 серп. 2016 р. № 859.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16>
216. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Наказ МВС України від 31.10.2016 р. № 1129.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-17>
217. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності : Наказ МВС України від 10.12.2015 р. № 1560.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16>
218. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-p#Text>

219. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text>
220. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text>
221. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України : Наказ МВС від 25.02.2019 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19>
222. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями : Постанова КМУ від 24.03.2004 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-п#Text>
223. Про захист інформації в авторизованих системах : Закон України від 06.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text>
224. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text>
225. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1809-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-14#Text>
226. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
227. Про Звернення Верховної Ради України до ООН, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова ВРУ від 27.01.2015 р. № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2039-20#Text>
228. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>

229. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 07.02.2019 р. № 32/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/2019#Text>
230. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 2 серпня 1993 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/anot/3322-12>
231. Про наукову та науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр#Text>
232. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
233. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
234. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text> (втратив чинність).
235. Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10.01.2002 р. № 2919-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2919-14>
236. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text>
237. Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : Наказ МВС України від 03.07.2017 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#Text>
238. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
239. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
240. Про основи національної безпеки : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (втратив чинність).
241. Про основні засади програм відновного правосуддя в кримінальних справах : Резолюція ООН від 24 липня 2002 р. Економічна та Соціальна Рада ООН. URL: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2.content_ukr.html

- 242. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
- 243. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17.05.2001 р. № 2406-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2406-14> (втратив чинність).
- 244. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
- 245. Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій : Постанова КМУ від 15.07.1998 р. № 1099. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1099-98-п#Text>
- 246. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 24.05.2022 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- 247. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>
- 248. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 р. № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
- 249. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : *Постанова Верховної Ради України; Рекомендації* від 05.07.2012р. № 5086-VI іззм. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17#Text>
- 250. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text>
- 251. Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти : Наказ МОЗ України від 4 серпня 2021 року № 1627. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0346282-17#Text>
- 252. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>
- 253. Про юстицію, дружню до дитини : проєкт Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/755450>

254. Проблеми протидії злочинності : підручник / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. М. Куц, Б. В. Лизогуб, С. С. Мірошніченко, О. М. Подільчак, О. М. Толочко, М. С. Туркот ; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків : Новасофт, 2010. 347 с.
255. Програма «Дитина не сама»: понад 1000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians>
256. Проценко І. В. Розвідувальна діяльність як елемент забезпечення економічної безпеки України: поняття, види. *Науковий вісник НАВС*. 2003. Ч. 2. № 4. С. 162–173.
257. Прямі збитки української інфраструктури внаслідок війни перевищили 114 мільярдів – KSE. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3567272-prami-zbitki-ukrainskoi-infrastrukturi-vnaslidok-vijni-perevisili-114-milardiv-kse.html>
258. Резніченко Г. С. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2022 р.). Одеса : ОДУВС. С. 97–103.
259. Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/18746/file/recommendations-for-detecting-and-responding-to-cases-of-child-abuse-in-martial-law.pdf>
260. Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах: прийнято Комітетом міністрів на 679-й зустрічі представників Комітету від 15 вересня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text
261. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
262. Рішення Варвинського районного суду Чернігівської області від 30.10.2020 р. у справі № 746/329/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92551942>
263. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради

- України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 КПК України від 23.11.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#n63>
264. Роль оперуповноваженого карного розшуку в досудовому розслідуванні : навчальний посібник / С. В. Албул, Р. В. Мукоїда, Д. О. Ноздрін ; за заг. ред. С. В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2017. 130 с.
265. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції об'єднаних сил) : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 550 с.
266. Сербіна А. На захисті прав адвокатів у період дії воєнного стану. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2022. № 3-5. С. 25–36.
267. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. С. 313.
268. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Національно-патріотичне виховання майбутніх правоохоронців. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.) / МВС України, ХНУВС. Харків, 2021. С. 20–26. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10357/Psykhol_ta_ped_probl_prof_osvity_patriot_vykhovan_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
269. Стратегія інформаційної безпеки : введено в дію Указом Президента України від 28.12.2021 р. 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>
270. Стратегія кібербезпеки України : введено в дію Указом Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>
271. Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр., затверджена Указом Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>
272. Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою

- статі в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 липня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. С. 4.
273. Сущенко В. Д., Лиховей В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.
274. Таинственный эксперт. URL: <https://www.svoboda.org/a/26615443.html>
275. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навчальний посібник / С. В. Албул, О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
276. Твердохліб І. М. Методика розслідування крадіжок, учинених в умовах надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 19 с.
277. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 296.
278. Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnapu_2013_3_5.pdf (дата звернення: 21.02.2021).
279. Туркот М. С. Кримінологічна характеристика суб'єкта злочину, передбаченого статтею 423 КК України. *Вісник прокуратури*. 2008. № 2. С. 57–61.
280. Туркот М. С. Проблемні питання правового регулювання правоохоронної діяльності. *Радник юстиції*. 2008. № 2 (8). С. 9–12.
281. У МВС презентували мобільний застосунок для реагування на випадки домашнього та гендерно зумовленого насильства. URL: <https://mvs.gov.ua/news/u-mvs-prezentuvali-mobilnii-zastosunok-dlya-reaguvannya-na-vipadki-domasnyogo-ta-gendernozumovlenogo-nasilstva>
282. У радіоефірі ювенальний прокурор розповіла про відновне правосуддя щодо неповнолітніх. URL: https://myk.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=265399
283. Ухвала Голосіївського районного суду Києва від 31.03.2022 р. у справі № 752/15695/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103130080/>

284. Ухвала Жовтневого районного суду Дніпропетровська від 25.03.2022 р. у справі № 201/2132/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103762178>
285. Ухвала Жовтневого районного суду Кривого Рогу Дніпропетровської області 14.04.2022 р. № 212/1967/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103214091/>
286. Ухвала Ковпаківського районного суду Сум від 04.02.2022 р. у справі № 592/1198/22 (провадження № 1-кп/592/262/22). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103326678>
287. Ухвала Ковпаківського районного суду Сум у справі № 592/1198/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103446879/>
288. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду Львова від 28.03.2022 у справі № 461/1545/22. URL: <https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/>
289. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду Дніпропетровська від 23.03.2022 р. у справі № 201/2076/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103595750/>
290. Ухвала слідчого судді Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 07.04.2022 р. у справі № 177/343/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103440788/>
291. Ухвала слідчого судді Сєверодонецького міського суду від 17.04.2015 р., судова справа № 428/3257/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53340533>
292. Ухвала слідчого судді Сєверодонецького міського суду від 22.04.2015 р., судова справа № 428/3321/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44726336>
293. Федоренко О.І. *Форми і засоби національно-патріотичного виховання в підготовці майбутніх правоохоронців. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.) / МВС України, ХНУВС: Харків, 2021. С. 26–29. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10357/Psykhol_ta_ped_prob_l_prof_osvity_patriot_vykhovan_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
294. Фомін С. Суддя ККС Слідство воєнного часу. *Закон і Бізнес*, 2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/152116.html>

295. Фомін С. Суддя Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. *Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріальний та процесуальний аспекти* : матеріали другої онлайн-конференції. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1295799/>
296. Фоміна Т. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. *Закон і Бізнес*, травень 2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151472.html>
297. Фотофейк: Первая жертва вакцинации умерла в Чернигове. URL: <https://www.stopfake.org/ru/fotofejk-pervaya-zhertva-vaksinatсии-umerla-v-chernigove/>
298. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. Аналіз статті про колабораційну діяльність із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogokodeksu/>
299. Хахановський В. Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативного розшуку діяльності: основні поняття та нормативно-правова база. *Науковий вісник ЛІВС*. Львів, 2003. № 2 (1). С. 191–195.
300. Цуцкірідзе М. С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення антитерористичної операції. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали кругл. столу (26 лип. 2016 р.). Київ, 2016. С. 149.
301. Чимишенко С. М. Соціальний захист військовослужбовців. *Фінанси України*. 2005. № 11. С. 46–51.
302. Чрезвычайное законодательство ФРГ / под ред. В. М. Чхиквадзе. М. : Юрид. лит., 1969. 210 с.
303. Шакур В. І. Урбанізація і злочинність : монографія. Київ : Видавництво Української академії внутрішніх справ. 1996. 256 с.
304. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Лист ВСУ від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
305. 2021 Word Press Freedom Index. URL: <https://rsf.org/en/ranking>

306. Arms availability and the situation of civilians in armed conflict: and studios presented by the ICRC. A study by International committee of the Red Cross. ICRC publication 1999 ref. 0734. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0734_arms_availability.pdf
307. Assessment of livelihood opportunities for returnees/internally displaced persons and host communities in Afghanistan. International Labour Organization. Submitted to UNHCR, KABUL. International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland. September 2012. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-islamabad/documents/publication/wcms_213661.pdf
308. Baez S., Santamaría-García H., Ibáñez A. Disarming Ex-Combatants' Minds: Toward Situated Reintegration Process in Post-conflict Colombia. *Frontiers*. 29 January 2019. Site. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.00073/full>
309. Bowd R. From Combatant to Civilian: The Social Reintegration of ex-Combatants in Rwanda and the Implications for Social Capital and Reconciliation. University of York. 2008. 347 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77022778.pdf>
310. Carla Suarez C., Erin Baines E. 'Together at the Heart': Familial Relations and the Social Reintegration of Ex-combatants. *Taylor & Francis Online*. 16 Jul 2021. Pages 1–23. Site. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13533312.2021.1952408>
311. Cornel S.E. The interaction of Narcotics and Conflict. *Journal of Peace research*, vol. 42, no. 6, 2005, pp. 751–760. URL: <https://www.jstor.org/stable/30042417>
312. De Boer J. Bosetti L. Examining the Interactions between Conflict and Organized Crime. *United Nations University*. 2015.09.18. Site. URL: <https://ourworld.unu.edu/en/examining-the-interactions-between-conflict-and-organized-crime>
313. Debonnet G. Post-conflict situations can be worse than the conflict s themselves. *The UNESCO Courier*. December 2006. Site. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000210794>
314. Drugs and armed conflicts. Bundeszentrale für politische Bildung. Site. URL: <http://warpp.info/en/m4/articles/drugs-and-armed-conflicts>

315. Gates S, Hegre H., Nygard H. M., Strand H. Development Consequences of Armed Conflict. Applied Knowledge Service. 2012. 10 p. URL: <https://gsdrc.org/document-library/development-consequences-of-armed-conflict/>
316. Hilbert M., López P. (2011). The World's Technological Capacity to Store, Communicate, and Compute Information. *Science*, 332 (6025), 60–65.
317. How do conflict, violence and livelihood trajectories affect the legitimacy of the state in South Kivu (DRC)? *Secure Livelihoods Research Consortium*. Briefing paper 25 December 2016. Site. URL: <https://securelivelihoods.org/wp-content/uploads/18.-How-do-conflict-violence-and-livelihood-trajectories-affect-the-legitimacy-of-the-state-in-South-Kivu.pdf>
318. Iffat Idris. Lessons from DDR programmes. *Governance. Social Development*. 01.06.2016. Site. URL: <http://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/06/HDQ1368.pdf>
319. In Mali, Looting Steals Prospects for Peace. *Centre for Civilians in Conflict*. Site. URL: <https://civiliansinconflict.org/blog/in-mali-looting-steals-prospects-for-peace/>
320. Jacobsen K. Livelihoods in Conflict. The Pursuit of livelihoods and the Impact on the Human Security of Host Communities. Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK 2002. 123 p. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/16725929.pdf>
321. Kalyvas S. N. How Civil Wars Help Explain Organized Crime-and How They Do Not. *Journal of Conflict Resolution* 2015. Vol. 59 (8). URL: <https://www.jstor.org/stable/24546352>
322. Kazadi N. Corruption in Africa: “Legal nihilism on the rise”. *Ideas for Development*. 17 June 2021. Site. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/corruption-legal-nihilism-rise-africa-says-nicolas-kazadi-kazadi>
323. Kisil Z., Kisil R. Professional stress of the national police of Ukraine: psychological dimension. *Social & Legal Studios*. 2021. Issue 4 (14). P.190–196. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-190-196>
324. Kosovo: So does that mean I have rights? Amnesty International European Institutions Office. 2004, May 06 : site. URL: <http://www.amnesty.eu/en/news/press-releases/eu/violence-against-women/gender-based-violence/fgm/kosovo-so-does-that-mean-i-have-rights-0197/#.WezIfK9u7l>

325. Lamp J. R. Bosnian War. European history [1992–1995]. *Britannica*. Site. URL: <https://www.britannica.com/event/Bosnian-War>
326. Lazarus R. S. Psychological stress in the workplace. *Journal of Social Behavior and Personality*. 1991. Vol. 6. № 7. P. 3–13.
327. Legal nihilism. From Wikipedia, the free encyclopedia. Site. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Legal_nihilism
328. Lewis P. Kosovo PM is head of human organ and arms ring, Council of Europe reports. *The Guardian*. 14 December 2010 : site. URL: <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/14/kosovo-prime-minister-llike-mafia-boss>
329. Liberia: banditry, looting, shooting mar UN demobilization campaign, UN News. 9 December 2003. Site. URL: <https://news.un.org/en/story/2003/12/88052-liberia-banditry-looting-shooting-mar-un-demobilization-campaign>
330. Lock P. Armed Conflicts and Small Arms Proliferation: Refocusing the Research Agenda. *Policy Sciences*, vol. 30, no. 3, 1997, pp. 117–32. *JSTOR*. URL: <http://www.jstor.org/stable/4532406>
331. Lynn Hasher, Thomas Toppino. Frequency and the conference of referential validity. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. Volume 16. Issue 1. 1977. P. 107–112.
332. Mac Ginty R. Looting in the context of violent conflict: conceptualization and typology. *Research Gate*. July 2004. Site. URL: <https://www.jstor.org/stable/3993697>
333. Maxwell D., Mazurana D., Wagner M. and Slater R. (2017). Livelihoods, conflict and recovery: findings from the Secure Livelihoods Research Consortium. *London: Secure Livelihoods Research Consortium*. 2017. 36 p. URL: https://securelivelihoods.org/wp-content/uploads/Livelihoods-conflict-and-recovery_Findings-from-the-Secure-Livelihoods-Research-Consortium-1.pdf
334. Metz S. Armed Conflict in the 21st Century: The Information Revolution and Post-Modern Warfare. US Army War College Press. 2000. 114 p. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1140&context=monographs>
335. Monga C. Nihilism and Negritude: Ways of Living in Africa. *Harvard University Press*, 29.08.2016. 226 p.
336. Neigel A. R., Claypoole V. L., Waldfogle G. E., Acharya S., Hancock G. M. Holistic Cyber Hygiene Education: Accounting for

- the Human Factors. *Computers & Security*. 2020. Vol. 92. 101731 (DOI: 10.1016/j.cose.2020.101731).
337. Neuhaus R. J. Nihilism without the Abyss: Law, Rights, and Transcendent Good. *Journal of Law and Religion*. Vol. 5, No. 1 (1987). Cambridge University Press. Pp. 53–63.
338. Ninety Per Cent of War-Time Casualties Are Civilians, Speakers Stress, Pressing Security Council to Fulfil Responsibility, Protect Innocent People in Conflicts. United Nations Press Release. 9042nd meeting (AM & PM) SC/14904 25 May 2022. Site. URL: <https://press.un.org/en/2022/sc14904.doc.htm>
339. No, an elephant was not photographed carrying a lion cub in its trunk. URL: <https://factcheck.afp.com/no-elephant-was-not-photographed-carrying-lion-cub-its-trunk>
340. No, photos from ‘yellow vest’ protests were not framed by journalists to look more severe. URL: <https://factcheck.afp.com/no-photos-yellow-vest-protests-were-not-framed-journalists-look-more-severe>
341. Practice Relating to Rule 4. Definition of Armed Forces. ihl-databases. icrc. Site. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_rul_rule4_sectionb
342. Rapid Spread of Small Arms, Light Weapons Still Threatening World Peace, Exacerbating Plight of Civilians in Conflict Zones, 8874th meeting (AM) SC/14656, 6 October 2021. United Nations Meetings Coverage and Press Releases. Press Un Org. Site. URL: <https://press.un.org/en/2021/sc14656.doc.htm>
343. Reporters Without Borders (RSF). URL: <https://rsf.org/en/ukraine>
344. Shelest H. Living with insecurity: Ukrainians at times of armed conflict and the pandemic. Site. *The Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”, 07-01-2021*. URL: <http://prismua.org/en/07-01-2021/>
345. Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 74–77.
346. SP Team. Study: 70 % of Facebook users only read the headline of science stories before commenting. *The Science Post*. URL: <http://thesciencepost.com/study-70-of-facebook-commenters-only-read-the-headline/>
347. Tarila Marclint Ebiede. Why ex-combatants pose a threat to Côte d’Ivoire’s stability. *The Conversation*. Published: June 21, 2017. Site. URL: <https://theconversation.com/why-ex-combatants-pose-a-threat-to-cote-divoires-stability-79317>

348. The Constitution of India (at modified to the 1st December, 2007). Government of India, Ministry of Law and Justice, 2008. 444 p.
349. Unruh B. More reports of ISIS human-organ trafficking. *World Net Daily*. August 19, 2015 : site. URL: <http://www.wnd.com/2015/08/more-reports-of-isis-human-organ-trafficking/>
350. USAID та UNFPA посилюють надання соціально-психологічної підтримки для постраждалих від гендерно зумовленого насильства в Україні. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/166395638>
351. Very Verified : онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>
352. What is the short summary of cybercrime? Quora. Site. URL: <https://www.quora.com/What-is-the-short-summary-of-cybercrime>
353. Why “Misinformation” Was Dictionary.com’s 2018 Word Of The Year. URL: https://www.dictionary.com/e/word-of-the-year-2018/?itm_source=parsely-api
354. William Saletan. The Ministry of Truth. A mass experiment in altering political memories. *Slate*. 2010. URL: <https://slate.com/technology/2010/05/slate-conducted-a-mass-experiment-in-altering-political-memories-were-you-fooled.html>
355. Yevdokimova O., Okhrimenko I. Coping Strategies for Overcoming Stress in Atypical Situations. *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. 11 (2 Sup1). С. 56–63. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2Sup1/94>

Наукове видання

ПОЛІЦЕЙСЬКА ЮРИСДИКЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Монографія

За заг. ред.

Д. В. Швеця, М. О. Семенишина

Технічний редактор	<i>Юлія Назарова</i>
Верстання	<i>Олена Данильченко</i>
Дизайн обкладинки	<i>Анастасія Юдашкіна</i>

Г Е Л Ї В Е Т И К А
В И Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 07.12.2022 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 32,09. Наклад 300. Замовлення № 0223м-017.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.